

ACTA UNIVERSITATIS DEBRECENIENSIS
SERIES HISTORICA LXV.

A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete Kiadványai

Főszerkesztő:

BÁRÁNY ATTILA

ACTA UNIVERSITATIS DEBRECENIENSIS
SERIES HISTORICA LXV.

TÖRTÉNETI TANULMÁNYOK

XXI.

A Debreceni Egyetem
Történeti Intézetének kiadványa

SZERKESZTETTE:

BÁRÁNY ATTILA és PAPP KLÁRA

Debreceni Egyetem, Debrecen
2013

A DEBRECENI EGYETEM TÖRTÉNELMI INTÉZETE KIADÁSA

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Barta János (Debreceni Egyetem)
Forisek Péter (Debreceni Egyetem)
Gheorghe Gorun (Partium Egyetem, Nagyvárad)
Kónya Péter (Prešovská Univerzita, Prešov)
Manfred Jatzlauk (Universität Rostock, Rostock)
Orosz István (Debreceni Egyetem)
Pál Judit (Babeş-Bolyai Egyetem, Kolozsvár-Cluj)
Papp Imre (Debreceni Egyetem)
Papp Klára (Debreceni Egyetem)
Püski Levente (Debreceni Egyetem)
Rüsz-Fogarasi Enikő (Babeş-Bolyai Egyetem, Kolozsvár-Cluj)
Sipos Gábor (Református Egyházkerületi Levéltár, Kolozsvár-Cluj)

Lektorálták:

a Debreceni Egyetem Történelmi Intézet oktatói

Technikai szerkesztő:

HERMÁN ZSUZSANNA

A kötet kiadását támogatta:

a Debreceni Egyetem Történelmi Intézete,
a Debreceni Egyetem, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola
A hajdúk történetével és emlékezetével foglalkozó tanulmányok elkészítését
a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta.
A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió
támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap
társfinanszírozásával valósult meg.

ISSN 1217-4602 Történelmi Tanulmányok
ISSN 0418-4556 Acta Univ. Debr. Ser. Hist.

© Debreceni Egyetem Történelmi Intézete
© Szerzők

Nyomta a Kapitális Kft., Debrecen
Felelős vezető: Kapusi József

Tartalom

„Hajdúhagyomány-hajdúk emlékezete”

PAPP KLÁRA	
Hajdúk története – hajdúk emlékezete	9
NYAKAS MIKLÓS	
Újabb adatok a szoboszlói hajdúk telepítéséhez és eredetéhez	35
MOHÁCSI ENDRE	
Barát vagy ellenség? Hajdúk határon innen és túl, Báthory Gábor fejedelemsége idején	45
ULRICH ATTILA	
Katonaelemek a Wesselényi összeesküvésben és az azt követő birtokelkobzásokban	53
TÖRÖK PÉTER	
Böszörmény, mint központ: a hajdúvárosok közgyűléseinek toposza a regionális szakirodalomban	75
NYAKAS MIKLÓS	
Múlt a múltban. A hajdúvárosok érvrendszere 1790-ben, az országgyűlési képviseleti jog elnyerésekor	85
SZEKERES GYULA	
A „lovaslegényes” lakodalmas menet, mint hadi menetszlop?	95

Egyetemes és magyar történeti tanulmányok

KATONA CSETE	
Gyilkos eszköz vagy szimbólum? Fegyverzetértelmezési problémák a viking kori Izlandon	111
KÁDÁR TAMÁS	
Egy érdekes bárói életpálya a 13–14. század fordulójáról: Pok nembeli Móric fia „Meggyesi” Miklós erdélyi vajda	133
VINKLER BÁLINT	
Krakkói adalékok felső-magyarországi borkivitelünk múltjához (Útvonalak, utak és szállítás a 16–17. század fordulóján)	157
NAGY DÓRA	
Birtokmegőrzés és atyafiság a 17. századi Erdélyben: Bodoni Zsuzsanna házasságai	187

„Hajdúhagyomány-hajdúk emlékezete”

Papp Klára

Hajdúk története – hajdúk emlékezete

Bocskai szabolcsi hajdútelepítései és azok folytatása Bihar vármegyében

A hajdúság, mint katonaréteg történetével foglalkozó hazai szakirodalom alapján egyértelmű, hogy a 16. század a gyalog hajdúság megjelenésének, alkalmazásának klasszikus időszaka. Mégis azt figyelhetjük meg, hogy a történeti irodalomban a 17. század vált a hajdúkérdéssel foglalkozók kedvelt korszakává, holott ez a század a végvárak – ahol a hajdúk alkalmazása legnagyobb arányban bekövetkezett – és a végvári harcok jelentőségének változását, csökkenését hozta. A kiemelt kutatói érdeklődés oka feltétlenül a hajdúság privilegizált rétegeinek, s főként a kiváltságot szerzett hajdútelepülések számának emelkedésével magyarázható. Maguk a hajdúközösségek kiemelt helyzetüket védték, azt kívánták megerősíteni, és évszázadokkal a kiváltságok megszerzését követően is leginkább erre az időre akartak, s annak emlékezni. Az 1960-as és 1970-es években a történeti kutatás számára a hajdúközösségek történetének kutatása lehetett az első lépcsőfoka a nemesi társadalom vizsgálatának – amely egyáltalán nem volt elfogadott, kíváncsok vagy toleráns –, ahogyan ugyanebben az időszakban hasonló folyamatot látunk Erdélyben a székely közösségek múltja iránti felfokozott érdeklődésben.

A 16–17. századi török háborúk a világi nagybirtokost arra készítették, hogy vagy uradalmainak falvaiban a saját jobbágytelkek egy részére katonáskodókat „ültessen,” akik a birtokosnak teljesített katonai szolgálat idejére mentességet nyertek a földesúri szolgálatok alól, vagy a nagyobb háborús feladat idején a szabad hajdúk közül fogadjon be a magánhadseregébe.¹

¹ Zimányi Vera: Adatok a dunántúli hajdúk történetéhez. = *Századok*, 1960. 1–3. sz. 286–302. A Csákyak erdélyi birtokához kapcsolódó bihari körösszegi uradalom újraterelítése az özvegy Wesselényi Anna nevéhez kapcsolódik, aki Bethlen Gábertől engedélyt szerzett rá, hogy onnan ne szedjenek dézsmát a váradi várhoz, hogy a „vetés meg ne szűnjék”. Molnár Ambrus: Adatok a körösszegi uradalom XVII. századi történetéhez. In: *A Bihari Múzeum Évkönyve*. II. (Szerk. Héthy Zoltán) Berettyóújfalu, 1978. (továbbiakban Molnár, 1978.) 110–115. I. Rákóczi György idején azonban – aki kegyvesztettnek tekintette a Magyar Királyságba átköltözött arisztokráciát – a fejedelem jóváhagyásával, ám a földesúri akarat ellenére növekedett meg a településen a hajdúk hatalma. Bár Csáky István tárnokmester a vármegye és az erdélyi országgyűlés támogatását is kérte, nem tudta birtokait jövedelmezővé tenni „se szabados szántóföldet, réteket, tilalmas erdőket, s halászó vizeket nem tarthattam miattak, sem korcsomát, mészárszéket, sem egyébféle jövedelemem miattok nem lehetett, ezen kívül törvényeket az parasztság között nem szolgáltathattam, az latrok az tömlőcből kiosontak, gondviselőmet halálra verték, megköttették”. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban MNL OL) P. 71. Fasc. 30. No. 6. – Az erdélyi fejedelemtől elszenvedett injuriáim.

A hajdúkérdés a 16–17. század fordulóján, a tizenötéves háború idején a rendiség állandósult problémája vált. Miközben a törökellenes hosszú háború kifejezetten igényelte a katonai erő (benne a hajdúság) létszámának növekedését, a korabeli magyar törvények között egyre több, – különösen a szabadhajdúk elleni fellépést előíró – törvénycikket találunk.

Ez a jelenség mindenképpen arra utal, hogy nem alapvetően a császári zsoldban álló, ún. királyi, vagy végvári hajdúsággal voltak problémái a hatalomnak és a nemesi társadalomnak (bár a korabeli források szerint azzal is), hanem az önmagát szervező *szabad hajdúsággal*. Már az 1557. évi 23. tc. intézkedett a véghelyekről rablásokat elkövető hajdúk megbüntetéséről, sőt arról is, hogy az ilyen személyek bűntetői hasonló büntetést nyerjenek, mint „amelyet azok a gonosztevők megérdemlettek volna”.² 1563-ban a rendiség úgy intézkedett, hogy a hajdúkat, mivel nem nélkülözhetők, csak és egyedül „a véghelyeken, de egyebütt ne tartsák.”³ Az onnan kiinduló rablást és haszonlesést azonban – békeidő lévén a törökkel – az ország főkapitányának bírói fennhatósága alá rendelték. 1574-ben a kóborló, szabad hajdúk büntetését a gyalogok mellett a lovasokra is kiterjesztették, ami a hajdúkatonaság összetételének átalakulását is dokumentálja.⁴

1595-ben (31. tc.) hűtlenség vádja mellett tilalmazták a szabad hajdúk alkalmazását, kimondva: „magukat a hajdúkat is fejvesztéssel büntessék.”⁵ 1596-ban a vármegyék főispánjai és alispánjai, vagy a főkapitányok nyertek felhatalmazást a szabad hajdúk kiirtására.⁶ 1597-re már egyenesen őket okolták, hogy a fosztogatásukkal akadályozzák a győzelmek kiaknázását.⁷

1598-ban a német kapitányoknak is tilalmazták a szabad hajdúk tartását, de miközben az elfogott személyek megölését bárki büntetlenül megtehetette, a következő évi hadjáratra engedélyezték a szabad hajdúk mezei hadakban, zsoldosként való szolgálatát.⁸ 1601-ben a „nemesség és a szegény nép” sanyargatói ellen egyenesen a nemesi felkelés összehívását és fellépését mondták ki, amelynek elmaradását pénzbüntetéssel kívánták súlytani. Emellett azonban megerősítették a korábbi szigorú fellépést sürgető elhatározást, egyértelműen kimondva, hogy a ko-

² Magyar Törvénytár 1526–1608. Bp., 1899. 441.

³ 1563. évi 23. tc., uo. 493.

⁴ 1574. évi 14. tc., uo. 639. Az 1575. évi 13. tc. szintén a hajdúk és lovasok kicsapongásait kívánta büntetni. uo. 661.

⁵ Uo. 757. A 32. tc. a kóborló katonákat is fejvesztéssel büntette.

⁶ 1596. 23. tc., uo. 791.

⁷ 1597. 23. tc., 820–821.

⁸ 1598. évi 29. tc., uo. 845. 1599-ben, a 3. tc.-ben hasonló tartalmú döntést hoztak. uo. 855.

máromi kapitány fogságában lévő Saárosy Istvánt, Kun Györgyöt és Buday Mátyást, „a Tiszánál pedig Segney Miklóst [...] érdemök szerint meg kell büntetni.”⁹

1599-től Bihar, Közép-Szolnok, Máramaros és Kraszna megyék – visszakerülve a Habsburg igazgatás alá – Váradhoz adtak segédcapatokat, majd 1602-ben „a négyezer ember megajánlásának sérelme nélkül” fizették azt a segélypénzt is, amely a további hadakozáshoz szükségessé vált.¹⁰ Mindez azt jelentette, hogy a Báthory István által erődített, átépített *Várad* erőssége, s ugyanakkor az oda szolgálatot teljesítő hadinép is egyre nagyobb jelentőséget kapott. Várad az Erdélyi Fejedelemségben meghatározó fontosságú végvár volt, főkapitányának a katonai feladat teljesítése miatt komoly politikai szerepet is juttattak, ugyanis a váradi főkapitányok egyidejűleg Bihar vármegye főispáni tisztét is viselték. Ez a szerepkör juttatta Erdély élére Báthory Istvánt, segítette katonai és politikai befolyásának növekedésében Bocskai Istvánt. Bizonyos, hogy a Várad a vármegye nemesi felkelése mellett már a 16. század végén tartott zsoldban hajdúkat, s ahogyan a törvéncikkekben utaltak rá, a Habsburg hadvezetés is rendelt ide segédhadakat.

A szabad hajdúk törvénytelen akciói ellen az erdélyi rendek is végzéseket hoztak, ahol – ahogyan pl. az 1600. évi lécfalvi országgyűlésen – szigorú fellépést helyeztek ellenük kilátásba: „az hol pedig contumacia ducti (engedetlenségtől vezetve) csoportonként járván falukra városokra ütvén, dúlást, kóborlást cselekedének, tehát a féle contumax (csökönyös) latroknak az hadnagyjokat meg fogják s felakasszák, a több közlegényeket pedig megfogják és fogsággal meg büntessék”.¹¹

A Bocskai felkelés során a fejedelem rendelkezésére álló – a legnagyobb létszáma idején – harmincezer fős hajdúseregbe Bihar vármegyéből is jelentős számban álltak be támogatók, akiknek katonai szolgálatuk nem volt előzmények nélküli. Várad azonban – amelynek maga Bocskai 1592–1598-ig főkapitánya volt – a felkelés idején nem került Bocskai fennhatósága alá, 1606 végéig császáriak tartották ellenőrzésük alatt.

Bocskainak már az első hetektől szembe kellett néznie a hajdúkról kialakult rendi nézetekkel, de saját tapasztalata alapján is végig kellett gondolnia a hajdúság szerepét. Ugyanis miközben a hajdúk katonai sikereire egyértelműen szükség volt, a hajdúkapitányok lépései, intézkedéseinek módja saját támogatottságát is veszélybe sodorhatta. *Lippay Balázs*, mint „a magyar keresztyén vitézlő rendeknek főkapitánya” 1604. október 28-án Göncről küldött csatlakozásra felszólí-

⁹ 1601. évi 27. tc., uo. 907. A pénzbüntetés mágnásoknál 600, nemeseknél 300 forint azonnali büntetés volt. 1602-ben (19. tc.) is megújították az 1595., 1596. évi törvéncikkeket. Uo. 923.

¹⁰ Az 1599. 11. tc., uo. 859. és az 1602. év 1–2–3. tc., Uo. 915.

¹¹ Erdélyország Történeti Tára (ETT) I. k. 225. A forrást idézi: Orosz István: Bocskai és a hajdúk = *Kisebbségkutatás*, 2004/3. (továbbiakban Orosz, 2004.) Online: http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás/kk_2004_03/cikk.php?id=3

tó levelet a kassai nemességnek és a városnak. A „mi keresztyén országunknak megmaradása mellett” fölfegyverezőknek bántatlanságot ígérő levél súlyos fenyegetést is tartalmazott: „ha mindjárást mi hozzánk nem jöttök, akiknek irtunk, bizony fejenkint meg kell halnotok.” Bár a megrémült polgárok előbb a védelem megszervezéséről gondolkodtak,¹² Bocatius főbíró a felkelés támogatására vette rá a városvezetést. A tiszalöki táborban a Herceg István és Kalmár János alkotta városi küldöttség a polgárok hűségét és katonai segítségét, valamint fegyverek szállítását ígérte a felkelőknek.¹³

A Bocskai által előre küldött Lippay Balázs szabad elvonulást engedett a Kassán maradt németeknek, ám Káthay Mihály testvére „[...] Kátai János [...] Barbiano feleségét, szolganépét és cselédségét [...] útjukban mindenükből kifosztotta, s így engedte őket Szepesre menni.” Istvánffy szerint a kincstárát maga Lippay „rabolta ki”. A fegyvereket lefoglaltatta, a német ágyú mestert fogsággal fenyegetve a maga oldalára állította, Migazzi püspököt, a szepesi kamara igazgatóját pedig elfogatta.¹⁴

Ilyen előzmények után 1605. január 5-én Segnyey és Káthay – állítólag Bocskai parancsára – kegyetlenül megölték Lippay Balázs hajdúgenerálist. A vád az volt ellene, hogy a császáriak megkínálták az erdélyi fejedelemséggel, ő pedig elfogadta az ígéretet: „[...] levele is volt Basta uramtúl Kátai Mihály szállásán. Kassán esett a dolog. Először Segniei Miklós egy baltával ütötte agyon, azután vérért vették, verradtig eltemették, senkinek hire nem lévén benne.”¹⁵ Káthay Mihály a fejedelem székhelyén tartózkodott, de saját házat tartott, így a véres leszámolás minden bizonnyal a kancellár szálláshelyén történt. Más forrás szerint állítólag ebédre invitálták Lippayt, majd „egy szűk és sötét folyosón [...] mellébe és hasába tört döfve összekaszabolták [...]”.¹⁶ Istvánffy feltételezte, hogy cél lehetett a cigány származású hajdúvezér vagyonának, a rablott kincseknek megszerzése is, de a konkrét vádon kívül ő is a hajdúkapitány túlzottan önálló katonai-politikai lépéseinek tulajdonította, hogy Lippay félreállításának ilyen radiká-

¹² Lippay Balázs fölhívása Kassához, 1604. Kerekes György: *Levéltári kutatások = Történelmi Tár*, 1901. 568–570. Kerekes október 29-én még olyan bejegyzést talált, amely a Lippay felhívásával szembeni ellenállást szervezésére utalt.

¹³ Nagy László: *A Bocskai szabadságharc katonai története*. Bp., 1961. 84.

¹⁴ Istvánffy Miklós: *A magyarok történetéből*. Bp., 1962. 442. (továbbiakban Istvánffy, 1962.)

¹⁵ Gyulaffi Lestár történeti maradványai Első közlemény. Közli: Szilágyi Sándor = *Történelmi Tár*, 1893. 194.

¹⁶ Istvánffy, 1962. 453–454. is azt írta, hogy a kancellár szállásán történt a gyilkosság. Szerinte Lippay szolgálai temették el az elhaltat. Jozef Duchoň szerint a kállói kapitány albérletben lakott a Fő utca 52. alatt. Jozef Duchoň: *Kassa a Bocskai felkelés küszöbén*. In. „Nincsen nekünk több hazánk ennél...” *Tanulmányok a Bocskai-felkelés történetéhez*. Szerk. ifj. Barta János és Papp Klára, Bp., 2004. 117.

lis módját választották.¹⁷ Bocskai csak a hajdúvezér halála után ment be ismét a városba, leveleit ugyanis január 6–19. között már Kassáról keltezte.

1604 novemberében Bocskai megtette első komoly lépését a környék nemessége felé, amikor az evangélikusoknak visszaadott Szent Erzsébet székesegyházban további célkitűzéseiről és lehetséges lépéseiről tanácskozott velük, kinyilvánítva, hogy számít tevőleges részvételükre. Az ezt követő kemény fellépés Lippay ellen tehát elsősorban az erőviszonyok tisztázását szolgálta, s mint láthatjuk sikerrel, hiszen a hajdúvezérek továbbra is Bocskai hű szövetségesei, a hajdúseregek pedig politikai és katonai célkitűzéseinek támaszai maradtak. Bocskai Kassa főkapitányává *Segnyey Miklóst*, udvari hadainak kapitányává pedig azt a *Nyáry Pált*, a korábbi váradi főkapitányt tette, aki egyben a testőrség kapitányi tisztét is ellátta.¹⁸

Amikor 1605-ben, a korponai országgyűlésen felmerült a Bocskai fennhatósága alatt maradó terület kérdése, a fejedelem annak kiterjesztését szeretne volna elérni, ezért vetette fel a Tiszáig, esetleg a Dunáig terjedő terület megtartásának, de akár a felső-magyarországi terület birtoklásának igényét is. A hajdúk és a keleti országrész nemessége – éppen az odaíért, vagy a megszerzett birtokok megtartásának igényével – nagyon támogatta az elképzeléseket. Végül a tárgyaló felek abban maradtak, hogy Erdély pusztulása miatt – amit a tizenöt éves háborúban elszenvedett –, valóban szükségserű, hogy bizonyos területbővülés révén továbbra is biztosítani lehessen az erdélyi fejedelem megélhetését.

A hajdúk rendezett katonasággá szervezését, a hajdúkérdés rendezését a fejedelem nem kerülhette el. Az előbbi probléma megoldását szolgálta a hajdúk számára kiadott *katonai szabályzat*, amely a fejedelem főségének elismerését követelte meg, s egyidejűleg tiltotta az önkényes szerveződéseket, az egyes (szabad) hajdúvezérek zászlója alá állást. A hajdúk számára kiadott katonai szabályzatot 1606. április 29-én, Kassán keltezték, amely szerint:

- „1....minden seregekbe *prédikátort* tartsanak és a kapitányok az undok szitkokat és isteni káromlásokat az vitézek között megtiltsanak.
2. ... az lovas hadnak az ő regulája ez, hogy *az lovas kapitány legfeljebb 500 lóval* lehessen és az kapitány feljebb való *hadnagyot 100 lovasnál* ne tartson alatta és mind az kapitánynál, mind hadnagyoknál *az alattok való vitézeknek számok és nevek rend szerint írva legyen.*
4. *Kapitányt a fejedelem válasszon és az hites legyen ő felségének és az országnak, zászlót a fejedelem adjon nékie, az alatta való hadnagyokat az fe-*

¹⁷ Istvánffy, 1962. 442–443. Szerinte Lippay önkényesen avatkozott bele Bocskai katonai tervei-
be, kegyetlenkedett is, miközben elszedte az emberektől, amilyük volt, azzal fenyegetőzött,
hogy „megsebesíti, sőt meg is öli őket”.

¹⁸ Később az udvari hadak élére a mohó birtokszerzési étvággyal jellemezhető *Széchy György*
Nógrád és Gömör megyei birtokost tette.

jedelem ő felsége confirmálja és az ő felsége hírével legyenek, azok is hittel legyenek ő felségének és az országnak kötelesek. Zászlót pedig nekik is őfelsége rendeljen és adjon.

5. Az zászlóhoz és a kapitányhoz az hadnagy és az vitézlő nép hittel legyen köteles és valaki zászlaját, kapitányát elhagyja, tisztességét és a fejét veszítse el érte...
6. Egyik kapitány, se hadnagy az msik kapitányság avagy hadnagyság alatt lévő vitézt az előttejárója híre nélkül és akaratja ellen alája ne fogadja.
7. Az ki magától zászlót emel ő felsége híre nélkül és kapitánnyá avagy hadnaggyá teszi ő magát, ő felsége akaratjából az generális az olyan kapitányt avagy hadnagyot felakasztassa és városoknak, faluknak reátámadások szabadon meglehessen.¹⁹

A hadiszabályzatot később, Bocskai halála után is alkalmazták, különös tekintettel arra a részre, amely az erdélyi fejedelemtől való függés elismerésének jeleként a tőle kapott zászló elfogadását, elismerését írta elő. Erre utal pl. Báthory Gábor megállapodása a Debrecenben lakó miskolci Nagy Andrással, a második hajdúfelkelés vezérével, akinek 1608. február 18-án Bethlen Gábor hozta a fejedelem megbízásából az együttműködés zálogaként a „zászlót, botot, lovat”, hogy azt követően jogszerűen cselekedhessen.²⁰ A hadiszabályzat hatását jól mutatja, hogy Thököly Imre évtizedekkel később arra hivatkozott, hogy saját katonái szabályzatát a Bocskai féle pontok mintájára tervezi. 1678. május 12-én pl. a következő bejegyzést tette naplójába a bihari hajdúság dolgában: „az mely zászlóknak hadnagyok nincsen, azoknak hadnagyokat akarván rendelni, és az edictumot is kiadni arrul való beszélgetésben munkálódtunk ma, alkalmaztatni akarván az mennyire lehetne az Bocskai idejebeli edictumokhoz.”²¹

A hadakozó hajdúk mintegy harmada kapta meg a letelepedést is ígérő közös privilégiumot (9254 gyaloghajdú a korponai országgyűlés előtt), amelyben a felsorolt hajdúkapitányokhoz tartozó katonák személyes kiváltságolása történt meg egy oklevélben. A kiváltság a zsold helyett – amelyet Bocskai sem tudott számukra folyamatosan fizetni – adománybirtok felkínálásával kívánta biztosítani a hajdúcsaládok megélhetését, a hűség jutalmát, s ígérte oda számukra a „...mi tokaji várunkhoz tartozott Kálló egész városunkat, hasonlóul Nánás, Dorog és

¹⁹ Magyar Történeti Szöveggyűjtemény 1526–1790. I. Szerk. Sinkovics István. Bp., 1968. 346.

²⁰ Papp Klára: Debrecen és a hajdúmozgalom 1606–1608. In. *Báthory Gábor és kora*. Szerk. Papp Klára – Jeney-Tóth Annamária – Ulrich Attila, Debrecen, 2009. 355–365.

²¹ Thököly bejegyzései Késmárki Thököly Imre naplója 1676–1678. évekből. In. *Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek*. tizennyolcadik kötet, Közli Torma Károly, Pest, 1866. 188.

Varjas pusztabirtokainkat és Hadház, Vámospércs, Sima és Vid nevezetű birtokbeli részjóságainkat...”²²

A köleséri hajdúk 1606 márciusában kaptak adományt, de még abban az évben Szalontára költöztek. (A szalontaiak később pusztabirtokokat is szereztek.) 1606. március 16-án, Kassán írta privilégiumlevelét azoknak a katonáknak, akik Nagykereki 1604. évi sikeres védelméért érdemelték ki a fejedelem figyelmét, s korábban Egry István, az adományozás idején azonban már Jóthe Gergely kapitánysága alá tartoztak. Ők azok, akik „...mint mondatik háromszázan, a végre összeegyeztettek és megállapodtak, hogy összes ingó javaikkal az elpusztult és régiebb lakosai által elhagyott Bihar megyében levő Kölesér mezővárosában letelepedhessenek. Ottan maradásul állandó helyet telepítvén, a mi és hazánk hadjárataiban, katonai dolgainkban, hogy szabad erdélyi székegyeink szokásaihoz képest hasznos szolgálatot tenni buzgólkodjanak: ... a paraszti és a nem nemesi állás és állapotból, melyben születtek és eddigelé léteztek, fejedelmi kegyünk és hatalmunk teljénél fogva kivesszük és magyar és erdélyi országunk valódi nemesei közzé számlálандó és felírandóknak elhatároztuk, valamint is e soraink által oda számolni rendeljük: határozottan megállapítván, hogy mostantól fogva nevezett katonáink, valamint mindkét nembeli örököseik mindnyájan összesen valódi és kétségtelen nemeseknek tartassanak és tekintessenek.”

Hasonlóan Kassán született Bocskai oklevele 1606. szeptember 2-án, a lovas-hajdúk Szoboszlóra telepítéséről,²³ s 1606. szeptember 22-én Bocskai saját birtokát, Kismarját is különleges kiváltsággal, a szabad városi joggal ruházta fel.²⁴

A megszerzett kiváltságok együttesen, bár minden egyes személyre vonatkozóan voltak érvényesek, de már az adott korban sem jelentették mindenki számára – kivéve a már korábban armálist szerzett személyeket, illetve családokat – a nemesi jog teljességét. Helyzetük – ahogyan Orosz István fogalmazott – „valójá-

²² Az oklevél szövege szerint: „dicsőséges és örök emlékezetre méltó érdemeket tekintvén, mindnyájokat és egyenként a mi hajdú vitézeinket ... Magyarország hongyulására 1605-dik év november 10-én összegyűlt országos karoknak és rendeknek közmegegyezésökkel és helybenhagyásokkal ... a paraszti és a nem nemesi állapotból, amelyben születtek és eddig léteztek, kegyelmesen kiemelni és a mi Magyar- és Erdélyországunk igaz nemesi sorába és számába számlálni, összegyűjteni, felfogadni és beírni tartozunk.” Az adomány helyszínéül szereplő tokaji uradalom kincstári kezelésben volt, s Bocskai ezért is gondolhatta, hogy a hajdúk oda telepítése kevesebb problémát okoz. Amikor azonban 1606 decemberében megtörtént a Szabolcs megyei kihirdetés, több család is kifogást emelt az adományozás ellen (a Kállay, a Dengeleghy, a Melíth, a Báthory család és a kállói vicekapitány, Fekete János). lásd Czigány István: A hajdúkérdés Bocskai halála után, a második hajdúfelkelés. In: *A hajdúváros Bősörmény. Tanulmányok a hajdúk Bősörménybe telepítésének 400. évfordulójára*. Szerk. Nyakas Miklós, Hajdúböszörmény, 2010. 35. (továbbiakban Czigány, 2010.)

²³ Lásd a kötetben Nyakas Miklós e tárgyban készült tanulmányát.

²⁴ A kiváltságleveleket lásd Szendrey István: *Hajdú-szabadságlevelek*. Debrecen, 1971. 13–16., 16–19., 50–51. (továbbiakban Szendrey, 1971.)

ban szabad paraszti állapot volt, de az örökösen földhöz kötött jobbágyokra így is óriási vonzerőt gyakorolt, főleg, ha figyelembe vesszük, hogy a jobbágyi fel-emelkedés törvényes útjai éppen a hajdúk kiváltságolása után pár évvel, 1608-ban záródott le végérvényesen azzal, hogy az országgyűlés a jobbágy költözések ügyében a döntést a vármegyékre bízta.²⁵ Ez a sajátosság magyarázza, hogy a letelepített hajdúk közül a nagy kiváltságlevél kiadását követően is jelentős számban igyekeztek egyéni armális levelet, vagyis személyes nemesítést és főleg valamilyen föld, vagy házadományt is szerezni maguknak és leszármazottaiknak.²⁶

A hajdúkatonák kétharmada azonban ebben a kiemelt juttatásban, vagy ennek az ígéretében, s a megszerzett települések saját igazgatásának, a nemesi vármegye fennhatósága alóli bírói fellebbvitelnek a biztosításában sem részesedhetett. *Illésházy István* közvetítésével csak azt remélték biztosítani, hogy a *végváarak fogadjanak be* (ahogyan eddig is tették) *nagyobb számú hajdút*, illetve *az udvar járuljon hozzá háromhavi zsolddal a hajdúk „leszállításához”*, vagyis elbocsátásukhoz. Ezzel a lépéssel azonban az elengedettek ismét kikerültek a fizetett, királyi vagy császári katonaság köréből, s potenciálisan a szabad hajdúcsapatok vagy a magánhadseregek tartalékai, utánpótlásai lettek. Mátyás főherceg végül az ígért 10 000 helyett csak 6 000 hajdút fogadott zsoldjába, hogy Bocskai Miklós vezetésével Prága ellen vigye őket, bátyja, Rudolf császár lemondatására.

A bécsi és a zsitvatoroki békék után úgy tűnt, hogy a békés állapot nem kívánja a hajdúk katonai alkalmazását. A valóságban azonban sem a rendekkel kötött megállapodás, sem a török békepontok nem teljesültek maradéktalanul.

Az ún. *második hajdúfelkelés* azt mutatta meg, hogy a katonákban tovább élt a Bocskai idején kialakult szemlélet és elvárás. Problémaikat növelte, hogy a korponai kiváltságlevél valóra váltása nem volt zökkenőmentes, sőt az udvar megkérdőjelezte azokat, s Szabolcs vármegye is mindent megtett, hogy az új privilégiummal rendelkező hajdúhelyeket fennhatósága alá vonja. A kiváltságban nem részesültek számára azonban mégis ez lett az elérendő cél, mivel ennek révén láthattak esélyt a katonai feladatok mellett a nemesi társadalomhoz való tartozás lehetőségére is. A letelepedést biztosító oklevél ugyan még nem tette alkalmassá a kiváltságos településen élő hajdút, hogy a rendiség tagjaként politikai szerepet vállalhasson, de a hajdúkapitányok ennek lehetőségét is érezték a privilégium megtartásában–megszerzésében.

²⁵ Orosz, 2004. valamint Varga János: *Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban 1556–1767*. Bp., 1969. 165–167.

²⁶ Az egyéni nemesítésekről lásd Szendrey, 1971.; Nyakas Miklós: Bocskai István bihari kihirdetésű egyéni nemeslevelei. In: *Bihari Diéta*, V. Szerk. Matolcsi Lajos, Berettyóújfalu, 2004. 108–114.; Nyakas Miklós: Bocskai kiváltságolásai és nemesítései = *Kisebbségkutatás*, 2004. 3. sz. Online: http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás/kk_2004_03/cikk.php?id=4

A legutóbbi évek kutatásai azt igazolták, hogy a 1606 után a hajdúk a Tiszántúlon, többek között Szolnoknál, vagy ahogyan a források igazolják, magában Debrecenben húzták meg magukat, s erre a budai beglerbég, Ali pasa engedélye adta meg nekik a lehetőséget.²⁷ Mivel a Magyar Királyság részéről nem igazán érkezett hozzájuk a hajdúkérdés megoldására javaslat, sőt azt érzékelték, hogy nem teljesítik a Bocskai idején tett ígéreteket, a hajdúk egyértelműen a törökökhöz fordultak, s már nem csupán ideiglenes befogadást kértek, hanem azt ígérték, hogy a letelepedés fejében fizetség nélkül szolgálnak a töröknek egy Habsburgok elleni háborúban.²⁸ 1607 őszén, a törökkel folytatott tárgyalások nyomán készülődtek „a németek ellen, mint Bocskai tette.”²⁹ A bécsi udvarba megérkeztek ugyan a felkelés készülődéséről szóló jelentések, de Mátyás főherceg nem rendelkezett kellő sereggel és erőforrással a hajdúk ellen, s hiába kért bátyjától, Rudolf császártól segítséget, azt nem kapta meg, ezért csak a feltételezett támadás célpontjaként számításba veendő Stájerország és Alsó-Ausztria védelmére rendelkezett kisebb katonasággal.³⁰ 1607 novemberében azonban a hajdúk támadása a Tiszántúlon Kassa felé indult, s jórészt a korábban nekik ígért területek megszerzésére vonatkozott. Katonai sikereiknek gátat vetett, hogy egyelőre sem az előre kiszemelt Homonnai Drugeth Bálint, sem Báthory Gábor nem állt melléjük, sőt összesen kb. 5000 fős sereggel ellene állt a felkelésnek.³¹

Látván, hogy katonai megoldást nem lehet kierőszakolni, s ugyanakkor a bécsi béke tartalma, a rendi követelések valóra váltása sem zökkenőmentes, a hajdúk 1607 decemberében az ináncsi kiáltványban saját sérelmeik mellett éppen a rendi követelések teljesítése mellett álltak ki, azt gondolva, hogy ezzel a nemesség támogatását is elnyerik. A Magyar Királyság rendisége azonban ekkor már nem kívánt élni a hajdúk támogatásának lehetőségével, nem akart újabb felkelést, ahogyan az erre a posztra felkért Homonnai Bálint sem akart a hajdúfelkelés vezetője, vagy mégannyira sem „magyarországi fejedelem” lenni. A nemesség

²⁷ Papp Sándor: Hajdúk és törökök a tizenöt éves háború végén. In: *A hajdúváros Böszörmény. Tanulmányok a hajdúk Böszörménybe telepítésének 400. évfordulójára*. Szerk. Nyakas Miklós, Hajdúböszörmény, 2010. 20–27.

²⁸ Nyakas Miklós: A második hajdúfelkelés. In: *Báthory Gábor és kora*. Szerk. Papp Klára – Jeney-Tóth Annamária – Ulrich Attila, Debrecen, 2009. 330.

²⁹ Czigány, 2010. 48.

³⁰ Bagi Zoltán: „Látja a harmadik fél a saját hasznát és sikerét ebben.” A második hajdúfelkelésről Bécsbe érkezett hírek és kémjelentések 1607. október és december közepe között. In: *Báthory Gábor és kora*. Szerk. Papp Klára – Jeney-Tóth Annamária – Ulrich Attila, Debrecen, 2009. 337–354. A védelemre rendelt katonaság létszáma 1500 fő volt, de Mátyás Erdődy Tamással, Hagymássy Kristóffal és Nádasdy Tamással is tárgyalt a lehetőségekről. Czigány, 2010. 50.

³¹ Homonnai Drugeth Bálint Zemplén, Báthory Sárospatak váránál. Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelem úgy látta, hogy Ali pasának nem Nagy Andrással kellett volna tárgyalni, hiszen Bocskai idején is ő „kereste meg a hajdúkat és nem fordítva.” Czigány, 2010. 53. és 55.

többsége a felkelés vezetőjét, miskolci Nagy Andrást csak a „sok lator” egyikének tartotta, aki azt hiszi „mind ez világ övé.”³² Ennek ellenére Rudolf császár Rákóczi Lajos révén próbálta megegyezésre bírni őket, de sem ő, sem Mátyás főherceg követői nem jártak eredménnyel. Rákóczi Lajos kállói főkapitány szerint a török által nyújtott diplomáciai biztonság és a prédikátorok érvei miatt nem egyeztek a felkelők, sőt úgy vélte, a debreceniek is „szófogadatlanok... az hajdúkkal is igen egy értelemben vadnak”.³³

A hatalom megragadásához a bécsi udvari körök támogatását megszerző Báthory Gábornak szüksége volt a hajdúk katonai támogatására, aki az öreg Rákóczi Zsigmondot, az erdélyiek szabad akaratából megválasztott fejedelmét kívánta pozíciójából kimozdítani. Az *1608. február 6-án, Debrecenben megkötött megállapodásban* a hajdúk vezéreiknek – Nagy Andrásnak és Elek Jánosnak – pozíciót és személyes adományt, a hajdúság számára pedig *letelepedési lehetőséget kértek*.

Báthory arról a vidékről kapott katonai támogatást, amely a török hódoltság felé eddig is a fejedelemség meghatározó katonai területe volt, Várad környékéről. Nagy András 3000 hajdúkatonájának segítségnyújtása vezetett oda, hogy Rákóczi Zsigmond – a Báthoryval folytatott tárgyalások után – egy felkínált felvidéki birtokért, Szádvárért 1608. március 5-én lemondott fejedelmi hatalmáról, s átadta azt Báthory Gábornak, aki március 31-én be is vonult Kolozsvárra, ahol március 7-én a rendek fejedelemmé választották.

Báthory Gábor nem tette ugyan Várad kapitányává Nagy Andrást, de mezei hadainak főparancsnokává nevezte ki, s jelentős birtokadományban (Biharnagybajom stb.) részesítette. A fejedelem a hajdúkat is letelepítette: Bihar vármegyében létrehozta Bocskai szabolcsi „nagy hajdúvárosai” mellé az ún. „kis hajdúvárosokat”.

Nem szokás a figyelmet felhívni arra, de a fiatal fejedelem a hajdúkíváltságozlással éppen úgy Bocskai fejedelem egyértelmű követője volt, mint a Magyar Királysághoz való viszony értelmezésében. Báthory Gábor – ahogyan tehetséges utóda, Bethlen Gábor is – olyan címert csináltatott magának, mint Bocskai: Magyarország és Erdély címerrajzát egyesítve a családi címerével. (Más kérdés, hogy Báthory Gábornak esélye sem volt valami területi egyesítést kezdeményezni, az örökség vállalása azonban a címerről leolvasható.) A hatalomra kerülésben is megvan egy hasonlósági mozzanat: a Báthoryt támogató hajdúfelkelők ugyanis a hódoltsági törökök diplomáciai támogatását élvezve nyújtottak neki segítséget.

³² Komáromy András: A szabad hajdúkra vonatkozó levelek és okiratok. = *Történelmi Tár*, 1900. 442–443.

³³ Rákóczi Lajossal Szikszón, Szerencsen és Debrecenben tárgyaltak. Rác István: *A hajdúk a 17. században*. Debrecen, 1969. 36. A kállói főkapitány véleményét tükröző levélről Komáromy András: Az 1607-i hajdúlázadás történetéhez = *Hadtörténelmi Közlemények*, 1891. 234.

Mátyás főherceg szintén a maga javára volt képes kihasználni a hajdúfelkelés rémképét. Báthory lépését követően igyekezett megegyezésre jutni a többi felkelővel, s 1608. március 27-én az érsekújvári egyezségben ígéretet tett Bocskai adományainak elismerésére. Április 13-án a hajdúk Várkony melletti táborában a Bocskai-féle adománybirtokok szabad elfoglalásába, a töröknek a zsitvatoroki béke szerinti ajándékok megadásába is beleegyeztek a rendek. Ez azt jelenti, hogy a privilégiumok életbeléptetése a hajdúfelkelés nélkül nem lett volna elképzelhető. Mátyás azt is kellően érzékelte, hogy a magyar rendiség a bécsi béke pontjainak, a politikai követeléseknek valóra váltásában érdekelt ugyan, de a hatalomból nem akarja részesíteni a katonáskodókat, különösen nem a hajdúvezéreket. Vagyis: a helyzet inkább kedvez az udvarral kötött kompromisszum megerősítésének, mint felrúgásának, sőt, a veszélyérzet felnagyításával gyorsítani lehet a királyválasztást, a megegyezést.

A rendek az 1608. évi országgyűlés végzéseiben elérték a bécsi béke pontjainak törvénybe iktatását, s ugyanakkor egyértelműsítették álláspontjukat a katonáskodók politikai szerepvállalásáról is, amikor kimondták: *a főpapokon, bárókon és mágnásokon, nemeseken és a szabad királyi városokon „kívül senkit a közönséges országgyűlésbe be ne vegyenek,”*³⁴ vagyis csak a nemesi címmel rendelkező lehet az országgyűlés tagja, a katonáskodókat viszont nem tekintik annak.

A Báthory Gábort támogató bihari hajdúk a korábbi kiváltságokhoz – a szabolcsi hajdúvárosok lakóihoz – hasonló jogokat kaptak. Katonai kötelességeiket az erdélyi fejedelmek számára kellett teljesíteniük, cserébe megkapták adományterületüket (20 település), általában minden haszonvételével (szántókkal, erdőkkel, szőlőkkel, folyóvizekkel, malmokkal, vásártartási joggal stb.) együtt, ahol adómentességet, a település önkormányzatában és bíraskodásában önállóságot szereztek, s ugyanakkor 1609-től a váradi főkapitány, Rhédey Ferenc katonai irányítása és bírói fennhatósága alá tartoztak.

A Bocskai féle kiváltságok érvényesítésében a hódoltsági törökök vállaltak garanciát, erre utalt Bethlen Gábor is, amikor Esterházy Miklósnak azt magyarázta, hogy a hajdúk tiszántúli települései a török fennhatósága alatt állnak: „A jó emlékeztető Bochkay fejedelem az mikor az hajdúságot letelepítette, az török consensusából szállította az hódolt helyeknek fundusára...”, amelyről Ali pasa még ahdnamét is adott nekik.³⁵

A Bocskait követő erdélyi fejedelem, Rákóczi Zsigmond is adott kiváltságolt települési rangot (1607. július 20.), *Ürög mezőváros és Oroszi területére* telepítve Szilassi János 400 katonáját, amely privilégiumot Báthory Gábor megerősített. A Csáky család birtokába tartozó *Körösszege*ről a váradi várhoz tartozó *Tamásiba* 1608. május 7-én telepítettek át száz hajdút, kétségtelenül igazolva azt a

³⁴ 1608. évi koronázás utáni 1. tc., Magyar Törvénytar 1608–1657. Bp., 1900. 25.

³⁵ Czigány, 2010. 67.

tényt, hogy a megyében a magánbirtok területén már a nagy 17. századi kiváltságolások előtt is jelentős számú hajdúkatona élt. A körösszegiek kiváltságolt állapota is megmaradt a későbbi hagyományban, tehát elképzelhető, hogy a településen is maradhattak hajdúkatónak, vagy később telepítettek oda. *Körösszegekről* 1631-ben újabb áttelepülés történt *Vekerdre*. (Körösszeg vára és uradalma a Csákyaké volt, de Csáky István ekkor már a Magyar Királyságban élt.)

Berettyóújfaluba 1608 májusától több alkalommal telepítettek be hajdúkat a erdélyi fejedelmek, hasonlóan *Mikepércshez*. *Régen* (a 18. században már pusztá) szintén Báthory Gábor betelepítése (1609). *Konyárra* 1615 táján települtek hajdúk, *Félegyháza* Bethlen Gábor által kiváltságolt település. Kiváltságlevele egyik településnek sem maradt fenn. *Derecskére* Rákóczi György *Böszörményből* telepített (állítólag 1000 embert) 1631-ben, de a telepítés konfliktust okozott a hódoltsági törökökkel, amit csak 1637-re sikerült elsimítani.

Bagamérban a korábban ott élő „mezei hajdúk” kapták Báthorytól a kiváltságot, ahogyan *Harsányban* is I. Rákóczi Györgytől „nova donatiót” nyertek a korábban ott lakó, az erdélyi fejedelmeket szolgáló hajdúk. Ugyancsak ezt láthatjuk *Komádi* esetében is, ahol a már a mezővárosban lakók szerezhettek pusztabirtokot. *Tépén* viszont (1613) arra adott lehetőséget az oklevél, hogy a hajdúk 800 forintért megvegyék a birtokot, s ott földesúri jogokkal éljenek. Ugyancsak vásárlás révén jutottak a kereki hajdúk *Sas* (Mezősas) birtokához (1618), ahol feltehetően a korábbi 51 vásárlót emelte Bethen Gábor 1628-ban a nemesek sorába. *Gáborjánban* feltehetően nemes hajdúk vettek újabb birtokrészeket, az erdélyi törvények ezt a települést is kiváltságos hajdúhelynek tekintették.

Bajom várát és uradalmát Nagy András kapta, majd 1615-től Petneházy Dávid, azonban az uradalom egyes helységei, mint pl. *Bagos hajdúhelyként* került 1653-ban az erdélyi törvényekbe. *Sáránd* kismanesi falu volt, ahová konyári hajdúk is áttelepültek (1615). *Kabára*, mint Báthory Anna birtokára 1618 körül települtek be a hajdúk.

A magánföldesúri hajdúk (*Pocsaj*, *Margitta*) mellett fejedelmi várakban (*Váradon*, *Sarkadon*) szolgáltak jelentősebb számban hajdúvitézek, akiknek a fejedelmek kiváltságokat adtak, s akik a települések adózó lakosaitól jól elkülönülten éltek.

Mindez azt igazolja, hogy a 17. század első felében Bihar vármegyében különféle szintű hajdúprivilegiummal rendelkező hajdútelepületeket találhatunk, amelyek többsége a kiváltságolás eredetét, ötletét, vagy pusztán a hajdúk által lakott település lakosságának folyamatosságát Bocskai idejére vezeti vissza. Az erdélyi fejedelmek küzdelmeiben ezekre az újabban kiváltságolt bihari hajdúhelyekre esetenként biztosabban számíthattak, mint a nagy hajdúvárosok hajdúira.

Várad török kézre kerülése után azonban megszűnt a hajdúkat irányító szervezet, s a bihari hajdúk jelentős része menekülni kényszerült. A kolozsvári Kiss

András főlevéltáros az ő letelepedésük és befogadásuk nyomát találta meg a helyi közhagyományban, amikor a hóstát lakóinak – állítólagosan Bocskai katonáiról maradt fenn emlékezet – hajdú származását vizsgálta.³⁶

A szabolcsiak településeit feldúlták, ám azok lakott helységeként érték meg a század végi török elleni háború győzelmét, Várad visszavételét (1692), s tettek sikeres kísérletet arra, hogy kiváltságaikat a Habsburg államhatalommal is elismeressék. A bihariak esetében a helyzet másképpen alakult. A világi magánbirtok településeinek hajdúi vesztették el leggyorsabban birtokosuktól kapott mentességüket, s katonáskodás helyett ismét jobbágytelkük után teljesítették szolgáltatásait. Közülük csak az egyéni nemesítést, armálist szerzettek menekedhettek meg, amennyiben házuk és telkük után mentességet, vagy adománybirtokot szereztek.

A bihari hajdútelepeket egy uradalomként kapta meg zálogbirtokként Esterházy Pál herceg, aki elmaradt nádori fizetéséért cserébe jutott a derecskei uradalom zálogbirtokához, s 1745-ben a donatot is megkapta uradalmára. A szabolcsiak viszont igyekeztek különállásukat megőrizni, s el tudták érni, hogy privilégiumaik mellett – amelyről egyértelműen tudták igazolni, hogy 1613-ban a magyar király is jóváhagyta őket – az uralkodó (1697) sajátos különkormányzatukat, a Hajdúkerületet is elismerje, s megerősítse annak szabályzatát is.³⁷

A hajdú kiváltság emlékezete

A hajdú kiváltság emlékezetét a szabolcsiak először a Hajdúkerület belső önkormányzatának megvédése során, a bihari kis hajdúvárosok viszont a kiváltságos helyzetet fenyegető veszélyek újraéledésekor tartották fontosnak. Az utóbbiak helyzete a 18. század második felében, az úrbérrendezés idején vált kritikussá, amikor a hercegi család már nem az uradalom egészétől követelte a jobbágyi szolgáltatások ellenértékét, hanem a családoktól – kihasználva a rendezés által kínált lehetőségeket – pontosan kívánta a szolgáltatások ellenértékének megfizetését, valamint komolyan tervezte, hogy a derecskei uradalomban is majorságot létesít, ami felvetette a robotszolgálat teljesítésének szükségességét is. Ez a szabad paraszti állapotba jutott egykori hajdúk egyértelmű jobbágyként való kezelésének lehetőségét vetítette előre. Ezzel magyarázható, hogy 1790-ben a települések előbb az erdélyi, majd a magyar országgyűlés előtt keresték igazukat, azaz kerestették régi privilégiumaikat, s igyekeztek azokat elismertetni. A kezdemé-

³⁶ Kiss András: Bocskai és a hóstátiak. Legenda vagy történelmi tény? In. „*Nincsen nekünk több hazánk ennél...*” *Tanulmányok a Bocskai-felkelés történetéhez*. Szerk. ifj. Barta János és Papp Klára, Bp., 2004. 47–57. (továbbiakban Kiss A., 2004.)

³⁷ Nyakas Miklós: A hajdúkerület kialakulása és korszakai. In. *Vármegyék és szabad kerületek*. 83–96. online: <http://hbml.archivportal.hu/data/files/144626506.pdf>

nyezés egy hosszúra nyúlt hajdúper kezdetét jelentette, amely többszöri újakezéssel egészen a polgári forradalomig húzódott, de nem hozta el a várt sikert. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár azonban megőrizte azt a dokumentumot, amelyet a bihari hajdúvárosok összeállítottak, amely a későbbi per alapja lehetett, s a hajdúk kiváltságainak bizonyítékául szolgált.³⁸

Az utókor emlékezetében a hajdúkiváltság és Bocskai emlékének ápolása összekapcsolódott. Ennek oka mindenképpen abban keresendő, hogy a korponai országgyűlés legfontosabb kérdésének, a Habsburg udvarral folytatandó béketárgyalások ügyének előrehaladását a fejedelem egyértelműen biztosítani kívánta azzal, hogy a tanácskozáson jelen lévő és társadalmi problémáit határozottan képviselő hajdúkapitányokat – a hozzájuk tartozó hajdúkatonákkal együtt – a privilégium megadásával lecsendesítette, maga mellett tartotta, ezért az utókor a későbbi hajdúprivilégiumokat is Bocskai kezdeményezésére vezette vissza.³⁹ Az együttesen adott, s letelepedési lehetőséget is nyújtó kiváltságok mellett az egyéni nemesítések (pl. Nagy Andrásé 1606-ban) is a fejedelem nevéhez köthetőek, s a privilégiumokat az udvar is megerősítette (1613). A kolozsvári hóstát lakói évszázadokkal később is Bocskai kiváltságaira emlékeztek, holott Kiss András kutatásaiból kiderült, a külváros lakói Várad török kézre kerülése (1660) után költöztek lakhelyükre.⁴⁰

Ismeretes, hogy a fejedelem maga is rászolgált az utókor ítéletére, hiszen élete végéig kiállt a hajdúk támogatása mellett, azt állítva, hogy nélkülük az Oszmán Birodalom és a Habsburg állam törekvései közepette nem tudta volna sikerre bízni. Ahogyan Illésházy Istvánnak írta „... *ha módunk lett volna az le szállításokban is, bizonytalan állapotunkhoz képest nem mondhattuk volna bátor-ságosnak*, mert amazoknak mind a kettőnek kész hada és ereje fennlétén és alkalmatossága adatván reája, az két tar közül ki tudja melyik kapott volna üstöké- ben az magyar nemzetségnek.”⁴¹

A hajdúk emlékezetének fontos részét képezi a viszony Bocskai koronájához, amely korona történetének gazdag irodalma van.⁴² Amint tudjuk, a korona kérése 1605 tavaszán magától Bocskaitól indult. Amikor azonban a fejedelem hírt kapott a korábban óhajtott kérés beteljesüléséről, számára már megváltoztak a körülmények. Az 1605 nyarán elindultak a béketárgyalások a Habsburg udvar

³⁸ MNL HBML IV. A. 502. a.

³⁹ Nyakas Miklós: A korponai kiváltságlevél és hajdúkapitányai = *Debreceni Szemle*, 2006. 3. sz. 350–360.

⁴⁰ Kiss A., 2004. 54–55.

⁴¹ Bocskai István Illésházy Istvánnak, Kassa, 1606. október 15. In. *Régi magyar levelestár XVI–XVII. század*, Online: <http://mek.oszk.hu/06200/06208/html/rml1078.html>

⁴² *Bocskai kíséretében a Rákosmezőn*. Szerk. Csonka Ferenc és Szakály Ferenc, Bp., 1988.; Benda Kálmán: *Bocskai István*, Bp., 1993.; Karl Nehring: Kié a korona? = *História*, 1985/1.

felé, amelynek során a fejedelem elküldte 16 pontból álló javaslatát. A török korona nyílt elfogadása esetén a tárgyalások azonnal megakadtak, s kudarcba fordultak volna. Ezért kapta a korabeli közvélemény és az utókor is Bocskai János kassai főbíró leírása alapján azt a képet, hogy Bocskai nem fogadta el a koronát. A török táborba igyekvő fejedelem nagyon jól tudta, hogy érkezhettek hírek a szultánhoz a bécsi udvarral elindult tárgyalásokról, ezért aztán igen nagy félelemmel ment a saját maga által kért korona átvételére. Azt semmiképpen nem tehetette meg, s nem is tette, hogy nem fogadja el azt, ám a rendiség képviselőinek szóló magyarázattal lehetővé tette a tárgyalások folytatását. Legutóbb Teszelszky Kees bizonyította tanulmányában, hogy Bocskai tudatos érveléssel mondott mást, mint ami Lalla Mohamed táborában bekövetkezett. Az általa idézett Ali budai pasa ugyanis egyértelműen igazolta, hogy a török továbbra is királynak és a saját alárendeltjének tekintette Bocskai és a magyarokat.⁴³

A kortársak közül ecsedi Báthory István országbíró – 1605. július 12-én írott levelében – mindenképpen országgyűlési tárgyalásokra bízta volna a Habsburg félnek arra a kérdésre adandó választ, hogy „mi az ország kevánsága szabadsága felől”. Elképzelései között ott szerepelt a Szent Korona visszaszerzésének lehetősége is, amit azonban Bocskai és környezete korántsem érzékelt közvetlen politikai realitásnak: „Reméllem mindazáltal, hogy netalán felséged, és az ország ezen megnyughatnék, hogy császár őfelsége bocsássa ki keziből éppen Magyarországot cum partibus et subiectis, agya meg őfelsége koronánkot is. Emez nem új dolog, mert Fridericus császár is megatta volt az koronát, az szegény Mátyás királynak. Elégegyék meg őfelsége, ennyi sok esztendőig jámbor hűvségünkkel és rabságunkkal való szolgálatunkkal, mellyel őfelségét sok időktől fogva szolgáltuk vérünk hullásával, halálunkkal, nemzetünknek, jószágunknak, marhánknak ellfogyásával, és országunk pusztulásával. Emlékezzik meg őfelsége ennyi sok időktől fogva, Isten után az magyar nemzetség az egész keresztyénsígnak paissa volt. Ezt az jót Isten után őfelsége megcselekedvén, háládatossággal vesszük őfelségétől, Istent imágyuk érette, és az keresztyénsígnak is szolgálunk. Országunknak is régi szabadságát és rendtartását felségeddel együtt országostul az Istennek, kegyelmessígnak általa meghtaláljuk és restaurálhattjuk jó móggyával, és így felségedet is reméllem, hogy megcontentálhattja császár őfelsége.”⁴⁴

⁴³ „Az mi hatalmas Császárunk akár Bocskai István királj eo Felsegett, s akár az Maghiar urakath, akár az Maghiar Országoth szárniay alá vödté, és nagy fogadást tött.” Ali pasa levele Bocskaihoz In. *The Hungarian Letters of Ali Pasha of Buda 1604–1616*. Szerk. Gustav Bayerle, Bp., 1991. 34. A forrást idézi Teszelszky Kees: A Bocskai-koronázás és a koronázás mitosza. = *Confessio*, 2006. (30.) 3. sz.

⁴⁴ *Iratok Bocskai István és kora történetéhez*. Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója c. sorozat VI. k. A forráskiadvány bevezető tanulmányát és adattárát készítette: Nagy László, Debrecen, 2005. 185.

A hajdúk szemében – akik már a török táborban ünnepelték a korona megszerzését – azonban hosszú időre a fejedelem töröktől kapott koronája szimbolizálta Bocskai törekvéseit, ezért nem véletlen, hogy az utókor történészei is kifejezték egyetértésüket a nézettel, amikor a 400. évfordulóra megjelent kötetüket a „Koronás fejedelem” címmel látták el.⁴⁵ A szemlélet 2011-ben Szóts Géza akkori államtitkárt egy rádió-interjúban annak megvallására készítette, hogy „Erdélyben a Bocskai-korona, most túlozni fogok, egyenértékű a Szent-Koronával”. A túlzás mindenképpen tény – s ezért nem is mutatja reálisan az erdélyiek véleményét Bocskairól és az ő sohasem használt koronájáról –, de ugyanakkor jó példa is arra, hogy a korona szimbólikus szerepét az utókor ismeri, ám koronként változó értelmű magyarázatokkal látja el azt.⁴⁶

A fejedelem a töröktől kapott koronát végrendeletében az Ország Tárházára hagyta, Homonnai Drugeth Bálintra bízta: „Az Koronát is, kit nekünk Török Császár adott, hagyjuk az Ország Tárházában, úgy, hogy Fejedelemségről Fejedelemségre maradjon, és *annak kezén tartassék, aki az Ország Ura lesz*en, avval a köves szablyával együtt, amelyet adott véle.” A fejedelmi szándék ellenére azonban 1610. június 10-én Thurzó György nádor átadta a Bocskai koronát Sárospatakon az udvar képviselőinek, amit október 6-án Bécsben ünnepélyesen a kincstárba helyeztek el.⁴⁷ Mivel a 17. században többen fogalmazták meg az erdélyi fejedelmek közül a Magyar Királyság megszerzését (Báthory Gábor, Bethlen Gábor), s az Oszmán Birodalom többeknek ígérte (Apafi), vagy többeket buzdított a megszerzésére (Thököly) – a török korona őrzése Habsburg részről (utólag is) jó elővigyázatosságnak tűnik.

Trianon után a Monarchia felbomlása felvette az osztozkodás lehetőségét: elsőként a románok akarták (1921) Bocskai koronáját megszerzni, majd 1926-ban a magyarok is maguknak követelték azt. A kérdés megoldását végül a magyarok és a románok megegyezésére bízta, ilyen egyezség azonban nem született. (A román követelés alapja az volt, hogy mivel szerintük Bocskai erdélyi fejedelemként kapta a koronát, s Erdély Trianon után Romániához tartozik, annak kormánya jogot formál rá.) A magyar érvelés szerint: Bocskai magyar fejedelemként kapta, s az ország nádora a magyar király kincstárába adta át azt, ezért az ékszernek Magyarországra kell kerülnie.

⁴⁵ G. Etényi Nóra – Horn Ildikó – Szabó Péter: *Koronás fejedelem*. Bp., 2006.

⁴⁶ A 168 órának adott interjúról van szó. Az interjúhoz kapcsolódó Heti Válasz cikke közli az idézett mondatot. Online: <http://www.klubradio.hu/cikk.php?id=16&cid=125261>

⁴⁷ Az 1609 évi XX. törvénycikk kötelezte az ország nádorát a török korona átadására (5. §. *A Nádor Úr kezébe kerülván pedig a korona, ugyanez a Nádor-ispán azt a korona-sekrénybe helyezés és megőrzés végett a királyi Felségnek adja és szolgáltatassa át.*”), ennek megfelelően cselekedett Thurzó György.

Bocskai török koronája a Kunsthistorisches Museumban látható⁴⁸

Legutóbb Buczkó József foglalta össze a török korona visszaszerzésével kapcsolatos hajdúvárosi mozgalom eseményeit, „Jöjjön haza Magyarországra” címmel.⁴⁹

Szerinte a hajdúvárosok a koronát nemzeti ereklyének tekintették. 1924-ben egyértelműen azt hitték – kérdés, mennyire reálisan –, hogy „Ferdinánd román király akarja vele megkoronáztatni magát.” (Debreczen c. politikai lap) 1926. július 2-án Hajdúszoboszlón megalakult a „Bocskay Koronaszövetség”, amelynek világosan kimondott célja a korona visszavásárlása: „Jöjjön haza Magyarországra ez a gazdag történelmi múlttal bíró ereklye. Hozza meg áldozatát elsősorban a hős fejedelem által lakhelyhez és gazdag termőföldekhez juttatott hajdúság, mely létét köszönheti fejedelmi alapítójának. De hozza meg áldozatát a magyar társadalom minden rétege, a kormány, nemzetgyűlés, a vármegyék, városok, községek, hogy a nemzeti önérzetet felkorbácsoló aljas szégyen megszűnjön, lehetetlenné tétessék, s Bocskay koronája visszakerüljön oda, ahol méltó helye van: a Magyar Nemzeti Múzeumba.” 1927 márciusában már 926 település csatlakozott, nem csak hajdúvárosok, Debrecen is, de Kecskemét, Nyíregyháza, Jász-

⁴⁸ A török korona a bécsi kincstárba (Schatzkammer) került, amely jelenleg a Kunsthistorisches Museumhoz tartozik. <http://tiszatajonline.hu/?p=21368> letöltve: 2013. 12. 10.

⁴⁹ Buczkó József: „Jöjjön haza Magyarországra ...”: a hajdúvárosokból indult mozgalom a Bocskai-korona visszaszerzéséért, 1926. Debrecen, 2009.

berény stb. 1926 novemberében viszont meghalt a román király, s a románok ettől kezdve nem kezdeményezték tovább a korona kiadatását.

2004-től a 400. évfordulón Hajdú-Bihar megye politikusai, művelődési szakemberei is felvetették a korona hazahozatalát (több újságcikk, muzeológusok törekvése, kultúrdiplomácia törekvések), de teljesen sikertelenül. A Déri Múzeum (Szathmári Ibolya igazgató felvetésére) az évfordulóval kapcsolatos kiállításra, vagy hologramként szeretne volna megkapni a kincset. Később Vitézy István, a megyei Bocskai bizottsági elnöke, országgyűlési képviselő tett ismételt lépést, felvetve, hogy véglegesen hazakerülhetne az ereklye, Szöcs Géza kulturális államtitkár pedig a kormány több tagjával egyetértésben Debrecenbe akarta hozatni a koronát. Mindkét törekvés kultúrdiplomáciai kudarcot vallott, mivel a török koronát senki nem kapta meg kiállításra, a végleges hazakerülés felvetéséről pedig – információink szerint – nem is indultak tárgyalások.

A Bocskai-felkelés évfordulói egyértelműen kiváló alapot szolgáltatottak az emlékezet ápolásának. Különösen igaz ez a 300. és a 400. évfordulókra.⁵⁰ A 300. évfordulót a bécsi béke megkötésére való emlékezetnek szentelték, vagyis nem magát a kétéves összeütközést, hanem az uralkodó és a rendek megegyezését tartották lényegesnek. Országos visszaemlékezés azonban nem volt, amit Zoltai Lajos szövé is tett a Debreceni Képes Kalendárium 1907. számában, külön kiemelve, hogy Bocskai fejedelem „... megérdemelte volna, hogy országszerte fényes, az egész magyar társadalmat, a kormányt és törvényhozást is magával ragadó ünnepségek keretében gyűjtassék fel az ő emlékezete [...]”.⁵¹

Az emlékezés részeként állították fel 1906-ban közadakozásból a budapesti Bocskai szobor másolatát a debreceni Nagytemplom háta mögött – az akkori Emlékkertben –, s ugyanaz a Holló Barnabás készített immár új szobrot Hajdúböszörménybe is, amelyet 1907-ben avattak fel. A korabeli emlékezéseket vizsgálva szembeűnő a hajdúvárosok közötti vetélkedés. Amikor ugyanis 1903 szeptemberében Hajdú vármegye közgyűlésére olyan előterjesztés került, amely egy új szobor állítását tervezte Hajdúböszörménybe, a szoboszlói képviselők – a hadháziak és a nánásiak támogatásával – ellene szavaztak. A végső döntést 1903 decemberében azért sikerült Böszörmény javára fordítani, mert a város 20 ezer koronát ajánlott fel – az összes költséget jelentő 44 ezerből –, s csak a fennmaradó összeg megajánlását kérte a többi hajdúvárostól, ám a szoboszlóiak saját szo-

⁵⁰ Papp Klára: A Bocskai évfordulóhoz köthető konferenciák, megemlékezések Hajdú-Bihar megyében = *Debreceni Szemle*, 2005. 3. sz. 466–469.; Illés Andrea: A Bocskai-évforduló 2005. évi Hajdú-Bihar megyei és határon túli programjai. = *Debreceni Szemle*, 2006. 3. sz. 384–387.

⁵¹ Tárucznyé Mányi Sarolta: A Bocskai-szabadságharc és a bécsi békekötés 300. évfordulójának ünnepségei a hajdúvárosokban. = *Debreceni Szemle*, 2006. 369–383. (Továbbiakban Tárucznyé, 2006.) A tanulmány a szoboszlói, debreceni és böszörményi ünnepségeket eleveníti fel a korabeli sajtó felhasználásával.

borállítási tervükre hivatkozva elzárkóztak a fizetéstől.⁵² Mindkét esemény nagy ünnepekre adott alkalmat, jelentős országos és helyi előkelőségek – 1607-ben Darányi Ignác miniszter és Justh Gyula házelnök, Thaly Kálmán történész mindkét ünnepségen – megjelenésével, „60–70 különféle színű díszmagyarba öltözött előkelőség, 250–300 főnyi református és evangélikus pap palástosan, továbbá Lengyel Endre vikárius és Ujhelyi Andor dorogi lelkész vezetése alatt számos g. k. lelkész vett részt az istentiszteleten, ezenkívül a böszörményi zsidó hitközség előljárósága is,” Debrecenben a kántus, Böszörményben a szoboszlói, böszörményi és nánási „egyesült dalegylet” énekelt, s komoly ünnepi beszédek hangzottak el. Az alkalomra írt versek közül a korabeli újságok vallatója Benedek János országgyűlési képviselő ódáját emelte ki, amely elsősorban a hajdú-utódok érzelmeinek hű kifejezése miatt méltó a figyelemre:⁵³

*Ércz-Bocskay: állj őrt! S ha ránk fenekedve,
Ellenünk indulna ismét a pokol;
S megsajdulna a szív aczél kebeledbe,
Hogy amit alkottál, sorvad, haldokol:
„Kölsd fel a harangot” nagy Bocskay István,
Hadd kongjon a vész-hang Tisza–Duna síkján
Harcol a hős hajdú, a hű ivadék,
Míg újra szabad lesz a nemzet, a nép!*

A *Debreczen* című politikai napilap, a hajdúszoboszlói *Független Hajdúság* és a *Szoboszló és vidéke*, a böszörményi *Böszörmény és vidéke*, a *Régi Okiratok és Levelek Tára*, valamint a *Debreczeni Képes Kalendárium* cikkei – amelyben Zoltai Lajos is több tanulmányt írt, többek között a debreceni szobor avatásáról is – felkeltették az érdeklődést Bocskai nagysága és a hajdúk múltja iránt.

A szerzők közül kiemelkedik Calamus dr, azaz Boldisár Kálmán, aki 1906-ban könyvet írt Bocskairól, s még a jövőben létesítendő Debreceni Egyetemet is

⁵² Uo. A sikertelen közgyűlés nyomán a vármegye vezetése döntött. A szoboszlóiak végül 1903-ban nem állítottak Bocskainak szobrot, csak 1972-ben teljesítették eredeti elhatározásukat. legutóbb Berek Lajos 2006-ban vette számba a Bocskairól állított szobrokat is a *Bocskai István a képzőművészetben* c. írásában = Szókimondó, 2006. 8–9. sz. 34–41. Ő úgy tudta, hogy a szobrot 1969-ben avatták, de ez az évszám a szobor elkészültének, s nem a Marton László által elkészített szobor avatásának időpontja. <http://www.kozterkep.hu/~4194/> (letöltés időpontja: 2014. január 22.) A debreceni szobor az 1903-ban a Kodály Köröndön állított Bocskai szobor másolata.

⁵³ Tárczné, 2006. 381–382. Hajdú vármegye főispáni tisztét ekkor Weszprémy Zoltán, a hajdúvármegyei Függetlenségi és 48-as párt elnöke pedig Weszprémi István volt, ezért a szemlélettel és érzülettel a hivatalos vezetés teljesen egyetértett.

Bocskai Istvánról nevezte volna el.⁵⁴ A töröktől kapott korona kérdése is izgatta, amelyről mintegy két évtized múlva könyvet is írt.⁵⁵

A Bocskai emlékezet erősödését szolgálta egy újabb emlékhely létrejötte. Genfben megalkották a Reformáció falát, ahol a magyar reformációt Bocskai István szobra képviseli, akit a felirat „győztes erdélyi fejedelemnek” nevez, utalva jelmondatára: „Hitünknek, lelkiismeretünknek és régi törvényeinknek szabadságát minden aranyánál feljebb becsüljük.”

Bocskai szobra a genfi emlékművön⁵⁶

„Az országban egyedülálló módon Hajdú-Biharban jött létre Bocskai Emlékbizottság (2004. február 13.) ... Természetesen az lett volna az igazi hatás, ha az országos tudomány-és kultúrpolitika felvállalta volna – a Rákóczi évfordulóhoz hasonlóan – a Bocskai évet, ahogyan az európai reformáció értékítélete kiemelte

⁵⁴ Boldisár Kálmán Calamus dr. álnéven írt a Debreczeni Képes Kalendáriumba, s a könyv megjelenésének évében a város rendőrfőkapitány-helyettese volt. lásd Juha Enikő írását (Bocskai 300 éve most már 400) online: http://www.deol.hu/dbarch/08/02/08-02_16.pdf, 1923-ban a debreceni egyetem bölcsészdoktorrá avatta; Calamus dr. (Boldisár Kálmán): Bocskay hadi népe. = *Debreczeni Képes Kalendárium*, 1906. 76–114., valamint Calamus dr.: Bocskay hadi népe. = *Turul*, 25, 1907. 182–193. Calamus dr.: Bocskay hadi népe. Harmadik (kiegészítő) közlemény. = *Turul*, 1943. 1–2. sz.

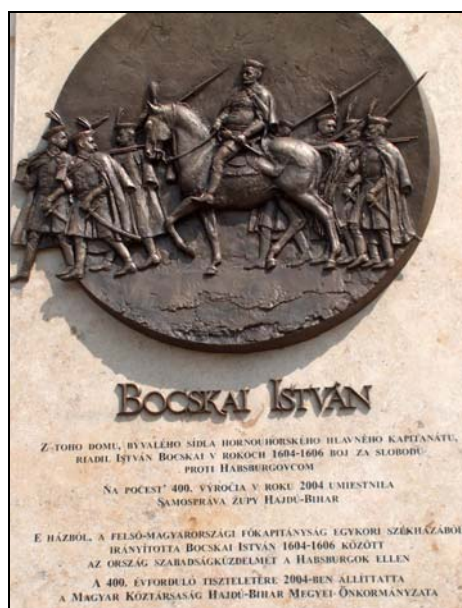
⁵⁵ Boldisár Kálmán: *Bocskai István koronájáról*. Debrecen, 1925.

⁵⁶ A fotó közzései helye <http://erdelyikeresztyenek.network.hu/blog/hatarok-nelkul-hirei/filter/month/2012-10> letöltve: 2013. 12. 10.

a fejedelem politikai szerepvállalását, s őt magát Genfben a reformáció nagyjai közé emelte...”⁵⁷

A Bocskai bizottság első négy évében (vezetője Gyula Ferencné) az éves munkatervek megvalósításában a megyei intézményekre támaszkodott, de a bizottsági – vagyis megyei – kezdeményezések és rendezvények mellett a hajdúvárosok maguk is sokat tettek a 400 évvel korábbi események felidézéséért. A második négy évben (vezető Vitézy István országgyűlési képviselő, de komoly szerepet vállalt a kezdeményezésekben Szólláth Tibor megyei közgyűlési alelnök) változtak a vezetők s részint a bizottság tagjai is, mivel folyamatban volt a megyei intézmények átstrukturálása (vagyis visszaépítése és a feladatok áthelyezése más intézményekhez) erősen változott a munkában résztvevők köre. Ennek ellenére határozottan megfigyelhető a folyamatosság a bizottság törekvéseiben, s a hagyományok ápolásának felkarolásában.

Az első négy évben több emléktáblát emelt a bizottság, ezek közül a kassai konzulátus falán – Bocskai egykori székhelyén – elhelyezett dombormű a legszebb, amelyet a második bizottság a váradi Partium Egyetem belső udvarán helyezett el ismét. A korponai vártemplom bejáratánál szintén elhelyeztek egy szerényebb em-

*A Bocskai dombormű és emléktábla a Kassai Magyar Főkonzulátus épületének falán*⁵⁸

⁵⁷ Papp Klára: A Bocskai évfordulóhoz kötődő konferenciák, megemlékezések. Hajdú-Bihar megyében. = *Debreceni Szemle*, 2005. 3. sz. 466–469.

⁵⁸ Györfi Lajos szobrászművész alkotása (fotó: Papp Klára)

léktáblát, s elkezdődtek a tárgyalások a gyulafehérváriakkal is. A második bizottság támogatásával Kolozsvárra, Bocskai szülőházára – a Sapientia Egyetem főépületére – is került egy szép emléktábla, s sikerült a gyulafehérvári székesegyházban is ünnepélyesen felavatni a szerényebb emlékező feliratot. Az első bizottság Hajdúböszörményben, Kassán, Korponán, Szerencsen és Debrecenben rendezett és támogatott konferenciát, a második Debrecenben, Hajdúszoboszlón, Nyírbátorban, Hajdúböszörményben.

Gyula Ferencné bizottsága javasolta még 2004-ben egy Bocskai könyvsorozat útnak indítását („Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója” sorozattal), amelyet a közgyűlés elfogadott. A döntést nem előzte meg semmiféle történeti vita, sem egyetértés abban, hogy minek is lehet nevezni azt a történeti folyamatot, ami 1604 és 1606 között zajlott.

A 2004 és 2006 között megjelent történeti munkák jelentősen módosítottak Bocskai szerepének megítélésén, árnyalták céljainak és kapcsolatainak körét, s rámutattak, hogy az adott hatalmi-rendi viszonyok között volt létjogosultsága Bocskai és hívei elképzeléseinek. Az önvédelmi harcnak a hajdúfelkelésen át egy rendi felkeléssé alakulásáról a tanulmányt író történészek többsége elfogadólagnak érzelt, szabadságharcról csak a politikusok egy része és a laikus közönség vizionált. Bocskai királyságbeli támogatóinak körét vizsgálva megállapították, hogy az természetesen a katonai sikerek függvénye volt, annak ellenére, hogy ténylegesen a Magyar Királyság rendjei lettek a nyertesei a bécsi udvarral folytatott tárgyalásoknak, s hivatkozhattak minden nehézség ellenére fél évszázadon keresztül a béke eredményeire.

2005-ben nagy érdeklődés mellett nemzetközi fotópályázatot hirdettek és kiállítást kezdeményeztek, szerveztek meg „Kolozsvártól-Kassáig Bocskai István nyomában” címen (többek között Debrecenben, Eperjesen, Kolozsváron, Székelyhídon, Nagyváradon mutatták be az anyagot); Nagykerékiben; Bocskai várában állandó kiállítást nyitottak meg a fejedelem életéről, hadi népéről, dicső tetteiről, Hajdú-Bihar megye könyvtáraiban, iskoláiban, művelődési házaiban Bocskai vándorkiállítást szerveztek; középiskolai tanulmányi versenyeket, pályázatokat hirdettek.

A második bizottság már nagyjából Bocskai örökségét gondozta, hiszen ekkor szervezték meg a Báthory Gábor és kora konferenciát (Debrecenben és Nyírbátorban), vagy a második hajdúfelkelésről szólót a Déri Múzeumban. A bizottság támogatta a Bocskai bécsi és zsitvatoroki békéjéről szóló tanulmánykötet német nyelvű változatának megjelentetését, amely a színvonalas kötet révén jól reprezentálta a bizottság tevékenységét a német nyelvterületen. A két bizottság összesen kilenc kötetet adott ki, maradandó emléket alkotva saját tevékenységének.

A Vitányi István vezette bizottság egyik legnagyobb érdeme azonban Bocskai emlékének ápolása volt, ők teremtették meg a hagyományát annak a Bocskai-zarándoklatnak (minden évben 40–50 résztvevővel), amely Álmoss, Kolozsvár, Gyulafehérvár, Várad mellett Kassát és Korponát is meglátogatta, koszorút helyezve a korábban állított emléktáblákra.

A fotókiállítást az egyetemen Orosz István nyitotta meg⁵⁹

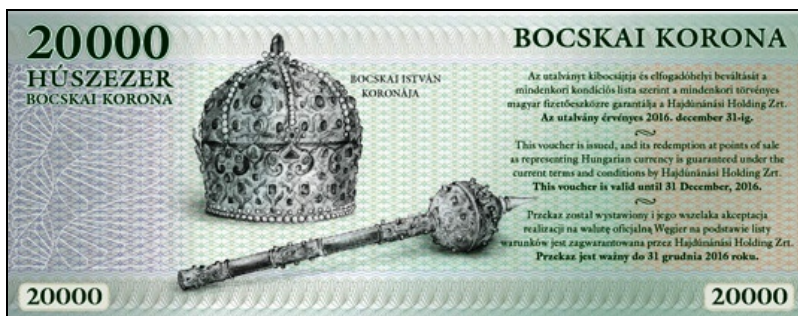
A Bocskai zarándolat résztvevői Gyulafehérváron⁶⁰

A Bocskai bizottság 2010 után befejezte tevékenységét, Szólláth Tibor azonban 2011-től országgyűlési képviselőként tovább szervezte – elsősorban a hajdúvárosok képviselői számára – a zarándokutakat, mert azokról azt vallja: „nemcsak számunkra, hanem a határainkon túl élő magyarság számára is sokat jelentenek, egy közösséggé kovácsolják a nemzetünket ...”.

⁵⁹ 2006-ban „A Bocskai felkelés mérlege: a bécsi és a zsitvatoroki béke” című konferencia programjának részeként került sor a kiállításra. (fotó: Tóth Ákosné)

⁶⁰ <http://www.hajdupress.hu/hirek/cikk/26094-lelekben-gazdagodtak-a-bocskai-zarandoklat-resztvevoi> (a cikk megjelenése: 2013. 02. 25., letöltve 2014. 01. 18.) Nyíró Gizella cikke

Hajdúnánás város polgármestere, Szólláth Tibor – aki korábban a megyei közgyűlés alelnökeként a Bocskai emlékbizottság oszlopos tagjaként tevékenykedett – útjára indított egy kezdeményezését: „Hajdúnánás egy innovatív település, mely a közösség erejében bízva mer új módszereket alkalmazni. Ilyen a Bocskai Korona is. A mi „helyi pénzünk” ma még önmagában csak egy emblematikus eszköz, tartalommal nekünk, közösségünknek kell feltölteni, hiszen használatának feltétele a kölcsönös bizalom, a lakosság és a vállalkozók elfogadó hozzáállása.” Az 500–20000 terjedő címletű helyi pénz „A Bocskai Korona egy olyan 100% Ft fedezettel rendelkező, a Hajdúnánási Holding Zrt. által kibocsátott – utalvány(a), fizetőeszköz(e), amelyet kizárólag Hajdúnánáson, a hivatalos elfogadóhelyeken lehet felhasználni.”⁶¹

A 20 000 Bocskai korona elő- és hátlapja

⁶¹ „A Bocskai Korona a magyar forint papírpénz címleteiben jelenik meg. A Hajdúság motívum-rendszerei jelennek meg végig a címletsorozaton. A fő motívumok: Bocskai István, gyalogos hajdú, szürke marha, tűzok, református templom, darutánc, delelő ménes, racka juh, Hortobágyi kilenclyukú híd, kerecsensólyom, mangalica, továbbá a teljes címletjegyzéket átkarolja a szalma motívum, amely Hajdúnánás védjegye. A tervező Horváth Andrea grafikus művész.” Online: <http://www.bocskaikorona.hu/>

Felmerül a kérdés, miért nem lett országos megemlékezés sem 1906-ban, sem 2004–2006 között, miért maradt lokális emlékezhely Bocskai mozgalma?

Kétségtelen, hogy a hajdúk önmagukról alkotott pozitív képe mellett már a kortársak számára is erős volt a hajdúkról alkotott negatív kép, amelyről az idézett magyar törvények mellett pontosan tudósítanak a korabeli főúri levelezések (pl. magának Bocskainak és Illésházy Istvánnak, az ország későbbi nádorának levélváltása) vagy a mezővárosi-városi protocollumok bejegyzései a hajdúk pusztításairól.⁶²

Több évtizeden át a hajdú kutatások a visszaszorított nemességkutatást helyettesítették (Rácz István, Dankó Imre, Szendrey István munkássága).

Az évforduló idejére a hajdúkérdésről el sem indultak a történészek új kutatásai, a megítélés így nem tisztulhatott le. Rákóczi országosan elfogadott, megítélésével szemben (Rákóczi emlékbizottság, 2003-tól országos eseménysorozat támogatással) Bocskairól nem maradt pozitív kép Erdélyben, szerepvállalása a Magyar Királyságban nem volt egyértelműen pozitív.

A szerencsi és a korponai országgyűlésen a rendek korlátozták jogkörét, a kassai országgyűléseken csak a hajdúk katonai jelenléte tudta biztosítani az eredeti korponai pontok visszakерülését az udvarral kötendő békébe. A hajdúk katonai és politikai szerepvállalása nélkül nem lehetett békét kötni, de a rendiségnek elege lett a katonai nyomásból, amit jól mutat a Bocskai halála utáni hajdúfelkelek sorsa, az 1608. évi országgyűlés irányultsága, s a hajdúk és végváriak kiszorítására a politikából.

Mivel a 18. században is csak a nagy hajdúvárosok kiváltságát, s a hajdúkerületet ismerik el, természetes Kossuth állásfoglalása az 1840-es években: nem támogatja a hajdúkiváltság visszaadását a kis hajdúvárosoknak.

Az országos politika a nemzeti érzés, a hagyományápolás miatt karolja fel a hajdúhagyományok újjáélesztését, de nem akarta, s akarja a lokális emlékezést országos emlékezetté tenni.

A magyar történetírást viták jellemzik a korszakkal kapcsolatban. Újabban különösen Pálffy Géza vetette fel élesen a kérdést: Függetlenségi harc volt-e Bocskai mozgalma? Válaszában – amelyet vitacikkekben és a Századok folyóirat különszámában, valamint a 16. századi Magyar Királyságról szóló monográfiájának utolsó fejezetében egyaránt kifejtett – az évfordulós konferenciák nyomán született tanulmányok tanulságait is felhasználta.

Pálffy azt a következtetést vonta le, hogy a mozgalom jellege változott 1604 és 1606 között, de az végső soron nem szabadságharc, hanem polgárháború volt,

⁶² Bocskai és Illésházy levelezése. Közli Szilágyi Sándor (I.–II.–III. közlés), Illésházy és más főurak levelezése. Közli Szilágyi Sándor = *Történelmi Tár*, 1878. Online: http://kt.lib.pte.hu/cgi-bin/kt.cgi?konyvtar/kt04111201/1_0_2_pg_5.html

ugyanakkor szerinte Bocskait nem támogatták a Magyar Királyság mérvadó politikusai, fellépése pedig egyértelműen a török érdekeit szolgálta.⁶³

Pálffy Géza valamennyi megnyilvánulása a kérdésben 2006 után született, ezért nem lehet azt mondani, hogy állásfoglalása befolyásolta – kérdés, hogy egyáltalán befolyásolhatta volna-e – a döntésben azokat a politikusokat, akik nem kívántak emlékévet szentelni Bocskai tevékenységének. Írásai mégis jól tükrözik azt a helyzetet, hogy a magyar történetírás nem folytatott vitát a mozgalom jellegéről, tehát arra nem is lehetett hivatkozni senkinek (a korábbi időszak történeti szóhasználatának ú. n. „Habsburg-ellenes küzdelmeire” pedig az adott történelmi helyzetben már szinte senki sem akart hagyatkozni.)

A helyzet paradoxona, hogy országos megemlékezés hiányában a helyi emlékezet szerepe felértékelődött, s az egykor kiváltságolt hajdúhelyek maguk,⁶⁴ valamint a két leginkább érintett megye (Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg) önkormányzata igen erőteljesen felkarolta a megemlékezést, elősegítette a történeti-irodalomtörténeti-néprajzi kutatásokat és sikeresen járult hozzá a Bocskai- és hajdú-emlékezet erősödéséhez. Meglehet, hogy ezen közösségeknek az egyre sokasodó elemző munkák és forráskiadványok ellenére sincsen minden esetben árnyalt képük a hajdúk múltjáról, emlékezetük inkább a dicső hagyomány, a különleges jogok erejét idézi, mégis úgy tűnik, ez a hajdú emlékezet büszkeséget, tartást, az összetartozás erejét adhatja a kiváltságolt hajdúk utódainak. A hajdú-kiváltság emlékezetének tehát külön története van, s ahogyan a jelenkor történetesei mutatják, ez a történet még nem zárult le, feltehetően hosszú jövője várható.

⁶³ Pálffy Géza: Függetlenségi harc volt-e Bocskai mozgalma? Bocskai István az oszmán-törökök és a magyar királysági rendek sokrétű kapcsolatrendszeréről = *Korunk*, 2009. március, online: <http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=2009&honap=3>; Pálffy Géza: *Győztes szabadságharc vagy egy sokféle sikert hozó felkelés? A magyar királysági rendek és Bocskai István mozgalma (1604–1608)*. Bp., 2009. 70. Századok Füzetek, 3.; Pálffy Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. MTA Történettudományi Intézet, História, Bp., 2010. 564.

⁶⁴ A hajdúvárosok helyi újságjainak (Szoboszlón pl. a *Szókimondó*, amelynek pl. 2006. 8–9. számát teljesen a Bocskai évfordulónak szentelte, Hajdúböszörményben az 1991 óta működő *Szabadhajdú* című hetilap, Hajdúnánáson a Hajdúnánási újság, stb.) vissza-visszatérő témája, évente megemlékezések alapja a hajdani hajdúkiváltság megszerzésének ideje. Egyes települések még túl is értékelik azt, pl. Berettyóújfalun, mint városi kiváltságot ünnepli saját kiváltságolásának idejét, holott a hajdúkiváltság nem városi kiváltság. Hajdúböszörményben is az évfordulós konferenciák előadásai irányították rá a figyelmet a hajdúvilágot megelőző korszak mezővárosi fejlődésére. Lásd pl. Orosz István: Böszörmény mezőváros 1410–1609. In: *A hajdúváros Böszörmény. Tanulmányok a hajdúk Böszörménybe telepítésének 400. évfordulójára*. Szerk. Nyakas Miklós, Hajdúböszörmény, 2010. 105–141.

Nyakas Miklós

Újabb adatok a szoboszlói hajdúk telepítéséhez és eredetéhez*

A későbbi Hajdúkerületet alkotó szabolcsi öreg hajdúvárosok „telepítése” sok évtized kutatása után ma sem kifogástalanul tudott, részint azért, mert annak folyamata a maga korában is igen bonyolult volt, s főleg a források hiányossága miatt. Kétségtelen tény, hogy a nagy hajdúvárosok történetének leghomályosabb szakasza az első és a második évtized, amikor pedig a városok további fejlődését meghatározó alapkérdések eldőlték.¹

Egyetlen kirívó példát említsek, ma sem állnak megbízható adatok a letelepült hajdúk létszámát illetően, s gyakran nem voltak tiszták a birtokviszonyok sem. Ez vonatkozik mind Bocskai nagyhajdú adománylevelére, mind a szoboszlói kiváltságlevelére. Az előbbi esetben a legfeltűnőbb a kállói adományozás okozta bonyodalom², az utóbbiban az, hogy a szoboszlói adománylevelél értelemszerűen csak a tokaji várhoz tartozó részbirtokot adományozhatta a hajdúknak. Amint Bocskai adománylevelében olvashatjuk: *A Szabolcs vármegyében lévő, előtte a tokaji várhoz tartozó teljes és egész részbirtokunkat adományozza* (totales et integras portiones nostras possessionarias, in possessione Szoboszló, in comitatu Zabolch existente habitas, alteram antea ad arcem nostram Tokaj tentam.)³ Tehát

* A tanulmány népszerű, hivatkozások nélküli változata megjelent a Szókimondó (Hajdúszoboszló kulturális folyóirata) 2010. novemberi és decemberi számában.

¹ Erre az időszakra tehető az adományaik elismertetése és megszilárdítása, a városszervezet és egyházszervezet kialakulása, a városszerkezet katonai szempontú módosítása, a városok egymás közti viszonyának rendezése, a megyéhez fűződő viszony normalizálása, a bíráskodás és az írásbeliség kialakítása

² A korponai kiváltságlevelében ugyanis Kálló szerepel kijelölt helyként, ahova a hajdúság java igyekezett. A vár miatt azonban ez a helyzet már-már az államközi béke felborulásával fenyegetett. A helyzetet *Báthory Gábor* oldotta meg, aki a hajdúknak Kálló helyett Böszörményt adományozta. Vö. *Nyakas Miklós: A hajdúság letelepítése Böszörményben. Második kiadás.* Hajdúböszörmény, 2010. Különösen 124–132. (továbbiakban Nyakas, 2010.)

³ Az adománylevelél latin szövege: Calamus [Boldisár Kálmán]: Bocskay hadi népe In. *Bocskai István fejedelem 300 éves emlékünnepe.* Bőv. kiad. Hoffmann és Kronovitz, Debrecen, 1906. – 120. és Boldisár Kálmán: A szoboszlói lovas hajdúk címeres nemeslevele 1606-ból /. = *Turul*, 1906. 116–122., Magyarul: *Hajdúszabadságlevelek* [összeáll.] Szendrey István, Debrecen, 1971. 335. (továbbiakban Szendrey, 1971.)

nem a teljes Szoboszló települést. Ez a magyarázata a hajdúkorban jelentkező Kis-Szoboszló és Nagy-Szoboszló településkettőség létrejöttének. Az előbbi jobbágyfalu, az utóbbi a tulajdonképpeni hajdúváros. Ahogyan a korabeli források mondták, Nagy-Szoboszló a „nemes város,” Kis-Szoboszló gyakori megnevezése pedig a *parasztfalu*.⁴ Az elmúlt évtizedek kutatásai nyomán ma már Kis-Szoboszlóról viszonylag sokat tudunk, de korántsem eleget. Például nagyon keveset az itteni birtokviszonyokról, a két település közötti viszonyról stb., s ennek óhatatlan politikai következményeiről. Ennek részletezésébe itt nem bonyolódhatunk, mindenesetre, mint lakott településrésszel 1660 tájáig számolhatunk, s annak későbbi tulajdonjogát a szoboszlói nemes hajdúk fokozatosan megváltották.⁵

Tudjuk, hogy a béketárgyalások alatt a tokaji uradalom hovatartozása egyik kiemelt pont volt. Vajon miért? Maga Bocskai írta Illésházyhoz egyik levelében, hogy a bécsi béke szövegében azért kellett ragaszkodnia a tokaji uradalom megszerzéséhez, mert ahogyan írta –, „*az ország közönséges tetszéséből*” – annak jelentős részeit már Korponán a hajdúknak kellett adományoznia.⁶ Ezt még inkább bonyolította a szoboszlói kiváltságlevél, amely ugyancsak a tokaji uradalomhoz tartozó birtokrészt érintett. Tovább kuszálta a helyzetet, hogy a hajdúknak adományozott birtokok már régóta töröknek hódolt területek voltak, s ráadásul az erdélyi fejedelemség hatókörébe is tartoztak, a „három kard egy hüvelyben” aztán hosszú évtizedekre gondot okozott.⁷ Már a tokaji uradalom 1581. évi összeírása Szoboszlóra vonatkozóan a következőket jegyzi meg. Szoboszló: *Töröknek alávetett helység*, Tokajtól tíz mérföldnyire fekszik. *Nagyváradra ugyanannyi pénzzel és szolgáltatással tartoznak, mint a tokaji várba*. Pákay Ferencnek is, aki Nagyváradon katonaságnál szolgál, van itt allódiuma. Panaszolják, hogy végső pusztulásra jutottak, a töröknek 2065 ft.-tal tartoznak, de most újra 86 forintot követelnek tőlük, s mivel nem tudnak fizetni, ahogy mondják, kénytelenek elköltözésükről gondolkodni. – *Nánásy Ferenc* ideje óta évi 4 ft censust fizettek, a jelenlegi provizornak sem adnak többet. Minden terményükből kilencedet adnak Tokajba, Egerbe tizedet, kilencedet hasonlóképpen Váradra is tartoznak adni, és sokkal szigorúbban ide, mint Tokajba. Sem sertéstizeddel, sem más disznóval

⁴ Orosz István: Hajdúföld és jobbágybirtok Szoboszlón a XVII. században. In. *A debreceni Déri Múzeum évkönyve*, 1975. Debrecen, 1976. 291–300.

⁵ Uo.

⁶ „Melyre ez okon is kell ügyeköznünk, az vár jól tudja kegyelmetek jószág nélkül semmi, az mi jószág pedig Tokajhoz volt, *azt az országnak közönséges tetszéséből az hajdúságnak kellett adnunk az korponai gyűlésön, mely immár oda vagy, enélkül is pedig az nyilván való igazságban senkinek semmi injuriaja nem lehet.*” Bocskai István Illésházyhoz. Kassa, 1606. aug. 28. = *Történelmi Tár*, 1878. 316–317. Ez egyértelműen bizonyítja, hogy Bocskai a hajdúadományokat országgyűlési jóváhagyással tette.

⁷ Vö. Szakály Ferenc: *Magyar adóztatás a török hódoltságban*. Bp., 1981. Passim. és Nyakas Miklós: A kállói végváriak és a török hódoltság az 1660-as években. Egy vallatási jegyzőkönyv tanulságai In. *A Déri Múzeum Évkönyve*, 1985. 63–75.

nem tartoznak Tokajba. Ajándékokkal húsvétra és karácsonyra adósak, tehetségük szerint, tyúkokkal, libákkal, mindannyiszor, ahányszor a tokaji udvarbíróhoz belépnek. – Büntetésekben a szomszédos falvak szokásait követik. – Mivel a vártól 10 mérföldnyi távolságra laknak, a kötelező munka fejében megegyezett velük Szilasy provizor 3 fejős tehénben, amelyet 1570 és 1576 között szolgáltatottak is. Egyébként a nánási allódiumhoz tartoznak minden munkát teljesíteni, szántani, vetni, aratni, kékébe rakni és kinyomtatni.⁸

Bocskai váratlan halála a kortársak körében nemcsak nagy döbbenetet váltott ki, hanem a jövő szempontjából azt a fontos kérdést, hogy a hajdúk letelepítését sem tudta befejezni. Pedig ennek fontosságával nagyon is tisztában volt, hiszen talán maga sürgette leginkább az általa megnevesített és földdel megadományozott hajdúk birtokba helyezését.⁹

A fejedelem ezért Szoboszló esetében is meglepően korán, már 1606. szeptember hetedikén kiadta a birtokbaiktatásra utasító levelet, amelyet hamarosan foganatosítottak is. Ennek értelmében Radosotzi György, a fejedelem nagyobbik kancelláriája részéről és Bártzay János királyi ember (homo Noster), a szomszédosok és határosok jelenlétében, amelyen ott voltak Szoboszló megmaradt lakosságának képviselői, így Pap Péter bíró, Vértessy László és Szepe István, elvégezte a birtokbaiktatást. Mindez a hamarosan szemünk elé kerülő Kis-Szoboszló történetének megértéséhez nyújt értékes adatot. A hajdúknak adott Szoboszló esetében is történt ellentmondás, nevezetesen bizonyos részbirtok ügyében, amely korábban ruszkai Dobó Ferencé volt, Szűcs András Kötelesről, s a most Debrecenben lakó Kereki Literati Péter mondott ellen.¹⁰ *Erről a birtoklásról ko-*

⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban MNL OL) U. et C. 97: 25 (a) 1581. 65 oldalas, latin nyelvű 1586-ban másolt példány, egy kéz írása, hozzákötve 1573-as conscriptio másolata, másik kéz írása. Urbarium, amelyet a tokaji vár tartozékairól készítettek. Töröknek alávetett helynek mondják nemcsak Szoboszlót, Nánást, Varjast, Dorogot is. Varjasnál megjegyezték hogy „ráczok” lakták, de túlnyomóan magyar nevéük.

⁹ Bocskai Homonnaynak. Szerencs, 1605. okt. 27. „Vitézinkkel való alkudást mi illeti nem tagadhatjuk valamint s valahogy lőtt, eddig való előmenetelünk isten után ő kegyelmek által lőtt. Kiért háládatlanoknak nem akarunk semmi időben hozzájuk találatni, akár békességre menjen az dolog, mint kellessék őket leszállítani, akár hadakozásra, mint kell abban is promoteálni, mindenkben istent segítségül híván utat és módot keresnünk, melyre mi ő kegyelmeknek, viszontag ő kegyelmek is minékünk egymásnak kötelesek vagyunk.” Bocskay István leveleskönyve 1605. mart. 20.–ápril 29. / Thaly Kálmán. = *Magyar Történelmi Tár*, 1874. 61–120.

¹⁰ „secus non facturi. Datum in L. Civitate Nostra Cassoviensi d. 8-a Mensis 7-bris Anno Domini 1606”. A tényleges birtokbaiktatás a következő napon történt. A kihirdetés eredeti latin szövege Origo et Status Privilegiatorum Oppidorum Hajdonicalium ex Legibus, Privilegiis, aliisque monumentis depromptus. H. n. é. n.– de Pest, 1821. 44., 79. [A Hajdúkerület főkapitányának latin nyelvű emlékirata a hajdúkra vonatkozó törvényekről, a hajdúszabadalokról, gazdag okleveles függelékkel.] A különböző bibliográfiák hibásan adják meg megjelenés helyét és évét. A Hajdúkerület jegyzőkönyvében ez áll: „Pesti Typographus Trattner Úrnak Tudósítása szerint, már a Hajdúk Privilegiumait és Statusát tárgyzó Munkának adnexumai” (mellékletei) is ki vannak nyomtatva, s kéri azok elszállítását. A közgyűlési határozat ezt Szoboszló városának tette köteleességévé. MNL HBML IV. A. 502. a. 1821. 475. 575.

rábban nem tudtunk. Az adományozást és birtokbaiktatást pedig 1607. febr. 5-én Szabolcs vármegyében, Karászon ünnepélyesen is kihirdették.¹¹

Sajnos a Szoboszlóra telepített hajdúk számáról sincsenek pontos adataink, történetírói közvélekedés szerint mintegy hétszáz főről lehetett szó. Nem ismeretes pontosan a betelepített hajdúk származási helye sem. Az oklevélben felsorolt hajdútisztok előneve szerint főként a Kunságból, Heves-és Külső-Szolnok vármegye területéről származtak. Az oklevél szavaival a szoboszlói részbirtokot a fejedelem „Halasi Fekete Péternek, hű vitézeink kapitányának, valamint Halasi Beödy Mátyás, Abády Médy István, Maklári Kiss Pál, Sarudi Rác Farkas, Túri Pap István, Chéffy Haty János és Rabéi Makkos Ferenc századosoknak és ugyanazon Fekete Péter kapitánysága alatt szolgáló más mezei katonáinknak” adományozta. A nevek Kiskunhalasra, Abádra (*Abádszalók*) Maklárra (*Maklár*), Sarudra (*Sarud*), Túrura (*Mezőtúr*), Cséffára (Bihar m.), Rábéra (Bihar m. esetleg Torontál) utalnak. A hódoltság legszélére települő hajdúk jászkun kapcsolataira egyébként számos más forrásunk is utal.¹²

Egy újabban felbukkant, s eddig nem ismert adatunk szerint a letelepülő hajdúk között jelentős számban érkezhettek Békés térségéből is, amely hódolt terület lévén, Bihar érdekkörébe tartozott.

Adatunknak talán fontosabb eleme, hogy így a szoboszlói hajdúk eredetéhez új szempontot is adhatunk, amely régi sejtéseket támaszt alá, s megerősíti azt a korábbi nézetet, hogy a hajdúk általában, a szoboszlói hajdúk is, részben korábban is valamilyen kiváltságnak örvendtek. Bihar vármegye 1642-ben, amikor a tágabb értelemben vett partiumi részek átmenetileg ismét a Magyar Királysághoz tartoztak, a magyar kancelláriánál panaszt tett az akkor a királyi Magyarországhoz tartozó szabolcsi hajdúvárosokra: „*nevezet szerint Szoboszlótól, Böszörménytől, Vámos Pércztől, Hatháztól, mennyi sok rendbéli bántódásink légienek, Isten Győzné elő számlálni*” – írják. Többek között „*nem utolsó, a’ mit az Szoboszlaiak, az Nagy Haranghi Szeghén Nemességhe és a Gyarmati Szeghén parasztságon, immár réghetől fogva cselekettenek, és most is naponként cselekeessenek.*”¹³ Ez a két Harang [(Kis- és Nagyharang) kisnemesi falvak és Gyarmat (Füzes-)] nevű jobbágyszőlő Békés vármegyében található, közel a bihari határszélhez. Az előbbi kettő a békési kisnemesi falvak sorába tartozott, s területileg érintkezett azzal a

¹¹ Uo. Az oklevél hátoldalán: „Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Septimo, quinta die Mensis Febr. in Generali Congregatione Universitatis, Dominorum Nobilium Comitatus de Z a b o l c h, praesentes Litterae Armales, et Donationales, exhibitae sunt, et praesentatae, ac per Jur, Notar. Sedis Inclut. Comitatus Z a b o l c h, solemniter lectae, et publicatae. Per S t e p h a n u m d e C z e g l é d, Notar, m. pr.”

¹² Lásd a szoboszló adománylevelét névanyagát.

¹³ MNL OL A 27. Magyar Kancelláriai Levéltár. Litterae Comitatum. (Bihariensis) Bihariensis Coitus Gravamina Littera Coitus 1642. Gravamina Comitatus Biheriensis a’ quibusdam Cæsareanæ partis potentiarios patrat.”

bihari kismemesi térséggel, amely a Bocskai-kori hajdúság egyik szülőfészke. A vármegye által felsorolt atrocitások oka az, hogy a szoboszlói hajdúk egy része *eredetileg Harangon lakó nemesember volt*, s Szoboszlóra hajdúként való letelepedésük után is magukénak tudták és vallották a harangi nemesi telküket, s földjüktől a harangiakon adót követeltek. Ilyen szoboszlói hajdúk voltak *Dóczi Sebestyén, Szeghi Márton, Sápi János, Beődi Mihály, Pap Gáspár, Sápi István, Vitalius Gergely, Szőcs János*. Erre a területre vonatkoztatható a szoboszlói Haranghi családnév is, amely familia az 1702-es összeírás szerint is hajdúnemes. A szoboszlói hajdúk harangi követelését teljesen jogosnak tartotta maga Lenthe Dávid, az akkori szoboszlói kapitány is.

A vármegye (Bihar) sérelmei szerint a szoboszlói „Haýduk, több latrokat vén magok mellé”, Lenthe Dávid szoboszlói kapitány egyetértésével rátörtek a nagyharangiakra, s Nagy Péter nevű ott lakó „jámbor Nemes Embernek” húsz ökrét el hajtották, amelyek mind oda veszték. Más alkalommal Szőke János nemesembernek, a nagyharangi földről harminc „őregh marháját haýtották el”. A „szegény nemes ember” utánuk ment, s egyet ugyan megfogott, de Lenthe Bálint kapitány gyakorlatilag szoboszlóiaknak fogta pártját. Bihar megye szerint a kárt szenvedettet tömlőcbe vetette, s csak úgy engedte ki, hogy meg kellett fogadnia, hogy „*soha többé kárát nem keresi*”. Külön érdekessége az ügynek, hogy a marhákat *a kassai kapitány tudtával hajtották el, s a kassai főkapitány a megszerzett szürke marhákkal tovább kereskedett*. Az ügyet ez más, tágabb összefüggésekbe is helyezi, nevezetesen a kassai főkapitány *részvételével a korabeli* – egyébként virágzó – *magyar marhakereskedelemben*. Ettől a latorságtól még a török is megiszonyodna – panaszkodott a nemes vármegye a magyar kancelláriának.

Ráadásul a harangiak építettek egy templomot is („*a' minemű Szentegyházacsakát csináltak*”), amelytől a szoboszlóiak adót kértek a nemességen (okát pontosan nem tudjuk), úgyannyira, hogy immár félve templomba sem mernek járni, hanem „hol egyik, s hol másik házához” gyűlnek az „Isteni Szolgálatra”.¹⁴

E hatalmaskodási ügyben igazán nem tudunk állást foglalni, annyi azonban tény, hogy a Szoboszlóra települő hajdúk *egy része innen származott*, s eredetileg is nemesi kiváltsággal bírt.¹⁵ Ez az adat tehát egyértelmű igazolása annak a korábban is erősen gyanított nézetnek, amely a Bocskai-kori hajdúk származását a

¹⁴ MNL OL A 27. Magyar Kancelláriai Levéltár. Litterae Comitatum. (Bihariensis) Bihariensis Coitus Gravamina Littera Coitum 1642. Gravamina Comitatus Biheriensis a' quibusdam Cæsareanæ partis potentiarios patrata. Egyébként nemcsak a szoboszlóiakat említik hatalmaszkodóként, hanem Böszörményt, Vámospércset és Hatházat is.

¹⁵ Rendkívül érdekes, hogy a sérelmek említik Harang elpusztult falupárját a következőképpen: „Kis Harangh nevű pusztá teleket is, kit a' Nadány familia bír egy Boros László nevű Fődesi Nemes ember, kinek az előtt az igaz possessorok hírért sem hallották, az réghi possessoroktól el akar foglalni, fenyegetőzik felőle. Azt adgia okát fenyegetésének, hogy az Kassai Generálisok őket reá szabadították, hogy valami marhát kaphat, el hajcsia rólla.”

Partium török által felbolygatott, s részben valamilyen kiváltságolással is rendelkező népességében keresi.¹⁶ Érdekes párhuzamként utalni a Kölesér-Nagyszalonta kiváltságolására.

Erről tényszerűen a következőket tudjuk! Pontosan ismerjük, hogy Nagykerek-i védelméhez Örvédy Pál, Bocskai hű kapitánya Egri István hajdút – mintegy háromszázat – fogadta fel, akik Kölesér romjai közt tanyáztak, s korábban is itt lakhattak.¹⁷ Azt is tudjuk, hogy magában Nagykerekiben is laktak már az 1604-es hadi események bekövetkezése előtt hajdúk, sőt magának Egri István hajdúkapitánynak is ott volt a lakása. *Gyulaffy Lestár* egyenesen 800 „beszorult” hajdút említ, „kik ott Kerekiben az városban házostak volt meg, és ott laktanak, házok és mindenek ott lévén”. Ha a megadott szám fölött lehet is vitatkozni, nagyszámú hajdú Kerekiben való lakása bizonyítottan vehető. *Báthory Zsigmond* erdélyi fejedelem 1594-ben levében kérte *Bocskai Istvánt*, akkori váradi főkapitányt, Bihar vármegye főispánját, kedves bátyját, hogy Kéza falut, amelyet apja, Báthory Kristóf Stepan Istvánnak adományozott, mentesítse az adó alól. Ennek előzménye az volt, hogy a nevezett falu Szillel, Barmo(d)dal, Körösérrel együtt Báthory Kristóf váradi házához tartozott, s az adót valamilyen megegyezés alapján közösen fizették. Ez az engedmény a *kiváltságnak valamilyen formája* volt, amelyet azonban Kéza eladományozása után a másik három nem akarta tovább közösnek tudni, azaz Kéza falut a kedvezményből kirekesztették. Báthory viszont Stepan István kérésére elrendelte, hogy az adónak „communis ususában” (közös gyakorlatában) Kéza falu továbbra is megmaradjon, s ennek betartatását Bocskai Istvánra bízta. Nagyszalonta hajdú kiváltsága és e terület egy bizonyos közös kiváltsága közötti összefüggés tehát nyilvánuló.¹⁸

A szoboszlói hajdúk között is lehet hasonló, korábban már valamilyen kiváltságolással rendelkező csoportot keresnünk. Ilyennek tekinthetjük a Kunságra utaló nyomokat, de ide kell vennünk a békési kismanesi falvakkal való kapcsolatot is.

Egyébként ebből a szempontból érdemes újra elolvasnunk a kiváltáságlevél ide vonatkozó részét. Bocskai a következőket írja: „ha valakik közülök még nemesi kiváltsággal nem bírnának, a paraszti és nem nemesi állapotból, melyben születtek és eddig léteztek, kivéven, valamint azokat is, akik ezen kiváltságot valamely nemes tettek által már elnyerték, újonnan ismét a mi különös kegyelmünk és hatalmunk teljességéből a mi Magyar- és Erdélyországunk igazi nemesi so-

¹⁶ Nyakas Miklós: *A bihari kishajdú városok története*. Debrecen, 2005. 341. (továbbiakban Nyakas. 2005.)

¹⁷ Gyulaffy Lestár följegyzései 1565–1605 / kiadta, bev. Szabó Károly. In. *Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századokból*. [1. köt.] Bp., 1881. (Monumenta Hungariae Historica: Magyar történelmi emlékek: Második osztály: Írók, 31.) 31.

¹⁸ Vö. Nyakas. 2005. Függelék.

rába és számába számlálni, összegyűjteni, felfogadni és beírni határoztuk...” Tehát maga a kiváltságlevél is számol azzal, hogy a hajdúk között igenis lehetnek valamilyen, esetleg nemesi kiváltsággal bírók is. Mint ahogyan voltak is.¹⁹

Maga a szoboszlói kiváltságlevél származáshelyre utaló, s fentebb jelzett adatsora is erre utal, mint ahogyan ezt bizonyítja a harangi birtoklás is.

A szabolcsi hajdúvárosok két kiváltságlevél, (a korponai és kassai), egy cse-relevél (Böszörmény, 1609), s egy egyezséglevél erejével települhettek meg. Az utóbbi Homonnai Drugeth Bálint Szikszón, a hajdúkkal kelt egyezségére vonatkozik, amelynek révén a hajdúk Polgárt és Szentmargitát szállhatták meg.²⁰ Általánosságban elmondhatjuk, hogy nagyon keveset tudunk a hajdúvárosok megtelepülésének körülményeiről, belső viszonyairól, személyi és hatalmi függésrendszeréről. Azért sajnálatos mindez, mert nagyjából az első két évtized határozta meg a városok belső szerkezetét, katonai és közigazgatási, valamint vallási életét is.²¹ Egyetlen példát említek csupán, nem tudjuk megnevezni a városok első emberét, a főkapitányt. Szoboszló kivételnek tűnhet, mert a kassai kiváltságlevél megnevezi a szoboszlói hajdúk első emberét, Halasi Fekete Pétert kapitányt, s az alatta lévő Beödy Mátyás, Médy István, Kiss Pál, Rácz Farkas, Pap István, Haty János és Makkos Ferenc századosokat, s ugyanezen személyek szerepelnek a szoboszlói hajdúk birtokba iktatási oklevelében is.

A dolog mégsem ilyen egyszerű! A történeti irodalom jó okkal tartja úgy, hogy Halasi Fekete Péter 1612-ben lett Szoboszló kapitánya. Közben azonban eltelt öt év, s erről az időszakról nagyon keveset tudunk. A többi hajdúvárosról még kevesebb ismeretünk van. Böszörmény esetében a legújabb kutatások alapján bizonyosnak látszik Szöcs György kapitánysága, s tudjuk, mellette tizenhárom főből álló testület állott. A többi városról ennyi ismeretünk sincs.²²

Szoboszló esetében a helyzetet tovább bonyolítja a következő eset. Kis-Szoboszló dézsmálásakor 1608-ban a dézsmások arra hivatkoznak, hogy azt nem tudták behajtani, mert Szilassy János, Kállay Lukács és más hajdúk azt erővel megakadályozták.²³ *A dolog szépséghibája azonban, hogy sem Szilassy János,*

¹⁹ Nemes nemesítésére Bocskai korában: *Nyakas Miklós*: Bocskai István kiváltságolásai és nemesítései. = *Kisebbségkutatás*, 13. évf. 2004. 3. szám, Budapest 2003. (továbbiakban Nyakas, 2003.)

²⁰ Erre általánosságban lásd: Rácz István: A hajdúk a XVII. században. In. *Magyar Történeti Tanulmányok*, 2. Debrecen, 1969. 240.

²¹ Böszörmény, Hadház, Nánás és Szoboszló magisztrátusi jegyzőkönyvei 1711-ig. bev., sajtó alá rend. Balogh István, In. *Katonai tábornok a mezővárosig I. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai*, 31. Debrecen, 1999. 239.

²² Vö. Nyakas, 2010. Adattár. Nagy András hajdúgenerális levele a böszörményi hajdúvitézekhez. Nádudvar, 1612. ápr. 24. (Szent György nap estén)

²³ Dávid Zoltán: Hajdúszoboszló népesedéstörténete. In. *Hajdúszoboszló monográfiája*. Hajdúszoboszló, 1975. 187–254. A hajdúk beköltözéséről és a két Szoboszlóról 210–223.

sem pedig Kállay Lukács nem voltak szoboszlóiak, sőt bizonyosan állíthatjuk, hogy Halasi Fekete Péter ellenlábasának, *Miskolczy Nagy András hatalmi köréhez tartoztak*. Szilassy János egyébként szerepel a korponai kiváltságlevélben megnevezett hajdúkapitányok között, s neve gyakran felbukkan a bihari hajdúsággal kapcsolatban.²⁴ Kállay Lukácsról eddig közelebbit nem nagyon tudtunk, az újabb kutatások szerint csillaga pedig pontosan ekkor meredeken emelkedik. Báthory Gábor erdélyi fejedelem 1608. május 27-én megnemesítette, s ugyan ezen a napon a Bihar megyei Potos falut adományozta neki.²⁵ A falunév minden bizonnyal elírás, a tényleges birtok a belényesi területben keresendő. Nagy András 1611-ben Thurzó György nádornak írt levelében, mint bizalmi emberét említi.²⁶

A dézsmaszedés „bitorlása” egyébként Nagy Andrástól sem volt idegen. Ekor – 1608-ban – Bajom, Udvari, Szerép, Nagyrábé, Rétszentmiklós, Mezőszenmiklós, Szovát és Tetétlen dézsmálását gátolta meg. Igaz, ekkor már a bajomi vár és uradalma birtokosa, a fejedelem mezei hadainak főgenerálisa. Kezében óriási hatalom összpontosult.²⁷ A bajomi uradalom egyébként akkor a következő helyekből állott: *Derecske, Zám, Szovát (részben), Bajon (részben), Rétszentmiklós (részben), Nagyrábé, Tetétlen, Szerép, Bagos, Ohat, Csege, Dancsháza, Püspökladány, Nádudvar, Csépany, Balkány, Kemény, Okány. Egyek*. Meg kell említenünk itt azt két, derék vidéki értelmiségit, akik a 19. század derekán először hívták fel a helyi közvélemény figyelmét a Vasárnapi Újság hasábjain Nagy Andrára, Bajomra, a bajomi uradalomra és általában a Sárretra. *Csuthy Zsigmond* református lelkészről, s a már-már elfelejtett, jó tollú, érdemes írásokat megjelentető, tudós érdeklődésű nádudvari jegyzőről, *Papp Zsigmondról* van szó.²⁸

A szabolcsi hajdúvárosok számára a politikai helyzetet az tette igen nehezen átláthatóvá, hogy Szabolcs a Partium azon része volt, amely váltakozva tartozott hol az Erdélyi Fejedelemséghez, hol a Magyar Királysághoz. Ebből a szempontból helyzetük jóval nehezebb volt bihari társaiknál, azok ugyanis elismerten az Erdélyi Fejedelemséghez tartoztak. A szabolcsi hajdúvárosok politikai vezetésé-

²⁴ Nyakas Miklós: *Nagy András hajdúgenerális*. Biharnagybajom, 2006. A korponai kiváltságlevél a következő hajdúkapitányokat említi: „sub capitaneatu generosi Andreae Cyomakeozy, ac egregiorum Joannis Szylassy, Nicolai Kevi, Pauli Palay, Alberti Kovacz, Georgii Somogy, Michaelis Farkas, Joannis Elek, alterius Joannis Chyatary, Mathiae Szenassy, alterius Mathiae Nagy, Stephani Fuzy, et Gregorii Haydu...”

²⁵ Szendrey, 1971. 26. „A legfényesebb fejedelemúr, Bathori Gábor, az előbb írt Kallay Lukácsot valamint mindkét nembeli összes örökösüket és utódaikat megnemesítette. Ennek jeléül ezt a címet...” adományozza.

²⁶ MNL OL E. 196. Thurzó lt. Fasc. 37. Bizalmi embereiknek említi „Sárándi Jánost, Albert Kovácsot, Szőlősy Mihált, Zámbo Balást, Kállay Lukácsot, ezeket az Vitézeket.”

²⁷ Molnár Ambrus: Biharnagybajom földesurai a XVI. század második felétől. In. *Biharnagybajom története és néprajza*. szerk. Ujváry Zoltán, Debrecen, 1992.

²⁸ Papp Zsigmond: Bajom vára. = *Vasárnapi Újság*, 1858. aug. 8. 32. sz. V. és Csuthy Zsigmond: Thurzó nádorok kora. = *Vasárnapi Újság*, 1865 folytatásokban.

nek ezért állandóan figyelniük kellett a politika állandóan változó színpalettájára, tisztában kellett lenni az Oszmán Birodalom, a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség helyzetével és szándékaival. Ezért a szabolcsi hajdúvárosok politikai vezetésében általában megfigyelhető egy Erdélyhez húzó, s egy, a Magyar Királyság (kassai főkapitányság) felé tájékozódó irányzat. Ezt a helyzetet természetesnek kell tartanunk, mert a városok léte, kiváltságaik biztonsága forgott kockán. Így volt ez a két legnagyobb hajdúvárosban, Szoboszlón és Böszörményben egyaránt.

Böszörményben Szöcs György inkább Erdély felé húzott, s a jelek szerint a városban komoly befolyással rendelkező hajdúvezérek húzódtak be, s a városban komoly támogatottsága volt Miskolczi Nagy Andrásnak,²⁹ míg Szoboszló inkább a kassai főkapitányság felé tájékozódott. Szoboszló gyakorlatilag ki is maradt a Nagy András vezette *második hajdúfelkelésből*, míg a böszörményiek az áldatlan kállói probléma megoldását végeredményben ennek a hajdúmegmozdulásnak köszönhették. Nagy András, a fejedelem mezei hadainak parancsnokaként ünneppélyesen részt is vett a böszörményiek birtokba iktatásában.³⁰

Báthory hadjárataiban megkerülhetetlen tényező volt a hajdúság és Nagy András főkapitány. 1611-ben, amikor Forgách Zsigmond kassai főkapitány is Báthory-ellenes vállalkozásra szánta el magát, egyben értelemszerűen megtámadta a hajdúk lakóhelyeit Szabolcsban és Biharban. A hajdúság egészének érdekeit védve ilyen körülmények között jobbnak látta átállni Forgách Zsigmondhoz hajdúhadával, le is tette az esküt Forgáchnak, de nemsokára újra Báthory Gáborhoz szökött, a fejedelem megbocsátott neki, visszatért Magyarországra, ahol hihetetlen gyorsasággal újabb hajdúsereget toborzott.

Vissza kellett azonban foglalnia Bajom várát, amelyet 1611 júniusában Bosnyák Tamás füleki kapitány, Forgách egyik alvezére foglalta el. Nagy András ezt meg is tette, s hihetetlen gyorsasággal újra hadat toborzott, annak ellenére, hogy ekkor már Fekete Péter szoboszlói kapitánnyal viszonyuk nagyon rossz volt. Nagy András fellépése tehát megmentette Báthory Gábor uralmát, tehette ezt fegyveres hajdúit maga mögött tudva, s a török támogatását is élvezve.³¹

A hajdúság két megkerülhetetlen vezetője egyébként Bocskaitól egyénileg is nemeslevelet szerzett, s érdekes módon, mindketten jelen voltak a korponai országgyűlésen, noha a hajdúk nagy adománylevelében nem szerepelnek. Nemeslevelének kelte [Nagy (de Miskolc) András és felesége Miskolczy Zsófia és ro-

²⁹ Nagy Andrásra újabban Nyakas Miklós: *Nagy András hajdúgenerális*. Biharnagybajom, 2008. (továbbiakban Nyakas, 2008.)

³⁰ Nyakas, 2010. A beiktatás „mint fejedelmi helyen levőnek a képében a nemzetes, kiváló és nemes Miskolczi Nagy András tanácsnoknak és Ófelsége mezei hadai főkapitányának” jelenlétében ment végbe.

³¹ Nyakas, 2008.

kona István részére] Kassa, 1606 ápr. 20. A nemeslevelet a következő évben hirdették ki Szabolcs vármegyében, amely egyértelművé teszi, hogy politikai jövőjét a nagyhajdú városokban képzelte el.³² Címerében a Bocskai címeréből ismert, s a korponai kiváltságlevélben is használt, farkába harapó szárnyas sárkánykígyó látható, s magán a pajzson pedig vitézi jobb kar, amely kettős kardot tart.³³ A szabadságharc alatt 1604 novemberében az osgyáni csatában tűnt fel, a védők parancsnoka volt. A korponai gúnyolódók szerint a juhok pásztorából lett a farkasok pásztora.³⁴ A hajdúk közötti vezető szerepét, török támogatásra is támaszkodva az 1607/8-as hajdúfelkelés során alapozta meg. Nagy szerepe volt Báthory Gábor trónra juttatásában. Vezető katonai szerepe volt az 1610–1611-es havasalföldi hadjáratban. Báthory gazdag adományai egyre hatalmasabbá, de elbizakodottabbá is tették őt. 1612-ben fejedelem szeretett volna lenni, ehhez felhasználta török kapcsolatait is. A török hódoltságba menekült, majd onnan visszatért Báthoryhoz, aki 1612 augusztusában formások mellett lefejeztette. Alakja Móricz Zsigmondot is megihlette a Tündérkert írásánál.³⁵

³² Nyakas, 2003. és MNL SZSZBML Közgy. jkv. Prot IX. No. 125. (A no. 9. sz. alatt). vö. Calamus (Boldisár Kálmán): Bocskay hadi népe. Harmadik kiegészítő közlemény. = *Turul*, 1943. évf. 1–2. sz.

³³ Nagy András hajdúgenerális pecsétje az Alvinczy Péter kassai ref. prédikátorhoz írt levélen. 1607. nov. 10. MNL OL E 204. Körirata: *NAGY ANDRÁS *MISKOLCZ* Ugyanaz a szárnyas sárkánykígyó övezi, mint a hajdúk korponai kiváltságlevelében. A magyarázat is ugyanaz lehet, mert miskolczi Nagy András hajdúgenerális Bocskaitól kapta egyéni nemességét. A páncélt tartó jobb kéz a közönséges vitézsege jele, a kétágú kard talán összefüggésbe hozható Ali próféta bűvös kardjával.

³⁴ Nagy László: *A Bocskai-szabadságharc katonai története*. Bp., 1961. 384.

³⁵ A modern történetírás mértékadó értékelése Nagy Andrásról: „Vezérük, a kalandos életű Nagy András hajdúgenerális szinte új fejedelemként jelentkezett, aki életének utolsó szakaszában maga is áhítozott Erdély fejedelmi süvege után. Hívó szavára olykor 15–20 000 hajdú is fegyverbe szállt. A környező hatalmak és az uralkodó osztály tagjai rajta keresztül keresték az utat a „vakmerő emberekből” álló hajdúkhöz, hozzá küldözgették fenyegető és barátságot kérő leveleiket, vele tárgyaltak a hajdúk szövetségét kereső követek: szívesen látott vendég volt a budai basáknál éppen úgy, mint Báthory Gábor erdélyi fejedelem udvarában.” „Nagy András élete és tevékenysége tehát nem választható el a hajdúk történetétől, inkább azt mondhatnánk, hogy Nagy András személyes politikája sokban meghatározza és szimbolizálja a hajdúságnak a Bocskai fejedelemségét követő történeti periódusban tanúsított magatartását. Mindenképpen indokolt tehát Nagy András politikai szerepének külön, monografikus feldolgozása, annál is inkább, mert életrajzi adatai vizsgálata kapcsán – amelyek önmagukban sem érdektelenek – egy meglehetősen széles társadalmi réteg története bontakozik ki.” Rácz István: *A hajdúkérdés Bocskai István szabadságharca után (Nagy András hajdúgenerális)*. Acta Universitatis debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae. Series Historica. III. 1964. 31., 43., 44.

Mohácsi Endre

Barát vagy ellenség? Hajdúk határon innen és túl, Báthory Gábor fejedelemsége idején

A hajdúk történetével foglalkozva nem kerülheti el a figyelmünket az az ellentmondás, hogy míg az 1598. évi 29. törvénycikk a szabadhajdúk kiirtásának módjáról értekezik,¹ addig Bocskai István mozgalmában már ők az ország hős katonái, akik 1607-ben és 1608-ban a második hajdúfelkelés alatt a nádornak és a császárnak diktálnak, 1608-ban pedig egyenesen fejedelmet segítenek az erdélyi trónra. Somlyai Báthory Gábor, ecsedi Báthory István unokaöccse, 1605-ben Kassán ismerkedett meg hajdúkkal és vezéreikkel. Az ismeretség mellett azonban más, fontos tényezők is közrejátszottak abban, hogy a későbbi fejedelem zsoldjába álló hajdúk segítségével megszerezze a hatalmat Erdélyben. A „két nagy császár”² birodalma között elterülő fejedelemség elég erős volt ahhoz, hogy Bocskai után is megtarthassa viszonylagos függetlenségét. Megvilágítva az érem másik oldalát, láthatjuk, hogy a két császár birodalma sem volt képes ezt a területet magának megkaparintani. Így az ismeretségen és az európai politika kedvező alakulásán túl még egy fontos tényező is segítette a hajdúk és Báthory Gábor ügyét: a pénz. Báthory Gábor volt az egyetlen örököse a család óriási vagyonának, amely segítségével könnyedén fogadhatott fel zsoldos sereget politikai céljai eléréséhez. Ugyanakkor az ő személye volt az, aki a források szerint a Habsburg udvar számára is elfogadható kompromisszum lehetett.³

Az egy viszonylag békésebb időszakot felváltó tizenöt éves háború eseményei a határok megváltozása mellett mélyebb folyamatokat is elindítottak. Többek között a haditechnikában, harcászatanban láthatunk változásokat. Egyre jobban előtérbe kerül a gyalogság, amely pikákkal és muskétákkal szoros alakzatokban védi ki a nehézlovas katonák rohamait. Megjelenik az állandó hadseregek gondolata is, de azok megszervezése egyelőre várat magára. A várkatonaság és az idegen hadak mellett a hajdúk nagyobb része, a szabadhajdúk zsoldosokként harcoltak.

¹ A törvénycikk előzményei majd 100 évre nyúlnak vissza hasonló tartalommal.

² I. Ahmed oszmán szultán (1603–1617) és II. Mátyás Magyarország királya (1608–1619)

³ Papp Klára: „Az hajdúsággal mégyen erdélyi fejedelemségre”. Báthory Gábor és kora (1608–1613). In: *A hajdúváros Bőszörmény. Tanulmányok a hajdúk Bőszörménybe telepítésének 400. évfordulójára*. Szerk. Nyakas Miklós, Hajdúböszörmény, 2010. 77–104., a kérdésre leginkább 83–85.

A zsoldosok nagy előnye az volt, hogy a katonáskodás hivatásuk és bármikor fel-fogadhatóak voltak. Viszont béke ideje alatt, amikor nem tudták fenntartani a hivatásos seregeket, azok szétszéledve sok gondot okoztak. Természetesen ezek az okok is hozzásegítik majd az európai, nemzeti állandó hadseregek mielőbbi kialakulását.

A neves író, Niccoló Machiavelli így írt a zsoldosokról: „Aki zsoldosok fegyverére alapozza uralmának biztonságát, nem lehet annak soha nyugalma, mert egyenetlenkedők, törtető, engedetlenek, hűtelenek, barátok közt hetvenkedők, az ellenséggel szemben gyávák; istent nem félik, emberekkel szemben adott szavuk nincs, s ha késik a cselekvésük, ezzel csak a biztos romlás késik, békében ők fosztanak ki, háborúban az ellenség. Ennek oka, hogy csak az a kis fizetség vonzza őket a harcmezőre, nem érzelem vagy más hathatós ok.”⁴

A hajdúk megítélése sem korokban, sem később nem volt egyértelmű. Én sem fogok tanulmányomban pálcát törni felettük. Viszont az általam tárgyalt időszakban Machiavelli idézete tökéletesen alkalmazható a szabadhajdúkra, sőt az idézet modellezhető a történesek alapján. Báthory Gábor fejedelemségét, hatalmát erre az új, a társadalomban nemrég gyökeret vert csoportra alapozta 1608-ban. A februárban megkötött debreceni szerződésük⁵ csak későbbi virágzó kapcsolatuk kezdetét jelentette. Márciusi megválasztása után „nyilván távolabbi terveire gondolva, féltő gonddal kezdte rendezgetni a hajdúság problémáit”.⁶ Az ifjú fejedelem, ecsedi Báthory István⁷ neveltje, Bocskai István közeli ismerőse, nyilván gondolhatta, hogy a hajdúk problémájának megoldásával, vezetőik megnyerésével egy erős, harcban edzett katonai rétegben találhat támogató bázisra. A problémák megoldására elsődlegesen a régebbi, még Bocskai István által adományozott, de még hatályba nem lépett kiváltságokat próbálta rendezni. A hajdúk többek között Kálló városát kapták meg, ami folytonos összeütközést jelentett a várban szolgáló végvári katonasággal és nem utolsósorban a város lakóival is. Így a város és persze a Kállay család kéréseire a magyarországi hajdúk megkapták birtokul Csegét, az erdélyiek pedig Nádudvart. Bár elég nehézkesen sikerült ezt a cserét megoldani, a hajdúk maguk biztosítására való törekvéseik folytán. „Kálló városában való részünkért, hogy Nádudvart adta Magyarország, mi is ilyen okkal reá mentünk, hogy addég Kálló városából semmi képpen ki nem megyünk, hanem elsőben Nádudvart egy kastélyt építsenek, ki enyett bizvást letelepedhessünk.”⁸ Másodlagos megoldást pedig az új kiváltságolások, telepítések jelentették Báthory és a hajdúk számára.

⁴ Niccolò Machiavelli: *A fejedelem*. Machiavelli művei. Bp., 1978. 41–42.

⁵ Szilágyi Sándor: *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. V. k. Bp., 1879. 570–574. (továbbiakban EOE)

⁶ Rácz István: *Hajdúk a XVII. században*. Debrecen, 1969. 94.

⁷ Ecsedi Báthory István országbíró (1555–1605)

⁸ Szabó Károly: Báthory Gábor és a hajdúk. = *Történelmi Tár*, 1880. III. évf. 321–322.

A Magyar Királyság területén az 1607 februárjában megbízott királyi biztosok számára a hajdúk „leszállítása” volt a legfontosabb feladat. Báthory Gábor a fentebb említett belpolitikai tevékenységével 1608 tavaszán teljesen megbolygatta a hajdúk táborát. Nagylúcsei Dóczi András⁹ királyi biztos felháborodva panaszkolta el bethlenfalvi Thurzó György¹⁰ nádornak az esetről: „Az mi pedig az hajdúságnak ígéretét illeti, az is ideig meg lett volna, az ország végezése szerint, csak hogy Báthory uram maga fogadása szerint, ez az ígéret nem compresendáltatott, hanem hogy az magátul contentálja őket, leszállította volna. Hogy pedig én kegy[el]me Báthory uram ez ideig le nem szállította, sőt inkább újabban ismét az Tiszán innét által bocsájtotta, ki az szegény elromlott vármegyéknek föllötte súlyos. Ha az hajdúságon mi esik, én kegy[el]me is Báthory uram, ha dolgaiban meg fogyatkozik, senkire abbul se ő maga, se az hajdúság nem vethetek, s jól meg is gondolja én kegy[el]me, ennek jövőendőben is mi lehessen az vége, sőt ez dologbul bár követet se fárasztotta volna oda föl. Az szóval való izenetre az én választételem csak az volt, melyet kegy[el]me]dnek is pro informatione akarék meg írnom. Ez pedig az követ Kisvárdára jött által, mivel sokat is disputáltam, hogy az hajdúságot miért bocsátották az Tiszán ismét újabban által, de ő mind úgy felelt reá, mintha nem az ő ura akaratiából jöttek volna által, és semmit sem tudna benne. Az pedig mi képpen lehetett volna, én hite nélkül, hagyom az kegy[el]me]tek bölcs ítéletére.”¹¹ A hajdúk problémáját, azaz mindannyiuk kielégítését letelepítéssel, kiváltságolással ahogy Bocskainak, Báthorynak sem sikerült és nem is lehetett szándékában. Ugyanis a hajdú-életforma vonzóvá vált mind a parasztság, mind az elszegényedett nemesség számára is. A könnyű zsákmányszerzés lehetősége igen kecsegtető volt. A háborúkban edződött veterán hajdúság békében pokollá tette a körülöttük élő emberek életét. Mivel a hajdúk nagy többsége Szabolcs vármegyében lakott, az itt élők szenvedték meg a legjobban jelenlétüket. Szabolcs és Szatmár vármegyék voltak Erdély és a Királyi Magyarország ütköző területei, innen toborozták a legtöbb hadjárathoz mindkét fél oldaláról a hadseregek zömét kitevő hajdúságot. Persze a vármegyék szereték volna elejét venni a határon túli toborzásokkal járó erőszakoskodásokat, de nem sok sikerrel jártak. Nagylúcsei Dóczi András aki 1610-től tiszántúli és szatmári főkapitány volt, tehetetlenül szemlélte a Báthory Gábor hívó szavára gyülekező hajdúk mozgólódásait: „Az hajdúság uram Tasnádon, holott maga is Elek János jelen vagy, lévén immár ott 1500 magával, és Gyarmaton, mely Ecsedhez való igen gyülekezik, hirdetvén azt mindenütt, hogy Máramarosba mennének.”¹² A hajdúk pedig nem válogattak az eszközökben, akár erőszakkal is toboroztak, és amire szükségük lehetett azt elvitték: „Elek János Bátorban lévén s

⁹ Nagylúcsei Dóczi András Tiszántúli és Szatmári főkapitány 1610–1618 között.

¹⁰ Bethlenfalvi Thurzó György a Magyar Királyság nádora 1608–1616 között.

¹¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban MNL OL) E 196, Fasc. 62. No. 1.

¹² MNL OL, E 196, Fasc. 61. No. 1.

maga igen gyűjti az hajdúkat, az mely hajdúknak arra szabadságot adott, hogy valahol ők lovat meg szereznek, akár kicsoda féle rendbeli embertől, többet érte négy forintnál ne adjanak, hanem mindjárást eriggyenek, sőt az utakat is mindenfelé állják ilyen okkal.”¹³ – írja Dóczy András. De igen rémisztő beszámolót olvashatunk Károlyi Mihály leveléből is, aki szintén a Báthory Gábor seregébe igyekvő hajdúk rettenetes kíméletlenségéről számolt be 1610. november 23-án a szatmári főkapitánynak: „Az hajdú vitézek most is által mentek ügyesen rajtunk az eő fel[sé]ge koronás királyunk birodalmán, nagy kártétellel és rettenetes kegyetlenséggel. Károlyban, városomban is hét zászlóval voltak, kapitányuk Kovács Albert, tegnap mentek el városomból két zászlója Majtényra, az többi Szentmiklóstra. Immár most az Erdélyi birodalomnak határának széléig akadoztak meg, de halhatatlan kedvetlenek az meneteléstől. Bobáldon, Károly mellett való jószágomban oly kegyetlenséget tettek, csak [...] amikor mentek, hogy nagy nyargalva tatár módon mentek falumra, az szegény népet verték, vagdalták, ajtóikat rájuk vágták, az hol bezárkóztak, és hol elevenen hagytak egynéhányat. Egynéhánynak csak meg nem metélték torkukat, pénzt kívánván tőlök és avval meg nem elégedvén, azon falunak mezején két pásztor gyermekére találtak, jobbágyom fiaira, egyik tíz, s az másik tizenhat esztendő gyermek volt, ezeket úgy vagdalták, hogy az egyiknek az feje darabonként szakadozott és mindjárást meg holt, az másik is talán csak ma is meg hal, az mellett jobbágyaimban is halálos sebben fekszenek. Teremen az Kovács Péter hada, az eő felsége Kállai hadnagyának, Vetési Mihálynak udvarházára mentek, borait itták, és minden javaiból zsákmányt téven, udvarházát meggyújtották és megégették. Eő maga Wetéssy uram ide károlyi házamba szaladott és itt maradott, még mert eő magát is megölték volna.”¹⁴ Miért is igyekeztek a hajdúk az erdélyi fejedelem zászlai alá? Báthory Gábor politikája egyre jobban nemtetszést váltott ki a környező államok vezetői között. Hogy megnyerje magának Erdély rendjeit, engedményeket kellett tennie kormányzásában vallási, de más kérdésekben is. Az ellenszegülő szászok-ról még nem is szoltunk. A fejedelem hajdúinak dülását pedig nem akarta senki sem tovább tűrni. Az 1610-ben emigrációba kényszerült Kendy István és Kornis Boldizsár¹⁵ is minden erejüket és befolyásukat arra használták, hogy támogatókat szerezzenek Báthory megdöntésére irányuló terveikhez. Kendy István sikeresen kilincselte a lengyel uralkodónál, aki szívesen támogatta volna terveit, különösen az 1611 nyarán történt incidens miatt is, amikor közel kétezer hajdú dulta végig Lengyelország déli részét, elmaradt zsoldjuk miatt.¹⁶ Báthory úgy gondolta, hogy egy nyertes hadjáráttal erősebbé teheti uralmát és pozícióját mind Erdély, mind

¹³ MNL OL, E 196, Fasc. 61. No. 2.

¹⁴ MNL OL, E 196, Fasc. 63. No. 2.

¹⁵ Kendy István és Kornis Boldizsár erdélyi nemesek, akik 1610-ben sikertelen összeesküvést szerveztek Báthory Gábor erdélyi fejedelem ellen.

¹⁶ Szilágyi Sándor: *Báthory Gábor fejedelem története*. Bp., 1882. 100.

pedig az ellenfelei előtt. Havasalföld elfoglalása nem tűnt rossz ötletnek,¹⁷ ugyanis a közvetlenül török szomszédságában lévő állam élén a német-római császár által trónra juttatott vajda Radu Serban¹⁸ állt, amit a török sem nézett jó szemmel.¹⁹ Viszont a török beleegyezése nélkül nem indíthatott hadjáratot Havasalföld ellen sem. Ha Ahmed szultán szemet hunyt volna a dolog felett, nyilvánvalóan az Oszmán Birodalom gyengeségét erősítette volna. Így hiába vonult be Havasalföldre kardcsapás nélkül, a porta parancsára el kellett hagynia szerzeményét.

Radu Serban Havasalföldi vajda, aki trónját szerette volna visszaszerezni, tévéhez bőven talált támogatókat. Élvezte Bécs bizalmát, de segítette III. Zsigmond lengyel király és Konstantin moldvai vajda is.²⁰ 1611 áprilisában elűzte a török által a trónjára ültetett Radu Mihneát²¹ és hozzálátott egy Erdély elleni bosszúhadjáratához. Ezért, amikor Báthory Gábor 1611 áprilisában hadat gyűjtött, mind az erdélyi és magyarországi területeken, Forgách Zsigmond²² és Thurzó György érthető módon egyaránt megtiltották a határon lévő megyékben élő hajdúknak a Báthoryhoz való csatlakozást. „Embereknek, uraknak, nemes-nemtelen, vitézljő hajdú az egyéb, akár minemű renden lévőknek Szatmár, Szabolcs, Bereg, Máramaros Kraszna, Belső-, Külső-, és Közép-Szolnok vármegyékben akárhol lakosoknak [...] parancsoljuk keményen, hogy [...] senki Báthory Gábor mellé és zászlója alá ne menjen, mert valaki ez ellen cselekszik [...], bizonyos legyen benne, hogy ha jószága nincsen, feje és tisztessége vesszen, ha pedig jószága vagyon, mind jószága nemessége és tisztessége vesszen, minden személy válogatás és kegyelem nélkül.”²³ A nádor ezen felhívása válasz volt a Báthory által feltüzelt hajdúk tevékenységére, akik maguk mellett a parasztságot is nagy sikerrel eskették fel Báthory seregébe. Már február másodikán hallott erre utaló híreket a nádor, aki figyelmeztette Dóczy Andrást, hogy „Annakfelette az parasztságot is ne engeggje kegyelmed Báthory számára esküt tenni, hanem afféle esküt tevőknek itt ellene állion minden tehetsége szerént, mert ha senkitül nem leszen félelmük, és mindenkor ebben mennek el, csak Isten tuggja, mi következetik belőlle”.²⁴

¹⁷ Fontos megjegyezni, hogy a korabeli források szerint Báthory már trónra lépésekor foglalkozott a gondolattal, hogy a havasalföldi és moldvai vajdaságokat megszerezze Erdély számára. Pl.: Weiss Mihály Naplója.

¹⁸ Radu Serban, Havasalföld fejedelme (1602–1610, 1611.)

¹⁹ Görög Ferenc: Báthory Gábor és Bethlen Gábor viszonya a két oláh vajdasághoz. = *Erdélyi Múzeum*, 1904. 21. évf. 9. sz. 513.

²⁰ Vörös Péter: Forgách Zsigmond Erdélyi expedíciója 1611-ben. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2011. 3. sz. 867.

²¹ Radu Mihnea, Havasalföld fejedelme (1601–1602, 1611–1616, 1620–1623)

²² Ghymeszi Forgách Zsigmond, felső-magyarországi főkapitány 1609–1618 között.

²³ MNL OL Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, VI. A. 1. 103. cs. Fasc. 29. no. 15.

²⁴ MNL OL E 173.

Báthory és Serban hadai 1611. július 7-én csaptak össze a Brassó melletti pápírmalomnál. Radu vajda elsőprő győzelmet aratott. A vereség hatására a fejedelmet támogató hajdúk – akik közben tudomást szereztek Forgách Zsigmond készülő hadjáratáról – rögtön elpártoltak és átálltak a felső-magyarországi főkapitány seregébe.²⁵ Forgách terve az volt, hogy a megbékélt hátországból elindulva, a Havasalföldi vajda csapataival harapófogóba foghatják a fejedelmet. Forgách Zsigmond hadserege a várakozással ellentétben elég siralmas képet mutatott, ahogy egyik levelében leírta Dóczy András, július 5-én: „Zakmár vármegyében benn vagyok, Ugocsa is ma érkezik be, Bereg vármegyére mostan is vagyok emberem, de nem tudom, mi oka, ha fő Ispánok akarattja-e, avagy mint vagyok, de mindennemű dolgokban elég késedelmesbék. Megírtam nekik, hogy az Ország végezéséhez accomodalják magokat és bejöjjenek [...], de eddig csak [...] az dolgot, de ha szinte bejönnek is, Nagod megbocsássa, de ha más kész hada Nag[ysá]odnak nem leszön, ezekkel ellenséget nem verünk, elégtelenek arra.”²⁶ Dóczy, bár bízik felettesében, de bizonytalannak tűnik ügyük sikerében: „...sőt inkább azt mondják, rettegnek attul, hogy ha ez dolog markokban szakad, ennél is nagyobb insolentiára csak okot adnak, miért hogy az hajdúk igen vigyáznak, paratusok, és az occasiot nem intermittálják. Azért kérem Nag[ysá]odat, úgy disponálja ez dolgot, hogy menyjen effectumban az dolog, de tudom Nag[ysá]od úgy mint bölcs, okos úr, jobban ezt meg tudja gondolni és ez dolgot ordinálni.”²⁷ A hadjárat Forgách Zsigmond számára teljesen balul ütött ki. Mivel Várad kitarított a fejedelem hűségén, meg kellett kerülni, ami két problémát is felvetett. Az első a morális vereség, hogy az előretörő sereg mögött maradt egy ellenséges vár, másrészt pedig az utánpótlás is veszélybe került. A kezdeti sikereket megtörte az a tény is, hogy Erdély népe nem állt az expedíciós királyi magyar sereg mellé. Így Forgách Zsigmondnak az a számítása nem vált valóra, hogy Erdélyből toborozzon katonákat serege számára. Ráadásul a török porta sem tűrte volna, ha a német-római császár hűségére hajol Erdély, így csapatokat küldött Báthory megsegítésére. A török csapatok közeledtének hírére a megfogyatkozott sereg a töröcsvári szorosnál elhagyta Erdély területét és nagy veszteségek árán sikerült novemberben Kassára eljutnia.

Amit Dóczy András előre látott, bekövetkezett. Azaz, egy vesztes hadjárat Erdély ellen beláthatatlan következményekkel járt a tiszai vármegyékre nézve. Hiába a tokaji béke rendelkezései, a hajdúk a fejedelem bátorítására is rettegésben tartották a vidéket: „Ezt az levelet immár elkültem Nag[ysá]odnak két katonától. De az hajdúság fel s alá való kóborlások miatt nem mehettek el, vissza hozva is az leveleket úgy kellett ez paraszt ember által Nag[ysá]odnak meg

²⁵ A hajdúk átpártolása persze nem ment egyszerűen, de Forgách július 5-én kiegyezett Fekete Péter hajdúkapitánnyal, így riválisának, Nagy Andrásnak sem maradt sok választása.

²⁶ MNL OL E 196, Fasc. 57. No. 9.

²⁷ MNL OL E 196, Fasc. 57. No. 9.

küldenem. Most az hajdúság, úgy mint Premesi és Geleji hada, Sárközre ment az Bocskai uram boraira. Ezenkívül minden falut [...] pénzt, lisztet, zabot, szalonnát és egyéb féle [...] rajtok kérnek, hogy mindeneket Gyarmatra felhordassanak, mert ott akarnak telelni. Elég nagy nyomorúságban és kárvallásban vadnak az eö Felsége hívei. Adja Isten, hogy hamar vége legyen.”²⁸ A török segítséggel győzelmet arató Báthory Gábor diktálhatott és diktált is. Hajdúi már városokat sarcoltak: „Köszönetem és magam ajánlása után Isten sok jókat adjon. Némethi bírák és polgár uraim az én írásimon látom, hogy semmit nem attok. De bizonynyal elhidgyétek azt, hogy a marhátokkal bántatom meg, s magatokkal is. Hanem mingyárt hozzatok tizennégy köből lisztet, húsz köből zabot, egy mentének való posztót, húsz csizmákat, jókat. Borsot, sáfrányt, gyömbért, szekfüvet elegendőt. Egy pulhákot²⁹ jót tokostul. Húsz rókabőrt, nyolc szalonnát. Ezek mindjárt meg legyenek, mert másképpen gondolok felőletek. Egy még gyołcsot is hozzatok. Csak álomnak ne véljétek írásomat, mert jó szerencsém ne legyen, ha bosszút nem állok. Az marhátokon telelek ki. Isten veletek.”³⁰

Mindezek ellenére Báthory Gábor hatalma megtört és lefelé ívelt. Az 1612-ben a török portára küldött követe útközben kiegyezett a fejedelemmel még mindig hadban álló szászokkal és bejelentette trónigényét az Erdélyi Fejedelemségre. A szintén erdélyi uralkodásról „álmodozó” Nagy András generálist maga a fejedelem végeztette ki, és kis híján bizalmasa, Bethlen Gábor is erre a sorsra jutott, de időben elmenekült az országból. Báthory Gábor kétségbeesetten kért segítséget a Magyar Királyságból, amit persze már megtagadtak tőle: „Azért, hogy az segítséggel, amiről késéseknek okát nem tudhatjuk, talán ugyan Klehsl³¹ meg sem akar bennünket segíteni, az mind vesszük eszünkben. Kérjük azért szeretettel Keg[yelme]det, Keg[yelme]d adja nyilván mindjárazt értésünkre, mihez tart-suk magunkat, kell-e az segítséget várnunk, úgy nem tudjuk bizonyosan, mihez tartani magunkat és gondot viselni magunkról. Datum ex arce N[ost]ra Waradien die 19. octob[er]i. Anno 1613.”³²

Az elmaradt segítség miatt Báthory magára maradt. Talán a sors fintora, hogy október 27-én, Váradon saját hajdúi oltották ki fiatal életét.

²⁸ MNL OL E 196, Fasc. 63. No. 10.

²⁹ puska

³⁰ MNL OL E 196, Fasc. 63. No.10.

³¹ Melchior Khlesl (1552–1630) bécsi püspök, osztrák államférfi.

³² MNL OL E 196, Fasc. 63. No. 19.

Ulrich Attila

Katonaelemek a Wesselényi összeesküvésben és az azt követő birtokelkobzásokban

A vasvári béke után a török terjeszkedés, az elbocsátott és fizetetlen végvári katonaság, az idegen zsoldosok rablásai fosztogatásai, valamint az egyre erősödő abszolutista törekvések, rekatolizáció miatt a felső-magyarországi vármegyék közös fellépést határoztak el. A közjogi, vallási és magántermészetű problémák és sérelmek régi keletűek voltak ugyan, de a 17. század második felében ezek a hatások felerősödtek. A politikai, társadalmi feszültségek vallási ellentétekkel, a gazdasági helyzet romlásával egészültek ki, amit csak tetézett a romló közbiztonsági helyzet.

A lipóti abszolutizmus erősödésére, a jogelvonásokra, a felerősödő rekatolizációra nem is lehetett más reakciója a Szepesi Kamara területén, sőt a Magyar Kamara felvidéki részén lévő vármegyéknek, és az azt irányító nemességnek, minthogy közösen tárgyalják meg a kialakult helyzetet. Az elégedetlenség azonban nemcsak a köznemességet érintette, hanem a vasvári béke után a főúri családok, és országos funkciót betöltött személyek sem voltak megelégedve a kialakult helyzettel. A legmarkánsabban azonban a nagyrészt reformált vallású felvidéki és tiszántúli megyék hallatták hangjukat, ahol a legtöbb vallási-, és magánprobléma merült fel. Az 1664 után erőteljesen felszínre kerülő, a nemesség tagjaiban erősödő ellenállási hajlam döntő fellépésre kényszerítette a Szepesi Kamara területén őket. A vallási téren egyre növekvő feszültségek vészjóslóan jelentek meg az 1662-es rendi gyűlésen, amit a vasvári béke pontjai végképp a nyílt ellenállás felé sodortak.

A Wesselényi összeesküvés lelepleződése (elárulása) után a császári kormányzat elérkezettnek látta az időt az abszolutizmus kiterjesztésére a Magyar Királyság területén. Ugyanakkor ezt a helyzetet felhasználták arra, hogy gazdasági téren csökkentse az államháztartás deficitjét, és elérkezett az idő a református „ellenzéki” nemességgel való leszámolásra is.¹ Ennek a megvalósítását a Rottal

¹ Wesselényi összeesküvés kezdetére lásd: Pauler Gyula: *Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése 1664–1671*. I–II. kötet, Bp., 1876. (továbbiakban Pauler, 1876.) Az egyik legjobb gazdaságtörténeti összefoglalás Wellmann Imre nevéhez fűződik. Wellmann Imre: *Gazdasági élet Magyarországon a töröktől megszabadító háború idején*. In: *Gazdaság és mentalitás Magyarországon a török kiűzésének idején*. Discussiones Neogradienses 4. Salgótarján 1987. 40–78.

János vezette bizottságra bízta, majd később a pozsonyi Judicium Delegatum előtt lezajlott perek után, császári parancsra elrendelték a birtokelkobzásokat. A perbefogottak és bűnösnek talált személyek száma igen magas volt, az elkobzások azonban nem érintettek mindenkit. Sokan ugyanis kitértek az esetleges uralkodói harag elől, ki vallásváltással, ki pénzen váltotta meg „bűnösségét”. Ennek ellenére a kamara gyorsan elkezdte a birtokok lefoglalását, és 1670–1672 között jelentős tevékenységet végzett. A bujdosók 1672-ben történt támadása² megszakította az elkobzásokat egy rövid időre. A kurucok Kassa melletti veresége után azonban a felkelők visszavonultak védelmet nyújtó erdélyi-partiumi szállásaikra. Mivel ehhez a támadáshoz sok olyan birtokos csatlakozott, akik korábban tevékenyen nem vettek részt az összeesküvésben, ezért 1673-ban újabb jelentős elkobzási hullám kezdődött, ami az adatok alapján inkább a kisbirtokosságot, és a nemesség bár hangadó, de nem a vármegyei elitbe tartozó részét érintette.

Amennyiben a vizsgálat „bebizonyította” a bűnösséget, abban az esetben sem rang, sem társadalmi állapot nem befolyásolta az okkupációt.³ Lényegében igen szerény részvétel is elég volt ahhoz, hogy valaki birtokait elveszítse, ami egyben jelzi a császári-királyi megtorló szándékot is.⁴ Nem jelentettek kivételt így a magyar főnemesség tagjai sem. Számuk az elkobzásra ítélték között nem magas, és legtöbbjük ténylegesen az ellenállás jelentősebb alakja volt. Az egyik „értelmi szerző” Wesselényi Ferenc birtokait özvegye, Széchy Mária örökölte, de az özvegy sem kerülte el az okkupációt. A „Murányi Vénusz” ténylegesen jelentős szerepet vitt az összeesküvésben, illetve annak feladásában is.⁵ Az okkupáció időpontjában már szintén nem élő gróf Thököly Istvánnak (Thököly Imre apja), aki anyagilag, levélhordással és a németek akadályoztatásával vette ki a részét a mozgalom korai szakaszából, uradalmi a császár kezére kerültek. Thököly betegsége miatt ténylegesen soha nem jelent meg egyetlen megbeszélésen sem, helyette „főúri szolgálói” a Keczerék (főleg Menyhért) intézték ügyeit. Gróf Csáky Ferenc felső-magyarországi főkapitány, akinek tudtával folytak az események, bujdosásba menekült, és rövid időn belül, 1670-ben meghalt, szintén lefoglalták uradalmait. Bocskai István zempléni főispán, I. Rákóczi Ferenc egyik legfőbb tanácsosa, a Bocskai család utolsó férfitagja, szintén elvesztette mindenét. Foly-

² Pauler Gyula: A bujdosók támadása 1672-ben. = *Századok*, 1869. Március hó, harmadik füzet. 1869. 166–178.

³ Az egyetlen kivétel I. Rákóczi Ferenc volt, akit, mint tudjuk, anyja, Báthori Zsófia mentett meg, nagy anyagi áldozat árán a megtorlástól. A büntetést legegyszerűbben a király hűségére esküvéssel, illetve katolizációval lehetett megúszni.

⁴ Benczédi László: Az 1670. évi tiszavidéki felkelés és társadalmi háttere. = *Századok*, 1975. 3–4. sz. 1975: 538–541. Ezekon az oldalakon részben képet kaphatunk az összeesküvésben szerepet kapott néhány személy társadalmi és vagyoni helyzetéről.

⁵ Benczédi László: A Wesselényi-féle rendi szervezkedés kibontakozása (1666–1668). = *Történelmi Szemle*, 1974. (XVII. évf.) 4. sz. 629–630. Házasságáról: A murányi Venusról. Közli: Nagy Iván. = *Századok*, 1867. július hó. Első füzet. 54–55.

tathatnánk még a hosszú listát, itt azonban annyit jegyeznénk meg, hogy a királyi igazságszolgáltatás nem kegyelmezett a feleségeknek sem. A már említett Széchy Márián kívül például, Török Katalin és Barkóczy Éva leányágon örökölt javai szintén a kamara kezébe kerültek.⁶ Az egyetlen olyan arisztokrata, akinek viszonya a mozgalommal inkább semlegesnek mondható, Thököly Zsigmond volt. Ő az egyetlen a főnemesek közül, akit bizonyosan jelentős birtokai, és rokonsága (Thököly István bátyja volt) miatt került gyanúperbe.

Kutatásunk során felfigyeltünk arra, hogy a Wesselényi összeesküvés politikai és társadalmi összefüggéseiről, magáról az eseményről több átfogó mű, kisebb-nagyobb tanulmány született, de gazdasági vonatkozásai eddig elkerülték a kutatók figyelmét, sőt a gyanúperbe keveredett, illetve a kihallgatások alapján elítélt személyek névsora is hiányzott a történeti munkákból.⁷ A történeti források között néhány esetben fennmaradt a Rottal-bizottság elé idézettek meghallgatási időpontja, névsora, majd a későbbiekben a kamarai ügyészek által letisztázott, a „bűnök,” mint az elkobzás okait röviden vázoló, hatalmas mennyiségű iratanyag.⁸

Jelen tanulmányunkban az általunk beazonosított, különböző származású (nemesi, polgári és jobbágyi) katonaelemek részvételét vizsgáltuk. A rendelkezésünkre álló listákból kiemeltük a birtokkal rendelkezőket, és a megítélésünk szerint bizonyosan katonáskodással „hivatásszerűen” foglalkozó személyeket külön listában rögzítettük. Az alábbiakban megpróbáljuk röviden bemutatni, mekkora szerepe is volt a katonaelemeknek az összeesküvés fenntartásában és továbbvitelében. A perlisták alapján különféle vétségek miatt elítéltek különféle csoportosításánál is jól látszik, hogy katonák nem csupán a hagyományosan a „szerepkörükbe” tartozó ostromoknál, rajtaütéseknél jelentek meg, hanem tevékenységük „politikai” síkon is megnyilvánul. Ezeknek egyik fontos eleme a németellenességben jelent meg, illetve a Rákóczi ház iránti feltétlen hűség kifejezésében, ami a hajdúk és presidiariusok könnyű meggyőzhetésében, a törvényes királytól való tömeges elfordulásban mutatkozott meg. A szendrői, ónodi, tokaji, károlyi kato-

⁶ A későbbi elemzésekben látható lesz, mennyi feleség-birtok került okkupáció alá.

⁷ Több történeti munkában olvashatunk a Wesselényi mozgalom lelepleződése után kezdődő perekről, a kivégzésekről. A legújabban, új megvilágításban: Bene Sándor: „Hóhérok teátruma” (a Wesselényi mozgalom perei a hazai recepció tükrében). In: *Siralmas jajt érdemlő játék*. Magyar nyelvű tudósítás a Wesselényi-mozgalomról. Piliscsaba 1997. Kiadja a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kara. 32–86. illetve: *A Wesselényi-összeesküvés. Beszámoló a perről és a kivégzésekről*. Szerk.: W. Salgó Ágnes. Magyar Helikon, Országos Széchényi Könyvtár, Bp., 2005.

⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban MNL OL) NRA Fasc. 518. No. 1-től. 1671. február másodikára a Rottal vezette bizottság elé idézték Kazinczy Pétert, Várady Jónást, Fancsikay Lászlót, Kádas Pétert, Farkas Fábiánt, Ispán Ferencet, Újhelyi Jánost, Illésy Zsigmondot, Forgách Miklóst, Daróczy Istvánt, Kálmán vagy Borsoló Andrást, Mokcsay Jánost, Korda Istvánt, Olasz vagy Nagy Györgyöt és Baranyai Gáspárt. A legkorábbi idézést 1671. január 28-ai dátummal találtuk meg, a legkésőbbit április 25-én.

nák jelentős része (nemcsak a magyarok, hanem még a különböző etnikumok közül is) azonnal I. Rákóczi Ferenc oldalára állt felhívásának felolvasása után, és még ott a várakban felesküdték a fejedelmi család zászlajára. Az alábbiakban néhány jellemző ítélet alapján csoportokat alkottunk, amelyekből azokat mutatjuk be a listákból történő névválogatással, ahol a katonaelemek megjelentek.

A katolikusellenesség természetes velejárója a németellenesség volt. Ez a fajta ellenérzés a magyar társadalom szereplői között nemcsak vallási, hanem etnikai síkon is megmutatkozott. A németellenesség sokféleképpen került a felszínre, amelynek csúcsai a fegyveres támadások voltak német katonák, polgárok ellen. A korabeli közfelfogásban nem volt jobb náluk a királyhűségéről ismert magyar ember sem, sok közülük hasonló sorsra jutott, rendszerek voltak ugyanis a birtokaik elleni rajtaütések.

Németek elleni (katonák és polgárok) katonai fellépés, fosztogatás: Antocz János, Balogh János, Baranyay György, Beleznay János, Bodor Benedek, Bónis Mátyás, Borbély András, Egry Bernát, Fodor Miklós, Gombos Imre, Görbe István, Halápy László, Hegedűs György, Ilosfalvay Gergely, Kádas Péter, Kálmán vagy Borsoló András, Kende János, Kökényesdy György, Mikolay Baltazár, Nagy István, Rátkay Lajos, Rozgonyi György, Serédy Benedek, Szabó Gergely, Szathmáry Miklós, Szikszay István, Szinnyey Ferenc, Trombitás János, Uray Mihály, Váradi Jónás.

Királyhű emberek elleni támadás: Aranyi János, Kiss János, Perczes István, Pinczés András, Trombitás János, Vészi János.

Németellenesség: Apáczai Tamás, Báncsy István, Bánóczy Sándor, Bay Mihály, Bernard István, Bessenyey István, Csernely György, Deli Péter, Désy Péter, Erdődi Sámuel, Gönczy István, Ispán Ferenc, Kádas György, Kende Gábor, Kéry István, Keviczky Miklós, Kiss Péter, Kövi Imre, Laskai Mihály, Mikolay Baltazár, Nikházy István, Petróczy Ferenc, Rácz Zsigmond, Rádi István, Rainer János, rákóczi Rákóczi Ferenc, Székey János, Szentkirályi Mihály, Sztankay Lajos, Zsolnay János.

Több katonai vállalkozás is zajlott az összeesküvés idején, ami a vallomások alapján is regisztrálható. A bujdosók 1672-es nagy támadása előtt is tudunk olyan akciókról, amelyek kellő szervezettséget, felderítést, hírláncot, és legfőképpen titoktartást követeltek. A titok kiszivárgása, és a különféle településekről való szervezésben lévő bukás lehetősége nagy veszélyt rejtgetett magában. Ennek ellenére a felkelőknek az akciókat a Joanelli-féle pénzszállítmány megtámadása kivételével sikerült titokban tartani, és több végvár ellen sikeres bekerítést és kisebb támadást hajtottak végre. Tokaj várának ostroma, a majtényi sáncok felégetése, a verebélyi malom elleni támadás, és a legkörültekintőbb szervezést igénybe vevő gombási mészárlás, jó példái ennek. A sort lehetne folytatni a vár bekerítésekkel (Károly), a várakban végzett agitációval, amelyek sokszor sikeresek voltak

(Szendrő). Ehhez a katonai sikerhez kapcsolódik a tokaji kapitány Stahremberg elfogatása és sárospataki fogsága is. A listák fontosságát pedig külön kiemeli az ilyen esetekben, hogy azonosíthatjuk a résztvevők névsorának egy részét.

Tokaj ostroma: Apagyi Mihály, Balkó Pál, Bényi Gáspár, Bodor Benedek, Böszörményi Péter, Csernely György, Dajka István, Gyulaffy László, Hamvay Péter, Harsányi István, Köröskényi Gáspár, Lakatos György, Megyesy András, Nagy János, Serédy Benedek, Szűcs György, Talján Tóbiás, Váradi Jónás, Veres Mátyás.

Nagykároly körülménye: Apagyi Sámuel, Bagossy László, Bakay Mihály, Csinaldy János, Görgey vagy Literátus András, Inyi István, Jós Miklós, Nagy Pál.

Szendrői katonák Rákóczi hűségére állítása: Aszalay Mátyás, Becskeházy András, Hancz Péter, Komjáthy Péter, Pap Izrael, Pap János, Uray Mihály, Ury István.

Ónod ellen: Balogh Mihály

Majtényi sáncok felégetése: Csinaldy János, Eötvös Miklós, Görgey vagy Literátus András, Jós Miklós, Nagy Pál.

Torna vára ellen: Fáy László.

Verebélyi malom elleni támadás: Lónyay Gábor.

Szatmárnémeti elleni támadás: Serédy Benedek.

Stahremberg elfogatásánál jelen lévők: Báncsy Márton, Barkóczy Ferenc, Barkóczy István, Baksa István, Bónis Ferenc, Bornemissza Mihály, Fáy István, Kazinczy Péter, Komjáthy Zsigmond, Marczibán Miklós, Serédy Benedek, Szanyi Péter, Szemere László, Újfalu Zsigmond, Váradi Jónás.

Kém: Kelemen István.

A katonai cselekmények közé tartozott a jelentős gazdasági háttértartalommal bíró harmincadok elleni támadás, azok elfoglalása és I. Rákóczi Ferenc hűségére esketése. A kamara által fenntartott harmincadvámok pénztáraiban ugyanis sok készpénzt őriztek, így ezek megtámadása jelentős pénzügyi sikerrel kecsegtetett. 1669–1670-ben így esett „áldozatul” a felkelőknek a tokaji, varannói, szerencsi, munkácsi, nagybányai, palánkai, károlyi és váraljai harmincadhivatal.

Tokaji harmincad: Bagdy János, Csernely György, Károlyi György, Kormos János, Mélda János.

Varannói, homonnai harmincadok: Bánchy Márton.

Szerencsi harmincad: Csernely György.

Munkácsi harmincad: Dedey János, Ilosfalvay Gergely.

Nagybányai harmincad: Diószeghy György, Ecsedy István, Héczey János, Hidi György, Nagybánya város polgárai és tanácsa, Szodoray György, Uray Mihály.

Palánkai harmincad: Kormos János, Kozák Mihály, Tornay Mihály.

Károlyi harmincad: Kovács György.

Váraljai harmincad: Uray Mihály.

Ebben a korszakban – tudomásunk szerint három olyan rajtaütést szerveztek, amely jelentős létszámú „katonasággal” hajtottak végre. Mindhárom esetben pontosan megtervezték a cselekményt, titokban verbuválták össze az embereket. A Joanelli-féle pénzszállítmány elleni meghiúsult támadás, a szomolnoki pénzrablás és a gombási mészárlás ebbe a kategóriába tartozott. Az egyetlen meghiúsult terv a Joanelli-pénzszállítmány elleni rajtaütés volt, ami az utolsó pillanatban tudódott ki.⁹ A másik két jól szervezett akció viszont sikeresen zárult. A rajtaütésekben részt vevők nagy része nem katona volt. A kardforgatáshoz jobban, vagy kevésbé értő nemesség mellett, szervitorokat, mezővárosi és falusi „önkénteseket”, vagyis polgárokat és jobbágyokat találunk! Főleg a szomolnoki pénzrablásban vett részt sok jobbágy. A jobbágyok szerepvállalásán nem kell csodálkoznunk. Egyrészt uraikkal együtt gyűlöltek a németeket, mivel sok alkalommal találkozhattak kamarai tisztviselőkkel, akik legfőképpen az állami adó behajtását szabták ki rájuk, vagy végeztették el velük. Ugyanúgy ellenérzést keltett a válásbeli különbség is, és nagy csáberőt jelentett a könnyen szerezhető pénz lehetősége. Természetesen praesidiárius katonák is részt vettek az akciókban, így tudunk szendrői és ecsedi katonák bevonásáról is. Mindemellett azonban már 1670 előtt is találkoztunk olyan véleménnyel a nemesség soraiból, amely a parasztság részvételét, a mozgalomba való bevonását sürgette (pl. Bocskai István zempléni főispán). Ezzel a gondolattal a bujdosó mozgalom több, mint 30 évvel megelőzte a Rákóczi szabadságharcot.

Andreas Joanelli körmöci kamaragróf és haszonbérlo pénzszállítmánya elleni támadás a szervezkedők első katonai akciója volt. Kiváltó oka között szerepelhetett a kamaragróf csalásainak tömkelege, a rossz pénz verése, a pénzárfolyamok káros alakítása, az ezüst és az arany eltulajdonítása, a kamaragróf katolikus mivolta is. Joanelli közgyűlöletnek örvendő „árendása” volt a Felvidéknek, nem meglepő tehát, hogy a szervezkedők bosszúja felé irányult. Talán még a gyűlöletnél is vonzóbb volt az a lehetőség, amit a pénzszállítmány teremtett, figyelembe véve azt, hogy szervezkedőknek pénzre volt szükségük. Pénzre volt szükségük ahhoz, hogy a diplomáciai küldetésekbe kezdjenek a franciák, törökök és erdélyiek felé, pénzre volt szükségük katonák fogadására is. Úgy gondolták, ehhez a nélkülözhetetlen segítséget Joanelli pénze (20 000 Ft) adhatja meg. A másik

⁹ Pauler, 1876. I. kötet, 212.

„lökést” Szelepcsényi érsek elrablásával és kifosztásával próbálták megvalósítani. Nádasdy Ferenc volt az, aki megtudta a szállítmány indulásának pontos dátumát és útvonalát. Bory Mihály és Széchy Mária az információ kézhezvétele után a végrehajtást Szobonya Istvánra, Wesselényi nádor volt mezei kapitányára bízták. Ehhez a katonai rajtaütéshez 100 lovaszt béreltek fel, főleg korponai, bozói és lévai katonákból, Kónya Pál és Nagy Pál korponai hadnagyok vezetésével. Joanelli megneszelte a bajt, és Nagyszombat helyett Trencsény felé indította el a szekereit. Mire Szobonya észbe kapott, már régen messze járt. A sikertelen rablás híre gyorsan elterjedt, és a nádorné jobbnak látta hű emberét a Tiszántúlra menekíteni.¹⁰

A másik ismert nagy pénzrablás azonban sikerrel járt. A szomolnoki pénzrablás korának – jelen tudomásunk szerint – egyetlen, és legnagyobb szervezett sikeres akciója volt. A körülményekről és az előzményekről nem tudunk semmit, azt viszont igen, kik voltak a résztvevők és mennyi pénzt zsákmányoltak. A forrás sajnos hiányos, mert néhány esetben a szétszított pénzmennyiséget nem tüntette fel. De például ismerjük az akcióban részt vevő szendrői katonák neveit. A forrás kiváló arra nézve, hogy sok résztvevő nevét megismerhetjük belőle. (Lásd az 1. számú mellékletet) Igen fontosnak tekinthetjük azt is, hogy helységek szerinti bontásban írták össze a kamarai alkalmazottak a résztvevők neveit. A szomolnoki pénzszállítmány kirablásában pedig már nemcsak katonák és nemesek, hanem nagy számban jobbágyok is részt vettek, szerepet vállalva a több mint 26 000 Ft kárt okozó rajtaütésben. Ha csak önmagában ezt a tényt nézzük, akkor ez korának legnagyobb, megtervezett pénzrablása. Az esemény összehangoltságát és tervezését jelzi, hogy több megyéből érkeztek a rablók! A bűnösök lajstromában mindössze két személynél említették meg a szomolnoki rablást. Ez pedig két szendrői végvári katona neve, akik tevékeny részt vállaltak a jezsuita papok és birtokok elleni támadásokban is: Donasovszky Andrásé és Tóth Tamásé.

A tekintélyes névsor Nikházy István abaúji alispánnal kezdődik, aki egymaga 1000 Ft-tal részesedett a „jól megérdemelt”, rabolt pénzből. Mindenképpen fontosnak tartjuk kiemelni, hogy a forrás készítője szerint ez a szomolnoki pénz is Andreas Joanelli körmöci kamaragróf tulajdonát képezte.¹¹

A korszak harmadik rajtaütése gombási mészárlás néven vonult be a magyar történelembe. A gombási erdőben sok német zsoldost mészároltak le, fosztottak ki, majd utána szétszéledtek az összetoborzott nemesek és katonák. Erről az eseményről Szirmay Antal Szatmár vármegye leírásában a következőképpen tudósított: *„Szathmár erőségébe Német őrző sereg vőlt, az kik az környűl fekvő helységekre eleség bé takarítás véget ki csapván, a népet dúlták... Lónyay Anna már akkor Kemény János Erdélyi fejedelem Özvegye, aranyos-Meggyesi Várá-*

¹⁰ Pauler, 1876. I. kötet, 211–213.

¹¹ MNL OL NRA Fasc. 518. No. 23.

ban az Vármegyebéli urakat, és nemeseket összeve híván ezen romlásnak meg előzéséről... tanátskoztak, és el végezték: hogy már ki kémelve lévén az Szathmári várbéli őrző seregnek ő szándéka élelem bé hajtás végett... egyik Nemes csapat a Gombás erdőnek köze táján az erdőben rejtezzon el, az másik csapat pedig az erdőnek Meggyes felől való szélben... Ezen két seregnek pedig elől járójául rendeltetett Mikolay Bólizsár, Szodoray Boldizsár, és Kende Gábor, kik hív végbenvivői valának a rendelkeznek: mert az eleséggel meg rakodva vissza érkezvén a Németek, fejek is alig látszott marháik között... az Magyar seregek elől hátul meg meg támadván azon a helyen, a hol az Ország út a Szamos vizéhez igen közel, s a partyán jár és Itatónak hivattatik... azon kívül a mi keveset fegyverekkel ki végezhetek, nagyobb részét a Szamosnak szorítván, oda fullasztották, és olyan feles takarmányt, s Német testet, és kalapot vitt a Szamos a Szatmári malomra, hogy azt meg is állította forgásában.”¹² Szirmay leírását kutatásunk azzal egészíti ki, hogy jelentős számú személynevet (nemest, familiárist, katonát) sikerült beazonosítani és felkutatni, akik részt vettek a gombási mészárlásban, ezek a következők: Almásy Péter, Alvinczi György, Apagyi Sámuel, Bagossy László, Bajusz Gáspár, Bakó György, Balogh János, Balogh Mihály, Baranyay György, Bartha István, Becsky György, Beleznay Anrás, Beleznay János, Bernáth István, Bige György, Czimbalmos János, Csató György, Csizmadia György, Csizmaia Márton, Csonka Pál, Décei János, Deli Pál, Deli Péter, Dévay István, Erdődi István, Fekete vagy Mató Ferenc, Füzesséri Gábor, Gál János, Görbe István, Hajdú János, Haraszi Miklós, Hegedűs György, Horváth János, Horváth Mihály, Ilosvay György, Jankó János, Jeney János, Jeney Sámuel, Kácsándi Mihály, Kácsándy Zsigmond, Lónyay Anna, Kende Ferenc, Kende Gábor, Kende János, Kende Márton, Kepcho János, Kéry Ferenc, Kopcsó György, Kovács Gábor, Kölcsey Baltazár, Kölcsey Sándor, Lövey Gáspár, Madarassy Mátyás, Majtényi János, Maturka Ferenc, Mikolay Baltazár, Morvai György, Mraszko György, Nagy János, Nyomárkai Gábor, Pap Miklós, Pilissy Gábor, Pinkóczy János, Posta János, Rácz Péter, Rákóczi László, Rákóczi Lajos, Rákóczi Zsigmond, Rátkai Lajos, Ráthonyi György, Rátky Józsa, Rátky Lajos, Ráthonyi László, Rigó János, Sándorházi Ferenc, Sándorházi János, Serédy Benedek, Sipos György, Sulyok Gergely, Sulyok János, Szabó Dávid, Szabó István, Szahadati István, Szakács István, Szegedi Pál, Szepessy Péter, Szilágyi Gáspár, Szirmay György, Tolcsvai János, Tolvay János, Torma Mihály, Török Péter, Trombitás Albert, Trombitás János, Tunyoghgy Sándor, Újvári Baltazár, Uray Mihály, Uray Zsigmond, Váradi Jónás, Varga Mihály, Wesselényi Pál, Zsámolyi Ferenc.

Kétségtelen tény, hogy a Wesselényi összeesküvés nem fordulhatott volna hosszán tartó fegyveres harccá, ha a végváriakban szolgáló magyar (és kisebb számban német) katonák sorsa nem vált volna bizonytalanná ebben az időben. A

¹² Szirmay Antal: *Szathmár vármegye fekvése, története, és polgári esmérete*. I. rész. Buda, 1809. 169–170.

nagyszámú, zsold és zsákmány nélkül tétlenkedő katonaelem pedig gyorsan a gyűlésről-gyűlésre járó, és elégedetlenkedő közép- és kismanesség szervezési-célpontjává vált. A nemesek, helyi polgárok (például Tokajban, Szendrőben) sikeresen szereztek a várőrségből embereket ügyük folytatásához. Ahhoz azonban, hogy hosszabb távra is maguk mellé kössék ezeket a praesidariusokat, a németellenességen, a katolikus ellenességen túl mutatniuk kellett egy olyan „utat”, ami legfőképpen a katonákat érdekelte. A sok prédálás, és minden bizonnyal a szomolnoki pénzvadászat is a katonaelemek havi zsoldkiegészítésére, illetve a hópénz megszervezésére irányult. Csak ennek a biztosításával válhatott biztossá a katonák kitartása „a nemzeti ügy” mellett, aminek sokan elkötelezett híveivé váltak, végigharcolva a Thököly vezette felkelést, és vállalva a száműzetést is.

Az alábbiakban néhány olyan nemesi, kismanesi, „polgári” származású személyt mutatunk be, akiknek sikerült a birtokelkobzások során összeírt javait megtalálnunk.

Uray Mihály a szinyérváraljai uradalomból részesedett, de a részbirtok-jelleg ellenére birtoklása jelentősnek mondható. Összesen 16 település tartozott a szinyérváraljai és császlói részhez, bár ez utóbbi meglehetősen kicsi, külön említése a nagyobb távolság miatt válhatott szükségessé.¹³

Település	Fő	Férfiak	Ökör	Ló	Tehén	Borjú	Sertés	Juh	Méh	Szőlő	Telek
Vámfalva	17	21	14	1	14	6	14	–	2	18	7 ½ 2/4
Újváros	9	6	8	1	8	2	5	–	–	17	2 ½ 2/4
Szamostelek	1	1	2	–	2	2	–	–	1?	–	1/2
Batiz	5	9	8	–	4	2	2	–	–	–	2 ½
Udvári	3	5	4	–	3	–	–	–	–	–	1 ½
Szinyérváralja	11	6	4	1	6	5	–	1	2	11	1 ½
Felső Falu	7	11	–	–	12	8	9	–	–	–	1
Rakos	1	–	–	–	2	2	3	–	–	–	¼
Turvékonya	9	9	6	1	17	–	9	–	–	–	1 3/6
Hirip	8	4	–	–	7	–	–	–	–	–	1 2/5
Tartóc	3	3	–	–	3	1	2	–	–	–	¾
Kányaháza	2	–	2	–	2	–	1	–	–	–	2/5
Komorzsán	14	13	3	2	19	1	16	–	–	–	??
Császló	9	20	14	–	10	6	10	–	–	–	8
Kökényesd	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1
Ura	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	puszta 1
Összesen	99	108	65	6	109	35	71	1	5	46	30 4/5 3/6

¹³ MNL OL U. et C. Fasc. 53. No. 37. 1672. március 9.

Vámfalu jobbágyainak cenzusa egész telek esetében 1 Ft, fél telek esetében 50 dénár volt, Szent Márton napján fizették. Lenmagot az egész telkesek 2, a fél telkesek 1 köblöt adtak, sátoros ünnepekkor 1 tyúkot vagy 2 rókabőrt. A közöségnek egy borjút, vagy ehelyett 3 Ft-ot kellett még beszoigáltatni. Kilencedük nem volt, sertésből viszont tizedet adtak, robotolniuk a földesúr akarata szerint kellett. A településen földesúri vám, és egy vízimalom állt. Az újvárosiak szolgálata mindenben megegyezett Vámfaluével, az egyetlen kivételt a gabonated kötelezettség jelentette. Batizon nem volt cenzus, ehelyett robotolniuk földesúri szőlőben, valószínűen Szinyérváralján kellett. A mezővárosban lévő 5 szőlő (Banos, Rampva, Nagyjánosi, Házás, Disza) 50 hordó bort termett évente. A mezővárosiak szőlőműveléssel tartoztak, cenzusuk nem volt. A településen, a Szamos folyón vízimalma volt Uray Mihálynak.

A birtokhoz tartozó oláh falvak (Felsőfalu, Rakos, Turvékonya, Hirip, Tartóc, Kányaháza, Komorzásny), mint ahogy más esetben is tapasztaltuk, külön szokás-jog szerint adóztak. Szent Márton napján a falvaknak 9 Ft-ot kellett fizetni, 6 rókabőrt adni (ennek váltása 9 Ft volt). Karácsonykor tyúkot adtak, sertésből tizedet fizettek. Az ígásállatokkal nem rendelkezők évente 50 karót készítettek. Robotjuk a földesúr akarata szerint történt.

Uray császlói birtokrészét külön rögzítették, ennek oka talán az itt lévő különálló majorság lehetett. Ennek ellenére a birtokrész Szinyérváraljához tartozott, az adatok alapján nem állt külön irányítás alatt. Ehhez a részhez mindössze három település: Császló, Kökényesd és Ura tartozott, de jobbágyok csak Császlón éltek. Cenzusuk karácsony tyúkból (2 darab) állt, sertésből tizedet adtak, robotjukat a földesúri akarat alapján teljesítették. A földesúri majorságot három nyomásban 204 köblös föld, 80 szekér szénát termő rét és az említett szinyérváraljai szőlők alkották. Császlón emellett még külön megemlítették a szintén három nyomásban lévő 66 köblös urasági földet. Az összeírt allodiális állatok száma alacsony, és csakis baromfiállományt és méheket (20 lúd, 8 kacsa, 15 tyúk és 8 méhcsalád) takar.

A régi katona, **Szuhay Mátyás** ősi halmaji birtoka közel esett a török hódoltságához, ennek megfelelő volt gazdasági állapota is. A hat falut magába foglaló birtokon 22 jobbágy- és zsellércsaládot írtak össze (7 zsellér), a családfőkön kívül még 33 férfi rokонт rögzítettek. Az igavonó ökrök száma 50, az erdős környezet miatt magas a sertéseké (130), meglepően sok a méhcsaládoké (33), és a szőlőbirtokoké is (20). A 22 család 10 jobbágytelket birtokolt.¹⁴

¹⁴ MNL OL U. et C. Fasc. 113. No. 22. 1672. május 21.

Település	Fő	Férfi	Ökör	Ló	Tehén	Borjú	Sertés	Bárány	Méh	Szőlő	Telek
Halmaj	14	24	32	–	28	19	75	–	11	11	6
Felső Szuha	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Alsó Szuha	1	–	6	1	2	–	5	–	–	1	1
Balajta	4	5	16	–	7	3	30	–	22	6	3
Vizsoly	1	1	–	–	–	–	–	–	–	–	szabados
Zubogy	1	3	6	2	4	4	20	50	–	2	?
Összesen	22	33	50	3	41	26	130	50	33	20	10

Az általános jobbágyi adózás szerint cenzussal nem tartoztak, kilencedet adtak gabonából, a halmaji jobbágyok a baksai hegyen tartoztak szőlőműveléssel, robotként. Pusztá telek mindössze egy volt, Halmajon. A jobbágyok között két szabadost találunk: Vizsolyban és Zubogyon.

A kúriához összesen 140 köblös föld és 44 szekér szénát termő rét tartozott, a szántókon 72 köből vetést tettek. A Bársonyos folyón vízimalom állt Szuhay rendelkezésére, Halmajon volt egy földesúri vám, amelynek jövedelme 2 Ft és 15 kőso volt. Baksán 12 hordó termésű allodiális szőlőt találunk.

Szuhay Mátyás másik Borsod vármegyei birtoka Szendrő központú volt. A mezővárosban a Gerse utcán egy pusztá faháza állt, a „sorompón kívül” csűrös kertet, 59 köblös földet, 6 szekér szénát termő rétet írtak össze. A szendrői birtokhoz sok szőlő tartozott, bár ezek termése és állapota igen elhanyagolt volt. Szendrőn egy régi pusztá szőlőt írtak össze, „szőlő tő nincsen benne, semmire nem jó”. Ugyanilyen volt Borsodi, Középső hegyen lévő birtoka is, a Lipócon lévő szőlőt pedig szántónak használta (40 köből). Perkupán egy 2 hordós, Varbócon 12 hordós, Szinben 4 hordós és egy parlag szőlőt találunk.

Jobbágysai és falvai szegényes állapotban voltak. Meszes faluban egy zsellért és pusztá házhelyeket írtak össze. A perkupai jobbágyok mind nemes ülésen laktak (3 jobbágy és egy zsellér), egy özvegyasszonyon kívül. A három jobbágynek 8 ökre és 2 lova volt. Varbócon 2 zsellér (6 ökrrel!), Szin faluban 1 özvegy zsellérasszonyt írtak össze. A puszták száma kettő. Telekesen vámbeli rész 2 Ft bevétellel állt birtokában.

Meszes esetében szintén érdekes adatra bukkanunk, ami alátámasztja azt, hogy a földesurak sokszor saját állataikat adták oda jobbágysainak, zselléreiknek, hogy azok nagyobb gazdasági hasznot hajtsanak. Pocsai János meszesi jobbágy (zsellér) „szant maganak es Földes Urnak”, aki 3 ökröt és 3 tehenet gondozott. Szuhaynak hagyományos birtokain túl jelentős hegyaljai majorsága volt. A ne-

mesi szőlőbirtokosok közül a Rákóczi családot nem számítva a legdrágább szőlők a családjuk birtokában volt.¹⁵

Király Imre Szendrőhöz tartozó (?) birtokán mindössze 14 jobbágycsalád élt.¹⁶ Bár Bana faluban volt rész-kúriája, a legtöbb jobbágyát Varbócon írták össze. Király Imre birtokai esetében ismerjük a jobbágyi szolgáltatásokat. Cenzust egyik településen sem fizettek, kilencedet adtak gabonából és szőlőből, sertés makkoltatás után tizedet. Kocsma volt a településen, mint ahogyan 4 allodiális szőlő, amit a helyi jobbágyok műveltek.¹⁷ Király Imre a banai kúriának csak negyedét bírta, az utána járó földet a jobbágyok művelték, tizedért cserébe. A kúria után 4 szekér szénát adó földesúri rét járt, amelyből szintén negyeddal részesedett. Király Imre tehát feladta a hagyományos szemtermelő robotoltatást, jobbágyai munkaerejét inkább a nagyobb hasznot hozó szőlőiben vette igénybe. Mind a varbóci, mid pedig a tokaji hegyen¹⁸ lévő szőlőit robotban (is) művelte.

Település	Fő	Férfiak	Ökör	Ló	Tehén	Borjú	Sertés	Juh	Méh	Szőlő	Telek
Varbóc	8	15	17	2	8	2	24	72	8	17	2
Bana	4	2	2	–	1	–	1	–	–	3	1
Összesen	14	19	19	2	9	2	25	72	8	20	3

A 14 jobbágy közül 4 zsellérsorban élt, Laszón és Ivánkán csak pusztatelkeket találtak, ez utóbbiban 7 szekér szénát termő réttel. Szendrőn két nyomásban 16 köblös földjét írták össze, Laszón pedig 200 sertés makkoltatására elegendő erdejét.

Aszalay Mátyás – aki nem katona volt ugyan, de tevékenységével hozzájárult az összeesküvéshez csatlakozó hajdúk és presidiáriusok számának növeléséhez –, szendrői birtokait 1673-ban a kamara emberei elhagyatott állapotban találták. A szendrői kőház után 64 köblös (14 hold) föld járt, a ház körül kis gazdaság, kertek voltak kialakítva, ahol 2 tehenet is találtak.¹⁹ Galvácsi pusztán és Szalonna határában 1–1 rét, 16 és 2 szekérnyi szénát termő, Pest vármegyében, török földön 2 rétje 10 szekér terméssel alkotta allódiumát. Szőlői Perkupán egy (2 hordó), Varbócon 4 darab (12 hordó), Szinben 1–1 pusztas és termő (4 hordó) voltak. Borsod és Abaúj vármegyei jobbágyai a török közelsége miatt, számban, és gazdasági értelemben is „elhagyatott” állapotban voltak. Ezt leginkább az jel-

¹⁵ A Barátszőlő értéke 40 000 Ft, a Deáké 25 000 Ft volt.

¹⁶ MNL OL U. et C. Fasc. 57. No. 14. 1672. május 31.

¹⁷ A szőlők nevei: Lapa (kétszer) Kőszőlő és Nagyszőlő.

¹⁸ Tokajban egy szőlője volt, 8 hordós terméssel.

¹⁹ MNL OL U. et C. Fasc. 6. No. 51. 1673. szeptember 14.

zi, hogy a perkupai jobbágysok – valószínűen a nagyobb védelem, és a jobb munkakihasználás miatt – a nemesi kúria területén éltek állataikkal együtt.

Település	Fő	Ökör	Ló	Tehén	Sertés
Perkupa	2	10	1	4	15
Varbóc	2	6	–	1	2
Meszes	1 (zsellér)				
Összesen	5	16	1	5	17

A táblázatból kimaradt a Pest vármegyében fekvő Káta, Boldogasszonykúta, Tótalmás település, amelynek nem készítették el a felmérését. Annyit az összeírók is tudtak, hogy a települések Aszalay része lakott, és az ott élők 4 vagy 5 Ft adót fizettek fejenként évente. Gömör vármegyében Telekesen szintén volt földesúri részjoga egy vámban, ami évente elenyésző, 2 Ft jövedelmet biztosított számára.

Az Ecseden szolgáló Rákóczi-hű katona **Apagyi Sámuel**, aki a bujdosásban mezei gyalog kapitányként meghatározó szerepet töltött be a Partium védelmében, szabolcsi kisnemesi családból származott. A Wesselényi összeesküvés idején is tevékenyen részt vett a fegyveres harcokban, például a gombási mészárlásban. Az összeesküvés lelepleződése után neki is elkobozták piciny birtokát Apagyon, a család névadó birtokán. A településen kúriája, 54 köblös földje, 6 szekér szénát adó rétje volt, 17 jobbágycsaládot és 17 telket „birt”, akiknek 26 férfi hozzátartozójuk, 78 ökrük, 93 tehénük, 2 lovuk, 35 sertésük volt.²⁰

Farkasfalvi Farkas Fábián ez az öreg katona, bár nem sok birtokkal,²¹ de annál nagyobb tekintéllyel rendelkezett. A putnoki végvár kapitányaként, majd a tokaji magyar őrség vezetőjeként nagy befolyással bírt a katonaság körében, másrészt pedig élvezte a Rákóczi család bizalmát is. Katona volta miatt azonban nem sok anyagi lehetősége maradt a birtokszerzésre. Szendrőn szép háza, elhagyott csűrös kertje volt, és ez utóbbi mutatja: Farkas Fábián igazából nem gazdálkodott, földesúri hatalma nem a jobbági munkaszervezésben nyilvánult meg. Puntokon 1670-ben épülő házát és szőlőjét említették az összeírók. Vetése mindösszesen szendrői határban volt, jobbágysai csak Telekes faluban – 6 jobbági, összesen 30 ökörral és 3 zsellér.

Egy másik összeírás szerint Bereg vármegyében, Barabáson két egész telkes jobbági volt, ezeknek 3 fia, 10 ökre, 3 tehene, 14 sertése és 2 szőlője került összeírásra. Cenzust nem adtak, a szőlők és sertések után tizeddel tartoztak, és ro-

²⁰ MNL OL U. et C. Fasc. 29. No. 19. 1674. november 30.

²¹ MNL OL U. et C. Fasc. 57. No. 4. 1670. július 12.

botoltak.²² A nemesi előnevet adó birtokon, Farkasfalván 17 jobbágycsalád 13½ telken gazdálkodott, 13 fiúgyermek mellett 29 ökrük, 14 borjuk, 25 tehenük és 13 sertrésük volt. Földesúri allódium 2 nyomáson 44 hold (84 köblös), a faluban 32 kaszás, Péterfalván²³ 2 kaszás rétje terült el, amit 13 szekérnyinek rögzítettek.

Farkas Fábiánhoz hasonlóan **Trombitás István** is katona volt. Szendrői szolgálatakor tudott magának némi birtokot,²⁴ illetve a mezővárosban házat venni. Jobbágysai Bárt, 2 zsellére Szalonna faluban kerültek összeírásra. Bátorban lévő 3 jobbágysának és 1 zsellérének összesen 10 ökre volt, azonban ebből is 8 Trombitás tulajdonát képezte, aki ökrei kölcsönadásával próbálta növelni jobbágysai adóztathatóságát, és munkájuk hatékonyságának növelését. Egerszegen egy 4 ökrös jobbágys volt Trombitás tulajdonában. Pusztá telke Szalonnán, pusztá birtoklása Gadna és Bencs esetében volt.

1672-ben pontosabban felmérték birtokait,²⁵ amelynek akkori állapotát az alábbi táblázat tartalmazza.

Település	Fő	Férfiak	Ökör	Tehén	Borjú	Sertés	Méh	Szőlő	Telek
(Gagy)Bátor	4	3	8	5	2	12	3	–	2 ½
Szalonna	2	1	2	1	1	7	–	2	2/4
Egerszeg	1	1	2	–	–	–	4	–	1
Összesen	7	5	12	6	3	23	3	2	3 ½ 2/4

Szőlőbirtoka Gadnán, Bencsen(?) és Gagyvendégén, valamint Szalonnán 3 kapás (fél hordó termésű?), Egerszegen 6 kapás (1,5 hordó termésű).²⁶

Szendrőn a Gerse utcában állt háza, amelyben csak két nyoszolyát és két teknőt találtak.²⁷ Allodiuma Bátorban három nyomáson 7 hold nagyságú, ami az összeírók adatai szerint 50 kereszt vetéssel egyenértékű. Gadna pusztán 30 kereszt búzevetése, és elegyes zab-árpavetése volt. Berencs pusztán tartotta sertéseit, 30 darabot. 1672-ben már nem Berencsen (Bencs?), hanem Gagyvendége pusztán írtak össze 16 sertést, pedig az előbbi pusztán 1000 sertés hizlalására való erdejét találjuk! Erdeje 400 sertésnek elegendő Bátorban, 300-nak Szalonnán

²² MNL OL U. et C. Fasc. 15. No. 26.

²³ MNL OL U. et C. Fasc. 9. No. 40. 1674.

²⁴ MNL OL U. et C. Fasc. 57. No. 4. 1670. július 12.

²⁵ MNL OL U. et C. Fasc. 57. No. 15. 1672. június 1.

²⁶ MNL OL U. et C. Fasc. 57. No. 9. 1671. augusztus 23. Vö. MNL OL U. et C. Fasc. 57. No. 15. 1672. június 1.

²⁷ MNL OL U. et C. Fasc. 57. No. 9. 1671. augusztus 23.

is volt. Ez a forrás tisztázta a gadnai „majorságot” is, amelyet 6 pusztá telekből alakítottak ki, összesen 24 köből nagyságban.²⁸

Szintén katonaember volt **fügedi Nagy András**, aki a nádori mezei hadak kapitányi tisztét töltötte be.²⁹ Nagy András, aki katonáival több titkos megbeszélést biztonságát felügyelte, sőt maga is jelen volt ezeken, katona-mivoltához képest jelentős birtokokkal rendelkezett.³⁰ Nemcsak 24 jobbágy és zsellér családból álló „gazdasága”, hanem szőlőbirtokai is jelzik ezt. Az alsó-fügedi kúriából irányított gazdaságához elenyésző föld, három nyomáson 7 tagban 40 köből; Felső-Fügeden 5 tagban 45 köből, Pósfalva pusztán összesen 55 köből tartozott. Nagy András birtokain is megfigyelhető, minden bizonnyal a török közelsége miatt adódó rosszabb gazdasági körülmények, illetve a kúriák belső rendbetétele és gondozása miatt, a jobbágyok beszivárgása. Az összeírásokban jelezték ugyan a jobbágyok falusi házait, és állatállományát, de megjegyezték a kúria területére való betelepülésük tényét. Felső Fügeden szintén jelét találjuk annak, hogy jobbágy a nemesi kúriában lakott. A bentlakás jogát viszont nem jelölték, így nem tudható, hogy ezek a jobbágyok tisztséget töltöttek-e be, vagy a földesúr „cseléd-
dei” voltak. Csobádon – bár az összeírás jelzése nem a legegységertelműbb – úgy tűnik egy jobbágyon kívül, a 4 jobbágy-, és 2 zsellércsalád nemesi házban (vagy területén?) lakott!

Település	Fő	Férfiak	Ökör	Ló	Tehén	Borjú	Sertés	Méh	Szőlő	Telek
Alsó Füged	9	15	16	2	8	8	24	–	2	4
Felső füged	8	10	4	4	9	6	17	–	2	½ ¼
Csobád	7	8	21	–	17	8	52	12	–	3 ½
Összesen	24	33	41	6	34	22	93	12	4	8 ¼

A jobbágyi adózás tekintetében általános volt a census hiánya, de konyhára való élelmiszeradó szokásban volt, tizedet szintén adtak. A robot mértékét csak Csobád esetében rögzítették: a négyökrös jobbágyoknak heti egy napot kellett szolgálniuk. A már fentebb említett földallodium mellett Pósfalva pusztán 2 tagban 20, Felső Fügeden 5 tagban 30 szekér szénát termő rétalldodiuma is volt Nagy Andrásnak. A Hernád vizén állt malma, ami évente 45 köből gabonabevételhez juttatta.

Egy másik forrásból tudjuk, hogy Szendrőn a Garte utcában háza volt, valamint a Gömör vármegyei Gellice (Gerlice?) faluban 2 jobbágya is. A szendrői házban talált ingóságok hüen tükrözik Nagy András katona mivoltát: két páncél-

²⁸ MNL OL U. et C. Fasc. 57. No. 15. 1672. június 1.

²⁹ Pauler, 1876. I. kötet: 99.

³⁰ MNL OL U. et C. Fasc. 26. No. 79. 1672. május 20.

sisakot, egy török pajzsot, és zászlót találtak nála.³¹ A mezővárosban kicsi, két köblös vetését is összeírták.

Pinkóczi János zsarolyáni birtokán mindössze egy nemesi kúriát írtak össze.³²

Miller Dávid tokaji nemes-polgár szintén tipikus példája annak szőlőtermesztő-kereskedő embernek, aki tőkáját később földbirtok vásárlásaiba fektette. Jó példa személye arra, is, hogy a borkereskedelemből származó haszon, a központosult tőke, milyen könnyűvé tette az elpusztult Szabolcs vármegyei földön a nemesi birtok vételét. Miller Dávid Zalkodon és Szabolcsban vett magának rész-birtokokat, mindkét helyen volt háza. Zalkodon a ház körül gazdaságot alakított ki, ahol 6 boglya szénát termő rétje volt. Külső földje 40 köblös, rétje pedig 2 darabban volt. Házához halászó helyek tartoztak: Luka, Örvény és Érkece. Major-ságában 8 igás ökröt, üszőt, tinót és borjút 18-at, egy bikát, juhot 185-öt, és 25 sertést tartott.³³ Szabolcsban a háza telkén üres gabonavermeket találtak.

Település	Fő	Férfiak	Ökör	Tehén	Sertés	Borjú
Zalkod	6	5	7	10	24	4
Szabolcs	3	3	12	8	2	10
Összesen	9	8	19	18	6	34

Ahogy az a felmért katonaelemek számából és a birtokösszeírások közötti számbeli különbségből kiderült, önerőből kevés hajdú vagy presidiarius tudott némi birtokot szerezni. A vagyonok legtöbbje nemesi eredetű örökségből származott, ez jelentette a későbbi alapot a gyarapításra vagy éppen az örökség nagyságának csökkenésére. Kevés kivétel akad az általunk hozott példákban, amiből talán Király Imre, Trombitás István és a tokaji Miller Dávid jelent kivételt, bár ez utóbbi is inkább csak belesodródott a katonai küzdelmekbe, hétköznapijait bortermelő nemes-polgárként élte. Jól érzékelhető adatainkból is a katona-lét kiszolgáltatottsága, ezzel magyarázható többek között hajdú és kuruc katonák megbízhatósága is, illetve a préda utáni vagyonszerzési vágy.

³¹ MNL OL U. et C. Fasc. 57. No. 5. 1670. április 7.

³² MNL OL U. et C. Fasc. 15. No. 27. 1671.

³³ MNL OL U. et C. Fasc. 44. No. 80. 1673. április 27.

*Az összeesküvésben részt vett,
beazonosított és bűnösnek talált katonaelemek névsora:*

1. Apagyi Mihály (ecsed kapitány) – részt vett a tokaji vár elfoglalásában
 - megtagadta a király szolgálatát és Rákóczi hűségére tért
 - tudott a Zrínyi féle szervezkedésről, a török kapcsolatról
2. Aszalay Mátyás – Rákóczi parancsára személyesen ment Szendrőbe, hogy az ottani katonákat Rákóczi hűségére eskesse
3. Bajusz Gáspár (tokaji praesidiarius katona) – részt vett a gombási mésszárlásban
4. Balogh János – katonai vezető volt a gombási mésszárlásban
 - részt vett német katonák elleni támadásokban
5. Beleznay András (gyalogos lázadó katona) – részt vett a gombási mésszárlásban
6. Beleznay János – részt vett német katonák elleni támadásokban
 - részt vett a gombási mésszárlásban
7. Bernát István – rebellis katona
 - részt vett a gombási mésszárlásban
 - jelen volt a terebesi gyűlésen
 - a németeket idegeneknek nevezte
8. Csató Gáspár – részt vett a gombási mésszárlásban, ahol több német katonát megölt
9. Csernely Bálint – lovassági vezető volt
10. Csonka Pál (szacsúri lakos) – részt vett a gombási mésszárlásban
 - beállt katonának a lázadó seregbe
11. Daróczy Sámuel (Szatmárnémeti katona) – átállt a rebellisek oldalára
12. Deli Péter – a császár hatalmát törvénytelennek mondta
 - részt vett a gombási mésszárlásban
 - részt vett a terebesi gyűlésen
 - beállt katonának a lázadó seregbe
 - a németeket idegeneknek, ördögfajzatoknak nevezte
13. Donasovszky János (szendrői katona) – részt vett a szomolnoki pénzrablásban
 - jelen volt két jezsuita, Sommod (Somogyi?) páter és Répássy Mihály javainak kifosztásánál
14. Dorasson János – az elsők között volt a rebellisek között, aki a császár iránti hűséget megtagadta
15. Eötvös Miklós (nagykárolyi katona) – az elsők között állt át a rebellis katonákhoz
 - részt vett a majtényi német sáncok felégetésében

16. Farkas Fábián – Lessenyey Nagy Ferencsel a megállapodások után Rákóczihoz ment (csatlakozott hozzájuk Szepessy Pál is), hogy tájékoztassák és bevonják az összeesküvésbe.
 - támogatta a szövetséget Erdéllyel
 - azt hangoztatta, hogy a megyéknek hozzá kell járulni anyagilag is az ügyükhöz
 - jelen volt a Bocskai vezette találkozón
 - azt tartotta helyesnek, ha a vármegyék egyenként (Ung, Szatmár) az Erdélyi Fejedelemhez (Fejedelemséghez) közelítenek
 - részt vett a gömöri tanácskozáson a nádorné követeként
 - részt vett a szendrői tanácskozáson
17. Fráter István – az abaúji katonák egyik vezetője
 - pénzt zsákmányoltak Szendrőből
18. Fügedi Nagy András (kassai kapitány) – részt vett a csáktornyai gyűlésen követként
 - titkos megbízottként katonai csapattal figyelte a Sajó folyót
 - részt vett a Sajó mellett tartott titkos gyűlésen
 - Lessenyey Nagy Ferenc figyelmeztetésére a királyi hatalom ellen cselekedett
 - tudott a Zrínyi-féle traktáról
 - részt vett a Kátai Mihály házában, Encsen tartott megbeszélésen
 - részt vett a murányaljai gyűlésen, az erdélyi követek ottlétekor
 - ott volt a szendrői tanácskozáson
19. Hegedűs György – lázadó katonák vezetője
20. Inyi György (nagykárolyi katona) – átállt a rebellis katonákhoz
21. Jenei György – lázadó katonák vezetője
 - Abaúj vármegye küldötte volt a terebesi nemesi gyűlésen
 - támogatta a nemesi felkelés kihirdetését
 - azt mondta, „Nagy fába vágtuk az fejszét”
22. Kecskeméti István – pénzt osztott a lázadó katonáknak
23. Kércsy Sándor – lázadó katonák vezetője, elfogadta Rákóczi zászlaját
 - a lázadók zászlóját Ung megyében körülhordta
24. Kovács György – (a nagykárolyi lovas katonák vezetője) – részt vett a károlyi harmincad lefoglalásában
25. Magyar Mihály – lázadó katonák vezetője, elfogadta Rákóczi zászlaját
 - támogatta a királyi sereg elleni katonai támadást
26. Majtényi János – részt vett a gombási mérszárlásban
 - a gombási csatában katonai vezető volt
 - a felkelők zászlaját végighordozta Ung vármegyében
27. Majtényi István – a felkelő katonák egyik vezetője volt
28. Miller Dávid (Tokaj) – katonai vezető volt
29. Mokcsay János – egyesítette a rebellis katonákat

30. Monay Gáspár – Ung vármegyében hordozta a felkelők zászlaját
 - egy katonai csapat vezetője volt
31. Morvai Zsigmond – a lázadó katonák egyik vezetője
32. Nagy István – szendrői katona, részt vett különféle rablásokban
33. Nagy István (azari lakos) – a lázadó katonák egyik vezetője volt
34. Oláh György – a felkelők oldalára állt talpasok egyik vezetője
35. Oláh Mihály – a lázadó katonák egyik vezetője
36. Pap Miklós – részt vett a gombási mézszárlásban, ahol kitűnt vitézségével
37. Pereczes István (csengeri rebellis katona) – részt vett királyhú megyei tisztviselők birtokainak kifosztásában
38. Pinkóczy János – lázadó gyalogos katonák vezetője
 - részt vett a gombási mézszárlásban
39. Pinkóczi Mihály – Ung vármegye zászlótartója volt
40. Püspöky János (rebellis katona) – részt vett Szatmár vármegye pénzének behajtásában a rebelliseknek
41. Soós György, sóvári – a kassai gyűlésen katonai vezetőknek választották
 - részt vett azon a tanácskozáson, amelyen a németek ellen való nemesi felkelésről tárgyaltak, Bocskai vezetésével
 - Bocskai Istvánnal, Bornemissza Mihállyal, Balkó Pállal és másokkal a Liptó vármegyében állomásozó német hadak ellen insurrekciót akart megvalósítani
42. Szabó Gergely (németi presidiarius) – a csengeri rebellis katonákkal együtt részt vett királyhú egyének birtokainak kirablásában
43. Szabó György – lázadó katonák vezetője
44. Szegedi Pál – részt vett a gombási mézszárlásban
 - a rebellis katonák jegyzője
45. Szilágyi Gáspár – részt vett a gombási mézszárlásban
 - a lázadó katonák egyik vezetője
46. Szilágyi János (a németi presisiariusok viceductora) – Gyulaffi László barátja, rebellis katona
 - megtagadta a király iránti hűséget
47. Szeöch (Szöcs, Szücs) János – a lázadó katonák egyik vezetője
48. Szücs György – részt vett a (bodrog)keresztúri gyűlésen
 - csatlakozott a felkelő katonákhoz
 - részt vett a tokaji vár ostromában
49. Tokaji István – nem fogadta el a királyi diplomát
 - egyesítette a rebellis katonákat
50. Tóth Tamás (a szendrői praesidiariusok egyik vezetője) – részt vett Répássy Mihály javainak kifosztásában
 - résztvevője volt a szomolnoki pénzrablásnak
 - részt vett Somogyi páter javainak prédájában
51. Tolvay János – a lázadó katonák egyik vezetője
 - részt vett a gombási mézszárlásban

52. Torma Mihály (ecsedí kapitány) – részt vett a gombási mészárlásban
 - elfogott egy csapatot vezető német kapitányt
53. Trombitás István (szendrői katona) – átállt Rákóczihoz
 - részt vett a Joaneli pénzszállítmánya elleni támadásban
 - Répássy Mihály javainak feldúlásában
54. Trombitás János – a szendrői katonák hangadója és vezetője
 - részt vett Répássy Mihály birtokai elleni támadásokban
 - részt vett a császári posta kirablásában
 - részt vett császárhű személyek fosztogatásában
55. Uray Mihály – részt vett a nagybányai harmincad elfoglalásában és kirablásában
 - 60 rebellis katonával nagybányai német katonákat fogott el, és azokat Rozsály várába vitte
 - a szendrői kapitány és a német katonák ellen cselekedett
 - részt vett a markotányosok kifosztásában
 - részt vett a királyi posták kirablásában
 - a váraljai harmincadost elfogta és rabságban tartotta
 - részt vett a gombási mészárlásban
 - Tokaj alól borokat, és szekereket vitt el
56. Ury István – az egyike volt azoknak, akik a szendrői praesidiáriusokat Rákóczi oldalára állították
57. Usz Sándor – lázadó katonák vezetője, elfogadta Rákóczi zászlaját
58. Vér Mihály (kállói alkapitány) – részt vett Máriássy László birtokainak kifosztásában
 - a kállói katonákat Rákóczi hűségére eskette fel
 - a kincstár állatait és gabonáját lefoglalta
 - azt hirdette, hogy nincs serege a királynak
 - részt vett a kassai gyűlésen
59. Vitányi István – lovassági limitátor

*A szomolnoki rablásban rész vettek névsora
és a préda összege*

Nikházy István alispán 1000 Ft
 Jánoky Gábor 500 Ft
 Uza Mihály 1500 Ft
 Becs Miklós 1000 Ft
 Fráter István 300 Ft
 Salamon Mihály 400 Ft
 Tarczay István 100 Ft
 Osvald Péter 100 Ft
 Putnoki György 100 Ft
 Szilágyi István 100 Ft
 Kovács Ferenc 100 Ft
 Árvai Péter 100 Ft
 Szabó István 100 Ft
 Csibi György 100 Ft
 Hányári Mihály 100 Ft
 Pamlini István 100 Ft
 Kanczár István 100 Ft
 Ragályi János 100 Ft
 Meszesi János 100 Ft
 Pamlényi Gábor 100 Ft
 Pamlényi István junior 100 Ft
 Veid János (ignobilis – sic!) 40 Ft
 Hányi Péter 1500 Ft
 Fráter Mihály 300 Ft

Litka faluból (Abaújban)

Kardos István 100 Ft
 Kardos Pál 80 Ft
 Szilas György 50 Ft
 Kalmár István 100 Ft

Fáy falu

Nagy Jakab 100 Ft
 Tóth István 100 Ft
 Finta János 50 Ft
 Szabó András 600 Ft
 Pap István 100 Ft
 Kardos István 100 Ft
 Sori Jakab 100 Ft
 Szabó Dankó 50 Ft

Olasz István 50 Ft
 Vaiszegh Pál 100 Ft
 Gáspár István 150 Ft

Szemere falu (Abaúj)

Paulinyi Mihály 500 Ft
 Bozary János 50 Ft
 Kovács Péter 50 Ft

Kupa falu

Balasy György 100 Ft
 Rácz Márton 100 Ft
 Rácz János 100 Ft
 Csiha Márton 100 Ft
 Fügedi János 100 Ft
 Kovács András 100 Ft

Csenite falu (Csenyété)

Végh Zsigmond 150 Ft
 Belcze Márton 100 Ft
 Pamlini Miklós 120 Ft
 Pap Márton 50 Ft
 Bende János 50 Ft
 Balogh István 50 Ft

Bakta falu

Szemere Zsigmond 500 Ft
 Szemere Pál 100 Ft

Felső Gagy

8 fő 640 Ft

Döbrite (Debréte?)

1 fő 50 Ft

Szentjakab

3 fő 150 Ft

Pamlény

4 fő 400 Ft

Demecser (?)

5 fő Ft
 Benne Monaky István és szolgálai
 1500

Összesen 1850

Kenéz

5 fő 600 Ft

Szentandrás

2 fő 110

Berek

3 fő 400

Fülökércs

8 fő 800

Bozita

5 fő 450

Bodoló

1 fő 100

Csécs

2 fő 200

Jánok

3 fő 180

Forró

1 fő 100

Detek

2 fő 80

Füged

2 fő 140

Felső Morva?

6 fő 1150

Encs

1 fő 100

Roson

2 fő 200

Nessa

3 fő 170

Pereche

2 fő 125

3 fő 130

Batler (Betlér)

1 fő 100

Szántó városa

5 fő 1100

Sasfa

8 fő 900

Köztük Uza István és fia 200

Ragályi János 100

Ináncs

2 fő 150

Peder

4 fő 340

Jarnó

1 fő 300

Jászó

1 fő 200

Zemplén megye

Ifj Bónis Ferenc 3000

Szendrőiek

Trombitás István,

Halasi András,

Kassai János,

Vas György,

Fejes István,

Szihalmi András,

Szenderes András,

Diószeghy János,

Galgóczy János,

Csató Mihály,

Olah István,

Németh György,

Nagy István,

Tóth István,

Tóth Tamás,

Donasovszky János

Torna megye

Meczenzéf

Összesen 26.045 Ft rablott pénz.

Török Péter

Böszörmény, mint központ: a hajdúvárosok közgyűléseinek toposza a regionális szakirodalomban*

A hét szabolcsi hajdúváros 1699. szeptember 8-án, Vámspércsen tartott közgyűlésén (*generalis congregatio*) a következő határozatot fogadta el:

„Mint hogy az útnak hosszas volta terhes és súlyos, hogy a hiábanvaló (!) költséget is eltávoztathassuk, minden koron Beszermény városában kelletik gyűlést tenni, amikor az szükséges és az idő engedi.”¹

Az 1699-ben hozott határozatot 1705-ben megerősítették, még Fogarassy Tamás hajdúvárosi vicekapitányi instrukciójába is bekerült a gyűlések kérdése.²

A regionális szakirodalomban felbukkanó megállapítások szerint már ebben az időben is Böszörmény tekinthető a szabolcsi hajdúvárosok központjának, ahol a fentebb citált bejegyzés szerint a továbbiakban – amikor arra lehetőség van – gyűléseiket tartják az említett települések.³

Dolgozatomban az 1700 és 1711 közötti időszakra vonatkozóan keresem a választ arra a kérdésre, hogy a hajdúvárosok által hozott határozat és annak megerősítése megvalósult-e vagy az érvényszerzés nehézségeiből és az ország insta-

* A tanulmány szövege a 2012. április 26-án, Debrecenben megrendezett „Hajdúhagyomány, hajdúk emlékezete” című konferencián elhangzott előadás jegyzetekkel bővített változata.

¹ Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltárának Hajdúböszörményi Fiókleveltára (továbbiakban MNL HBML HbFl). A Hajdúkerület közgyűlésének iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek. (továbbiakban IV. A. 502.a) IV. A. 502.a 1. k. p. 47.

² Az 1705. június 8-án tartott gyűlés, amelyet Buday István a hét szabolcsi hajdúváros főkapitánya hívott összes és vezényelt le, adta ki azt az instrukciót, amelynek negyedik pontja rendelkezik arról, hogy a gyűléseket Böszörménybe kell összehívni. A vicekapitány – ha az időjárás engedi – máshova is vihetta a gyűléseket. MNL HBML HbFl IV. A. 502.a 1. k. p. 159–161. Az eskü szövege közölve: Nyakas Miklós: *Hajdúkerületi statútumok 1696/98–1844*. Hajdúböszörmény, 2003. 44–46. (Studia Oppidorum Haidonicalium X.)

³ A *terjedelmes* szakirodalomból csupán néhány példát említünk: Nagy Sándor: A hajdúvárosok és a Hajdúkerület büntetőbíráskodásának szervezete (1606–1871). In. *A Hajdúsági Múzeum Évkönyve V*. Szerk. Nyakas Miklós, Hajdúböszörmény, 1983. 91–119.; Nyakas Miklós: A Hajdúkerület kialakulásának néhány problémája. In. *A Hajdúsági Múzeum Évkönyve III*. Szerk. Nyakas Miklós, Hajdúböszörmény, 1977. 31–61.; Nyakas Miklós: A Hajdúkerület kialakulása. In. *A Hajdúsági Múzeum Évkönyve V*. Szerk. Nyakas Miklós, Hajdúböszörmény, 1983. 83–91.; Nyakas Miklós: A Hajdúkerület kialakulása. In. *A Déri Múzeum Évkönyve 2004*. Szerk. Magyar Márta, Debrecen, 2005. 149–156. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXXVII.); Nyakas Miklós: A hajdúvárosok és a Rákóczi-szabadságharc. In. *A Hajdúsági Múzeum Évkönyve XI*. Szerk. Szekeres Gyula, Hajdúböszörmény, 2008. 61–75.

bil helyzetéből fakadóan a kiadott és elfogadott elvek csak a későbbiekben váltak mértékadóvá a települések életében.

A vizsgált időszakban – 1700. január 1. és 1711. december 31. között – 172 hajdúvárosi gyűlésről van adatunk, amelyekből 162 általános (*generalis*), míg 10 részgyűlés (*particularis*) volt.⁴

Hiátusként kell megemlítenünk, hogy két olyan év is szerepel a kutatás intervallumában, amelyekről nem sikerült információt gyűjteni. 1703-ra és 1710-re vonatkozóan nem találtunk gyűlésekkel kapcsolatos bejegyzéseket a hajdúvárosok jegyzőkönyveiben, illetve a kapcsolódó iratanyagok sem nyújtottak számkra újabb adatokat ezekkel az évekkel kapcsolatban.⁵

Az 1702. év adatait sem tekinthetjük szignifikánsnak, mivel mindössze két bejegyzés szerepel a hajdúvárosi jegyzőkönyvben, amelyek ehhez az évhez kapcsolódnak.⁶

A hiányosan rendelkezésünkre álló adatok ellenére lehetségesnek tartjuk a tendenciák keresését és azok kimutatását a hajdúvárosi gyűlések területi, településenkénti megoszlásának tekintetében. Ez a vizsgálat egy később lefolytatandó, nagyobb merítéssel rendelkező kutatás első lépése.

1700. január 1. és 1711. december 31. között 172 gyűlést tartottak a hajdúvárosok, amelyek eloszlása az évenkénti bontást tartalmazó táblázat adatai szerint meglehetősen hektikus képet mutat.⁷ 1700-ban és 1707-ben mindössze kilenc, ellenben 1705-ben harminchárom, míg 1709-ben harmincegy tanácskozáson ültek össze a küldöttek. A hajdúvárosok számára is meghatározó évekből (1702, 1703 és 1710) ellenben semmilyen vagy csupán minimális adattal rendelkezünk.

Az adattöredékeket torzító jellegük miatt az átlagszámításnál nem használhatjuk, ebből kifolyólag az 1700 és az 1707. év kilenc egységét tekintjük a megtartott gyűlések számának minimumértékeként. A gyűlések számának maximumát az 1705. év adja, a már említett harminchárom dokumentált tanácskozással.

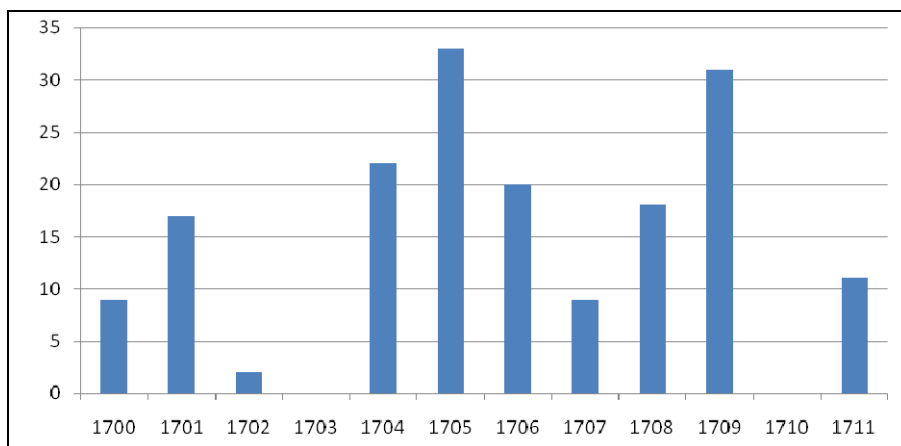
Ha a két érték átlagaként az évi huszonegy gyűlést vesszük, akkor jól látható, hogy a vizsgált ciklusban összesen három évben tartottak meg ilyen számú, vagy több congregatio-t.

⁴ A particularis gyűlések mindössze 5,81%-át adják a teljes egésznek. A részgyűléseken napirendre került kérdések hasonlóan fontosak voltak, mint az általános gyűléseken elhangzottak. Az megállapítható, hogy a megjelentek számában voltak eltérések, a részgyűléseken nem képviseltette magát minden település. A gyűlések adattárát lásd a 3. sz. Mellékletben.

⁵ Természetesen nem zárjuk ki, hogy a további kutatások folyamán még kerülnek elő újabb feljegyzések.

⁶ Természetesen az 1702. május 26-án, Nánáson tartott közgyűlés fontosságát nem lehet elvitatni, hiszen ekkor foglalkoztak a hajdúvárosok az udvar által elrendelt összeírással. MNL HBML HbFl IV. A. 502.a 1. k. 91.

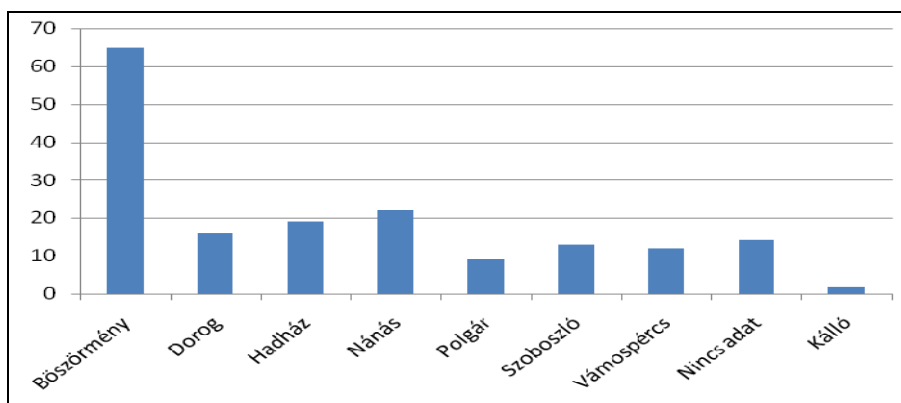
⁷ Lásd az 1. sz. Mellékletet.

1. sz. ábra: A közgyűlések évenkénti megoszlása

A megtartott gyűlések településenkénti bontásban Böszörmény dominanciáját mutatják. A 172 ismert tanácskozás közül hatvanötöt tartottak ebben a városban, amely a 37,79%-a az összesnek.⁸

Ha ezt az értéket nézzük, akkor Böszörmény elsősége vitathatatlan, de amennyiben évenként is megvizsgáljuk az adatokat, különböző periódusok rajzolódnak ki, amelyek más és más városok szerepét emelik ki a jól elhatárolható időszakokban.

2. sz. ábra: A gyűlések helyszínei, településenkénti bontásban 1700–1711

⁸ Lásd a 2. sz. ábrát és a 2. sz. Mellékletet.

1700-ban, 1701-ben és 1702-ben Nánás többször adott helyet a hajdúvárosok gyűléseinek, mint Böszörmény. 1701-ben Nánáson az adott évben tizenhét tanácskozásból hatot tartottak, amely 35,29%-a az összes ülésnek. 1702-ből mindössze két adatunk maradt fent, de abból az egyik szintén Nánáshoz kötődik.⁹

Böszörmény szerepe 1704-től válik meghatározóvá, egészen 1709 év végéig ez a város ad otthont legtöbb alkalommal a gyűléseknek: 1705-ben 39,39%, 1706-ban 50%, 1707-ben 77,77%, 1708-ban 44,44%, míg 1709-ben 38,7%.

1711-ben Böszörmény hegemoniája a gyűlések terén megtört és ezt követően Szoboszló lesz az a helység, ahol a legtöbb alkalommal ülnek össze a hajdúvárosi küldöttek.¹⁰

A vizsgált időszakot az adatok tükrében három periódusra oszthatjuk: 1700–1702; 1704–1709 és 1711.¹¹ A jól elkülönülő évkörökben különböző városok domináltak, de ezt inkább személyekhez, mint településekhez kell kötnünk.

A Nánás által képviselt vezető szerep egyértelműen Désány Istvánnak, a szabolcsi hajdúvárosok első főkapitányának, köszönhető. 1704 és 1709 között Böszörmény kiemelkedése – a határozatok szabályozásán túl – Fogarassy Tamás személyéhez is köthető, aki viselte a hajdúvárosok vicekapitányi tisztségét is, meghatározó szereplője volt Böszörmény és a hajdúvárosok politikai életének. 1711-ben pedig már Csandáy (I.) Sámuel a szabolcsi hajdúvárosok főkapitánya, aki szoboszlói lakosként a gyűlések jelentős részét a saját lakhelyére hívta össze.¹²

Ebből kifolyólag a gyűlések helyszínválasztásait inkább köthetjük az aktuális hajdúvárosi vezető(k) személyéhez, mint a határozatok betartásának igényéhez. Jól megfigyelhető a vármegyei életében is, hogy a hétköznapiakat irányító alispánok lakhelye vagy annak szűk régiója szolgált legtöbb esetben a megyei gyűlések helyszínül.

Bizonyítottunk látjuk tehát, hogy az 1699. szeptember 8-án hozott határozat, majd annak 1705. évi megerősítése következtében a 18. század elején még nem tekinthető egyértelműen Böszörmény a szabolcsi hajdúvárosok központjának, a tényleges fel- és kiemelkedés idejét csak további kutatások és vizsgálatok, elemzések után lehet pontosan megállapítani.

⁹ Lásd a 6. lábjegyzetet.

¹⁰ 1711-ben tizenegy gyűlést tartottak a hajdúvárosok, amelyből Szoboszló a 45,45%-ának adott helyet.

¹¹ Az 1711-et egy új periódus elő évének tartjuk, mivel ebben az évben lett Csandáy (I.) Sámuel a szabolcsi hajdúvárosok főkapitánya és azt már az 1711. év adataiból is láthatjuk, hogy a Szoboszlón élő főkapitány a megtartott gyűlések jelentős részét a saját lakhelyére hívta össze. Csandáy (I.) Sámuel egészen 1734-ig volt a hajdúvárosok főkapitánya, ezért munkahipotézisként fogalmazhatjuk meg, hogy a 18. század első harmadának vizsgálata esetlegesen Szoboszló előtérbe kerülését mutathatja számunkra a megtartott gyűlések helyszíneinek további vizsgálatában.

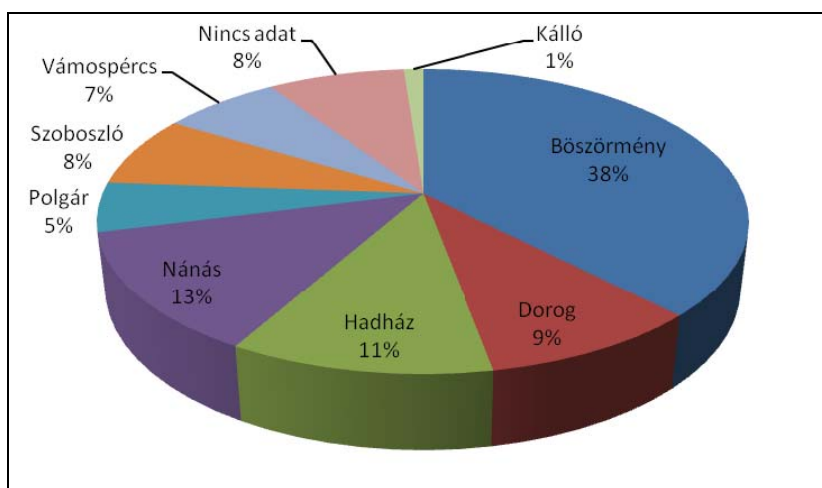
¹² Csandáy (I.) Sámuel 1711 és 1734 között viselte a főkapitányi tisztséget. Radics Kálmán: A Hajdúkerület és Hajdú megye tisztségviselői. In: *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve VII.* Szerk. Gazdag István, Debrecen, 1980. 191–195.; 191.

Mellékletek

1. sz. melléklet

A közgyűlések évenkénti megoszlása	
1700	9
1701	17
1702	2
1703	nincs adat
1704	22
1705	33
1706	20
1707	9
1708	18
1709	31
1710	nincs adat
1711	11
Összesen:	172

2. sz. melléklet

A gyűlések településenkénti megoszlása

3. sz. melléklet¹³

Időpont	Helyszín	Típus
1700. január 2.	Böszörmény	generalis congregatio
1700. január 16.	Nánás	generalis congregatio
1700. február 9.	Polgár	generalis congregatio
1700. március 2.	nincs adat	generalis congregatio
1700. március 3.	nincs adat	generalis congregatio
1700. május 26.	Böszörmény	generalis congregatio
1700. augusztus 7.	Vámspércs	generalis congregatio
1700. október 7.	Polgár	generalis congregatio
1700. december 30.	Nánás	generalis congregatio
1701. január 4.	nincs adat	
1701. február 3.	Nánás	generalis congregatio
1701. április 5.	Szoboszló	generalis congregatio
1701. május 13.	Böszörmény	generalis congregatio
1701. június 15.	Vámspércs	generalis congregatio
1701. június 29.	Böszörmény	generalis congregatio
1701. július 16.	Nánás	particularis congregatio
1701. július 26.	Nánás	generalis congregatio
1701. augusztus 9.	Nánás	generalis congregatio
1701. augusztus 13.	Nánás	particularis congregatio
1701. augusztus 26.	Böszörmény	particularis congregatio
1701. szeptember 10.	Szoboszló	generalis congregatio
1701. október 1.	nincs adat	generalis congregatio
1701. október 14.	Vámspércs	generalis congregatio
1701. november 19.	Dorog	generalis congregatio
1701. november 22.	Böszörmény	generalis congregatio
1701. december 29.	Nánás	generalis congregatio
1702. május 26.	Nánás	generalis congregatio
1702. július 10.	Dorog	generalis congregatio
1704. március 23.	Szoboszló	generalis congregatio
1704. április 16.	Dorog	generalis congregatio

¹³ A táblázatot a hajdúvárosok jegyzőkönyvei alapján állítottuk össze: MNL HBML HbFl IV. A. 502.a 1–2. k.

Időpont	Helyszín	Típus
1704. április 26.	Hadház	generalis congregatio
1704. május 7.	Polgár	generalis congregatio
1704. május 20.	Nánás	generalis congregatio
1704. május 24.	Vámospércs	generalis congregatio
1704. május 29.	Böszörmény	generalis congregatio
1704. június 4.	Szoboszló	generalis congregatio
1704. június 12.	Dorog	generalis congregatio
1704. június 21.	Hadház	generalis congregatio
1704. június 25.	Polgár	generalis congregatio
1704. július 4.	Vámospércs	generalis congregatio
1704. július 28.	Böszörmény	particularis congregatio
1704. szeptember 8.	Hadház	generalis congregatio
1704. október 6.	Vámospércs	generalis congregatio
1704. október 14.	Böszörmény	generalis congregatio
1704. október 25.	Polgár	generalis congregatio
1704. november 19.	Dorog	generalis congregatio
1704. november 29.	Böszörmény	generalis congregatio
1704. december 6.	Szoboszló	particularis congregatio
1704. december 20.	Dorog	generalis congregatio
1704. december 24.	Böszörmény	generalis congregatio
1705. január 3.	Nánás	generalis congregatio
1705. január 27.	Polgár	generalis congregatio
1705. január 31.	Hadház	generalis congregatio
1705. február 11.	Vámospércs	generalis congregatio
1705. február 16.	Böszörmény	generalis congregatio
1705. február 21.	Böszörmény	generalis congregatio
1705. február 25.	Hadház	generalis congregatio
1705. március 4.	nincs adat	generalis congregatio
1705. március 11.	Böszörmény	generalis congregatio
1705. március 24.	Böszörmény	particularis congregatio
1705. március 27.	Dorog	generalis congregatio
1705. március 30.	Böszörmény	generalis congregatio
1705. április 8.	Böszörmény	generalis congregatio
1705. április 18.	Hadház	generalis congregatio
1705. április 30.	Dorog	generalis congregatio
1705. május 5.	Böszörmény	particularis congregatio

Időpont	Helyszín	Típus
1705. május 21.	Böszörmény	generalis congregatio
1705. május 29.	Dorog	generalis congregatio
1705. június 2.	Polgár	generalis congregatio
1705. június 8.	nincs adat	generalis congregatio
1705. június 22.	Böszörmény	generalis congregatio
1705. június 27.	Nánás	generalis congregatio
1705. augusztus 12.	Polgár	generalis congregatio
1705. augusztus 18.	Böszörmény	generalis congregatio
1705. augusztus 24.	Nánás	generalis congregatio
1705. október 8.	Szoboszló	generalis congregatio
1705. október 12.	Böszörmény	generalis congregatio
1705. november 16.	Böszörmény	generalis congregatio
1705. november 24.	Nánás	generalis congregatio
1705. december 3.	Dorog	generalis congregatio
1705. december 7.	Böszörmény	particularis congregatio
1705. december 12.	Hadház	generalis congregatio
1705. december 29.	Nánás	generalis congregatio
1706. január 13.	Polgár	generalis congregatio
1706. január 19.	Böszörmény	generalis congregatio
1706. január 22.	Vámospércs	generalis congregatio
1706. február 19.	Böszörmény	generalis congregatio
1706. február 24.	Nánás	generalis congregatio
1706. március 10.	Szoboszló	generalis congregatio
1706. március 22.	Hadház	generalis congregatio
1706. március 26.	Böszörmény	generalis congregatio
1706. április 15.	Böszörmény	generalis congregatio
1706. május 19.	Dorog	generalis congregatio
1706. május 26.	Hadház	generalis congregatio
1706. május 29.	Böszörmény	particularis congregatio
1706. június 12.	nincs adat	generalis congregatio
1706. június 28.	Böszörmény	generalis congregatio
1706. július 2.	Böszörmény	generalis congregatio
1706. július 8.	Vámospércs	generalis congregatio
1706. július 12.	Böszörmény	generalis congregatio
1706. július 27.	Böszörmény	generalis congregatio
1706. augusztus 23.	Böszörmény	generalis congregatio

Időpont	Helyszín	Típus
1706. október 11.	nincs adat	generalis congregatio
1707. április 18.	Böszörmény	generalis congregatio
1707. május 20.	Böszörmény	generalis congregatio
1707. június 27.	Böszörmény	generalis congregatio
1707. július 5.	Böszörmény	generalis congregatio
1707. augusztus 15.	Böszörmény	generalis congregatio
1707. augusztus 25.	nincs adat	generalis congregatio
1707. augusztus 29.	Böszörmény	generalis congregatio
1707. szeptember 20.	Böszörmény	generalis congregatio
1707. december 30.	nincs adat	generalis congregatio
1708. január 25.	nincs adat	generalis congregatio
1708. február 6.	Böszörmény	generalis congregatio
1708. március 1.	Böszörmény	generalis congregatio
1708. március 24.	Böszörmény	generalis congregatio
1708. április 21.	nincs adat	generalis congregatio
1708. április 30.	Böszörmény	generalis congregatio
1708. május 4.	Böszörmény	generalis congregatio
1708. május 13.	nincs adat	generalis congregatio
1708. május 21.	Hadház	generalis congregatio
1708. június 26.	nincs adat	generalis congregatio
1708. október 11.	Böszörmény	generalis congregatio
1708. október 22.	Böszörmény	generalis congregatio
1708. október 31.	Hadház	generalis congregatio
1708. november 12.	Böszörmény	generalis congregatio
1708. november 21.	Nánás	generalis congregatio
1708. december 17.	Vámospércs	generalis congregatio
1708. december 22.	Hadház	generalis congregatio
1708. december 29.	Dorog	generalis congregatio
1709. január 9.	Böszörmény	generalis congregatio
1709. január 24.	Böszörmény	generalis congregatio
1709. január 28.	Dorog	generalis congregatio
1709. február 2.	Kálló	generalis congregatio
1709. február 9.	Hadház	generalis congregatio
1709. február 19.	Böszörmény	generalis congregatio
1709. február 25.	Nánás	generalis congregatio

Időpont	Helyszín	Típus
1709. március 5.	Böszörmény	generalis congregatio
1709. március 11.	Böszörmény	generalis congregatio
1709. március 26.	Hadház	generalis congregatio
1709. április 18.	Kálló	generalis congregatio
1709. április 30.	Böszörmény	generalis congregatio
1709. május 7.	Dorog	generalis congregatio
1709. május 15.	Böszörmény	generalis congregatio
1709. június 8.	Dorog	generalis congregatio
1709. június 13.	Nánás	particularis congregatio
1709. június 18.	Hadház	generalis congregatio
1709. június 22.	Dorog	generalis congregatio
1709. június 27.	Szoboszló	generalis congregatio
1709. június 29.	Böszörmény	generalis congregatio
1709. július 16.	Vámspércs	generalis congregatio
1709. augusztus 2.	Böszörmény	generalis congregatio
1709. augusztus 19.	Böszörmény	generalis congregatio
1709. augusztus 31.	Nánás	generalis congregatio
1709. szeptember 21.	Hadház	generalis congregatio
1709. szeptember 30.	Nánás	generalis congregatio
1709. október 17.	Nánás	generalis congregatio
1709. október 31.	Hadház	generalis congregatio
1709. november 11.	Böszörmény	generalis congregatio
1709. november 15.	Hadház	generalis congregatio
1709. november 26.	Böszörmény	generalis congregatio
1711. június 30.	Hadház	generalis congregatio
1711. július 16.	Vámspércs	generalis congregatio
1711. július 27.	Böszörmény	generalis congregatio
1711. augusztus 4.	Szoboszló	generalis congregatio
1711. augusztus 12.	Böszörmény	generalis congregatio
1711. augusztus 25.	Böszörmény	generalis congregatio
1711. szeptember 3.	Szoboszló	generalis congregatio
1711. szeptember 26.	Böszörmény	generalis congregatio
1711. október 1.	Szoboszló	generalis congregatio
1711. december 14.	Szoboszló	generalis congregatio
1711. december 19.	Szoboszló	generalis congregatio

Nyakas Miklós

Múlt a múltban. A hajdúvárosok érvrendszere 1790-ben, az országgyűlési képviseleti jog elnyerésekor

A nevezetes tollvonás pillanatában – II. József halálakor – mind a magyar rendek, mind a jozephinianus értelmiség előtt sok minden világos lett. Így mindekelőtt az, hogy Magyarországon felülről, a rendek részvétele nélkül nem lehet érdemi reformokat végrehajtani, de egyben az is, hogy a nemesi-rendi világkép sérülékeny, s nem alkalmas arra, hogy az országot új fejlődési pályákra vezényelje. Ráadásul a nyugati égboltról felparázslott a francia forradalom fénye, amely sok szempontból joggal aggaszthatta a magyar nemesi mozgalom vezetőit, s az uralkodó házat egyaránt. Mindent összevéve a politika világa változatos, s ugyanakkor reményt keltő volt.¹

A hajdúvárosok számára 1790-ben soha nem látott esély mutatkozott arra, hogy a régóta áhított országgyűlési képviseleti jogot elnyerjék, amelyet már 1690 körül, a Hajdúkerület megalakulásakor célként tűzték ki. Előzményként annyit, hogy a városok fegyveres erejük teljében meghívást kaptak a „királyválasztó” besztercebányai országgyűlésre, s a Rákóczi-szabadságharc alatt az ónodi és a medgyesi gyűlésekre is. Tekintettel arra, hogy a 18. században a városok sorsát meghatározó módon érintő rendelkezések készültek és születtek, igyekeztek legalább megfigyelőkkel jelen lenni az országgyűléseken.²

Ugyanakkor 1790-ben példa nélkül álló módon a magyar köznemesség is hajlamosnak mutatkozott a hajdúvárosok igényeit támogatni, amely kettő elegendőnek is bizonyult a rendi országgyűléseken való részvételre.

¹ Máig legjobb összefoglalása Marczali Henrik: Az 1790/91-diki országgyűlés. Bp., 1907. I–II. k. (továbbiakban Marczali, 1907.) Vö. Benda Kálmán: *A magyar nemesi mozgalom. 1790–1792., Magyarország története. 1790–1848.* 1. k. Bp. 1980.

² Nyakas Miklós: A hajdúvárosok és a Rákóczi-szabadságharc. In: *A Hajdúsági Múzeum évkönyve*, 2008. 11. sz. 61–73. és Uő.: Hajdúkerületi statútumok. Hajdúböszörmény, 2003. A besztercebányai regalis szövegét közli: Origo et Status Privilegiatorum Oppidorum Hajdonicalium ex Legibus, Privilegiis monumentis depromptus. H. n. é. n. (Pest, 1821) Függelék: 61–62. A levél címzése: „Egregiis Nobilibus et Strenuis Ductoribus, Caesterisque Militibus et Inhabitoribus Oppidorum Hajdonicalium VPérts, Nánás et Polgár Nobis honorandis”. Levéltári jelzete: Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (továbbiakban MNL HBML) Hajdúböszörményi Fiókleveltára (MNL HBML.) IV. A-502. h. H. ker. vegyes iratok. F. VII. No. 44.

Múlt a múltban, fogalmaztam tanulmányom címében. Ezzel azt akartam jelezni, hogy a hajdúvárosok és a magyar rendek képviselői más-más megfontolások alapján közelítették meg a kérdést. Megelőlegezve annyit, hogy a magyar rendek progresszív képviselői a rendi alkotmány tágitásával, az „alkotmány sáncai” mögé akarták a hajdúvárosokat tudni s másokat is befogadni, tehát jellegzetesen reformkori módon. Ezzel szemben a hajdúvárosok képviselői következetesen a sarkalatos nemesi jogokra hivatkozva akarták ugyanezt elérni.³

Nézzük először a magyar rendek meghatározó képviselőinek az álláspontját. A hajdúvárosi követek – Jablonczay Petes János és Nánási Oláh Mihály – a hajdúvárosok közgyűléséhez intézett leveleiből tudjuk, hogy amikor a diétán először szóba hozták a hajdúvárosok jogait, nem csekély megdöbbenéssel vették tudomásul, hogy a „Haza legnagyobb oszlopainak Nemes Hajdú városokról” alig volt több tudomásuk, mint az, hogy azok egyáltalán léteznek.⁴

Tény ugyanakkor, hogy a hajdúvárosok programja rengeteg naivitást tartalmazott. A köznemesség széles tömegei ugyanis hallani sem akartak a nemesi jogok kiszélesítéséről, már csak adóügyi megfontolások miatt sem. A reformokra hajló nemesség vékony rétege is megoszlott. Márpedig a hajdúvárosok vezető rétege erre törekedett, s célkitűzéseiként ez is maradt egészen 1848-ig. Itt csak utalhatok rá, hogy ez az aszinkronitás feszültségeket is okozott a következő évtizedekben.⁵

De térjünk vissza a magyar rendekhez! A hajdúvárosok egyik pártfogója volt például az a gróf *Fekete János*, aki mintegy nagyúri passzióként kacérkodott a felvilágosodással. Voltaire régi levelezőtársa, aki a férneyi patriarchától néhány hordó ajándék jó borért válaszlevelet is kapott; nem az alkotmányt akarta a nép javára módosítani, hanem az egyenlőség eszméjétől vezérelve a népet akarta az alkotmányba bevinni.⁶ E gondolatkörbe jól illett a hajdúvárosok országgyűlési képviseleti jogának támogatása, de az indíttatás homlokegyenest ellenkező, mint a Hajdúkerületé.

Az egyik legbefolyásosabb támogató *Vay József* (1750–1821) volt. Róla röviden annyit, hogy tanulmányait Sárospatakon végezte, később a Habsburg-ellenes köznemesi mozgalom mérvadó alakjává vált. 1786-tól 1789-ig *Szabolcs vármegye alispánja!* 1796-tól haláláig a Tiszáninnen Református Egyházkerület főgondnoka.⁷

³ A hajdúvárosok követi utasítása: Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (a továbbiakban MNL HBML) H. nánási levéltára. V. A. 301. a. 7. 196–209. Közlötte *Rácz István*: A Hajdúkerület 1790. évi követi utasítása. *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve*. 1969–70. [Módy György és Orosz István közreműködésével szerk. Dankó Imre] Debrecen, 1971. 229–235.)

⁴ Jablonczay *Petes János és Nánási Oláh Mihály* országgyűlési követek jelentése az országgyűlésen végzett tevékenységükről. Szoboszló, 1790. márc. 29. MNL HBML. IV. A 502. b. H.ker. közgy. ir. F.4. No. 107. 1791.

⁵ Vö. Nyakas Miklós: *A hajdúvárosok országgyűlési képviseleti jogának elnyerése 1790–1791* Hajdúböszörmény, 1992. (Hajdúsági Közlemények 17.) 106. (továbbiakban Nyakas, 1992.)

⁶ Morvay Győző: *Galántai gróf Fekete János 1741–1803*. Bp., 1903.

⁷ Bolvári-Takács Gábor: A Vay-család a társadalmi, politikai közéletben. = *Zempléni Múzsza*, VIII. évfolyam 1. (29.) sz., 2008. tavasz

Vay, aki 1790-ben is követ Szabolcs vármegye részéről, közvetlenül az országgyűlés összehívása előtt – névtelenül – megjelent röpiratában a következőképpen érvelt. A nemesi alkotmányt bővíteni kellene: „A melly Helységeknek tetszik, a Vármegyék Gyűléseire, magok elől-járóibul” küldhessenek (képviselőt), akik így meggyőződhetnek a nemesség jó akaratáról. Ugyanilyen megfontolásból javasolta, hogy „nem volna talán helytelen, ha az Országban lévő nagyobb Mező Városok, úgy a Jászság, Kúnság, Hajdú Városok követjeiket az Ország-Gyűlésre küldjék, hogy ezek által meg-tudhassák felölök ott mi végződik”, hogyan intézik ott a dolgokat, s így sérelmeiket is a rendek elébe terjeszthetnék.⁸ Ennek megvolna az a nagyon hasznos következménye is, hogy az országgyűlés után a mezővárosi nép és a szomszéd vidék is megtudná a nemesség igazi szándékát, hogy az tudniillik az „elkerülhetetlenül kéméllendő föld művelőket oltalmazni kívánva”, s ezután nem lehetne konkolyt hinteni a nemesség és a nép közé. Különösen igazuk van a jászoknak, a kunoknak és a hajdúvárosoknak, mert azoknak „*Földes Urok* nem lévén, nintsen az Ország Gyűlésén Pártfogójok”.⁹

Tiszta, világos beszéd ez, csak pontosan ellenkező előjelű, mint a hajdúvárosok érvrendszere. *Vay József* a nemesi alkotmány tágításával akarta a mezővárosi – így a hajdúvárosi – lakosságot az országgyűlésre beemelni, míg a Hajdúkerület a sarkalatos nemesi jogokra való hivatkozással szándékozott ugyanezt elérni. Két teljesen külön álláspont ez, amelynek csak a végeredménye esett egybe. De a hajdúvárosoknak pillanatnyilag ez volt az érdekes!

A fentiekén túl konkrétan tudjuk, hogy a hajdúvárosok igényeit támogatta *Vay István*, *Domokos Lajos* bihari alispán, *Lónyai László*, *Pogány Lajos*, gróf *Sztáray Mihály*, a *Máriássiak* és a *Lubyak* (Szatmár m.).¹⁰ Domokosról *egészen röviden annyit*, hogy Debrecenben született, szülővárosában tanult, majd 1748-ban Utrechtben egyetemi hallgató volt; 1770-től szülővárosának főbírája, 1790-ben Bihar megye alispánja s országgyűlési követe volt. Követként rókatorkos zöld mentében, veres nadrágban és dolmánnyal jelent meg. Nagy pártfogója volt a magyar nyelv hivatalos használatának, s az országgyűléshez intézett legfontosabb fölterjesztéseket ő fogalmazta meg. Budai Ézsaiás írta halálakor latin epitaphiumát.¹¹

⁸ Egy igaz hazafiúnak elmékedései 1790-dik Esztendőben. A névtelenül megjelent röpirat azonosítása Marczali, 1907. I. k. 306–308. oldalainak alapján vált lehetségessé.

⁹ Sajátos példa a nemesi jogok és az érdekegyesítés egyként való érvényesítésére.

¹⁰ Jablonczay Petes János és Nánási Oláh Mihály követek a Hajdúkerülethez. Buda, 1790. júl. 18. MNL HBM. IV. A. 502. b. H. ker. közgy. ir. F. 2. No. 11. 1790.

¹¹ *Magyar Kurir* 1803. II. 48. sz., Zeitschrift von und für Ungarn, zur beförderung der vaterländischen geschichte, erdkunde und literatur IV. 1803. 330. I. Nagy Iván Magyarország családai III. k. 356. = *Hortobágy*, 1863. 31. sz., Balogh Ferenc: Magyar Protestáns Egyháztörténeti Irodalom 34. 60., Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete = *Figyelő*, V. 220. XII. 58. I. XX. 371. *Vasárnapi Ujság* 1891. 50. sz. (arcképpel). Vö. Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/>

A hajdúvárosok igénye ellen volt például a Szepes vármegyei alispán, akinek a magatartását – nem is tagadta – a tíz nemes lándzsások felső székének sorsa, amely eddig külön öngazgatással bírt, s kisebb vármegyének is nevezték – aggasztotta, joggal, mert ebben benne rejlett egy, a Szepességről leváló tényleges törvényhatóság. Ez a veszély csak 1802-ben szűnt meg. Ugyancsak ellenvetésekkel élt a Temes megyei és a Csongrád megyei két küldött,¹² de az ellenzék végeredményben a tiszai két kerület ülésén törpe minoritásban maradt.

A dunántúli két kerület és a klérus elsősorban azért ellenezte a hajdúvárosok képviseleti jogát, mert attól tartott, hogy általuk a protestánsok erősödnek. E két kerület a klérussal egyetértésben deputációt rendelt ki a hajdúvárosi igények elbírálására, azon okból – írták haza a küldöttek – „hogyan jelen létünkben rázza meg Privilegiumainkat”. Kétségbe vonták annak a regálisnak az értékét, amellyel a hajdúvárosokat *Bethlen Gábor* a beszercebényai országgyűlésre meghívta, mondván hogy az törvénytelen országgyűlés volt, s jobb, ha ezzel elő sem hozakodnak.¹³

A két hajdúkerületi követ figyelemre méltó módon igyekezett az ellenvéleményeket semlegesíteni, s a kedvezőeket erősíteni.

Egyetlen szimbolikus mozzanatot idézek most fel: 1790. decemberében tisztelegő látogatáson voltak Sándor Lipótnál nádornál, s arra kérték, hogy a hajdúvárosokat vegye hathatós pártfogásba. A nagyobb nyomaték kedvéért a *Nádorhuszárok* egyenruhájában jelentek meg, s ahogy ezt a hazaiaknak megírták, úgy vették észre, hogy ezzel kedvező benyomást keltettek. Röviden annyit, hogy a Nádor huszárezredet a Jászkunság állította ki, s a Jászkunság első embere a nádor volt. Ugyanakkor az ezred egyik osztályát a hajdúvárosok adták.¹⁴ A finom célzás, amely egyszerre utal a történelmi múltra s a jelenleg is viselt katonáskodási teherre, érthető és világos, s el is érte célját.

¹² Ráadásul Szepes vármegyében ott volt még az ún. kis megye, a lándzsások széke (Sedes superior Nobilium X Lanceatorum Comitatus Seepusiensis). Ez utóbbit 1802-ben egyesítették a tulajdonképpeni megyével, de a tizenhárom város beolvasztása csak 1876-ban következett be. „Négyen voltak, akik ellenünk szóllottak, Berzeviczi és Szepes V(ár)megyei V(ice)ispány, ez is ex eo interesse, hogy azon vármegye a 13 városokat nem akarja el bocsátani, Karász, a Csongrád vármegyei V(ice)ispány és a Temes megyei két ablegatusok. De ezek kimutatták, hogy dolgaikat nem értik, a mint publice meg is mondatott nekik. Utollyára Gróff Fekete költ fel mellettünk, és olly politicum argumentumokat mondott, hogy arra senki sem felelhetett.” Jablonczay Petes János főkapitány és Nánási Oláh Mihály főnótárius a Hajdúkerületnek. Buda, 1790. júl. 18.” (H. ker. közgy. iratok. F. 2. N. II. 1790.) Közölve: Nyakas, 1992. 47–48.

¹³ Jablonczay Petes János főkapitány és Nánási Oláh Mihály főjegyző, országgyűlési követek jelentése az 1790/91-es országgyűlésen végzett tevékenységükről. Szoboszló, 1791. márc. 21. HBmL H. ker. közgy. ir. F. 4. No. 107. 1791.

¹⁴ „Mutattam magunkon az uniformát, és azt mondtam, hogy azt úgy nézze Eő Hertzegsége, mint a Palatínale Regementnek uniformáját. Ugy vettük észre, hogy szemlátomást vidámodott és ugy bocsátott el maga elől.” *Jablonczay Petes János és Nánási Oláh Mihály* a Hajdúkerületnek Pozsony, 1790. dec. 4. (H. ker. közgy. ir. F. 4. No. 30. 1791.

A gáncsoskodások ellenére a hajdúvárosok bekerültek a királyi hitlevélbe, mégpedig úgy, hogy országgyűlési képviseleti joguk és szabad szólásuk legyen, illetve úgy, hogy a hajdúvárosi privilégiumokról külön törvény hozassék. Lipót viszont ezt a hitlevelet visszautasította, s nem volt hajlandó mást elfogadni, csak *III. Károlyét vagy Mária Teréziáét*. A rendek, de a hajdúvárosiak is a *III. Károlyét* látták volna szívesebben, mivel az megerősíti I. Lipót hitlevelét, ebben viszont – írták haza a küldöttek – a hajdúvárosok név szerint benne voltak.¹⁵

Most pedig nézzük a hajdúvárosok érvelését!

Budára összehívott országgyűlésre Jablonczay Petes János főkapitány és Nánási Oláh Mihály főjegyző számára az 1790. május 17-én, a Szoboszlón tartott kerületi közgyűlésben fogalmazták meg a követendő követi utasítást. El kell érniük, hogy a diétán teljes joggal és szavazattal vegyenek részt. Ennek érdekében már az országgyűlés kezdete előtt Budán legyenek, s „kicsinytől fogván nagyig” keressék fel a vármegyék követeit és a szabad királyi városokét is. Érvelésük erősítésére vigyék magukkal a hajdúkra vonatkozó kiváltságleveleket és a körülményeknek megfelelően szerkesszenek belőle kívánságaikat alátámasztó munkát, minden szükséges bizonyítékokkal. Világosítsák meg a hajdúszabadság eredetét, az adó alá való vetésük törvénytelen voltát. Tiltakozzanak a kamarai alá vetés ellen, amely egyértelműen a nemesi szabadság megsértése. Ebből következik az is, hogy érvék el a harmincad- és vármentességet. Tiltakozzanak a katonaállítás terhes volta ellen is, hiszen – így a követi utasítás – a hajdúk nemesek módjára csak a személyes nemesi felkeléssel tartoznak. Tegyék szavá, hogy a közelmúltban szolgabírói pálca alá vetették őket, s érvék el, hogy garanciát kapjanak arra; ez nem ismételődhet meg. Igyekezzenek tisztázni, hogy mely kormányhatóság alá tartoznak, s fejtsek ki nézetüket a pusztabirtokokkal kapcsolatban is.¹⁶

A nagyobb nyomaték kedvéért a Hajdúkerület Bőszörményben újabb közgyűlést tartott, amelyen a rendek számára emlékiratot szerkesztettek, s végeredményben ezt terjesztették be az országgyűlés rendes irományai közé is. Amíg a követi utasítás belső használatra készült, s ezért hangneme lényegesen keményebb, addig az emlékirat diplomatikusabb, noha a lényegi követeléseken nem változtattak.¹⁷ A hangnem módosítása teljesen érthető, hiszen így joggal számíthattak a diéta árnyaltabb véleményének megnyerésére. Ebben felsorolták a hajdúk érdemeit, s azt a méltatlan bánásmódot, amelyben részüket volt. Pedig „Jó emlékezetű eleink olly mostoha időben éltek, mellyekben alig múlt el egyik Háború,

¹⁵ Nyakas, 1992.

¹⁶ MNL HBmL H. nánási levéltára. V. A. 301.a.7. 196–209. Közölte Rácz István: A Hajdúkerület 1790. évi követi utasítása. *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve*. 1969–70. [Módy György és Orosz István közreműködésével szerk. Dankó Imre] Debrecen, 1971. 229–235.)

¹⁷ Naponként való jegyzései az 1790-dik ... esztendőben rendelts... 1791-dik esztendőben ... béfejezett magyar országgyűlésének. Buda, 1791. 11–23.

amidőn a' másik mindjárt következett és így szüntelen a' Kard markolallyán kellett kezeiket tartani...". Ezért nem is marad más hátra, mint „Sérelmünk orvoslására való Bizodal munkat ... egyedül az Ország egyben gyülekezett Statusaihoz és Rendeiben helyhez tettük” írták. Okként elsősorban a hajdúk katonai érdemeit sorolták fel s Bocskai kiváltságlevelét, utalva Böszörmény hajdújogára is.¹⁸ Gyakorlatilag felsoroltak minden olyan oklevelet, amelyek megtalálhatóak voltak a hajdúvárosok levéltárában, s amelyeket később összeszerkesztve kiadtak az *Origo et Status ...* kezdetű hajdúkerületi emlékiratban. Rendkívül fontosnak tartották felsorolni a hajdúvárosok által viselt katonai tehervállalásokat, illetve a hajdúvárosok fegyveres részvételét Szegedinác Péro zendülésének leverésében, illetve részvételüket az örökösödési háborúban. A katonai részvétel hangoztatása, a nemesi jog és a haza fegyveres védelme, a nemesi felkelés összefüggésében volt fontos. Mintegy alapgondolata volt az irománynak az a tétel, hogy „a Hajdúk ezenn Pogány ellenség ellen a' Keresztényeknek, nevezetesen e' Nemes Magyar Hazának, annak a' Részének, a'hol laknak, ellent-álló Kő falai vóltanak.” A török ezért a hajdúkat nem is tudta hódoltatni.

Az emlékirat részletezve utal a Bocskai-szabadságharcban betöltött szerepükre, utal a bécsi békére, s mindebből a következőket szűrte le: „mi is mindenkor eleget tettünk Nemessi Jussaink és Szabadságinkhoz kapcsolt ... kötelességnek, melly a ... Marsnak mezejére való kiállásban és az utolsó tsepp vérig megkiváncsolt Vitézkedésben” állott, s áll ma is.

Megmutatták „a' mi Eleink ... a Haza és Nemzet, a' nemessi és Haza Törvénynei helyre állításokban annyi Vér özönöket tettek”, amelynek eredménye máig ható.

A két követ 1790. június 2-ról keltezve írt először haza. Közlötték, hogy Budán, a Rudas fürdő mellett találtak nagy nehezen szállásra, igaz csak „jóféle” debreceni szalonnáért és tekintélyes summáért.¹⁹ Az országgyűlés egyébként hivatalosan 1790. június tizedikén nyílt meg. A követek hamarosan – utasításuknak megfelelően – Budán ki is nyomtatták emlékiratukat ötszáz példányban, s azt a követek között szétosztották. Ebben igyekeztek előadni a nemes hajdúvárosok eredetét, szabadságait, a „Király és a Haza mellett tett gyakor ízbeli véres érdemeiket”.²⁰

Végeredményben az országgyűlésen két törvénycikk született, amely a hajdúvárosokra vonatkozott. Az 1790. évi 25. törvénycikk a szabad királyi és bányavárosok jogairól, valamint arról szól, hogy a jászok és kunok és a hat hajdúváros

¹⁸ Uo.

¹⁹ Jablonczay Petes János és Nánási Oláh Mihály követek a Hajdúkerületnek – Buda, 1790. júl. 13. (II. ker. közgy. ir. F.2. No. 10. 1790.)

²⁰ *Jablonczay Petes János* főkapitány és *Nánási Oláh Mihály* főnótárius, országgyűlési követek jelentése az 1790/91-i országgyűlésen végzett tevékenységükről. Szoboszló, 1791. márc. 29. H. ker. közgy. ir. F.4. No. 107. 1791. Közölve Nyakas, 1992.

kerülete szabadságaikban megtartandók. Ebbe a törvénycikkben található az a kitétel, hogy a hat hajdúvárost, illetőleg a királyi ügyigazgatóságnak a maga törvényes útján megállapítandó joga az 1715. évi 95. törvénycikk értelmében megmaradjon, úgy azonban, hogy azok csak a tényleg törvényesen terhelő kötelezettségek legyenek. Ennek kiemelése a Corpus Juris integritása szempontjából volt fontos. A hajdúvárosok felügyeleti fóruma a Kamara helyett a Helytartótanács lett.²¹

Az 1790/29. törvénycikk intézkedik arról, hogy a jászok és a kunok, illetve a hat hajdúváros az országgyűlésre két üléssel és szavazattal bíró követet küldhessen. S valóban! A hajdúvárosok ezután rendszeresen részt vettek a magyar országgyűléseken.

Itt egészen röviden még arról ejtsünk szót, ahogyan a hajdúvárosok viszonyultak a hasonló jogokat kérő jászkun küldöttekhez, illetve a jogaikat ugyancsak kereső bihari egykori hajdúvárosokhoz.

A Jászkunság esélye legalább olyan súlyú volt, mint a Hajdúkerületé, a Jászkunság törekvéseit a két tiszai kerület ugyancsak támogatta. Ennek ellenére igen lekicsinylő módon írtak róluk, úgy hallották, hogy azok csak „jöttment” jobbágyokból állanak, s kellő nagyvonalúsággal úgy fogalmaztak, hogy a Jászkunság igénye a hajdúvárosok ügye tárgyalásával a „mi köpenyünk alatt” átment.²² Ha lehet, még nagyobb malíciával emlegették a bihari kishajdúvárosok igényét. Ezzel kapcsolatban anyagi ellátásukra is panaszkodtak, mert amíg ők gyalogosan immár harmadik pár csizmájukat nyövik, addig a múltkor az a csúfság esett meg velük, hogy a bihariak deputációja kocsin robogott el mellettük. S ráadásul nevetve szóltak oda, hogy „*gyalog mérik a budai vár fokát*”.²³

A bihari hajdúvárosokkal olyan értelemben is meggyűlt a bajuk, mert otthonról intrikák indultak ellenük, amelyek kérdésessé tették azt, hogy a hajdúvárosok mely rétegének az érdekében tevékenykednek. Ugyanis nyilvánvaló bizalmatlanságból mintegy ellenőrző követséget küldtek utánuk. A vád és viszontvád mindkét részről az volt, hogy feleslegesen költik a nemes városok pénzét.

Az első időszakban ugyanis megfogalmazódott, hogy tevékenységükkel a bihariak érdekét is előmozdítják, akik „hajdú nevet akarnak maguknak öltöztetni.” Erre kifejtették, hogy követekkel semmi kapcsolatot nem tartanak, mert azok soha bele nem mentek a diplomába, most sem fognak menni, *azokról nem szólt sohasem az ország törvénye*: „Mert más Derecske, más Szoboszló és a többiek”.²⁴

²¹ A felügyeleti szerv kijelölése a hajdúvárosok részéről ugyancsak nagy siker volt.

²² Jablonczay Petes János és Nánási Oláh Mihály követek a Hajdúkerülethez. Buda, 1790. júl. 18. HBmL. IV. A. 502. b. H.ker. közgy. ir. F. 2. No. 11. 1790.

²³ Jablonczay Petes János és Nánási Oláh Mihály követek a Hajdúkerülethez. Buda, 1790. júl. 13. HBmL. IV. A. 502. b. H.ker. közgy. ir. F.2. No. 10. 1790.

²⁴ Jablonczay Petes János és Nánási Oláh Mihály követek a Hajdúkerületnek Buda, 1790. júl. 13. (H. ker. közgy. ir. F.2. No. 10. 1790.) Közölve Nyakas, 1992. 43–46.

Ezzel összefüggésben a másik vád akként szólt, hogy működésükkel *valamennyi* hajdúvárosi lakos számára kiváltságokat akarnak szerezni, s ezt bizonyítaná az általuk használt „*residentes*” szó. Erre azt válaszolták, hogy „*mi senki másnak a követjei nem vagyunk, hanem egyedül a Sessionatus hajdúknak.*” Éppen ezért a telketlen lakosok érdekében nem tesznek semmit. Egyébként – nem csekély szemrehányással említették – hogy az otthoniaknak hiányos a latin tudásuk, mert a „*residentes*” nem jelenthet mást, csak a telketlen lakosokat, míg a „*degentes*” szó csak a sessionatusokat, azaz a hajdútelekkel rendelkezőket.²⁵

E számunkra sem érdektelen latin értelmezési vita után röviden *még két dologról* kell szót ejtenünk.

Hogyan cselekedtek a Jászkunok? Röviden annyit, hogy minden hajdúvárosi lekicsinylés ellenére helyzetük jobb volt a Hajdúkerületnél. Részint azért, mert lélekszámuk, területi kiterjedésük nagyobb, s ezért a köznemesség számára megnyerésük fontosabb is volt. S ne feledjük, hogy a redemptióval világosabb társadalmi tagozódást tudtak teremteni, mint a hajdúvárosok, ahol a rendi előjelek mentén a társadalmi bajok súlyosbodása – éppen most kezdődött el. S ne feledjük, a Jászkunság élén a nádor állott, s erre az időre tehető a Habsburg-ház nádort is adó, nemzeti kérdésék iránt fogékony ágának elkülönülése. Ugyanakkor a Jászkunság vallásilag megosztottabb, a Kunság inkább református, a Jászság viszont katolikus.

Egyébként a Jászkunság kérése kísértetiesen olyasforma, mint a hajdúvárosoké. A történeti érvelés hasonló, s mélyen a 13. századról indít. A Német Lovagrendnek történő eladást illetően, a történeteken nagyvonalúan átsiklottak, s azt a kincstár szorult helyzetével magyarázták. Nagy nyomatékka emelték viszont ki az 1717-es és az 1738-a török háborúban való szerepüket. Különösen hivatkoztak az örökösödési háborúban való részvételükre, hiszen a Nádor-huszárezred három osztályát valóban ők adták. Akárcsak a hajdúvárosok, ők is szerepet tulajdonítottak a Péro-féle zendülés felszámolásának.²⁶

Végezetül így érveltek: A „Hazában, hogy ... több Századoktól fogvást, mind köz-dolgoknak és Királyi szolgálatoknak el-intézésére, mind a Polgári, és Boszszu-álló Törvényeknek ki-szolgáltatására, rendes érvényes Magistrátussal, és Hatalommal” bírnunk”, azaz a Jászkunság közigazgatása teljes mértékben megfelel a kor követelményének.²⁷ További fontos érv, hogy az „Ország nádor Ifpánnját

²⁵ Uo. „*Mi erre nézve úgy tartjuk, hogy mi senkinek másnak követjei nem vagyunk, hanem egyedül a Sessionatus Hajdúknak és így ezért Követségünknek nem is lehetnek czéllyaz az Inquilinusok és hogy ezeket nem akartuk érteni meg bizonyítja ez a szó hogy residentes, ők pedig tsak degentes.*”

²⁶ Részletesen kifejtve latinul Origo et Status i. m. emlékiratban. Magyar fordításban Nyakas Miklós: *Hajdúkerületi státúumok*. Hajdúböszörmény, 2003. 258–334.

²⁷ Nyakas, 1992. 14–16.

Fő-Biráinknak, és Fő-Ifpányúnnak elismernénk, Nemes Vármegyék módjára (Tábla Biráink-is lévén) tartanánk, minden Írásbeli- készítéseinket, s ... hiteles Petsétünk alatt, valamint a' Közigazgatáshoz, és Igazsághoz tartozó dolgokban, úgy fziintén a' Sáfárkodást illető állapotokban is á' Királyi Hely-Tartó Tanáttsal, és Törvényes felsőbb Hellyekkel folytatnánk, és gyakorlanánk". A Kerület tehát a nemesi megyék mintájára is felkészült a közigazgatásra, az adminisztrációra.

Felhozták azt is, hogy az ország közepén fekszenek, ezért méltányos, hogy követeket „a Tekintetes Státusok közzé fogadják be. Ülésük mindjárt a nemesi „vármegyék után legyen”, megelőzvé a királyi városokat. A hajdúvárosoknak ugyanilyen kérésük legyen.

Egészen röviden a hajdúvárosiak nyelvezetéről, stílusáról, amely a legjobb táblabírói hagyományokat idézi. Az írásuk képes, hasonlatokban gazdag. Érzékelhetően hatott rájuk az a kálvinista prédikátori nyelvhasználat, amelynek talán leg-erősebb példája Erdély bukásakor Medgyessi Pál lehetett. Az apokalipszis (János Jelenésekről) képi világa Medgyessinél a „jaj”-ban és Jeremiás siralmaiban manifesztálódott, míg a hajdúvárosok követi utasítása „sebeket” emleget.²⁸

Általában elmondhatjuk, hogy ez a nyelvezet a magyar nyelv különös értéke, amelynek kiformálódásban feltétlenül számításba kell vennünk, a debreceni kollégiumban iskolázott, jogtudó hajdúvárosi értelmiség tollforgatását.

Végezetül teljesen bizonyos, hogy az országos megítélésük a képviseleti jog elnyerésével jelentősen javult, s így *Fényes Elek* osztályozása szerint is megfeleltek egy teljes jogállású szabad kerület követelményeinek.²⁹ Az eredmény hosszú távú hatása például abban is megmutatkozott, hogy 1876-ban, az ország közigazgatásának teljes átszervezésekor a hajdúvárosok kerülete lett az a szilárd mag, amely Hajdú vármegyét adta. Pedig voltak ellenkező elképzelések is.³⁰

²⁸ Medgyesi Pál: *Erdély romlásának okairól Anno 1657. die 2-a Septembris Sárospatakon prédikáltotta Medgyesi Pál.* <http://mek.oszk.hu/06000/06066/html/gmmedgyesi0002.html>

²⁹ Nyakas Miklós: A Hajdúkerület kialakulásának néhány problémája In. *Hajdúsági Múzeum Évkönyve* III. Hajdúböszörmény, 1977. 31–61.

³⁰ Nyakas Miklós: Hajdú vármegye megszervezése 1876/77-ben In. *Déri Múzeum Évkönyve*, LXII. 1981. (1983). Debrecen, 227–241. és Uő.: Hajdú vármegye létrejötte = *Hajdúsági Közlemények*, 11. Hajdúböszörmény 1983. 98. 2. térkép

Szekeres Gyula

A „lovaslegínyes” lakodalmas menet, mint hadi menetoszlop?

A házasság intézményéről többen és többféleképpen szoltak már, s a lakodalom menetét taglaló leírások is könyvtárnyi terjedelemben képviselik az emberi élet ezen ünnepélyes fordulópontjához kapcsolódó szokásokat.¹

Éppen ezért, e mostani tanulmány nem a fentebb vázolt vizsgálódások sorát hivatott gyarapítani; hanem sokkal inkább – egy, a történeti hagyományai miatt is különös jogállású népcsoport a hajdúk – a későbbi Hajdúkerület lakóinak lakodalmi meneteinek felépítése és szokásai által próbál felvillantani olyan rejtett tartalmakat, amelyek alapvetően eltérnek – vagy éppen „csak” specifikusan mások –, mint az általánosító összegzések.

Pontosan ezért itt, inkább egy olyan „szokatlan” szokáscselekvés elemeit taglaljuk, ami eddig elkerülte a kutatók figyelmét.

Mindig is vallottam, hogy a nép tudatában átöröklődött szájhagyomány és az általa megformált és megörzött történeti kép szoros összefüggésben áll egymással. A szájhagyomány által öröklött hagyott történeti események valójában a nép köztudatának kifejezői és egyben évszázadokon keresztül megörzöi is a történelmi eseményeknek.

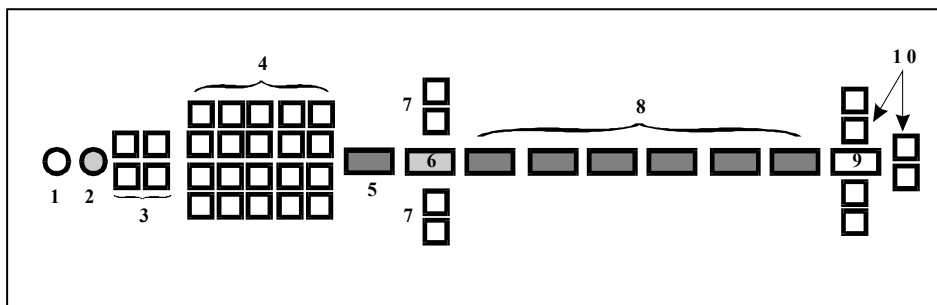
Talán már a tanulmány címéből is érződik némi provokatív felhang. Nem minden ok nélkül, hiszen feltehetjük a kérdést: – Mi köze egy szakrális lakodalmi menetnek egy hadi menetoszlophoz?

De, hogy fokozzuk e látszólagos disszonanciát, nézzünk egy szokványos ún. „leíró” etnográfiai kutatást, mely egy egyszerű orális megnyilvánulást mutat:

„A böszörményi lakodalmas menet élén a *vőfi* lovagolt, kezében kivont kardot tartva. Öt követte a vőlegény, két oldalán két-két *koszorús legénnyel*. Utánuk lovagolt – négyesével – 25-30 lovas legény. A lovasok mögött ment a menyasszony kocsija, a koszorúslányokkal. A menyasszonyi kocsit – két oldalon – két-két lovas legény kísérte.

¹ Éppen ezen indítatásból fakadva, a tanulmány során csak azon irodalmakat említjük, amelyek bizonyos elemek értelmezése során elengedhetetlennek tűntek.

Az *egybekelésre*, a lakodalomra a *hivatalosok* kocsjai, szekerei követték a menyasszonyi kocsit. A legutolsó kocsin ment a cigánybanda. Ezt a kocsit is lovas legények vették körül, mégpedig két oldalról kettő-kettő, illetve másik két lovas pedig a lakodalmas menet végén lovagolt, mintegy lezárva a *hivatalosok* sorát.

A lovas legényes lakodalmi menet felépítése

1. vőfi, 2. vőlegény, 3. koszorúlegények, 4. lovas legények, 5. a két násznagy,
6. menyasszony és a koszorúslányok, 7. lovas legények, 8. hivatalosok,
9. cigánybanda, 10. lovas legények

A menet haladását az ún. *ácsingózók* sora követte végig, kiket a menet során meg-megkínáltak vagy borral, vagy némi süteménnyel.”

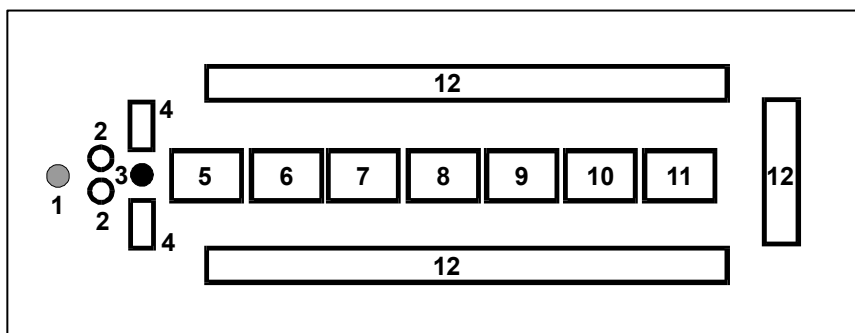
A lovas legényes lakodalmi menet emléke a Hajdúságban legtovább Hajdúböszörményben maradt fenn. Ezt támasztja alá a Magyar Távirati Iroda 1928-ból való közleménye is: „1928. március 21. 10 óra 10 perc. Hajdúböszörményben Tóth István hetvenhárom éves kispap fia, Sándor szombaton esküdött. A násznépet száz lovasvőfély hívta meg, akik kürtökkel járták be a várost. A násznép hetven kocsin vonult fel. A lakodalmi vacsora kétszázötven terítékes volt, és elfogyott azon harminc pár szárnyas, egy ökör, több mint száz torta és rengeteg bor.”² A többi hajdúváros lakodalmi hagyományaiban már az emlékezetben sem lelhető fel eme hagyomány valamikori megléte, bár a hajdúhadházi lakodalmas menet felépítése nagyban hasonlít a fentebb említett orális mintára.

Azonos felépítést mutat mindkét lakodalmas menet sémája, azzal a különbséggel, hogy a hadházi menet ugyan megőrizte a hajdan volt lehetséges lovas legényes felvonulás alapjait, de annak formai megnyilvánulását már nem. A hasonlóságon és azonosságon kívül a legszembevetőbb különbség nem a lakodalmas menet felépítettségében, hanem annak megnyilvánulásában tapasztalható. Legfőbb különbség az, hogy míg a böszörményi lakodalmas menet a lovas legények

² Pál Nagy Balázs: *Hajdúböszörmény a Magyar Távirati Iroda jelentéseiben 1920–1949*. Kecskemét, 2012. 25.

felvonulásra épül, addig a hadházi – ugyan megtartva a böszörményi menet sajátosságait – immár csak gyalogos formába őrizte meg a hajdani lovas legényes lakodalmi menet felépítését.³

A gyalogos lakodalmi meneteket, amelyek mára már egy elfogadott és hagyományosnak tűnő formát tükröznek, valójában a hajdani katonai menetek, melyeket a korábbi lovas legényes lakodalmi menetek újraértelmezett továbbéléseinek⁴ tekinthetjük.

A hajdúhadházi völgyes esküvői menet felépítése

1. vőfi, 2. násznagyok, 3. vőlegény, 4. a vőlegény tekintélyesebb rokonai,
5. öregebb házasemberek, 6. fiatalabb házasemberek, 7. idősebb asszonyok, és hivatalos úrinők,
8. fiatalabb asszonyok, 9. leányok, 10. fiatal legények, 11. zenészek,
12. bábéskodók, gyerekek.

Nézzük miként is épült fel az 1800-as évek végének gyalogos lakodalmi menete a Hajdúságban. Ez a legkorábbinak mondható megfigyelés a hajdúk gyalogos lakodalmi menetéről: „Elöl megy a vőfély a **szalagos, kendős bottal**, utána a két násznagy. Ezek után jön a vőlegény, mellette két oldalt tekintélyesebb rokonai közül néhányan. Most következnek sorban egymás után az öregebb és a fiatalabb házas emberek, majd az asszonyok és pedig előbb mindig az idősebbek és a hivatalos uri nők, azután a fiatalabbak és a leányok. A leányok után mennek a fiatal legények szép zsinóros, pitykés, fekete magyar ruhában, sarkantyus csizmában, darutollas kalappal. Kezükbén kulacs. Néha lőnek is egyet valami rossz pisztolyból, de danolnak mindnyájan, a hogy csak tudnak és ugrándoznak, ketten-hárman összefogózva. A hátuk megett huzza a cigány. Hegedű, klarinét fel van szalagozva. Oldalt és leghátul követi a csapatot a bábéskodók és gyermekek serege.”⁵

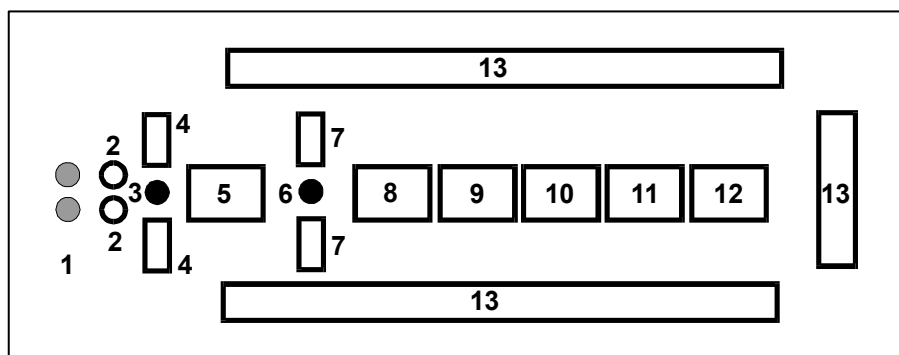
³ Bővebben lásd: Trencsény Lajos: Lakodalmi szokások Hajdú-Hadházon. = *Ethnographia*, 1894. V. évf. 258–259. (továbbiakban Trencsén, 1894.)

⁴ A „survival” meghatározásához lásd: Marót Károly: Survival és Revival. = *Ethnographia*, 1945. LVI. évf. 1–9.

⁵ Trencsény, 1894. 257.

Itt már nyomon követhető a „változás”. A vőfi *kard helyett*, immár csak *sza-lagos botot* tart kezében. Nem találunk utalást lovas legényekre, sem szekereket felvonultató sort, de a katonai utánérzés – „*Néha lőnek is egyet valami rossz pisztolyból*” – ugyan még fellelhető. Mondhatnánk itt már csak egy konszolidált, lakodalmi menet hagyományával találkozhatunk.

De, ne hozzunk előre elhamarkodott ítéletet, mert a további leírásokból már kisejlik, hogy csak egy korábbi hagyomány szelíd átalakulásáról van szó!

A hajdúhadházi lakodalmas menet sorrendje a lakodalmas házig

1. vőfik, 2. násznagyok, 3. vőlegény, 4. fiatalabb házas férfiak, 5. férfiak, 6. menyasszony,
7. a két násznagy, 8. nyoszolyóleányok, 9. kísérők az apai háztól: asszonyok, leányok,
10. a többi asszony és leány, 11. legények, 12. zenészek, 13. bámszokdók, gyerekek,

A menyasszonyos háztól való távozáskor a lakodalmi menet felépítése – miután a vőfélyek megejtették a kikérést – már másképpen alakul.

Miközben a menyasszony elbúcsúzik szüleitől, a vőfi a következő sorrendet alakítja ki a nászmenetben, amely immár a lakodalmas házba veszi útját: „*Elől megy a két vőfény, utánuk a két násznagy, majd a vőlegény, körülvéve fiatalabb házas férfiaktól. Utánuk következnek a többi férfiak, kik után lépdel a menyasszony, mellette két oldalt a két násznagyné, utána mindjárt a nyoszolyóleányok és a kísérők az apai háztól, többnyire asszonyok és leányok. Sorban következnek azután a többi asszonyok, leányok, a legények kurjongatva, tánczolva épp úgy, mint mikor az esküvőről mennek haza. A czigány húzza utánuk.*”⁶

„Így vonul a menet végig az utcákon, mindig gyalog és tesz minél nagyobb kerülőt, hogy mentül jobban lássák. Ha valami szűkebb utcán kell keresztül menniök, megtörténik néha, hogy egy sárral bekent szalmakötelet húznak előttük

⁶ Trencsény, 1894. 258–259.

keresztbe, melyen át kell törniük vagy búniuk, ha más utczába nem akarnak kerülni.”⁷ Az út szimbolikus elzárásának értelmét a későbbiekben világítjuk meg.

A leírás további részéből arra a feltevésre is teljes bizonyítékot kapunk, hogy a hajdani *lovas legényes* lakodalmi menet⁸ a Hajdúságban közismert, és gyakorlott hagyomány volt valaha: „Ezen szokás a régi időkől maradt fenn, mikor még lovaslegények vezették a csapatot, kiknek virtuos cselekedetét képezte, ha kardjukkal a köteleket el tudták vágni.”⁹

Így válik értelmezhetővé a szokáscselekvés átalakulása, melyben a hajdani lovas legények szerepét a gyalogosan közlekedő legények veszik át, mint ahogy a hajdani lakodalmas menetet vezető – nevezzük most vőfinek – kezében a hajdan volt kardot is felváltotta a vőfibot.

Mindezek tudatában is felvetődhet az a kérdés: – Jó, jó, de hol a történelmi megfeleltetés e lovas legényes menet eredetére?

A hajdúsági lovas legényes lakodalmi menethez hasonló felépítést, vagy ahhoz összetéveszthetetlenül közelálló szerkezeti rendszer analógiáját a Sárrétről nyerhetjük, s ez nemcsak formai – de történeti – egyezést is mutat!

Szücs Sándor tesz említést az ún. „lőhátas legények” és a lakodalmi ijesztők szerepéről, utalva a sárréti lakodalmakban betöltött funkciójukra, külön figyelmet szentelve e hagyomány ősi voltára, amely a hódoltság korába vezet vissza bennünket.

„A szájhagyomány szerint a hódoltság korában a Sárrét vidéke kedvenc kószáló helye volt a török rablók, kúrtányok csapatainak. Különösen a lakodalmazó falusi magyarokra szerettek meglepetésszerűen lecsapni. Hidak töltése alatt lesték őket, domboldalak mögül rohantak rájuk, s a menyasszonyt és a nyoszolyólányokat iparkodtak először nyergükbe kapni. Ilyenkor valóságos kis csaták fejlődtek ki a lakodalmazók és a rabló pogányok között. Ezt tudva, valószínűleg tarthatjuk, hogy a lőhátas legények csapatait elsőbbit ily támadások visszaverésére toborozták a vőlegények. Majd a rétségekben rejtőzködő, tanyázó nádi-betyárok és télidőn falkákba verődött nádi farkasok kellemetlenkedéseit tartották távol, később pedig csak a pompát emelték.”¹⁰

„... a más faluba nősülő legény semmiképpen el nem mulasztotta volna a lőhátas legényekről való gondoskodást. ... A menyasszonyért menő és azt hozó

⁷ Lásd: Trencsény, 1894. 257.

⁸ A hajdúböszörményi lovas legényes lakodalmi menet felépítéséhez lásd még: Szekeres Gyula: Böszörményi „lovas-legényes.” In. „Tizenhárom ezüst pityke...” Néprajzi tanulmányok a Hajdúságból. A Hajdúság Néprajza. Szerk. Szekeres Gyula, Hajdúböszörmény, 2000. 59–90.

⁹ Trencsény, 1894. 257.

¹⁰ Lásd: Szücs Sándor: Lőhátas legények és ijesztők a sárréti lakodalmakban. = *Debreceni Szemle*, 1935. VIII. évf. 370–371.

násznép szekereinek hosszú sorát követték, másrészüik elől lovagolt, néhányan pedig a menet két oldalán táncoltatták paripáikat. ... A falubeli suttyó legények szalmából tüzeket raktak az utca közepén, amerre a lakodalmas menetet várták, s egyik oldalból a másikba szalmakötelet húztak, olykor drótot is fontak bele. E tüzeket eltaposztatni, a köteleket elszaggatni a lóhátas legények feladata volt."¹¹

Nem nehéz párhuzamot találnunk a lakodalmas menet útjában kihúzott kötél, lánc, vagy szalmafonat kapcsán azon szokással, miszerint az utcákat itt-ott legénycsapatok állták el, s a lakodalmas népet csak abban az esetben engedték útjára, ha a vőfi – *harccal* –, kivont kardjával átvágta a jelképes akadályt, illetve ha ez nem sikerült neki, akkor csak a vám megfizetése – vagyis a *jelképes rablás* – után folytathatták útjukat.¹²

Az ún. *nízők* sem mindig nézték jó szemmel a lakodalmas menetet. A Hajdúságban a lakodalmas menet útjának megszakítása, *elkötése* egyrészt a hajdani hadi kíséretből, illetve későbbi ráakódott hagyománykép a város tizedbeli tagolódás emlékéből táplálkozik. Itt értem ezalatt a tizedbeli határok okozta „ellentéteket”, avagy, „*ha nincs ellenség találunk mi magunknak*” féle hajdúvirtusbeli hozzáállást, mely – bármennyire furcsa is-, de a közösségi összetartozás érzetét is nyújtotta.¹³

A lakodalmas menet útját – főként, ha más tizeden is keresztülment – *elállták*. Szalmakötelet fontak és a menet előtt az utcát *elkötötték*.¹⁴

Ilyenkor a vőfi – ha lóháton ment – előre *rugtatott*, és a nála lévő karddal elvágta a kötelet.

Olyan eset is előfordult, hogy kötelet, vagy éppen láncot raktak a szalmafonatba. Amikor ezt a vőfi el akarta vágni, ami természetesen nem sikerült, sokszorta még a kardja is kettétört. Ilyenkor a lovával akarta átszakítani, de ha a szalmafonatba láncot tettek ez sem sikerülhetett, ilyenkor a ló sok esetben megbokrosodott és még lovasát is ledobta.

Ha a lakodalmas menet útjába kivédhetetlen akadályt gördítettek, és a menet nem tudott utat vágni magának, akkor *vámot* kellett fizetniük.

A vámot többféle módon szedhették be, vagy valós *vámpénzt* kértek a menettől, ami természetesen a jelképes pénzüsszeg rögtöni lefizetésében nyilvánult meg. Más esetben megelégedtek, ha a lakodalmas menetben résztvevőknél lévő kulacsból megkínálták őket.

¹¹ Lásd: Szücs, 1935. 370.

¹² Bővebben lásd a *Vámszedés a lakodalmas menet útjában*.

¹³ Szekeres Gyula: Az utolsó böszörményi párbaj. In: *A hajdúság néprajza „Tizenhárom ezüst pityke...”*. Szerk. Szekeres Gyula, Hajdúböszörmény, 2000. 23–37.

¹⁴ Vö. Györgyi Erzsébet: Házasságkötés és szokásköre a bukovinai székelyeknél. = *Néprajzi Közlemények*, 1962. 38.

A fentiekből is jól látszik, hogy a lakodalmi menet egy olyan ősi hagyományt őrzött meg, amelynek tudati tartalma ugyan már kikopott a mindennapi emlékezetből, de a nép szokáscselekvései által mégis megőrzésre talált.

Mindenesetre annyit leszögezhetünk, hogy a lovas legényes menet felépítése valóban *katonai oszlop képét mutatja*, amelyben a csapat vezetője maga a vőfi, a lovas legények *elhelyezkedése pedig jól mutatja, hogy ez leginkább a két kiemelt személy – a vőlegény és legfőképp a menyasszony – védelmét szimbolizálta*.

Természetesen konszolidált helyzetben a lovas lakodalmi menet immár elvesztette katonai-védelmi funkcióját, s a későbbiekben – ugyan megőrizve az eredetet – már csak a pompát emelte. A megváltozott körülményeket jól mutatja *a szokáshagyomány funkció bővülése*.

A „*lovaslegínyes*” lakodalmi menet elképzelhetetlen a legények kínálgatásai nélkül.

Minden egyes lovas legény nyakában csikóbőrös kulacs lógott. Menet közben a cigánybanda egyfolytában húzta a nótákat, s ha a lovas legények megpillantottak egy-egy jó ismerőst, mindjárt a kezébe nyomták a kulacsot, hogy húzzon belőle.¹⁵ Ez a szokáscselekvés – az ún. *ácsingózók* megjutalmazása – egyértelmű bizonyítéka, a *hívatlanok* lakodalmi menetbe való integrálásának.

Sőt a lovas legények feladata volt az utcákon *ácsingózók megtréfálása* is. Rövid rigmusokkal illették a bámeszkodókat, akiket az éppen aktuális versezetekkel szórakoztattak.

Ezen rigmusoknak – attól függően, hogy kivel találkoztak a legények – többféle formája volt. Lehetett finomabb és közvetlenebb, de a durvábbnak mondottakat is alkalmazták:

„*Aki kiníz az ablakon, csókot kap az esthajnalon!*”
 „*Aki kiníz az ablakon, megbasszuk az esthajnalon!*”

A fentebbi rigmusokban szereplő cselekvések, illetve jelképrendszerek elemzése egy önálló tanulmány határait feszegetné, így ezekre itt most nem térünk ki.¹⁶

Arra azonban utalnunk kell, hogy a lovas legények a lakodalmi menetben szereplő hajdani maskurásainak szórakoztató szerepének egy részét átvették, ugyan-

¹⁵ „*A kocsis a lovak közé csapott és megindultak dalolva, egy-egy borosüveget emelgetve, vagy kulaccsal integetve. Ha, nem a bortól daloltak is, mutatni kellett a jókedvet, hadd irigyeljék.*” A Déri Múzeum Néprajzi Adattára: DMNA. 1392-74. 35.

¹⁶ Az „esthajnal” csillag a Vénusz elválaszthatatlanul egybefonódott Bocskai István nevével és az ő anygalkáival, vagyis a hajdúkkal. Lásd: Szekeres Gyula: „Agj Vr Isten mostis ilj feidelmet...” Bocskai István emlékezete a néphagyományban. In: *A Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója II.* Szerk. Nyakas Miklós, Debrecen, 2004. 366.

akkor a tényleges maskurás alakok megjelenése a későbbi hagyományokban már áttevődött a lakodalom színterére.¹⁷

A maskurásoknak és lakodalmi ijesztőknek azonban történeti alapja is leledzik:

„De az ilyen kóborgó török csapatok, neszét vévén a lakodalomnak, a házhoz is ellátogattak. Ezen rossz szokásuk vezethette a lakodalomba nem hivatalos fiatalabb legényeket arra a gondolatra, hogy mint ijesztők, maskarák némileg kivegyék részüket a mulatságból. Képüket bekormozták, vagy álarcot kötöttek, különféle rongyokba öltözködtek s így felismerhetetlenné téve magukat, nagy lármát csapva törtek a lakodalmas házra, késő este vagy éjjelkor. Különösen a fehérnépek között támasztottak riadalmat, öreg emberek még emlékeznek rá, hogy az ijesztők vezetője régen basának szokott volt öltözködni; bő ruhája alá dugdosott párnákkal hatalmasra növelte terjedelmét, fejére ágy terítőt csavart, derekára görbe karót kötött kard gyanánt. Az általuk okozott zűrzavarban aztán, a szakácsasszonyok is elmenekülvén a konyháról, sült tyúkokat, kalácsokat emeltek el.”¹⁸

A hajdani egységes rend ugyan már feloszlott, de lényegében mégis megmaradt, csak éppen átalakulva őrződött meg a néphagyomány által. Sőt ebben az új helyzetben újjáalakulva „több alakossá” színesedett.

Így a hajdúvárosokon dívó lakodalmak elmaradhatatlan része volt a *maskurázás*, ezek szereplői az úgynevezett *maskurások* voltak, akik csak férfiak lehettek. Szerepük is kibővült, szinte egybeolvadt a hajdani rajtaütés funkciójával, kijátszva a felvigyázók éberségét.

Mindig csoportosan – hat, nyolc fő – jelent meg a lakodalmak alkalmával. *Lopva* jelentek meg a lagziban, ha a *kapuőrő*¹⁹ nem is engedte be őket, mégis csak találtak valami módot arra, hogy *tisztességüket tegyik* a lakodalmas házba, de ilyenkor *garázdálkodtak*.

„Felőttözött egyik állapotosasszonynak, másik csikósna. Lovat csinyát maga alá, az olyan vót mint a bábuk most. Fábú csinyáta, lehetett mozgatni. Avva ugrát össze-vissza. Meg bekormoztuk magunkat. Persze kaptunk egy-egy pohárral, meg niha hárommal is. Kalácsot is attak, meg nihány helyen meg is vacso-

¹⁷ Lásd: Ujváry Zoltán: Játékok és maszkok a lakodalomban. In. *Játék és maszk II.* Szerk. Héthy Zoltán, Debrecen, 1983 10–12.

¹⁸ Ilyen esetről van szó Sáp község 1826. évi protocollumában. Oskola rektora Szabó Dániel panaszképpen előadta a tanácsnak, hogy lakodalmakor a classisból elveszett: a hombárból 3 véka tiszta búza, 1 lakat, 24 font hús, 2 konyhakötő, 2 négy nyüstös zsák, a kemencéből pedig egy fazék káposzta, amit a tettesek Karatsék óljában ettek meg. A gyanúra befogott ifjú legények examinálódván, minden rajok bizonyult. Az ítélet szerint a kárt megtéríteni tartoztak, mivel pedig takarodó vonás után tekergettek, kaptak 12 pálcát. Lásd: Szűcs Sándor: Lóhátas legények és ijesztők a sárréti lakodalmakban. = *Debreceni Szemle*, 1935. VIII. évf. 370–371.

¹⁹ A *kapuőrő* feladata közé tartozott – a *hívatlanok* távoltartása mellett – a lakodalomra érkezők *első kínálása* is, amely abban nyilvánult meg, hogy a ki-, illetve a bemenetelnél egy-egy *kupicával* innia kellett a lakodalomra hivatalos embereknek.

*ráztattak. Mikor bementünk, a lányok visítottak, kaptak szít, mer nem kirtik fel őket, csak kapták, ugráltak vele, mint egy bolond. A menyasszonyt meg rendesen e dugták. Egy nótát kaptak, azt etáncúták. Van rá eset, hogy tízen is vannak, de inkább csak olyan hat-hít-nyóc. A sarkantyús csizma úgy csengett-bongott, aki jól értette. Íjfilájba mentek, mer íjfilbe kontyolás van, úgy tíz-tizenegy óra tájba mentek. Vótak helyek ahun várták, vótak ahun be sem engedték őket. Aki lovon vót, csak rángatta a lovat, az olyan vót, mint egy báb. Akkor osztán egyszer csak nekiágaskodott a lú a vendígeknek. Akkor aztán futottak szíjjel. A lányok nagyon filtek. Mikor a lú ágaskodott, mindenik futott szíjjel. Hivatlanok vótak, sőt ha két csapat maskura összegyűtt, az egyiket mígse eresztetik be. De vót, hogy akkor kivíttek egy kancsó bort, csak megittatták velek. Uccabeli vót az mind. Csak viletlenül jött másik uccábúl valaki.*²⁰

Megjelenésükre még éjfél előtt lehetett számítani, ahogy mondták: *Mikor a menyasszony, még menyasszony!*²¹

A maskurásokat mindig a vőfi jelentette be: „Kedves násznagy uram! Megírkezett egypár vendígünk, nagyon takaros emberek, tessík mán őket befogadni!”

Hát gyűjjenek!” – válaszolta ezen bejelentésre a násznagy.²²

A maskurásokat mindig meg kellett kínálni, mert ha nem kaptak, akkor *bajt csináltak*. Többnyire a lakodalmas ház udvarán dorbézoltak és tobzódtak, elhajlították a kisajtó kilincset, a kaput leakasztották a helyéből, és a sokadik szomszédba vitték, szétszedték a löcsös szekeret, és a ház tetején rakták össze.

Ezen alakoskodók maskurások lakodalmi szerepét és megnyilvánulásait Ujváry Zoltán a dramatikus népszokásokról szóló több kötetes művében kimerítően elemzi, így most erről itt nem szólunk.²³

„Stockholm Roll”²⁴

Végezetül, de nem utolsó sorban, *mondhatni kiemelten kell megemlítenünk* egy olyan analógiát, amely további kutatásokra kell, hogy ösztönözzön mindenkit, aki az említett lakodalmi menetek eredetét és a lakodalmakban megjelenő alakok összefüggéseit keresi.

²⁰ A Hajdúsági Múzeum Néprajzi Adattára (továbbiakban HMNA) 351. Lackovits Emőke gyűjtése. 1970.

²¹ HMNA. 351.

²² HMNA. 351.

²³ Ujváry Zoltán: Játék és maszk In. *Játék és maszk. I–IV.* Debrecen, 1983–88.

²⁴ A „Stockholm Roll” tanulmányban közölt képi ábrázolásainak hivatkozása: [Online: Stockholm Roll, 1605. <http://www.kismeta.com/diGrasse/StockholmRoll.htm> – 2013. március]

Ez pedig az ún. Stockholm tekercs! Az ún. „*Stockholm Roll*”, amelynek egybefüggő mérete: 1609 × 27 cm. Ezen 1605-ben készített tekercset ismeretlen festő művének tekintették, de felmerült az is, hogy készítője Ferdinánd főherceg udvari festője *Balthasar Gebhard* lehetett, de ez nem még nem bizonyított.

Készítési módja: akvarell, gouache és arany festék, bordázott papíron, tulajdonosa a varsói Királyi Kastély, mely *Ausztriai Anna és III. Zsigmond lengyel király 1605. december 4-én tartott esküvői menetét ábrázolja*.

A tekercs sokáig a svéd stockholmi livrustkammareni Királyi Fegyvertárban leledzett, amelyet Olof Palme svéd miniszterelnök adott át 1974-ben Lengyelországnak.

Feltehetjük a kérdést, miért szólunk most eme tekercsről?

A válasz rendkívül „egyszerű,” amely két szóban is kimondható: *azonosság és összefüggés!*

Természetesen el kell vonatkoztatnunk egy királyi esküvői menet és egy hajdú lakodalmi menet pompája között fennálló gazdagságtól, viszont a menet felépítése és annak elemei teljesen megegyeznek!

Nézzük, – ha csak vázlatosan is – miben nyilvánul meg ez az azonosság?

- A királyi lakodalmi menetet egy huszárkapitány vezeti, ami megfelel az általunk korábban említett *vőfivel*. A magyar hadirendben a kapitányt az ún. *főlegény* követi, ami esetünkben a *vőlegény* személyesít meg.

„Vőfi”
Hussar Rotmistrz
(huszárkapitány)

- Őt követik a huszárok és mögöttük a muskétások (avagy gyalog hajdúk) –, amelynek hajdúsági megfelelése az ún. *lovaslegények*, illetve *koszorúslegények*.

„Koszorúslegények” – a vőlegényt védő lovasok
Hussars and musketeers of H. Gostomski, Voievode of Poznan
H. Gostomski, Poznan vajdájának huszárai és muskétásai

- A menetben egyértelműen megjelennek a *maskurások*, akik a hajdú hagyományban már a lakodalom szereplőiként nyilvánulnak meg.

„Maskurások”
Mascarons (costumed)

- A tekercsen fellelhetünk „török ruhába öltözött” embereket, (ide lásd: *török basa a lakodalomban*).²⁵

Törökök a menetben

A jobb felső sarokban már feltűnik az ún. ácsingózók alamizsna kapkodása

- Egyedülálló ábrázolását fedezhetjük fel e tekercsen az ún. *ácsingózóknak* szórt, a magyar néphagyományban is élő szokáscelekvésről, a *hívatlanok megajándékozásáról*, a lovas legények általi kínálgatásáról.

A bal alsó sarokban a hívatlanok megajándékozási rítusa.

²⁵ Ujváry Zoltán: *Törökbasa a lakodalomban*. In: *Játék és maszk II*. Debrecen, 1983. 220–238.

- A menyasszonyi kocsiban – a menyasszony mellett – többen ülnek, a hajdú lakodalmi menetben a menyasszony mellett foglalnak helyet az ún. *koszorúslányok*. E szokáshagyomány eredetében a menyasszonyrablás elkerülése, megnehezítése, így a megtévesztés gyakorlatát kell példaként hoznunk. Ezt támasztja alá, hogy a koszorúslányok – a menyasszonyhoz hasonlóan – öltözködtek, így a gyakorta használt ún. „*kismenyasszony*” kifejezés is értelmezést kap.

A „menyasszonyi” kocsi

- A menyasszonyi kocsit követték az *előkelők* hintői. (Ez megegyezik néphagyományban szerepet vivő, az ún. *hivatalosok* szekereivel.)

Az előkelők, avagy a lakodalomba „hivatalosok” hintői

- Az előkelők kocsijait a királyi zenészek kísérik, akik mögött a királyi és polgári katonaság kísér és zár le. (Ez megegyezik a népi lakodalmi menet zenész cigány bandájával, amelynek végét és oldalát is a lovaslegények csapat zárja és biztosítja.

A zenészek

Amiről itt nem tudunk bővebben szólni:

- a könnyű lovasságról, az elővédről, a derékhadról, a tartalékról és utóvédről,
- a huszárokról,
- a főlegény – és a vőlegény kapcsolatáról,
- a festett lovak – és a lakodalmi lovak díszítményeiről és eredetéről,

Példaként említve:

*„Nem adom én a lányomat
Hintós kocsi nélkül;
A hintóba száz ló legyen
Mind a száznak festett farka légyen”²⁶*

- a hadi menetről, és még sorolhatnánk az egyezéseket, de ezek már egy újabb tanulmány keretét feszegetné.

A fentebbiek is óva figyelmeztetnek bennünket, hogy szokásainkat – bármit mondjanak is rá a globális kultúra képviselői – meg kell őriznünk és tovább kell adnunk, mert csak ezekben lelhetünk rá azon rejtett üzenetekre, amelyek népünk és létünk elapadhatatlan forrásai.

²⁶ Thúry József: Régi magyar és török hadviselés. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 1888. I. köt. 593.

*Egyetemes
és magyar történeti tanulmányok*

Katona Csete

Gyilkos eszköz vagy szimbólum? Fegyverzetértelmezési problémák a viking kori Izlandon

A középkori pogány temetkezési szokások szakértői az idők során más és más módon értelmezték a sírokban talált fegyverzetet, tekintettel annak társadalmi jelentőségére. A korai kutatások a fegyvereket a gyilkolás valódi eszközeinek tekintették, amik az elföldelt harcos személyes tárgyai. A későbbiekben egy másfajta, főként a szimbolikus jelentőségre rámutató kutatói irányvonal vált hangsúlyossá, amely szerint a tárgyak a sírban való elhelyezésükkel, a rendeltetésüktől eltérő, átvitt értelmet nyertek.

Ahogy ebben a tanulmányban igyekszem rámutatni, az izlandi pogány temetkezések tekintetében a szimbolikus aspektus a valószínűbb. A régészeti bizonyítékok és az írásos források összevetésének eredményeként azonban azt is feltételezem, hogy egyes fegyvereket, már a temetkezésben játszott szerepük előtt sem rendeltetészerűen, sokkal inkább szimbolikusan használtak, ezért praktikus értelemben nem tekinthetők valódi fegyvereknek. Bár az eszközök konkrét szimbolikus értelmezését illetően nem tudunk általánosítani – köszönhetően a tárgyi leletek és a tetemek változatosságának – óvatos következtetéseket tehetünk.

A régészeti leletek mellett az írásos források közül egy eset-tanulmányt használtam fel (a „*Konungsnaut*” nevű kard történetét a *Laxdæla-sagából*). A két forrástípus együttes tanulmányozása általános elméleti megközelítésekkel van kiegészítve, hogy megfelelő háttérrel biztosítson az elemzéshez. Mivel a tárgyi leletek sírokban való elhelyezése a kereszténység formai felvétele után abbamaradni látszik, a tanulmány az i. u. 870–1000 közötti időszakra fókuszál.

Bevezetés

A magyar középkorászok között Izland ez idáig mind régészeti, mind történeti szempontból csak nagyon kis figyelmet kapott.¹ Éppen ezért hasznosnak találom felvázolni a téma régészeti háttérét és bemutatni az izlandi pogány temetkezések sajátosságait a tárgyalt korszakban.

¹ Bárány Attila: *Britek, angolszászok, vikingek*. Máriabesnyő, 2008.

Az izlandi régészek a sziget felszínét borító vulkáni hamu rétegződéseit használják a feltárt sírok és egyéb objektumok datálására (*tephrachronology*).² Az írásos forrásokban lejegyzett vulkáni kitöréseknek köszönhetően könnyű megállapítani, hogy a leletek mikoriak, annak megfelelően, hogy a vulkáni hamu mely rétegei között találhatóak (*terminus post quem, terminus ante quem*). Annak ellenére, hogy a „*tephra*” eljárás pontossága az írásos források megbízhatatlansága miatt megkérdőjelezhető, még mindig ez a legelterjedtebb módszer az izlandi honfoglalás idejének meghatározásához.³ A *Landnamabók* (az Izlandi honfoglalás könyve) és az *Íslendingabók* (Izlandiak könyve), valamint a *tephra* kronológia szerint, Izlandot i. u. 870 körül népesítették be Skandináviából és a Brit-szigetek egy részéről érkező bevándorlók.⁴ A telepések magukkal hozták skandináv pogány temetkezési szokásaikat, amiket a régészek többnyire az elhantolt mellett talált sírleletek segítségével különböztetnek meg a keresztény síroktól. A tárgyak sírokba tétele kimondottan pogány tradíció, az azonban korántsem biztos, hogy egy tárgyak nélküli sír mindenképpen keresztény, mivel azonban az én kutatásom magára a tárgyi leletanyagra összpontosít, ezt a szempontot figyelmen kívül hagytam.⁵

Izland szigetén mintegy 160 helyszínen, több mint 330 pogány temetkezést tártak fel, amiknek nagy része Kristján Eldjárn és Adolf Friðriksson munkájának köszönhetően részletesen feljegyzésre is került.⁶ Mindegyikük kisebb sírdomb vagy csak egyszerű elföldelés, általában farmok határán és útkereszteződéseknél, de sohasem túl távol egy farmtól. Az egyazon temetkezési helyszínhez tartozó sírok száma az eddig statisztikák szerint átlagosan 1, de ahogy arra Friðriksson rámutatott, ez a korábbi évtizedek amatőr régészeti feltárásainak köszönhető és a valódi szám 4–5 sír körül mozoghat.⁷ Éppen ezért feltételezhető, hogy az izlandi pogány temetkezések családi vagy önálló farm szintű egységek (a nagy temetők hiányában) és ezért egészében véve nem reflektálják a társadalmat.

² Természetesen a C¹⁴ és egyéb módszerek mellett.

³ Vilhjálmsón, Ö. Vilhjálmur: Dating problems in Icelandic Archeology. = *Norwegian Archaeological Review*, 1990. 23. sz., 44–53.

⁴ *The Book of Settlements: Landnamabók*. Ford.: Hermann Pálsson – Paul Edward. Manitoba, 2007. 159., *Íslendingabók – Kristni saga*. Ford.: Siân Grønlie. London, 2006. 97.

⁵ Egy sírleletek nélküli pogány temetkezést (amennyiben Nyugat–Kelet irányban van tájolva) lehetetlen megkülönböztetni egy kereszténytől, kivéve, ha egy pogány temetőben található. Eldjárn, Kristján: *Kuml og haugfé. ÚR HEIÐNUM SÍÐ Á ÍSLANDI*. Szerk. Adolf Friðriksson, Reykjavík, 2000. 550.

⁶ A katalógus (*Kuml og haugfé*) 1999-ig tartalmazza az ásatásokat. Bár azóta közel 30 újabb helyszín van ásatás alatt, a leletanyag összesített megjelenése nem mutat változásokat.

⁷ Friðriksson, Adolf: Social and Symbolic Landscapes in Late Iron Age Iceland. = *Archaeologia Islandica*, 2009. 7. sz. 9–21.

A temetés módját tekintve, a késő vaskori Skandináviában mind az elhantolás, mind a hamvasztás bevett módszer volt, Izlandon mégis csak az előbbi eljárás volt divatban.⁸ Ez különösen érdekes, ha a telepesek állítólagos norvég származására gondolunk, hiszen a korabeli Norvégiában a holtak elhamvasztása nagyon gyakori szokásnak számított.⁹

Szintén markáns eltérés, hogy Izlandon a Skandináv példákhoz viszonyítva egy relatív egyensúly figyelhető meg a tárgyi leletek bőségét illetően. Árnyalati különbségek természetesen léteznek, de olyan súlyos vagyoni eltérések, mint Norvégiában, Dániában és Svédországban, nem érhetőek tetten, sugallva ezzel egy sokkal kiegyenlítettebb társadalmi berendezkedést.¹⁰ Ennek ellenére különböző vagyonú társadalmi rétegek már a honfoglalás korában is léteztek, amint az elsőként érkezők elkezdtek bérbe adni a szabadon maradt parcellákat a „későn jövőknek”.¹¹ Természetesen mivel az izlandi társadalomban nem működött végrehajtói hatalom, a kimagaslóan vagyonos vagy királyi sírhelyek, mint az osebergi hajós temetkezés (Norvégia) nem érhetőek tetten.

A kereszténység előtti Skandináviához viszonyítva, az izlandi temetkezési kultúra felületes hasonlóságokat mutat. Ilyen jellegzetesség a „hajós temetkezések” előfordulása (csónak koporsóként való használata), vagy hogy a nőket gyakran ovális melltűk, míg a férfiakat fegyverek kísérték utolsó útjukra. Meglepő módon azonban, a ló a leggyakoribb izlandi sírlelet – a sírok több mint 40%-ában megtalálható – nemtől függetlenül.¹² Az említett sírleletek a viking világ minden pontján fellelhetőek voltak, így valószínűnek látszik, hogy az izlandiak egy világos kulturális gyakorlatot követtek, amelynek gyökerei a vaskorba (vagy még régebbre) nyúlnak vissza.

⁸ Ez nem rég megkérdőjelezhetővé vált. Jesse Byock egy, a Hrisbrú farmon talált emberi koponyát elhamvasztottként azonosított. Amennyiben ez beigazolódik, úgy ez lenne az első hamvasztásos temetkezés az egész Viking kori Izlandon. Lásd: Byock L., Jesse et al.: *A Viking-Age Valley in Iceland: The Mosfell Archaeological Project*. = *Medieval Archaeology*, 2005. 69. sz. 195–218.

⁹ Sőt már a bronzkor alatt is gyakorlatban volt. Oestigaard, Terje: *Cremations as Transformations: When the Dual Cultural Hypothesis was Cremated and Carried away in Urns*. = *European Journal of Archaeology*, 1999. 2. sz. 345–364.

¹⁰ Vésteinsson, Orri: *The archaeology of landnám. Early Settlement in Iceland*. In: *Vikings. The North Atlantic Saga*. Szerk. William W. Fitzhugh & Elisabeth Ward, Washington, 2000. 164–174.

¹¹ Vésteinsson, Orri: *Patterns of Settlement in Iceland: A Study in Prehistory*. In: *Saga-Book XXV*. London, 1998–2001. 1–30.

¹² Leifsson, Rúnar: *Evolving traditions: Horse Slaughter as Part of Viking Burial Customs in Iceland*. In: *The Ritual Killing and Burial of Animals: European Perspectives*. Szerk. Aleksander Pluskowski, Oxford, 2011. 184–194.

A következő fejezetekben a sírleletek közül a fegyverekre fogok koncentrálni és megvizsgálni az egyes fegyverek eredetét, eloszlását valamint a sírokban és a temetkezési szertartásokban játszott szerepüket.

Elméleti megközelítések

A kérdés: „Miért raktak az emberek tárgyakat a halottak mellé?” régóta foglalkoztatja a régészeket. Mivel a temetkezések, az egyik legszélesebb ablakot tárják fel a múlt anyagi kultúrájára és mindennapjaira vonatkozóan, így a társadalmakra irányuló következtetések fontos eszközei. A sírok természete és a hozzájuk való kritikus viszonyulás hosszú fejlődésen ment keresztül és ezért néhány idekapcsolódó elméleti kérdést szeretnék tisztázni.

A korábbi régészeti vizsgálatok a sírleletek között talált fegyvereket a gyilkolás valódi eszközeinek tekintették, amik ráadásképp a halott személyes tárgyai is egyben. A vagyontárgyak személyes természete arra sarkallta a régészeket, hogy a tulajdon viszonyokat kifejező fogalmakat alkossanak, így a nők személyes tárgyai *gerade*, míg a férfiakéi *hergewade* néven lettek felcímkézve a német régészeti hagyományban.¹³ Ennél fogva bevett gyakorlattá vált a sírleletek funkcionális eszközökként kezelése és az elmélet, hogy felhalmozásuk (vagy éppen hiányuk) a halott vagyoni és társadalmi státuszának mércéje, vagyis egy elit vagy harcos társadalmi osztály létezésére utal. Ezek a régészek úgy használták a temetkezéseket, mint idő-kapszulákat, amelyek fényképként tárolják a múlt egy szeletét, éppen ezért egyenes következtetések vonhatóak le belőlük a társadalom egészére vonatkozóan. Nem vették figyelembe a tényt, hogy csak úgy, mint az embereknek, a tárgyaknak is meg van a maguk saját története, amely különböző korokon és területeken ível át. Egy a frank területeken zsákmányolt melltű, amely most egy izlandi sírban pihen, korántsem ugyanazt a jelentést hordozza, mint előállításakor, nem beszélve a különböző tulajdonosról, a különböző értékről és az eszköz (esetenként) különböző alakjáról. Éppen ezért egy sír nem reprezentálja a múlt egy konkrét időszakát, hanem egy korokon átívelő kontinuitás megtestesítője, emlékezet a temetkezés idejéből, ugyanakkor korábbi idők töredéke is egyben.

Bár a tárgyi emlékek valóban kapcsolatba hozhatóak a halott vagyoni állapottal, a gyászolók helyzetét legalább annyira (ha nem jobban) tükrözik, hisz maga a család, aki elhantolja a testet, birtokolja és választja ki a kellékeket, amelyek a sírba kerülnek. Izlandon egy tetemet például gyakran két lóval földelték el,¹⁴

¹³ Härke, Heinrich: The nature of burial data. In: *Burial and society. The chronological and social analysis of archaeological burial data*. Szerk. C.K. Jensen – K.H. Nielsen Aarhus, 1997. 19–27.

¹⁴ Eldjárn, 2000., 598.

ami elég valószínűtlenné teszi, hogy mindkét ló az elhunyt személyes „barátja”, egy nagyon kivételes állat. Ahogyan azt a későbbiekben illusztrálni fogom, a fegyverzet gyakran hasonló szituációban lelhető fel.

Az én álláspontom – Þóra Pétursdóttirral egyetértésben – az, hogy a temetési szertartás és az elhelyezett tárgyak, a társadalmi kondíciók megváltoztatásának eszközei és sokkal inkább megtestesítői az elvárásoknak és ideáloknak, mintsem a valós állapotoknak.¹⁵ Ehhez kapcsolódóan két ágazat különíthető el. Az első szerint az ideálokat és minden emberi cselekvést a társadalmak szimbólumokon keresztül jelenítenek meg, ezért nem lényeges a szimbólumok száma egy ilyen temetkezésben, míg mások szerint a szimbólumok mennyisége és minősége önmagában üzenet lehet valaki státuszáról, vagyonáról, követeléseiről, egyebekről. Mind a két elmélet megegyezik azonban abban, hogy a rituálén keresztül, a temetkezés nem passzív visszatükröződése a múltnak, hanem koherens cselekmények láncolata, amely önmagában hozzájárul ahhoz, hogy az aktuális társadalmi helyzetet befolyásolja és megváltoztassa.¹⁶ A szertartás antropológiai jelentése talán több betekintést nyújt ebbe a folyamatba: „*A rítus egy egyeztetési cselekménysorozat a társadalmi ideák és a valós viselkedésmód között. Azzal, hogy a szertartás az ideális társadalmat reprezentálja, és újra megerősíti a közös normákat és értékeket, önkéntelenül is hozzájárul a társadalom átalakításához.*”¹⁷

A fegyverzet nagy szerepet tölt be ebben a folyamatban, mivel erőszakos aspektusa mindig is a hatalommal volt társítva mind szimbolikus, mind praktikus értelemben. Továbbá ezek a tárgyak (fegyverek vagy egyébek) kiválogatott eszközök, amelyek a szertartást megtartók által lettek szelektálva, így elfoglalt módon szimbolizálja az ő gondolkodásukat, vallási hiedelmeiket és társadalmi ideáljait.

Ezen teóriák mentén a következőkben igyekszem rámutatni, a korábbi kutatási elméletek helytelenségére a pogány izlandi temetkezések esetében, nevezetesen hogy ezek a leletek: pontosan ábrázolják a társadalmi berendezkedést, illetve, hogy az elhunyt személyes tárgyai.

Ehhez először azonban szeretném tisztázni, hogy pontosan mit foglalt magában a fegyverzet a viking kori Izlandon és hogy ezek az eszközök hol készültek. Az előbbi a szaknyelvi félreértések miatt szükséges, míg utóbbi segítségemre lesz a későbbi elméleti újrendezésben.

¹⁵ Pétursdóttir, Þóra: „*Deyrfé, deyjafraendr*”. *Re-animating mortuary remains from Viking Age Iceland*. Szakdolgozat, Tromsø, 2007. 103.

¹⁶ Härke, 1997, *The nature of burial data*. 21.

¹⁷ Uo. 23.

Viking fegyverzet Izlandon

A viking kori általános harci felszerelés támadó és védőfegyverekből állt. A támadó fegyverek (lándzsa, kard, balta és nyílvevesszők) jóval gyakrabban fordulnak elő elszórt és sírleletek között. A harcos lánccinggel vagy bőrvérttel fedte testét, illetve kezében pajzsot hordott, de ezek a védekező eszközök (a sisakot is beleértve), nagyon ritkák a régészeti leletanyagban.¹⁸

Mivel ez a tanulmány a fegyverek társadalmi jelentőségére fókuszál, nem kívánom különösebben részletezni haditechnikai fejlődésüket és egyéb jellegzetességeiket. Ugyanakkor néhány jellemzőt érdemes megemlíteni, hogy lokalizáljuk a leletek előállítási helyét, ami nagyban befolyásolja azt a szimbolikus identitást, amit magukban hordozhatnak.

Sem páncélzatot, sem sisakot nem találtak ez idáig Izlandon. Az ismert sírleletek listája az alábbi táblázatban látható (*Melléklet 1.1*).¹⁹ Teljes fegyverzetnek egy elsődleges támadó fegyver (lándzsa), egy másodlagos közelharc fegyver (kard vagy balta) és egy védelmi eszköz (pajzs) tekinthető. Nyílhegyeket két sírban találtak és számuk még a kiegészítő elszórt leletekkel együtt is elenyésző, mindösszesen 15.²⁰

Melléklet 1.1

Kard	Lándzsahegy	Balta	Pajzs-gomb	Teljes fegyverzet
16	59	26	13	6

Ahogy látható, a kor leggyakrabban használt fegyvere a lándzsa volt, amelyből különböző méretűek kerültek elő. A kisebbek inkább dárdának tekinthetőek és valószínűleg kimondottan távolharcra lettek kifejlesztve. Szimbolikus jelentőségük is lehet azonban, hiszen hasznosságuk megkérdőjelezhető, ha önmagukban, más fegyverek nélkül találunk rájuk. A jövőbeni kutatásoknál az effajta szempont nagyobb szerepet kell, hogy kapjon, hogy megállapítsuk a dárdák rendeltetését minden egyes sírban, főleg azokban, amelyekben mint egyedüli fegyver van jelen.

¹⁸ Pedersen, Anne: Viking weaponry. In: *The Viking World*. Szerk. Neil Price – Stefan Brink. London – New York, 2008. 204–211.

¹⁹ Ezek az adatok az 1999-ig talált temetkezésekre érvényesek és nem tartalmazzák az elszórt leleteket. Eldjárn alapján, lásd: Eldjárn, 2000. 600–601.

²⁰ Uo. 601.

A középkor alatt mindvégig (a vikingek korában is), kétségtelenül a kard számított a harcos legértékesebb fegyverének.²¹ Egy tipikus viking kard kétélű pengével bírt, bár egy élű kardok is használatban voltak a korai középkorban a Skandináv területeken, mint egy folytatva a germán *sax* tradícióját.²² Az összes viking kard egykezes fegyver, tehát egy második fegyver vagy védőfegyver (pajzs) általi támogatottság elengedhetetlen volt.

A 6 elszórt lelettel együttvéve 22 kardot találtak Izlandon, síronként egynél sohasem többet, valamennyi kétpengéjű.²³ A 16 sírban talált kard közül, 3 saját magában van eltemetve, ami elégtelen harci fegyverzet, de egyéb furcsa kombinációkat is találunk. Például amikor a kard baltával szerepel, ami indokolatlan a tényt nézve, hogy két másodlagos fegyverre nincs szüksége egy harcosnak, és arról nincs tudomásunk, hogy valaki két egykezes fegyverrel egyszerre harcolt volna. Ezek közül az egyik sírban (Silastaðir)²⁴ ráadásul 2 baltát is találtak az egyik kard mellett, ami végképp hasznavehetetlenné teszi az adott egyén fegyverzetét, kivéve, ha elfogadjuk, hogy minden karddal társított balta csupán használati tárgy volt, nem pedig fegyver. A 16-ból mindössze 6 kard van pajzzsal megtámogatva, vagyis az aktuálisan praktikus harci felszerelések kisebbségben vannak a régészeti leletekben. A pajzsok hiánya kétségeket vet fel. Egy kard ugyanis jóval értékesebb volt, mint egy pajzs, ezért feltételezhetjük, hogy aki egy olyan értékes tárggyal bírt, mint egy kard, az könnyedén megengedhette volna magának egy pajzs birtoklását is. Ezt környezeti kutatások is alátámasztják, hiszen Izland a pajzsok előállításához szükséges faanyaggal is bőven rendelkezett a honfoglalás utáni bő egy évszázadban, ugyanis a sziget nagy részét 400 m alatt nyírfaerdő borította.²⁵ A pajzsok hiányát, illetve sírokba helyezésüket tudatos elvek kellett, hogy vezessék ez esetben.

A norvég Petersen által felállított tipológia a kardok markolatának és pengéjének alakja, illetve díszítései alapján szortírozta a különböző típusokat, hogy megállapítsák az egyes kardok eredeti gyártási helyét.²⁶ Petersen tisztában volt a ténnyel, hogy a penge és a markolat különböző helyeken és időben is készülhetett és csak később lett összeforrasztva.²⁷ Eldjárnék ugyanezt a rendszert használták, hogy típusokba

²¹ Halsall, Guy: *Warfare and society in the Barbarian West, 450–900*. London and New York, 2003. 164.

²² Pedersen, 2008. 204.

²³ Eldjárn, 2000. 600.

²⁴ Uo. 576–577.

²⁵ Dugmore J., Andrew et al: The Norse *landnám* on the North Atlantic islands: an environmental impact assessment. = *"Polar record"*, 2009. 41:1. sz. 21–37.

²⁶ Petersen, J.: *De norske vikingesverd. En typologisk-kronologisk studie over vikingetidens vaaben*. Kristiania, 1919. 228.

²⁷ Peirce, Ian: *Swords of the Viking Age*. Woodbridge, 2002. 15.

sorolják az Izlandon talált kardokat, amelyekből 14-et sikerült beazonosítani, valamennyi 10. századi. A 14-ből 1 angolszász (L típus), míg egy másik frank (O típus) eredetű, de a többség egyértelműen norvégiai stílusjegyeket mutat (M, Q, S típusok).²⁸ A híres ULFBERHT penge felirat is felfedezhető Izlandon, például a hrafnkelsdáluri kardon.²⁹ Ezek a pengék valószínűleg egy frank műhely termékei voltak és kidolgozottságuknál fogva nagy értékűnek számítottak.

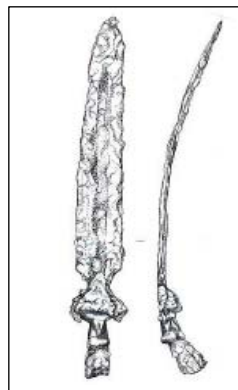
Mindazonáltal az izlandi fegyverek lehettek a hazai ipar termékei is, felhasználva alapanyagként a szigeten található gyepvasércet. Erre konkrét példát is találunk a leletanyagban például Silastaðir esetében, ahol azonban érdekes módon egyedül a kardok voltak azok, amik rendes acélból készültek, tehát valószínűleg nem Izlandról származnak.³⁰ Az írásos források azonban beszámolnak gyenge minőségű, valószínűleg izlandi hazai előállítású kardokról:

*„Kjartan’s blows were hard but his sword was of little use, and he was always having to put it under his foot to straighten it.”*³¹

„Kjartan csapásai kemények voltak, de a kardja haszontalan volt, így gyakran talpa alatt kellett kiegyenesítenie.” (saját fordítás)³²

Mivel a lándzsa a leggyakoribb fegyverlelet, ezért az eredet vizsgálat során nem választhatjuk külön a kardoktól. A pengék előállítása és díszítése határozott egyezéseket mutat, így ebből következtethetünk eloszlásukra az északi területeken. A kardok többsége egyértelműen norvég eredetű, de mi a helyzet a lándzsaheggyel? Petersen típusait használva, 40 K21-22 típusú lándzsaheggyel találkozunk Izlandon, ami Norvégiában is a legelterjedtebb típus volt, míg összesen két lándzsa maradvány, Dalvíkból és Tindarból tekinthető izlandi hazai terméknek (Melléklet 1.2).³³

Sajnos azt nehéz megállapítani, hogy a lándzsákat valóban Norvégiából importálták, vagy csak az előállítási módszert sajátították el Izlandon. A lándzsapengék díszítése még a modern módszerek segítségével is nagyon nehéz az erőzítő miatt, de úgy tűnik, hogy nagyon ritkának számított Izlandon.³⁴

Melléklet 1.2
Lándzsahegy
Tindarból

²⁸ Martens, Irmelin: Indigenous and imported Viking Age weapons in Norway – a problem with European implications. = *Journal of Nordic Archaeological Science*, 2004. 14. sz. 125–137.

²⁹ Eldjárn, 2000., 330.

³⁰ Pétursdóttir, 2007. 50–51.

³¹ *Laxdæla Saga*. Ford.: Hermann Pálsson – Magnus Magnusson, Harmondsworth, 1986. 174.

³² A tanulmányban szereplő minden forrásidézet saját fordításom.

³³ Eldjárn, 2000. 601.

³⁴ Például Kótmúlban. Uo. 338.

A tündari lándzsapenge mintázatos, valamint teljesen szokatlan formát mutat, ezért izlandi termékként lett kategorizálva (*Melléklet 1.2*).³⁵

Ahogy az a mellékelt képen is látható a penge súlyos deformálódáson ment keresztül, ami a gyenge minőségű vasnak köszönhető és tovább erősíti a lándzsa izlandi származásának elméletét. A normális hazai acél hiányában azonban, azt feltételezem, hogy kardpengéket nem gyártottak Izlandon. Ezt részben alátámasztja a kard leletek alacsony száma is.

Néhány kovácsműhely minden kétséget kizáróan működött Izlandon. Egy pár arra specializálódott, hogy ellássa a közeli farmok lakosságát és ezért kiterjedt tevékenységet folytatott (mint a Hrisheimarban talált műhely),³⁶ míg más farmoknak legalább arra volt lehetőségük, hogy kijavítsák a megrongálódott eszközöket. A kovácsműhelyek korai létezését a sagák is megörökítették, mint a honfoglaló Kopasz Grím esete is mutatja:

„Skallagrim was a great blacksmith and used in winter to smelt a lot of bog-iron. He had a smithy built close to the sea but well away from Borg.”³⁷

„Kopasz Grím remek kovács volt, és a tél során gyevasércet olvasztott. Műhelyet is épített, Borgtól jóval távolabb, közel a tengerhez.”

Az izlandi műhelyek általános szinten használatban voltak, de véleményem szerint a fegyverek többsége norvég import áru volt. Az alábbi táblázat hazai és norvég származási jegyek alapján osztja fel a fegyvereket (*Melléklet 1.3*).³⁸

Melléklet 1.3

	Norvég	Izlandi	Egyéb	Ismeretlen
Kard	12	0	2	8
Lándzsa	42	2	5 (?)	32

A balta szintén gyakori lelet az izlandi sírokban (lásd: *Melléklet 1.1*). Másodlagos fegyver szerepében 5 alkalommal találkozunk vele (tehát lándzsa, pajzs és balta), míg másik 5 alkalommal csak lándzsa található mellette (ezúttal pajzs nélkül). Ahogy már fentebb rámutattam, elég furcsa, hogy gyakran kardokkal is

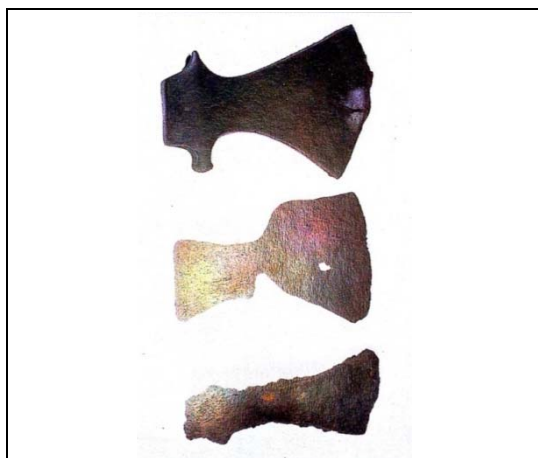
³⁵ Pétursdóttir, 2007. 44.

³⁶ Edvardsson R. – McGovern T.: Hrisheimar 2006. *Interim Report*. 2007.

³⁷ *Egil's saga*. Ford.: Hermann Pálsson – Paul Edwards, Harmondsworth, 1984. 77–78.

³⁸ Ebben az elszórt felfedezések is benne vannak. Eldjárn, 200. alapján: 600–601. Az egyes fegyverek származásának megállapításához az alábbi szakirodalmakat használtam: Peirce, 2002. 18–19 és Martens, 2004. 126–131. Az egyes típusuk eredetét illetően máig kutatói viták zajlanak, illetve néhol az én következtetésem is pontatlan lehet, ez azonban nem befolyásolja az adatok összképi megjelenését, vagyis hogy az eszközök többsége kétségtől norvég minta alapján készült.

párosítva találjuk (egész pontosan 5 alkalommal). Gyártásukra vonatkozóan nem tudunk biztosat mondani, csak annyit, hogy Izlandon is készítették belőlük. Ezt igazolja az a két rendkívüli balta fej, melyeknek nincs párja az európai leletanyagban (*Melléklet 1.4*). A képen látható második, laufahvammuri balta mindössze 8 cm hosszú és valószínűleg gyermekjátékként funkcionált.³⁹

Melléklet 1.4

Szokatlan formájú balta fejek (fent és középen) összehasonlítva egy hagyományos típussal (lent)

A pajzsgomb nem a legelterjedtebb tárgyi emlék, mindössze 13-at találtak belőle (lásd: *Melléklet 1.1*). Teljes, falemezekkel együtt megmaradt pajzsot még nem sikerült Izlandon kiásni. A pajzsok hiánya gyanús, és arra ösztönöz minket, hogy újra átgondoljuk a teljes fegyverzet fogalmát. Ha a pajzs valóban kevésbé volt elterjedt, akkor lehetséges, hogy sokan csak egy szál lándzsával küzdöttek, ami az egyik leggyakoribb eset a régészeti bizonyítékok alapján. Pajzsok ráadásul sohasem szerepelnek egy sírban önmagukban, mindig csak valamilyen támadó fegyverrel ellátva, tehát az erőszakos használatuk minden esetben indokolt. Ha magukban találánánk őket, akkor rögtön érdekes kérdések vetődnének fel a szimbolikus értelmükkel kapcsolatban, így viszont mindig praktikus harci fegyverzetként vannak jelen. A védőfegyverzet hiánya miatt el kellene fogadnunk, hogy egy szem dárda is elegendő volt a harchoz és ennél fogva az izlandi sírokban talált fegyverek valóban „személyes hozzátartozók” és minden egyén harcos, akit fegyverrel temettek el. A régészeti bizonyítékok nagyon félrevezetőek, hogyha nem veszünk számításba két tényezőt, amelyek döntően befolyásolták az izlandi régészeti leletanyag állapotát.

³⁹ Eldjárn, 2000. 58.

Mindenekelőtt a tafonímiát kell figyelembe vennünk. Izlandon a sírhelyek többsége csúnyán megrongálódott az erózióknak köszönhetően. Ráadásul a lándzsahegyek és a pajzsgombok kis alakjuk miatt könnyen elkerülhetők egy ásatás során.

A másik nagyon fontos tényező a sírrablás, amely „bevett” gyakorlatnak számított Izlandon. A sírok 1/6-át zavarták meg valamilyen formában, legtöbbjükét még a viking kor folyamán, vélhetően a temetés után néhány évvel vagy évtizeddel.⁴⁰ Ahogy azt Erna Thorarinsdóttir felvetette, a fegyverek elsődleges célpontok lehettek a sírrablók számára, nem csupán kapzsiság miatt, hanem valószínűleg öröklési és státusz igények miatt is. A rablások nagyja nem századokkal később történt, hanem néhány évvel az elhantolás után és abszolút többségben célozta meg a férfi sírokat. Ez azt jelenti, hogy a férfi sírok „berendezése”, főként a fegyverzet, alul van prezentálva a régészeti bizonyítékok között ahhoz képest, hogy milyen széles körben lehettek használatban. Éppen ezért, az egyedülálló fegyverleletek (lándzsahegyek, kardok) és a kardok kimagaslóan alacsony⁴¹ arányai megtévesztőek lehetnek és sok sírban nagyon úgy tűnik, hogy más fegyverekkel is társítva voltak jelen. A pajzs valószínűsíthetően szintén jóval elterjedtebb volt, mint ahogyan az első látásra tűnik.

A fejezet összegzéseként mindenképpen figyelembe kell vennünk a szokatlan fegyver-párosításokat: kard és lándzsa (pajzs nélkül), balta és lándzsa (pajzs nélkül), két másodlagos fegyver (balta és kard) együtt, illetve a magányos leleteket (lándzsák és kardok esetében). Természetesen mindvégig szem előtt kell tartanunk a tafonímiát és a sírrablást, mint tényezőket, amelyek megváltoztatják a sír állapotát a temetés időpontjához képest. A hiányos leletanyagnak köszönhetően nem tehetünk széleskörű következtetéseket a fegyverek társadalmi jelentőségével kapcsolatban. Ez magában foglalja azt a kérdéskört is, hogy a teljes fegyverzettel és a szegény tárgyakkal ellátott egyének között mély társadalmi és vagyoni szakadék húzódik-e. A felsorolt tények birtokában tehát azt a korábbi régészeti elméletet, miszerint a temetkezések pontosan tükrözik a társadalom állapotát, megcáfoltnak tekinthetjük.

Másodszorban megállapítottuk, hogy az ismert viking fegyverek nagy része Norvégiából érkezett. Az izlandi hazai kovácstermékek többnyire egyedi formájú és gyengébb minőségű fegyverek formájában jelentkeznek. A fegyverek norvég származása ezért fontos eleme lehet egy identitás szimbólumokon keresztüli megjelenítésének.

⁴⁰ Þórarinsdóttir, Erna: *A grave revisited. On grave robbery in Viking Age Iceland*. Szakdolgozat, Reykjavík, 2008.

⁴¹ Körülbelül 3000 kardot ismerünk a viking kori Norvégiából. Lásd: Martens 2004. Ez az egyszerű összehasonlítás rengeteg dolgot elferdítene, ha egyenes összehasonlításba raknánk a szegény izlandi leletanyaggal, mivel a norvég minta időben és a sírok száma terén is jóval szélesebb körű. Ezzel az analóggal mindössze a kard elhelyezés, mint kulturális gyakorlat elterjedtségét próbáltam érzékeltetni.

Az izlandi leletanyag értelmezése

A német Heinrich Härke kutatásai nyújtják az egyik legmeggyőzőbb magyarázatot a pogány sírokban előforduló fegyver letétek céljáról. Elmélete szerint a korai 5. századtól a 7. század végéig vizsgált angolszász temetkezésekben, a fegyverek nem a gyilkolás valódi eszközei, és még csak nem is a rang vagy az életkor szimbólumai, hanem etnikum megjelölésére szolgálnak. Tagadta azt a korábbi feltevést, hogy ezek harcosok sírjai, akik saját hadfelszerelésükkel lettek eltemetve. Az angolszász temetkezési együttes két sajátosságát emelte ki, amelyek kísértetiesen hasonlítanak az izlandi példára.

Először is a fegyverek többsége nem praktikus párosításokban szerepelt: sok egyszerűen egy szál dárdából állt (44%), csak néha kiegészítve pajzzsal (26%), vagy karddal (12%). Ezen kívül további alkalmatlan eszközöket is kiemelt, mint egy pajzs önmagában (26%).⁴² Majdnem pontosan ilyen eloszlásban szerepelnek az izlandi fegyverek is, azzal a különbséggel, hogy az alkalmatlan párok itt a következő kombinációkban szerepelnek: balta és kard, kard és lándzsa, több ugyanabból a fegyverből.

Härke második érve a fegyveres temetkezések eloszlásában rejlett. Ez egy szelektív gyakorlat volt és közel az elhunytak fele valamilyen fegyverrel volt eltemetve, ami ellentmond a fegyver és rang közötti összefüggésnek – a populáció fele ugyanis nyilvánvalóan nem lehetett törzsfőnök. Következtetése az volt, hogy az írásos forrásokkal összehasonlítva, az angolszász fegyveres temetkezések etnikum szerinti eloszlás alapján történtek a tárgyalt korszakban (a germán származásúak fegyverrel, míg az őslakos brit családok fegyver nélkül temették el a halottaikat).⁴³ Nem állítom, hogy ez az analógia megoldja az izlandi fegyveres temetkezések rejtélyét, de legalábbis a módszer figyelmet érdemel.

Izlandon is a férfi tetemek fele fegyverrel volt elföldelve, világosan mutatva, hogy a fegyver önmagában nem reflektál rangot vagy vagyont, hiszen a lakosság fele aligha volt „nemes” származású (ha a fegyver a hatalmat szimbolizálja), se nem rabszolga (ha a fegyver a szabad státuszra utalna).⁴⁴

⁴² Härke, Heinrich: Material culture as myth: Weapons in Anglo-Saxon graves. In: *Burial and society. The chronological and social analysis of archaeological burial data*. Szerk. C. K. Jensen – K. H. Nielsen Aarhus, 1997. 119–127.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Egy hasonló elméletet használtak egy alemann temető esetében Holzgerlingenben, hogy megkülönböztessék a különböző társadalmi csoportokat: szabad (karddal), fél-szabad (más fegyverrel), rabszolga (fegyver nélkül). Az izlandi temetkezések egysége azonban családokon alapult és a nagy temetők hiányoznak, így természetesen ez a módszer itt nem követhető. Az alemann példához lásd: Härke, Heinrich: *The nature of burial data*. 1997.

Fontos megemlíteni, hogy Izlandon sosem találunk fegyvert női sírokban. Ide kapcsolódik Hayeur-Smith elmélete, miszerint az izlandi sírokban talált ékszerek a nemi szerepek szimbólumai: „Az ékszerekkel kapcsolatos kutatásaim azt sugallják, hogy a nemi szerepek élesen megosztották a társadalmat, méghozzá szigorú csoportok szerint, ahol a határvonalakat nem lehetett áttörni. A deviánság olybá tűnik nem volt tolerálandó. Többszörös vagy kétneműség létre látszólag nincs bizonyítékunk az izlandi társadalomban, a temetkezési bizonyítékok alapján legalábbis. Ehelyett a női ízlés preferálta tárgyak, mint az ovális melltűk, a sztereotíp nemi koncepciók megjelenítésére szolgáltak, azzal hogy kiemelték a női nem másodlagos szexuális jellemzőit (melleket), így vizuálisan megerősítve a nők összekapcsolását a gyermekneveléssel, tejeléssel és a nemzéssel. Ezeken a tevékenységeken keresztül lehetséges, hogy az ovális melltűk az asszonyok férjes családi státuszára utaltak.”⁴⁵

Az ékszerek, mint a nemi szerepek jelölői, az ovális melltűk hangsúlyozásával, meggyőző elméletnek tűnik. Úgy vélem, hogy a fegyverzet, a férfi sírokban hasonló szerepet is játszhatott, különös tekintettel az értékesebb tárgyakra, mint például a kardokra. Fegyverek, mint a nemi szerep jelölői a sírban, megjelennek az izlandi temetkezési együttesben is, mint a Nyugat-Izlandon található Öndverðarnes esetében. A Þorkell Grímsson vezényletével zajlott ásatás során egy alacsony, homokkal feltöltött sírban egy, a bal oldalán fekvő emberi csontvázat találtak, keresztbe vetett térdekkel és combokkal. A tetemhez többféle tárgyat is társítottak: egy kardot (Petersen K típus), egy lándzsát (Petersen M típus), egy pajzsot, egy kést, csonttűt és néhány azonosíthatatlan vasmaradványt.⁴⁶

A csontváz férfiként volt azonosítva, azonban a csontok abnormalitásának köszönhetően, hibásan egy 14 éves fiúként lett kategorizálva. Az újra elemzés során Hildur Gestsdóttir 18–20 év körüli személyként azonosította a csontvázat. Véleménye szerint a test deformálódását kasztrálás vagy az ún. Klinefelter's szindróma okozta. Ez magyarázat arra, hogy a tetemnek miért voltak női jellemvonásai úgy, mint női mell kezdemény, nemi- és arcszőrzet hiánya, illetve elnői esedett csont felépítés.⁴⁷

Elég valószínű, hogy ez a személy, elégtelen testfelépítésének köszönhetően nem forgathatta azokat a fegyvereket, amik elkísérték őt. Ennek ellenére, nem csupán megjelölve lett egy fegyverrel, hanem erőszakos felszerelések egész garadája (egy teljes fegyverzet) kísérte el. Hogy vajon az élete során nőként vagy férfiként kezelték az nem ismert, a temetkezési szertartás során azonban ez nyilvánvalóan eldöntött a gyászolók által. A lehetséges magyarázatok egyike, hogy

⁴⁵ Hayeur-Smith, M.: *A Social Analysis of Viking jewellery from Iceland*, Phd disszertáció, Glasgow. 2007. 374.

⁴⁶ Eldjárn, 2000. 563.

⁴⁷ Hayeur-Smith, 2007. 232–233.

a temetést levezénylők azért társították mellé ezeket a tárgyakat, hogy erősítsék férfiasságát, amennyire csak lehet, hogy biztonságban léphessen a túlvilágra. Egy másik ésszerű elmélet, hogy azt kívánták jelezni a férfiasságot szimbolizáló tárgyakkal, hogy az elhunyt személyt élete során női külsőségei és adottságai ellenére is férfiként kezelték. Ez a figyelemre méltó példa nem csupán azt világítja meg, hogy a fegyverzet nem feltétlenül volt az elföldelt saját tulajdona, hanem azt is, hogy inkább szimbólumként, mint az erőszak valós eszközeiként kerültek a sírokba.

A nemek demonstrálása nem az egyetlen lehetőség, ami terítékre kerül ilyenkor és a jelentések sokszor átfedésben állnak. A legvagyonosabb temetkezések valószínűleg a társadalom egy magasabb rétegének kiváltságai voltak. Az önd-verðarnesi eset is a leletek bőségével, az „eltemetők” vagyonosságát ábrázolja, az eszközök ugyanis nem a halott személyes tárgyai voltak.

Egy másik temetkezési helyszínen, Hafurbjarnastaðirban, azonban két egyértelműen férfiként azonosított csontváz feküdt ugyanabban a sírban, egyikük teljes fegyverzettel ellátva, míg másikuk mindenféle fegyver nélkül.⁴⁸ Mivel az egyének neme kétséget kizáróan tisztázott, így ebben az esetben a fegyverzet aligha érzékeltet nemmi különbségeket. Vagyoni, rang- és státuszbeli különbségek felvethetőek, ami szintén nem lett volna egyedülálló a vikingek világában. Párhuzamként felhozhatóak a svédországi Gotland szigetén Gustav Trotzig által vizsgált célszerűtlen balták. Mivel ezek a balták nevetségesen apróak voltak, Trotzig felvetette az elméletet, hogy nem valós fegyverekről van szó és a helyi viking közösség a magas rangú elhunytak megjelölésére használta őket.⁴⁹

Amit a két különböző temetkezéssel és a svéd példával érzékeltetni szerettem volna az az, hogy ugyanazok a tárgyak a sírokban nem feltétlenül jelentik mindig ugyanazt, és szintén nem biztos, hogy különböző tárgyak különböző jelentéssel bírnak.⁵⁰ Nagyjából hasonló következtetésre jutott Anne Pedersen is, aki a viking fegyverek és lovagló felszerelések elterjedését vizsgálta Skandinávia szerte.⁵¹

Fontos megjegyezni, hogy különböző célt szolgálhat ugyanaz a *típusú* tárgy, de nem mindig pontosan *ugyanaz a tárgy*. A tárgyak személyes karaktere a gyá-

⁴⁸ Eldjárn, 2000. 560–561.

⁴⁹ Trotzig, Gustav: An Axe as Sign of Rank in a Viking Community. = *Archaeology and Environment*, 1985. 4. sz. 83–87.

⁵⁰ A kérdés magára a szertartás természetére is kivetíthető. Härke, Heinrich: Final comments: Ritual, Symbolism and Social Inference. In: *Burial and society. The chronological and social analysis of archaeological burial data*. Szerk. C. K. Jensen – K. H. Nielsen, Aarhus, 1997. 191–195.

⁵¹ Pedersen, Anne: Similar Finds – Different meanings? Some preliminary thoughts on the Viking-age burials with riding equipment in Scandinavia. In: *Burial and society. The chronological and social analysis of archaeological burial data*. Szerk. C. K. Jensen – K. H. Nielsen, Aarhus, 1997. 171–183.

szolók ajándékozási szokása miatt nem ragadható meg olyan fogalmakon keresztül, mint a *hergewade* vagy a *gerade*. A „személyes”, mint jelző, használható magára a fegyverre is éppen ezért inkább *személyiségre* módosítanám. Minden tárgynak meg van a maga története és születésétől haláláig más és más értelmet nyer. Ezt nevezik úgy, mint a „*tárgyak életrajza*.”⁵²

Az izlandi sírokban található norvég eredetű eszközök egy hosszabb biográfiát biztosítanak, és rengeteg közös élményt kapcsolnak a tulajdonoshoz (vagy tulajdonosokhoz), alapvetően formálva az identitást. A már letelepedett izlandiak számára az örökség követelése a későn jövőkkel szemben, olyan szimbólumokon keresztül juthatott kifejezésre, mint például a fegyverek.

Ahogy azt Adolf Friðriksson is megjegyezte, a temetkezések országszerte határokon találhatóak nem nagy és látható dombokon, mint Skandináviában és valószínűleg tulajdon viszonyokat jeleztek.⁵³ Ezekben a sírokban az értékes tárgyak (különösen a fegyverek) rendkívül jelentőséggel bírhattak, ha valaki ki akarta nyilvánítani igényét egy adott területi örökségre vagy státuszra. Más szavakkal élve arra, hogy identitást formáljon. Ez az elmélet természetesen összekapcsolódik a sírrablások magas számával is.

A fegyverek szimbolikus jelentést is hordozhatnak, és nem csak úgy funkcionálhatnak, mint a gyilkolás eszközei. Az izlandi nemzetségi sagák (Family Sagas) egyikén keresztül szeretném illusztrálni, hogyan lehet egy fegyvernek saját élete a viking korban, hogyan értelmezhető önmagában és milyen más jelentéstartalmakat hordozhat, ha nem csupán egy gyilkos eszköznek tekinthető. Mielőtt azonban elkezdeném részletezni a történet cselekményét, szeretnék röviden kitérni a metódus történetére: használhatóak-e a sagák egy régészeti diskurzus során?

Sagák és régészet

A fiatal izlandi régészet első évtizedeiben, az ún. *antikvárus irányzat* volt a meghatározó a kutatási módszerek és értelmezések terén.⁵⁴

Az izlandi régészek arra használták, az anyagi leleteket, hogy alátámasszák a sagák által festett portrét, figyelmen kívül hagyva a tényt, hogy azok a későbbi századok termékei (12–13. század).⁵⁵ Ez az anakronisztikus hozzáállás manifesz-

⁵² Pétursdóttir, 2007. 64.

⁵³ Friðriksson, 2009.

⁵⁴ McGuire H., Erin-Lee: Icelandic Archaeology: Recent developments. = *Scandinavian-Canadian Studies*, 2005–2006. 16. sz. 10–26.

⁵⁵ A régészek és történészek többsége a sagákat nem történelmi forrásként, hanem irodalmi alkotásokként tartják számon, melyeknek nagyon korlátozott történelmi hitelességgel rendelkeznek a Viking korra vonatkozóan.

tálódott a farmok feltárásánál, ahol az írásos források útmutatásait használva keresték fel azokat a helyeket, ahol a sagák híres főhősei egykoron élhettek. Az új módszerek (mint a tephra kronológia) felfedezésével elmozdulás történt egy sokkal professzionálisabb régészeti koncepció irányába, ahol a datálási problémák játszották a főszerepet.

Az új tudományos módszerek segítségével, a régészek immáron képesek voltak megerősíteni vagy megcáfolni az írásos források hitelességét. Mivel az írásos források alapján dolgozó régészet csak apróbb sikereket könyvelhetett el,⁵⁶ a vezető irányzat képviselői szkeptikusak maradtak a sagák régészeti hasznosságát illetően.

Az utóbbi években azonban egy új megközelítés formába öntése zajlik, ami újra értékeli a sagák használatát. Az irányzat legjelesebb képviselője Jesse Byock, aki régészeti ásatásokat kezdett a Mosfell völgyben, különböző saga leírások alapján és egy farm, valamint egy hozzátartozó templom maradványaira bukkant.⁵⁷

Továbbá, a helyszínen talált csontvázak elemzése során, Byock azt állítja, hogy megtalálta a híres saga főhős Kopasz Grím fia Egill koponyáját.⁵⁸ Az új folyamat, az interdiszciplináris kutatási munkákat forszírozza, és ha nem is mindenki által elfogadott, széles figyelmet kapott. A módszerrel felmerülő kétségek ellenére megkísérlem egy saga leírással kiegészíteni a korábbiakban felvetett elméletemet és bemutatni, hogyan válhat egymás hasznára a régészet és az irodalom tudománya.

Konungsnaut (Királyi Adomány)

A múlt és a jelen társadalmi is emberi és nem emberi lények közötti dinamikus hálózatok sorozatából állnak. A tudományos megközelítések korábban úgy kezelték a „társadalom” és társadalmi kapcsolatok” fogalmakat, mint megfoghatatlan (már-már elképzelhetetlen) jelenségeket, amelyek, mint láthatatlan, levegőből álló háló tartják össze az embereket.

Ezzel ellentétben az újabb elméletek kézzelfogható jelenséggént kezelik a társadalmat, amely nem csak emberi és nem emberi lényekből, hanem tárgyakból is áll. Az egyik ilyen ismert rendszer az *ANT* (*Actor-Network-Theory*), miszerint az anyagi kultúra ugyanolyan aktív szereplője a szociális kapcsolatok alakításának,

⁵⁶ A sagák útmutatása alapján egy viking település maradványaira bukkantak Newfoundlandon. Ingstad S., Anne: *The Excavation of a Norse Settlement at L'Anse aux Meadows, Newfoundland*. In: *The Viking Discovery of America*. Szerk. Helge Ingstad – Anne Stine Ingstad, New York, 2001. 141–169.

⁵⁷ Byock L., Jesse: *Sagas and Archaeology in the Mosfell Valley, Iceland*. In: *Preprint papers of The 14th International Saga Conference Uppsala*, 2009. 1. sz. 167–175.

⁵⁸ Ehhez kapcsolódóan lásd: Byock L., Jesse: *Skull and Bones in Egils saga: A Viking, a Grave, and Paget's Disease*. In: *Viator: Medieval and Renaissance Studies*, 1993. 24. sz. 23–50.

mint maguk az emberek, azzal a különbséggel, hogy a tárgyaknak nincsenek szándékaik. Bár szándékaik nincsenek, a tárgyak képesek az embereket érzésekre és tettekre sarkallni, ezért legalább olyan meghatározó faktorok a társadalomban, mint az emberek vagy a növény- és állatvilág.⁵⁶

Egy megtöltött pisztoly teljesen más jelentéssel bír, ha egy zárt láda mélyén pihen, mintha egy ideges ember tartja kézben az utcán. Az ideges ember szintén különbözik annak megfelelően, hogy van-e nála pisztoly, avagy nincs, tehát a szereplők (pisztoly és polgár) közötti kapcsolat hatással van az egymás közötti kapcsolatukra, és megváltoztatja kapcsolatukat a szélesebb értelemben vet társadalom felé is.⁵⁷

Az *ANT* által inspirálva, a következőkben a Nemzeti Sagák egyikében, a *Laxdæla-sagában* szereplő két ugyanarra a névre (*Konungsnaut*) keresztelt kard szerepét veszem górcső alá, arra koncentrálni, hogyan nyernek a kardok különböző szimbolikus értelmet a cselekmény során.

Ahogy már fentebb említettem, nem csak az embereknek, hanem a tárgyaknak is van életútjuk. Egy mellű, egy nyereg, egy kard ugyanúgy képes megszületni és meghalni, ahogy az emberek. Jelentőségük, jelentésük, hasznosságuk, identitásuk, értékük és alakjuk is változhat az évek során, amelyeken keresztül a tárgy léte értelmet nyer (saját életeseményein keresztül). A *Laxdæla-sagában* sincs ez másképp, ahol a *Konungsnaut* nevű kardoknak szintén van biográfiája, fontos eseményekkel, mint az elajándékozásuk, elvesztésük, vagy haláluk.

Már a kezdeteknél érdemes észben tartani, hogy ezek az események, csak a saga idejére nézve relevánsak, hiszen a kardok már a saga cselekményei előtt is léteztek. Amikor színre lépnek, már rendelkeznek történelemmel (élettel, ha úgy tetszik), amiről nem tudunk semmit. Ez szintén igaz a saga befejezésére, mivel a kardok a cselekmény után is használhatóak a jövőben. Ennél fogva a Királyi Adomány nevű kardok története a *Laxdæla-sagában*, csak töredékei a tárgyak teljes életútjának, ami azt jelenti, hogy hosszabb távon is képesek befolyásolni a társadalmi kapcsolatokat, mint néhány élőlény.

Az első kard akkor jelenik meg a sagában, amikor Hakon király egy aranygyűrűvel együtt odaajándékozza Hoskuldnak: „*as a further gift he gave him a sword valued at half mark of gold*” („további ajándékként adott neki egy kardot, amin fél márkányi aranyat ért”).⁵⁸

Az arany mindig is a vagyon és gazdagság egyik nyilvánvaló jele volt, amelylyel most a király kitüntette hűséges alattvalóját. Legalább annyit megtudunk,

⁵⁶ Latour, Bruno: Reassembling the social. *An introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford, 2005. 301.

⁵⁷ Latour, Bruno: *Pandora's Hope. Essays on the Reality of Science Studies*. London, 1999. 336.

⁵⁸ *Laxdæla Saga*. 66.

hogy a kard értékes és valószínűleg korábban is az lehetett. Egy apró töredék a tárgy előtörténetéből. A kardok és egyéb tárgyak ajándékozása végig jellemző motívum a történetben (csak úgy, mint magában a viking társadalomban is). Pávaskodó Olaf (Hoskuld nevelt fia), szintén kap egy értékes kardot Írország királyától, ő azonban nem tartja meg és tovább ajándékozza Kopasz Grím fia Egillnek. Amikor azonban Hoskuld a halálos ágyán, Pávaskodó Olafra hagyja a kardot, a két vérszerinti fia helyett, Olaf minden áron ragaszkodik ahhoz, hogy megtartsa (az aranygyűrűvel együtt), annak ellenére is, hogy szembe kell szállnia fogadott testvéreivel. A kard itt válik először igazi szereplővé. Miért ragaszkodik Olaf a kard megtartásához, ha korábban egy hasonlóan értékes fegyvert, csak úgy tovább ajándékozott? Többről van szó, mint egyszerű kapzsiság. Valaminek történnie kellett a kard legelső említése és a momentum között, amikor Olaf megörökli azt, mégpedig akkor, amikor Hoskuld új és különleges jelentéstartalommal ruházta fel a kardot szavain keresztül: „*and these he gave to his son Olaf, and with them the family good luck*” („és ezeket /a kardot és az aranygyűrűt/ fiának Olafnak adta, s vele a család jó szerencsáját”).⁵⁹

Hoskuld tehát a kardon keresztül próbál kommunikálni, ami immáron egy csatorna, nem csupán egy értékes ajándéktárgy. A kard áthagyományozása azt jelenti, hogy Olafot most már fogadott testvéreivel egyenrangúan kezelik, annak ellenére is, hogy Hoskulddhoz nem köti vérrokonság. Az átörökítés ceremóniájával, Olaf hivatalosan is tagja lesz a nemzetségnek. Olaf szeretné megtartani a jó kapcsolatot a testvéreivel, ezért felajánlja, hogy felneveli egyikük fiát (mert mindig az számít alacsonyabb rangúnak, aki a másik gyermekét magához veszi). Thorleik (a bátyja), elfogadja a feltételeket, cserébe a „*kincsekért*” („*treasures*” az angol fordításban).⁶⁰ A kard kéz a kézben jár az aranygyűrűvel és most, mint családi ékszer lett megnevezve, nem mint egy fegyver. Itt érdemes rápillantani, az óészaki szövegre, mert az angol fordítás félrevezető lehet, amennyiben nem pontos. Az óízlandi szövegben mindvégig a „*gripr*”⁶¹ („*értékes kincs*”) szót találjuk a kardra és a gyűrűre vonatkozóan, ami véleményem szerint kard nem erőszakos természetét emeli ki.

A Konungsnaut a saga során sohasem volt a gyilkolás valódi eszköze: először értékes ajándék volt, a megbecsülés szimbóluma, majd a legitim öröklés eszköze, végül egy egyszerű ékszer, aminek, mint tárgy, nincs valódi funkciója.

A későbbiekben, egy másik kard is felbukkan, ugyanezzel a névvel. Kjartan, a saga főszereplője kapja egy másik Olaftól, Norvégia királyától. A király úgy adja át a szintén értékes kardot Kjartannak, hogy: „*no weapon will ever bite into you as long as you bear this sword.*” („*sohasem sebez téged fegyver, ha ezt a kardot*

⁵⁹ Uo. 106.

⁶⁰ Uo. 108.

⁶¹ *Laxdæla-saga*. Szerk. Einar Ól. Sveinsson, Reykjavík, 1934. 75.

forгатod”).⁶² Ez a megfogalmazás ezúttal sokkal praktikusabb használatra utal, mint a korábbi, arany berakású Konungsnaut. Ennek és a király tanácsának ellenére Kjartan nem viszi magával a kardot harcolni, még a döntő csatába sem és úgy kezeli, mint vagyonának legszebb kincsét, de nem mint igazi fegyver.

A saga kritikus pontja, amikor egy családi rendezvény alkalmával, a Királyi Adományt ellopják. Kjartan szeretné megtalálni a tolvajt, de anélkül, hogy nagy felhajtást csinálna. Miért szeretné Kjartan titokban tartani a kard elvesztését? Miért nem kérdezi meg egyszerűen a lakomán résztvevőket – akik mellesleg a rokonai – hogy kiderítsék az igazságot azonnal és még a helyszínen elkapják a tettest? Különösen érdekes kérdés, amikor később szembesülünk a szituációval, hogy Kjartan visszaköveteli a kard elvesztett hüvelyét és egy másik ellopott ékszer Bollitól, nyíltan a jelenlévő rokonok előtt. Miért várt Kjartan ezzel a lépéssel? Egy magyarázat szerint azért, hogy elkerülje a családi konfliktust, de amint a viszály már kirobbant nem volt más választása, mint megtenni ezt a lépést.

Miután az Osvif fiak ellopták a kardot, egy mocsárba dobták, ahol Kjartan egyik szolgája talált rá, akit azért küldtek, hogy kövesse a tolvajokat. A szolga azt kívánta „*bárcsak lennének tanúi erre*” („*wanted to have witnesses with him to this*”),⁶³ ezért odahívta egy közeli farm egyik lakóját. Miért van szüksége a szolganak tanúkra, amikor egy kardot talált? Ráadásul Kjartan háztartásának megbecsült tagja, így nem kell tartania attól, hogy őt gyanúsítják majd a lopással, főként, hogy a kard megkerült. A szemtanú idézés kimondottan emberek közötti büntettek esetén volt szükséges. Gyilkosság (vagy egyéb súlyos konfliktus) esetén tanúkat kellett megidézni és bejelenteni a gyilkosságot (vagy másfajta tettet) a legközelebbi farmon, hogy a tett legális legyen. A kardot élőlényként kezelik ebben az esetben. A régészeti elemzések kimutatták, hogy a viking korban a tárgyak mocsárban való elhelyezése, nem az elrejtésüket szolgálta, hanem sokkal inkább a szociális életük végét jelentette. A lápos területeken való rituális elhelyezéssel, az emberek tulajdonképpen feláldozták a tárgyakat.⁶⁴ A mocsárban való elhajítással, a kardot, ha úgy tetszik megölték és alkalmatlanná téve a tulajdonképpen használatra. A Konungsnaut teljesen emberi lényként van kezelve, minden ezt támasztja alá: a tolvajok cselekedete (csak úgy eldobni egy ilyen értékes tárgyat egy mocsárban), a szolga reakciója, hogy tanúkat hívjon, és ahogy Kjartan reagál, amikor visszakapja a hüvely nélküli kardot: „*Kjartan valued the sword less after this than he had done before*” („*Kjartan kevésbé becsülte a kardot ezekután, mint előtte*”).⁶⁵ Vajon miért? A kard továbbra is sokat ér, to-

⁶² *Laxdæla Saga*. 157.

⁶³ Uo. 165.

⁶⁴ Lund, Julie: Banks, Borders and Bodies of Water in a Viking Age Mentality. = *Journal of Wetland Archaeology*, 2008. 8. sz. 53–72.

⁶⁵ *Laxdæla Saga*. 165..

vábbra is erős fegyver, csupán a tok veszett el, Kjartan mégsem becsüli immáron semmire. A mocsárban a kard meghalt számára. A hüvely elvesztése szintén lényeges, mert így nem képes a kardot viselni, közszemlére állítani, nem tudja ki nyilvánítani státuszát és identitását.

Amint eljön a végső csata a rokonai ellen – akik ellopták a kardot – Kjartan elesik és a saga narrátora azt sugallja számunkra, hogy azért hal meg, mert: „Nem a Királyi Adományt forgatta” („*he was not carrying the sword the king had given him*”).⁶⁶ Ez természetesen nem praktikus módon értendő. Az ellenség jócskán felülmúlja Kjartanékát létszámban és Kjartannak semmi esélye ellenük, attól a tényről függetlenül, hogy a Konungsnaut van nála vagy sem. Az egész összecsapás alatt egy nagyon rossz minőségű kardot használ, amit folyamatosan ki kell egyenesítenie a talpa alatt (ahogy azt a korábbi fejezetekben idéztem). Azért hal meg, mert nincs vele a kard és a család szerencséje („*with them the family good luck*”), ahogy azt Hoskuld mondta Páváskodó Olafnak korábban, és a jelen szituációban is érvényes. Kjartan a kard nélkül már nem ugyanaz az ember.

Ne felejtjük el, hogy a Konungsnautok egyike sem volt igazi fegyver, ahogy azt véleményem szerint a név is sugallja. Az egész saga során egy emberről sem tudunk, aki valamelyik kard által lelte volna halálát. A végső harc idején a Királyi Adomány Kjartan ládájában hevert, ruhába csavarva, mivel a történet cselekménye szempontjából a kard halott volt és már nem számított igazi szereplőnek. Az első Konungsnaut nem játszik fontos szerepet, miután Olaf megöröklí, mivel az ő kedvenc fia Kjartan vérszerinti gyermek, tehát nincs szüksége arra, hogy örökségét ily módon nyilvánítsa ki. A csata időpontjában ez a kard már egyébként is elég öreg volt, ha figyelembe vesszük, hogy Hoskuld Hakon királytól kapta (948-ban) és Kjartan 1003-ban halt meg, úgyhogy a kard legalább 50 éves kellett, hogy legyen és akkor még semmit sem tudunk az előtörténetéről.

Ez a két kard jelentős szerepet játszott a cselekmény alakulásában, mint nemesi származás szimbóluma, rokoni kapocs, és mint egy viszály okozója, de sohasem, mint egy fegyver.

A történettel azt szerettem volna érzékeltetni, hogy alkalmanként (nem mindig), miért konkrét tárgyak voltak eltemetve a halottakkal? Miért nem egy kard vagy egy ovális mellű, hanem *a* kard és *az* ovális mellű?⁶⁷

Minden tárgynak lehet saját egyéni jelentése, ami kötődik magához az elhunytához. Mindazonáltal érdemes újra hangsúlyozni, hogy a tárgy biográfiája nem mindig a halotthoz, hanem az őt eltemetőkhöz is kötődhet.⁵⁹ Mivel az ajándékozás nagyon fontos szokás volt a viking korban, szociális kapcsolatokat állí-

⁶⁶ Uo. 174.

⁶⁷ Pétursdóttir, 2007. 65.

⁵⁹ Pearson, M. Parker: *The archaeology of death and burial*. Stroud, 2001. 83–84.

tottak fel és – ahogy Þóra Pétursdóttir feltételezi – újítottak meg általa.⁶⁸ A sírokban talált anyagi leletek lehettek személyes tárgyak tartalmas „élettel”, de a tulajdonosuk változatos lehetett. Ez megmagyarázná a sírokban előforduló szokatlan fegyver kombinációkat, mint a különböző rokonok által a sírba tett ajándékokat, ugyanakkor nem tagadná annak a lehetőségét, hogy az eltemetett fegyverek a halott személyes eszközei és hogy praktikus értelemben is használatban voltak.

Következtetés

A fegyverek annyira gyakori leletei a viking kori síroknak nem csak Izlandon, hanem egész Skandináviában, hogy ez aligha lehet véletlen egybeesés. A fegyverek sírba helyezését egyértelmű kulturális örökségként gyakorolták, aminek gyökerei a késő bronzkorig nyúlnak vissza. Ebben a tanulmányban az ellen a hagyományos kutatói elemzés ellen érveltem, miszerint:

- A fegyverek mindig a halott személyes tárgyai.
- A temetkezések pontosan tükrözik a társadalmi berendezkedést.

Az első pont az ajándékozási folyamatnak és a célszerűtlen tárgyi párosításoknak köszönhetően valószínűtlen, míg az utóbbit megcáfolandó felhoztam a sírablások magas előfordulási arányát, a tafonímia behatásait és az eszközök egyediségének lehetőségét, az ún. tárgyak életrajzát.

Felvettem annak a lehetőségét is, hogy a fegyver készletek, vagy magányos fegyver leletek sok esetben nem gyilkos eszközök voltak. Egyrészt a már sokat emlegetett elégtelen harci felszerelések, alkalmatlan párosítások, továbbá a tárgyak egyedi élettörténete miatt (ha egy fegyvert már „élete” során sem praktikus értelemben kezeltek, nehezen elképzelhető, hogy a „túlvilágra” menet a sírban mégis erőszakos értelmet nyerjen). Ez természetesen nem azt jelenti, hogy egyes fegyvereket ne használhattak volna gyilkolásra, amíg tulajdonosuk életben volt és esetleg csak a temetési szertartás során nyertek szimbolikus értelmet, de világosan látszik, hogy egy harcosokból álló társadalmi osztály létéről nem beszélhetünk csupán a régészeti anyag alapján.

A szimbolikus jelentéseket tekintve természetesen lehetnek különbségek, sőt valószínűnek tűnik, hogy ezek a szimbolikus értelemek sokszor átfedésben állnak. Ráadásul, ahogy arra a kiválasztott régészeti feltárások alapján hivatkoztam, különböző tárgyak nem biztos, hogy különböző jelentéssel bírnak, és *vice versa*: hasonló tárgyak nem mindig hordoznak hasonló jelentést. A régészeti leletek és

⁶⁸ Uo. 22.

az írásos források összevetése után azt gondolom, hogy a fegyverek nemi, státuszbeli, vagyoni vagy identitásbeli különbségekre és ezek lehetséges kombinációira utalnak a viking kori Izlandon. Az ajándékozási szokáson keresztül pedig egy egyéni jelentés réteg adódott a temetkezési rítushoz, ami arra szolgált, hogy fenntartsa és megerősítse, vagy hogy megváltoztassa az aktuális társadalmi viszonyokat.

Hogy a kérdésre még precízebb választ adhassunk, a jövőben minden fegyveres temetkezést egyéni szinten is meg kell vizsgálnunk, méghozzá más jellegzetességek figyelembe vételével, mint: a fegyverek helyi eloszlása a szigeten, lovakkal és lovagló felszerelésekkel való összefüggések,⁶⁹ a fegyverek síron belüli pozíciója, más- nem erőszakos tárgyakkal való párosításuk és így tovább. Ezek a lehetőségek, a tanulmány korlátozott terjedelme miatt, most nem kerültek taglálásra, de remélem, hogy a módszeren keresztül sikerült felnyitnom egy még részletesebb kutatás lehetőségét a jövőre nézve.

⁶⁹ Példaként lásd: Pedersen, Anne: Weapons and riding gear in burials – evidence of military and social rank in 10th century Denmark? In. *Military aspects of Scandinavian society in a European perspective. AD 1–1300*. Szerk. Jørgensen A. N. – Clausen B. L., Copenhagen, 1997. 123–135.

Kádár Tamás

Egy érdekes bárói életpálya a 13–14. század fordulójáról: Pok nembeli Móric fia „Meggyesi” Miklós erdélyi vajda

Az utóbbi nagyjából másfél évtizedben medievisztikai kutatásunk – örömteli módon felelevenítve a 20. század közepén megszakadt, igen termékeny hagyományt – mind többet és egyre behatóbban foglalkozik az Árpád-, valamint Anjou-kori, elsősorban is az úgynevezett tartományúri hatalom fokozatos kiépülésének, rombolásának és hosszú, kemény harcok árán való megtörésének időszakában, azaz nagyjából az ifjabb királyság intézményének létrejötté (1262) és az I. Károly király halála (1342) között eltelt 80 év során szerepelt, valamint működött főúri elit egyes tagjainak, a világi és egyházi előkelők élet-, illetve pályarajzaival.¹ Számos értékes, alapos, tudásunkat sok tekintetben pontosító, újabb,

¹ Az 1945 előtti korszak mára természetesen jórészt elavult és meghaladott tanulmányai közül: Botka Tivadar: *Trentsini Chák Máté és kortársai*. In: Értekezések a történelmi tudományok köréből. 3. kötet, 4. sz. Bp., 1873.; Kandra Kabos: *Erne bán és fiai*. = *Századok*, 1884. 18. évf. 114–26.; *Bunyitay Vincze*: Kopasz nádor. Életrajz a XIII–XIV. századból. = *Századok*, 1888. 22. évf. 15–32., 129–55.; Pór Antal: *Trencsényi Csák Máté 1260–1321*. Bp., 1888. (Magyar történeti életrajzok, 4. évf., 5. füzet); Uő: Köcski Sándor. = *Századok*, 1888. 22. évf. 785–97.; Uő: II. Tamás mester esztergomi érsek. (1305–1321.) In: *Almanach naptárral MDCCCXXXIX. évre*. Bp., 1888. 32–69.; Uő: Lipóczi és Nekcsei Demeter és Sándor. = *Századok*, 1890. 24. évf. 20–43.; Uő: Bogár István és Bogárfia Márton. (Képek a XIV. századból.) = *Századok*, 1890. 24. évf. 217–30.; Uő: László erdélyi vajda. (1291–1315.) Rajzok Erdély multjából a középkorban. = Erdélyi Múzeum, 1891. 8. évf. 433–81.; Uő: Tót Lőrincz, a királyi tárnokok és zászló-tartók mestere. (1328–48.) = *Századok*, 1891. 25. évf. 347–77.; Uő: Boleszló herceg, esztergomi érsek. (1321–1328.) In: *Az Esztergom-vidéki Régészeti és Történelmi Társulat harmadik évkönyve*. Szerk. Rózsa Vitál, Esztergom, 1900. 4–45.; Wertner Mór: II. Moys nádor és családja. = *Századok*, 1891. 25. évf. 392–405.; Uő: Kemény fia Lőrincz nádor és utódai. = *Századok*, 1892. 26. évf. 41–55.; Uő: Szécsényi Tamás, erdélyi vajda. (1299–1354.) = *Erdélyi Múzeum*, 1893. 10. évf. 119–34.; Uő: Mizse nádor és családja. = *Erdélyi Múzeum*, 1893. 10. évf. 584–87.; Uő: Pál fia Miklós erdélyi vajda. = *Erdélyi Múzeum*, 1894. 11. évf. 664–69.; Uő: A Güssingiek. = *Századok*, 1895. 29. évf. 42–64., 136–54. (a továbbiakban: Wertner, 1895.); Uő: Garam-Mikolai Bács országbíró. = *Századok*, 1897. 31. évf. 39–43.; Révész Ferencz: Német-ujvári Iván. Jellem és életrajz. = *Erdélyi Múzeum*, 1891. 8. évf. 49–71., 133–58., 222–46.; Juhász Kálmán: Gergely püspök, Kún László kancellárja. = *Turul*, 1930. 48. évf. 91–94.; Zolnay László: Miklósfia Demeter mester (1250–1312). = *Turul*, 1935. 53. évf. 35–37.; Uő: Donch mester és a Balassák ősei. = *Turul*, 1937. 55. évf. 22–39.

A közelmúlt kutatásának terméséből: Sroka, Stanisław: Egy lengyel származású főpap a XIV. századi Magyarországon. = *Aetas*, 1994. 10. évf. 1. sz. 89–101.; Kis Péter: „A király hű bárója”. (Ákos nembeli Ernye pályafutása.) = *Fons*, 1995. 2. évf. 273–316.; Uő: Ákos nembeli Ist-

korábban ismeretlen vagy épp kellő figyelmet nem kapott forrásadatokkal gazdagító prozográfiai, genealógiai, archontológiai, valamint intézmény-, illetve kormányzattörténeti tanulmány jelent meg a témában, s megalapozottnak látszik abbéli meggyőződésünk, hogy ez a továbbiakban is hasonlóképp lesz majd.

Jelen dolgozat a mondott hosszú, több mint háromnegyed évszázadnyi korszak egyik kevésbé fontos és tekintélyes, udvari, valamint országos tisztségeket annak csak két, egymástól szembeötlően elkülönülő, csupán néhány esztendő felölő időpontjában viselt bárójának, jelesül, legmagasabb hivatalaként, az erdélyi vajdaságot két ízben is elnyert Pok nembeli Móric fia „Meggyesi” Miklós-nak izgalmas és joggal egyedinek mondható pályaképével szeretné gyarapítani középkori prozográfiánkat. Önmagában az a momentum, hogy Miklós vajdaként két alkalommal is Erdély élére került, természetesen egyáltalán nem szokatlan és ilyenformán cseppet sem indokolja, hogy személyét, országnagyi tevékenységét külön kutatás tárgyává tegyük, illetve bemutassuk. Közismert, hogy a kor, mindenekelőtt az 1270-es évek, majd később, 1290 után, III. András uralkodása időszakának méltóságviselői között jó néhány többszörös nádort (Aba nembeli

ván. Egy magyar előkelő életútja a 13–14. század fordulóján. In: *R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére*. Szerk. Tusor Péter, Bp., 1998. 57–78.; Tóth Ildikó: Károly Róbert első országbírója. (Adalékok Csák János országbírói működéséhez.) In: *Tanulmányok a magyar történelemről*. Az I. Medievalisztikai PhD-konferencia, Szeged, 1999. júl. 2., előadásai. Szerk. Homonnai Sarolta, Piti Ferenc, Tóth Ildikó, Szeged, 1999. 143–50.; Uő: Adalékok Hermány nembeli Lampert országbírói működéséhez. In: *Középkortörténeti tanulmányok*. A III. Medievalisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2003. máj. 8–9.) előadásai. Szerk. Weisz Boglárka, Szeged, 2003. (a továbbiakban: KT III.) 181–92.; Uő: Adalékok Köcski Sándor országbírói működéséhez. In: *Medievalisztikai tanulmányok*. A IV. Medievalisztikai PhD-konferencia, Szeged, 2005. jún. 9–10., előadásai. Szerk. Marton Szabolcs, Teiszler Éva, Szeged, 2005. 185–92.; Uő: Adalékok Jánki László kalocsai érsek életrajzához. In: *Középkortörténeti tanulmányok 5*. Az V. Medievalisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2007. június 7–8.) előadásai. Szerk. Halmágyi Miklós, Révész Éva, Szeged, 2007. 203–09.; Kordé Zoltán: Az Árpád-kori székely ispánok. In: *Historia manet. Volum omagial. Demény Lajos Emlékkönyv*. Szerk. Barbu, Violeta; Tüdös S. Kinga, Bukarest, 2001. 199–208.; Homonnai Sarolta: János kalocsai érsek szerepe III. András kormányzatában. In: KT III. 33–48.; Zsoldos Attila: Karácsi Sándor bán és utódai. = *Századok*, 2001. 135. évf. 385–407.; Uő: Miklós országbíró. In: *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. Szerk. Neumann Tibor, Ráczy György, Bp. – Piliscsaba, 2009. (Társadalom- és művelődéstörténet tanulmányok 40. *Analecta mediaevalia* III.) 519–49.; Kádár Tamás: Egy rejtélyes politikai gyilkosság és háttere a XIII. század végi Magyarországon: Béla macsói és boszniai herceg pályája. = *Fons*, 2009. 16. évf. 411–29.; Tóth Krisztina: Károly Róbert diplomatája: István visegrádi várnagy. In: *Auxilium historiae. Tanulmányok a hetvenesztendős Bertényi Iván tiszteletére*. Szerk. Körmenyi Tamás, Thoroczkay Gábor, Bp., 2009. 365–75.; Uő: A Szécs nemzetség és rokoni kapcsolatai. = *Turul*, 2011. 84. évf. 37–42.; Vajk Ádám: „Mibe került ezen hűségi levél?” Kőszegi Miklós győri püspöksége és az országos politika. In: *In labore fructus. Jubileumi tanulmányok Győregyházmegye történetéből*. Szerk. Nemes Gábor, Vajk Ádám, Győr, 2011. (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások 13.) 411–40. (a továbbiakban: Vajk); Ternovác Bálint: A szerémi püspökök életrajza, valamint a köi, illetve a szenternyei székeskáptalan archontológiája a 14. század közepéig. = *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 2011. 23. évf. 1–2. sz. 36–42.

Amadé és Héder nembeli Miklós például legkevesebb hét-hét alkalommal került az ország első bárói hivatalába), szlavón bánt és erdélyi vajdát is találunk. Olyan világi előkelőt azonban, akinek első és második azonos – vagy akár más méltóságbeli – nagybárai tisztségviselése között majdnem kerek négy évtized telt el, mindössze kettőt tudunk megnevezni: az egyik Csák nembeli Pós fia Ugrin tárnokmester, a másik pedig a „mi” Miklósunk.² Először IV. László szomorú országlása elején, 1277-ben, Magyarország addigi történetének egyik legválságosabb időszakában nyerte el a vajdaságot, másodszor – már felettébb idős, szinte matuzsálemi korban lévő emberként – napjainkban is egészen rendkívülinek ható, tekinthető módon, 38 évvel később, 1315-ben, egy nemkevésbé kritikus és vészterhes évtizedben, a király és az oligarchák közötti hosszú és elkeseredett háború kezdetén. Ráadásul második vajdai megbízatása különösen nehéz és embertpróbáló terheket rótt rá, tekintve, hogy elsősorban katonai, hadvezéri feladatokkal kellett megbirkóznia, a király ugyanis őt küldte az erdélyi lázadók, valamint tartományurak fegyveres megtörésére, a tartomány uralma alá hajtására és pacifikálásra. A végül teljes kudarcba fulladt vállalkozás történetével és sikertelenségének összetett, feltehetően csak kisebb részben az idős vajda személyes alkalmatlanságából következő okaival külön foglalkozunk. Fél évszázadot átívelő, valóban kivételes pályája – kétszeri vajdaságán túl – több más tekintetben is érdemes a bővebb, részletesebb bemutatásra, mely révén módunk nyílik a történetírásban – okkal jobbra csak – „a nagybirtokosi csoportküzdelmek és a főúri anarchia” megnevezéssel emlegetett, 1272 utáni évek követhetetlen gyakorisággal váltakozó bárói kormányzataival kapcsolatos ismereteink gyarapítására, pontosítására is.

Miklós az előkelő és eredetileg Győr vármegyében birtokos Pok nemzetség azon, úgynevezett mórighidai ágából származott, amely a már 13. század első harmadában bárói rangra emelkedett és fontos szerepet játszott az országos politikában is.³ Nagyatyja, Móric, aki után a család – egyik legrégebbi –, Marcal-parti, a

² Miklós országnagyi pályafutásának egészen kivételes voltára, a csaknem 40 évvel később másodszor is elnyert erdélyi vajdaságára, ami egyébiránt a két hivatalviselés között eltelt időt tekintve mintegy rekord 1526 előtti archontolgiánkban, Kristó Gyula hívta fel a figyelmet. L.: Kristó Gyula: I. Károly főúri elitje (1301–1309). = *Századok*, 1999. 133. évf. 41–62. (a továbbiakban: Kristó, 1999.) itt: 52. I. Károly világi főurainak másik „öreg bölénye”, Ugrin előbb 1277–1279-ben és 1280-ban, majd 1307 és 1309 között viselte a tárnokmesterséget, és hasonlóképp Miklóshoz, legalább 72–75 évet élt. L.: Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. I. kötet. Bp., 1996. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) (a továbbiakban: Engel, 1996.) 36.; Zsoldos Attila: *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*. Bp., 2011. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.) (a továbbiakban: Zsoldos, 2011.) 64., 356. A délvidéki báró szintén igen izgalmas pályájához: *Karácsonyi János: A magyar nemzetségek története a XIV. század közepéig. I–III*. Bp., 1995.² (a továbbiakban: Karácsonyi, 1995.) 360–63.

³ Családja és a mórighidai ág történetére, illetve birtokaira: Karácsonyi, 1995. (2. jegyz.) 897–903.

folyócskán való átkelést biztosító híddal is rendelkező birtoka, Móríchida nevét, arról pedig később nemzetség-águk megkülönböztető előnevét nyerte, II. András uralkodása utolsó éveiben tűnt fel az udvari, illetve országos tisztséget viselt nagybirtokosok között. Az azonos nevű fiától való megkülönböztetés végett a genealógiai szakirodalomban I-es sorszámmal szereplő Móric 1220–21-ben Szák nembeli Barc fia Miklós alnádora, majd 1233–35 között királyi asztalnokmester, valamint 1234–35-ben mosoni ispán volt.⁴

Atyja, II. Móric, a sajó-menti ütközetben IV. Béla oldalán harcolt, illetve a csata forgatagában megmentette királyt, majd azt a tatárok elől való kalandos menekülése során egészen a dalmát tengerpartig kísérte, aki aztán jutalmul 1242-ben pohárnokmesterré nevezte ki.⁵ E hivatalát 1246-ig viselte, mellette 1243–44-ben győri ispán, majd 1246–47 között asztalnokmester, emellett egészen 1261-ig nyitrai ispán is volt. Fényes pályájának újabb állomásaként az 1251-ben elnyert és nyolc évig viselt királynéi udvarispánság következett, majd 1262-ben királyi tárnokmester lett, ugyanez évben a bácsi, 1266 körülől 1268-ig pedig a baranyai ispánságban működött. IV. Béla halálát követően, 1270 májusában ő is kiesett a kormányzatból, vélhetően szintén ekkortájt hunyt el.⁶ Vagyoni helyzetét jól mutatja, hogy – noha alig egy évtizeddel korábban a Pok-atyafiság a szomszédos Pokon már létesített egy tekintélyes premontrei magánegyházat – az 1240-es években unokatestvérével Móríchidán annak filiájaként megalapította az Észak-Dunántúl egyik legjelentősebb nemzetségi monostorát, a Szent Jakab premontrei prépostságot.⁷

⁴ Karácsonyi, 1995. (2. jegyz.) 897–98.; Zsoldos, 2011. (2. jegyz.) 18., 54., 170., 339.

⁵ 1246. jan. 10.: szövege csak kiadásokból ismert: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Tomus IV. Volumen 1. – Tomus X. Volumen 4. Studio et opera Fejér, Georgius. Budae, 1829–1841. (a továbbiakban: CDH) IV/1. 401–10.; *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*. Tomus II. Ad edendum praeparavit Richard Marsina. Bratislavae, 1987. 148–50.; Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. (Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica.) Szerk. Szentpétery Imre, Borsa Iván. I. kötet, 1. füzet – II. kötet, 4. füzet. Bp., 1923–1987. (a továbbiakban: ÁKO) 827. sz.; 1242. márc. 18.: Magyar Nemzeti Levéltár, Magyar Országos Levéltár (Bp.), Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 36 198.; *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. Tomus IV–VIII. Collegit et digessit T(adeus) Smičiklas. Zagrabiae, 1906–1910. (a továbbiakban: CDCr.) Tomus IV. 146–48.; ÁKO 715. sz.

⁶ Karácsonyi, 1995. (2. jegyz.) 898–99.; Wertner Mór: Az árpádkori ország- és udvarbírák genealógiája. II. = *Turul*, 1901. 19. évf. 62–63. (a továbbiakban: Wertner, 1901/a.); Zsoldos, 2011. (2. jegyz.) 54., 60., 63., 66., 127., 131., 157., 175., 339.

⁷ Rómer Flóris: *Árpás és a móríchidai Szent Jakabról címzett prépostság története*. Pest, 1869. (Különlenyomat a Győri Történelmi és Régészeti füzetek III. kötetéből.) 34–39.; Oszwald Ferenc: Adatok a magyarországi premontreiek Árpád-kori történetéhez. = *Művészettörténeti Értesítő*, 1957. 6. évf. 247–48.; Bartha Annamária: Egy 13. századi életút: Favus apát karriertörténete. = *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 2011. 23. évf. 1–2. sz. 28–29. (a továbbiakban: Bartha, 2011.)

Miklós anyja minden bizonnyal Rátót nembeli (I.) Domokos tárnokmester (1238–41) és bihari ispán (1240) 1267 előtt elhunyt, ismeretlen nevű leánya volt, akinek révén az ország egyik legelőkelőbb és nagy földbirtokvagyonnal rendelkező bárói családja rokonának tudhatta magát.⁸ Maga Miklós először 1270-ben tűnik fel forrásainkban, s minthogy ekkor már számos, különböző harctereken teljesített szolgálatát említik, születését 1250 előttre, talán 1244–46 tájára (ha nem korábban) kell helyeznünk. Három testvérét név szerint is ismerjük, s lévén, míg az ő pályájára korán kivételes magasságokba ívelt, fivérei azonban csak egyszer, 1280-ban – együtt elkövetett hatalmaskodásaik miatti kiközösítésükkor – szerepelnek okleveles anyagunkban, bizonyosra vehetjük, hogy ő volt a legidősebb fiú. Fontosabb, értékesebb – atyjuk halálával megörökölt – jószágaik, uradalmak a Győr megyei, nemzetségi törzsbirtoknak számító Pok, Tét, Baráti, valamint a csak általuk tulajdonolt Mórchida mellett Nógrádban, Gömörben, Krasznában és Kolozs megyében feküdtek.⁹ Ezek sorában a legjelentősebbek a nógrádi és a Kraszna vármegyei birtokok voltak, Fülek várától északra három falu (Fülek, Bába, valamint Ragyolc) és hatalmas erdőségek, illetve földek voltak a kezükön, míg a Szilágyságban a szintén igen kiterjedt somlyói uradalmat birtokolta a négy testvér – valószínűleg hat faluval (Somlyó, Csehi, Csehtelek, Györktelke, Perecseny, Hídvég).¹⁰ Váruk ezidőtájt, 1290 előtt, tudomásunk szerint ugyanakkor csupán egy volt, a Zala megyében, a Balaton-felvidék nyugati végében álló Szigliget, ráadásul – az egyébként igen fontos erősség – birtokjoga bizonytalan és vitatható alapokon nyugodott.¹¹ A vár ugyanis minden valószínűség szerint nem törvényes, rendezett módon, adományként vagy csere, esetleg vásárlás révén, hanem, mint a IV. László uralkodása alatti felettébb anarchikus időkben sűrűn előfordult, önkényes foglalással került a kezükre. A szigligeti uradalom és a Balaton felett emelkedő vár megszerzésének, valamint birtoklásának kérdésére, tekintettel annak fontosságára, valamint mert ellentétben a korábbi, ál-

⁸ DL 634.; *Hazai oklevéltár 1234–1536*. Szerk. Nagy Imre, Deák Farkas, Nagy Gyula, Bp., 1879. 53.; Wertner, 1901/a. (6. jegyz.) 63.; Bartha (7. jegyz.) 28–29. (Hibás év-megjelöléssel.)

⁹ Karácsonyi, 1995. (2. jegyz.) 901–02. 1275 táján legkevesebb 12 falut birtokolhatott az országban. Gömörben Szénakszó, Kolozs megyében Kara falu, Fehér vármegyében Miklóslaka volt tulajdonában. L.: Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I–IV. kötet. Bp., 1963–1998. (a továbbiakban: ÁMTF) II. 173., 550.; III. 352.

¹⁰ Ma valamennyi említett nógrádi birtok Szlovákiában, a Besztercebányai kerületben fekszik. Fülek: Fil’akovo, Bába ma Alsó-, Felsőbábipusztá néven pusztá Terbeléd (Trebeľovce) határában Fülektől nyugatra, Ragyolc: Radzovce. L.: ÁMTF (9. jegyz.) IV. 226–27., 241–42., 288. A krasznai uradalom falvai – mai neveiken: Szilágysomlyó: Șimleu Silvaniei; Somlyócsehi: Cehei; Somlyógyörtelek; Giurtelecu Șimleului; Szilágyperecsény: Pericei; Krasznahídvég: Măeriște – Romániához, Szilágy megyéhez tartoznak. L.: ÁMTF III. (9. jegyz.) 511–13., 518–21.

¹¹ A vár és az a körüli uradalom 13–15. századi történetére l.: Mészáros Orsolya: Szigliget várának története a középkorban. = *Fons*, 2005. 12. évf. 299–377. (a továbbiakban: Mészáros); Bartha, 2011. (7. jegyz.) 20–21.

talánosan osztott kutatói véleménnyel nemrégiben egy új, azt cáfolni próbáló nézet látott napvilágot, az alábbiakban visszatérünk.¹²

Miklós életének első okirati felbukkanását megelőző szakaszáról nem tudunk semmi biztosat, a legtöbb 13. századi fiatal báróhoz és nagybirtokos nemeshez hasonlóan ő is leginkább származásának és főképp előkelő rokoni kapcsolatainak köszönhetette az udvarban és az országos politikában korán magasra ívelő közéleti karrierjét. Valószínűleg a „Dárai” (II.) Mojsnak (Mójzes), V. király István hű emberének és későbbi nádorának (1270–72) leányával kötött házassága révén –, jöllehet atyja IV. Béla különösen kedvelt bárója volt és így bizonyára ő is számíthatott annak kegyére –, a lehető legjobb időben az ifjabb király szolgálatába lépett. István, kevéssel májusi trónralépte után, mindjárt egy szokatlanul nagy, öt faluból álló szatmári uradalommal jutalmazta meg. Az 1270. november 17-én kiadott – sajnos, nem eredeti formában fennmaradt –, már említett privilegium szerint a különböző hadjáratok alkalmával tanúsított vitézkedése jutalmaképpen Sárköz, Újváros, Avas, Vámfalu és Parlag nevű birtokokat nyerte adományul.¹³ Minthogy ezen hadi események lehetséges időpontjaként inkább csak az 1260-as évek közepe, második fele jöhet szóba, Miklós részvételét az 1262v67 közötti dinasztikus viszály és belháború, valamint az ifjabb király Bulgária elleni 1263. és 1266. évi, nagyszabású akciói vonatkozásában kell feltételeznünk.¹⁴ Házassága, a hatalmas Mojs nádor leánya kezének elnyerése a tekintélyes és irigylésre méltó királyi adománynál azonban sokszorta nagyobb jelentőségű volt, a frigy révén ugyanis Miklós feltehetően magával a királyi családdal is távolabbi, a világi elit körében számon tartott és kivételes rangot biztosító rokoni kapcsolatba került. Noha a genealógiai kutatás már jó pár kísérletet tett annak felderítésére, forrásaink sajnos e tekintetben is kevés érdemi információt tartalmazó volta vagy éppen nem elégséges egyértelmősége miatt mindmáig nem sikerült megnyugtató választ adni a kérdésre, hogy Miklós apósa, Mojs, illetve annak hitvese, Erzsébet milyen módon állt rokonságban IV. Béla királlyal és utódaival.¹⁵ A legvalószí-

¹² Mészáros (11. jegyz.) 318–19.

¹³ Az oklevél szövegének csak rövid tartalmi kivonata maradt fenn egy 1409. márc. 6-i nádori kiadványban, így nem tudjuk, Miklós konkrétan mely szolgálatokért nyerte el az adományt. DL 31 053.; CDH VII/3. 65.; ÁKO 1988. sz. Ma valamennyi település Romániához tartozik és Szatmár megye területén található. Sárköz: ua.: Livada; Újváros és Avas: Avasújváros: Orașu Nou; Vámfalu: ua.: Vama; Parlag: Rózsapallag: Prilog.

¹⁴ Zsoldos Attila: *Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években*. Bp., 2007. (História Könyvtár. Monográfiák 24.) 18–100., 140–41.; Pauler Gyula: V. István bolgár hadjáratai. In: *Hunfalvy-album. Hunfalvy Pál félé százados akadémiai tagsága emlékére*. Bp., 1891. 168–74.

¹⁵ Wertner Mór: *Az Árpádok családi története*. Nagy-Becskerek, 1892. (Történeti nép-, és földrajzi könyvtár 52.) (a továbbiakban: Wertner, 1892.) 606–10.; Kis Bálint: *Az Árpádok királyi vére Magyarország családai*. Bp., 1895. 10–21.; Karácsonyi János: Magyar Sibilla. = *Turul*, 1922–1923. 37–38. évf. 3–13. (a továbbiakban: Karácsonyi, 1922/23.); Jakubovich Emil: Kún Erzsébet nőtstvére. = *Turul*, 1922–1923. 37–38. évf. 13–27. (a továbbiakban: Jakubovich)

nübbnek látszó, több egykori neves medievistánk által osztott vélemény szerint Mojs felesége nem az Árpád-ház sarja, esetleg egy magyar előkelőhöz férjhez ment ismeretlen, királyi vérből született hercegnő gyermeke, azaz egy király vagy herceg unokája, hanem István ifjabb király házastársának, a kun származású Erzsébet királynénak volt közelebbi oldalági vérrokona, jelesül nagynénje, esetleg unokatestvére.¹⁶ Házasságkötése révén Miklós – a későbbiekben – az uralkodóház mellett egy rendkívüli hatalmú és tekintélyű bárói família tagjaival, Héder nembeli „Kőszegi” Henrik bán családjával is rokonságba került, lévén, hogy annak legifjabb, szintén Henriknek nevezett fia Mojs nádor másik leányát vette feleségül.¹⁷

Miklós közéleti, politikai pályája 1273 őszétől kezdődően dokumentálható, amikor, valószínűleg október eleje táján Nagyszombat alatt Rátót nembeli Roland nádor és Gut-Keled nembeli Joakim tárnokmester seregében az országba tört s a várat megszállva tartó csehek ellen vitézkedett, majd, feltehetően ott tanúsított érdemei elismeréséül, vélhetően november közepe táján, esetleg kicsit később, 1274. január második felében – Pécs nembeli Dénes nádor „kormányában” – pohárnokmester s egyúttal beregi ispán lett. Első udvari méltósága elnyerésének időpontját illetően igen nagy a bizonytalanság, tekintve, hogy noha már egy 1273 végén, október 31. után kiadott uralkodói adománylevélben pohárnokmesternek címezik, előde nem sokkal később, 1274. január 12-én, ugyancsak egy királyi kiadványban ismét a mondott méltóság viselőjeként tűnik fel.¹⁸ Január 26-án már újfent ő szerepel pohárnokmesterként, emellett beregi ispánnak is címezik.¹⁹ Röviddel ezután,

¹⁶ Wertner, Karácsonyi és Jakubovich véleménye egy ponton egyezik csak: Mojs IV. László és III. András királyok által azok nővérének nevezett hitvese nagy valószínűség szerint valójában „Idősebb” Erzsébet királyné – szintén kun felmenőkkel bíró – rokona volt, tehát az Árpádok legutolsó, 1260 után született nemzedékéhez nőágon, az említett anyakirályné révén fűzte – talvolta, ugyanakkor igen nagy társadalmi presztízst jelentő – vérségi kötelék. L.: Wertner, 1892. (15. jegyz.) 609.; Karácsonyi, 1922/23. (15. jegyz.) 4–8.; Jakubovich (15. jegyz.) 25. A bonyolult genealógiai probléma és az egymástól nagyban eltérő megoldási javaslatok, valamint Jakubovichéval megegyező álláspontunk külön taglalására itt nincs elég hely, azt egy külön tanulmányban készülünk kifejteni.

¹⁷ 1280. szept. 26.: DL 30 293.; *Hazai okmánytár*. (Codex diplomaticus partius.) I–VIII. kötet. Kiadja, ill. szerk. Ipolyi Arnold, Nagy Imre, Páur Iván, Ráth Károly, Stummer Arnold, Vég-hely Dezső, Győr – Bp., 1865–1891. (a továbbiakban: HO) VIII. 258–60.; *Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez. (A Körösszegi és Adorjáni gróf Csáky család története. I. Oklevéltár.)* I/1. Bp., 1919. (a továbbiakban: CsO I/1.) 15–16.; Wertner, 1895. (1. jegyz.) 149.

¹⁸ 1273. szept. 3. u.: DL 31 184.; HO VI. 194–96.; ÁKO 2431. Itt feltétlenül meg kell jegyezzük, nem fogadható el a szóbanforgó privilegium – Zsoldos A. általi – dec. 19. utánra való datálása, az ugyanis okt. 31. és az utóbbi dátum között is kelhetett. Vö. Zsoldos, 2011. 60.; 1274. jan. 12.: DL 853.; *Árpád-kori új okmánytár*. (Codex diplomaticus Arpadianus continuatus.) IV–XII. kötet. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. Pest, Bp., 1862–1874. (Magyar történelmi emlékek. I. osztály.) (a továbbiakban: CDAC) IX. 49–51.; ÁKO 2443. sz.

¹⁹ DL 4706.; CDCr. Tomus VI. 64–65.; ÁKO 2447. sz.

vélhetően még valamikor az év első felében, bizonyosan február 21. és szeptember 3. között korábbi hivatalai mellé a kevei és krassói ispánságot is elnyerte.²⁰ Először e méltóságban felbukkanása – napi keltezéssel is ellátott – okiratainkban: augusztus 8., utoljára szeptember 30-án említik a tisztségeiben.²¹ A bárói hivatalok mellett egyéb elismerésben is részesült; a király 1274. február 22-én nagyapja, IV. Béla, valamint atyja, V. István király szolgálatában szerzett érdemeiért, továbbá a Nagyszombat vára alatti előző évi hősi helytállásáért a Hegy-magas nevű, Zala megyei vár-, és udvarnokfölddel adományozta meg.²²

Február vége óta adatolható beregi ispánsága okán valószínűnek látszik, hogy vele kell azonosítsuk az egy ugyancsak február 22. és szeptember eleje között kelt királyi oklevélben felbukkanó bizonyos Miklós ugocsai ispánt.²³ Erre enged következtetni legalábbis a két északkeleti vármegye szomszédsága, valamint, hogy az Árpád-kor legutolsó éveiben, de I. Károly uralkodása idején is a szóbanforgó megyéket, csakúgy esetenként Ugocsát és Máramarost szokás volt egy közös ispán joghatósága, igazgatása alá rendelni.²⁴ Mint látni fogjuk, körülbelül két évtizeddel később bizonyosan Miklós töltötte be Ugocsa, valamint a szintén Borsova megyéből kiszakadt és a 13. század század közepére különálló királyi erdőuraldommá alakult Máramaros ispáni székeit, úgy látszik tehát, 1274-ben is hasonló lehetett a helyzet.

A IV. László trónra lépte óta szakadatlanul és egyre erőszakosabban folyó bárói csoportharcokban, a 13. század végi magyar nemzetségi arisztokrácia e kegyetlen, ön- és főként országpusztító hatalmi tusakodásaiban csaknem kivételes politikai ügyességgel vagy szerencsével szerepelt; szokatlanul hosszú időn át, évekig sikerült az egymást sűrűn meg-megbuktató főúri klikk-kormányzatok tag-

²⁰ DL 71 682.; HO I. 60–64.; ÁKO 2462. sz.

²¹ 1274. aug. 8.: DL 49 222.; ÁKO 2524., szept. 30.: DL 862.; CDAC XII. 88–90.; ÁKO 2559. sz.

²² DL 24 794.; *Győri történelmi és régészeti füzetek*. III. kötet. Kiadják Ráth Károly, Rómer Flóris. Győr, 1865. 107–08.; ÁKO 2457. sz. Az oklevél narratiojának fordítása: *Középkori históriák oklevelekben (1002–1410)*. A szövegeket vál., az előszót és a jegyzeteket írta: Kristó Gyula. Szeged, 1992. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 1.) 81–82. A Tapolcától délre fekvő település ma ugyanezen a néven Veszprém megyéhez tartozik.

²³ DL 865.; CDAC XII. 105–07.; ÁKO 2476. sz. A szóbanforgó privilegium elmondja, a megadományozott többek között a csehek elleni, Laa vára alatt vívott harcok során –, azaz 1273. október eleje körül – vitézkedett, s az ezért elnyert birtokba Miklós ugocsai ispán iktatta be, azt tehát 1273 legvége és 1274 szeptembere közé kell helyeznünk. Azt hogy Miklóst az oklevélben – más hivatalai említése nélkül – csak ugocsai ispánnak címezik, azzal magyarázhatjuk, hogy a konkrét ügy, a vármegyében kapott adomány vonatkozásában Miklós területi illetékessége, joghatósága volt fontos, egyéb tisztségei pedig e tekintetben mellékesnek minősültek.

²⁴ Miklós ugocsai ispánságára csak 1299. aug. és 1303. okt. között vannak okleveles adataink, de gyanítható, hogy Máramaros ispánságával egyetemben akár egészen vajdai kinevezéséig (1315. júl.) viselte a tisztséget. „Jánki” Tamás, utóda az előbbi megyében, okiratilag kimutathatóan 1315–1320 között állt Ugocsa – és Bereg – élén. L.: Zsoldos, 2011. (2. jegyz.) 168., 216.; Engel, 1996. (2. jegyz.) 109., 152., 217., 219.

jának maradnia, korábbi tisztségét az újabb kormányban is megtartania, vagy azt egy másik, hasonló súlyú hivatalra cserélnie.²⁵ Minden bizonnyal az 1274. szeptember végi fővényi csata, Héder nembeli „Kőszegi” Henrik és Gut-Keled nembeli Joakim bukása, illetve az azt követő újabb hatalmi átrendeződés napjaiban cserélte pohárnokmesterségét és ispánságait az asztalnokmesteri méltóságra és vele a mosoni ispáni tisztre. Új udvari méltóságában csak később, egy november 27-én kiadott uralkodói diplomában tűnik fel –, ez azonban IV. László a Fővény–Bökénysomlyó melletti csata után kelt első oklevele, tehát méltóságnévsora minden bizonnyal a már hónapok óta érvényes helyzetet tükrözi –, Moson vármegye élén pedig december 2-án említik először.²⁶

A Kőszegi-fivérek és a Gut-Keledék újabb, 1275 korányári akciója során végül ő is elvesztette hivatalait; június 4-én még ő volt az asztalnokmester, 17-én azonban már Bászty nembeli Rénold viseli a tisztséget.²⁷ Ezt követően évekig nem találkozunk vele az országnagyok és a királyi tanács tagjai között, s úgy tűnik, a mellőzöttség ezen időszakában talán még megyésispáni tisztség sem jutott neki. Talán leginkább épp ez vitte rá, hogy 1276 márciusában fivérei, Móric, István és Domonkos oldalán részt vett Csák nembeli Máté fia Péter nádor Veszprém elleni vandál támadásában, amelynek során fegyvereseik a várost és a várban álló püspöki székesegyházat, valamint az a mellett századok, egyesek szerint Szent István kora óta működő és kiváló hírű káptalani iskolát feldúlták és kirabolták, majd az utóbbiakat tetézve, az amúgy is felbecsülhetetlen károkat okozó, végtelenül értelmetlen rombolást, fel is gyújtották.²⁸ A méltán országos botrányt okozó, egészen példátlan törvénytíprás fő oka a Kőszegi-család és a Péter nádor közötti több éve tartó, elkeseredett hatalmi harc volt, nem sokkal korábban választották meg ugyanis az egyik Kőszegi-testvért, Miklóst az egyházmegye püs-

²⁵ Az 1272 nyarát követő évek anarchikus belharcaira: Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. II. kötet. Bp., 1899.² (a továbbiakban: Pauler, 1899.) 314–18., 321–24., 333–37.; Szabó Károly: *Kun László 1272–1290*. Bp., 1886. (Magyar történeti életrajzok, 2. évf., 5. füzet) (a továbbiakban: Szabó) 19–23., 26–30.; Szűcs Jenő: *Az utolsó Árpádok*. Bp., 2002.² 391–402.

²⁶ 1274. nov. 27.: Magyar Nemzeti Levéltár, Magyar Országos Levéltár (Bp.), Diplomatikai Fényképtár. (a továbbiakban: DF) 249 083.; ÁKO 2562. sz.; dec. 2.: DL 86 840.; CDAC XII. 111–13.; ÁKO 2564. sz.

²⁷ 1275. jún. 4.: DL 903.; CDH V/2. 243–45.; ÁKO 2602. sz.; jún. 17.: DL 906.; CDAC IX. 114–15.; ÁKO 2604. sz.

²⁸ 1276. aug. 3.: DF 200 691.; HO IV. 55–56.; 1276. szept. 3.: DF 248 527.; CDH V/2. 367–69.; 1276. nov. 19.: DF 200 694.; Török János: *Magyarország primása. Közjogi és történeti vázolat*. II. rész. Pest, 1859. 36. (hibás évszám-közléssel); 1276. (s. d.): DF 200 695.; CDH VII/2. 46–49.; [1281.] máj. 3.: DF 200 705.; CDAC IX. 299.; 1283. nov. 28.: DF 200 814.; CDAC IV. 255–56. Szabó K. az év nyarára teszi Veszprém feldúlását: Szabó, (25. jegyz.) 36–37.; Pauler Gy. és nyomán Gutheil Jenő pedig máj–jún. folyamára, l.: Pauler, 1899. (25. jegyz.) 323–324., 551.: 228. jegyz.; Gutheil Jenő: *Az Árpád-kori Veszprém*. Veszprém, 1979.² (A Veszprém megyei Levéltár kiadványai 1.) (a továbbiakban: Gutheil) 231.

pökévé, Csák nembeli Péter pedig bizonytalanságot keltett. A veszprémi püspökséget és székeskáptalant ért katasztrófáról megemlékező okleveleinkben az eszement rombolás és a féktelen jogsértések olyan „véget nem érő” bűnlajstromát találjuk, ami az ország életét majdnem félévszázadon át meghatározó anarchia és züllés szomorú évtizedeiben is egészen megdöbbentő, és kivételes esetnek számítottak.

Mint egykorú okirataink részletesen elősorolják büntetteiket; a nádor és Miklós, miután emberei élén betört a városba, s a várat elfoglalta, a székesegyház kincstárát csaknem az utolsó szögig kifosztotta, a könyvtár teljes – rendkívül nagy értékű – gyűjteményét elrabolta, az oltárokat minden ékítményüktől kifosztatta, majd – azokban is pénz vagy kincseket remélve –, sorra összetörette, szétromboltatta. A szentek drága ereklyetartóit ugyancsak elvitette, melynek során emberei a csontokat és egyéb relikviákat kiszórták és lábbal taposták azokat. Az egyháznak és a környékbeli birtokosoknak a levéltárban őrzött okleveleit széthányták és összetépdesték, a káptalan pecsétjét széttrórták, majd a tiltakozó, s templomuk védelmére kelt prépostot, az espereseket, kanonokokat és papokat személyükben is külön-külön kirabolva, tetteleg bántalmazták, meztelenre vetkőztették, végül lovaikhoz kötözve vonszolták-kínózták azokat. Iszonyatos büntetteiket az ország történetében a pogánylázadások kora óta ismeretlen gaztettel tetézték, az egyháziak és a háznépükhöz tartozó szolgák közül a székesegyházban, az oltár mögött 68 személyt állati módon legyilkoltak, végezetül pedig a templomot s az azzal szomszédos egyházi épületeket, így a káptalan házait és a püspökség messze földön híres papképző iskoláját felgyújtották és a tűz által teljesen elpusztították. Veszprémi banditizmusukkal egyidejűleg Péter nádor csatlósai, valamint helyi szövetségesei megtámadták és – hasonló fékevesztett barbársággal – kirabolták a vármegye északi részén, csak kisebb távolságra fekvő hántai társaskáptalant is.

Részvételével Csák nembeli Péter – Veszprém városa, elsősorban pedig a Szent Mihály-egyház elleni – megtorló akciójában egyértelműen a nádor vezette, a Csák nemzetség legtekintélyesebb előkelőit tömörítő főúri párt mellett kötelezte el magát. Döntésében, amelyet, mint láttuk, az 1273–75 közötti, különösen fordulatos és kiélezett hatalmi küzdelmek idején még sikerült elodáznia, vélhetően meghatározó szerepet játszott az is, hogy mint elsősorban Győr vármegyei birtokos komolyabb konfliktusba keveredett a jószágai közvetlen szomszédságában terjeszkedő, s ekkorra a Vas, Sopron és Győr megyék java részét már családi magánhatalmuk alá vont, illetve a tartományuraságuk keretei közé kényszerített Kőszegiekkel. Hamarosan nyilvánvalóvá lett, az összeütközés elkerülhetetlen, Henrik bán és fiai őt, valamint fivéreit is népes magánfamíliájuk tagjává kívánják tenni, vagy ha ezt nem hajlandók vállalni, egyszerűen kiűzik őket birtokaikról. A roppant erővel rendelkező, s méltán rossz hírű Kőszegiek ellenében a Csák nemzetség legtekintélyesebb ágának feje, az azokkal már jó ideje nyílt harcban

álló Péter megfelelő és biztos szövetségesnek ígérkezett, ugyancsak számottevő magánhatalmi bázisa, valamint többször viselt magas országnagyi méltóságai miatt is. A dúlás során a püspökség és a székeskáptalan javaiban csak a város területén keletkezett károk összértékét a királyi tanácsban üléselő prelátságok és bárók felfoghatatlanul nagy összegre, legkevesebb ötvenezer márkára becsülték.²⁹ A kemény és következetes személyi számonkérés azonban az ország anarchikus viszonyai és a királyi, illetve kormányzati tekintély siralmas helyzete miatt nem csupán késett, de végül teljesen el is maradt. Csak nembeli Pétert a király nem sokkal később ugyan leváltotta a nádorságról és vele együtt távoznia kellett a hatalomból több az ügyben érintett nagybirtokosnak is, egyéb retorzió (a legkevesebb egy szélesebb körű birtokelkobzás lett volna) azonban ismereteink szerint egyiküket sem érte.

Miklós és testvérei olyannyira nem tartottak a királyi igazságszolgáltatástól, hogy a Veszprém feldúlását követő időszakban is, évekig rendszeresen és nagy vehemenciával fosztogatták a dunántúli egyházak, első helyen épp az amúgy is óriási károkat elszenvedett veszprémi püspökség birtokait. Valószínűleg egy-két évvel később, 1278 táján támadták meg és rabolták ki a Zala megyei Tapolca mezővárost, illetve annak Szűz Mária tiszteletére szentelt egyházát, aminek során a templomot védő plébánost és káplánjait is megsebesítették, valamint az egyház vandál feldúlásával és kifosztásával több ezer marka értékű kárt okoztak. Büntetlen és folyamatos törvénytírásaikat megelégtelve, Péter veszprémi püspök minden bizonnyal 1280-ban egyházi fenyegetéssel sújtotta őket, ez azonban a jelek szerint mit sem ért, s érdemleges eredményt később sem hozott.³⁰ A veszprémi főpap ezen túl – kielégítően sajnos kevésbé bizonyítható meglátásunk szerint – más, a szélsőségesen eldurvult, erőszakos viszonyok között jóval hatékonyabb módon is elégtételt vett a volt vajda és fivérei által elkövetett büntettekért.

Egy, a győri székeskáptalan által évtizedekkel az események után, 1308-ban kiadott tanúságlevelé szerint több – Pok nembeli Miklós tágabb rokonságához tartozó – nemes, valamint az érintett rendház prépostja elismerte, hogy a poki Szent István protomártír-monostornak a (néhai) Péter püspök által Szigliget vára elfoglalásakor elvitt és Veszprémbe, főpapi székhelyére szállított egyházi ruháit, kegytárgyait és ékszereit a veszprémi káptalan hiánytalanul visszaadta.³¹ Az érdekes, szerencsés módon eredetiben fennmaradt oklevél tudósítását a korábbi ku-

²⁹ 1276. (s. d.): CDH VII/2. 46–49.; 1277. (s. d.): CDH IX/7. 692–96.

³⁰ Péter püspök kiközösítő oklevelét a veszprémi székeskáptalan 1280. máj. 21-én írta át, így valószínű, hogy a főpapi kiadvány is abban az évben kelt. DF 200 034.; Gutheil (28. jegyz.) 310., 45. sz. regeszta

³¹ 1308. szept. 5.: DF 229 961.; HO IV. 116–17.; Anjou-kori oklevéltár. (Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia.) I–XV. kötet. Szerk. Kristó Gyula, Blazovich László, Géczi Lajos, Almási Tibor, Köfalvi Tamás, Tóth Ildikó, Bp. – Szeged, 1990–2004. (a továbbiakban: AO) II. 434. sz.

tatás, mint az valóban kézenfekvőnek tűnik, egységesen úgy értelmezte, hogy a poki kolostor ott őrzött, vagy oda menekített szóbanforgó értékes vagyontárgyait és kellékeit a veszprémi püspök – annak elfoglalása idején – Szigliget várából tulajdonította el, valamint, hogy az erősség az idő szerint, azaz talán az 1280-as évek közepén Miklós, esetleg atyai rokonsága kezén volt.³² E hagyományos véleményyt kérdőjelezte meg a közelmúltban a Fons oldalain – a szigligeti vár középkori történetét bemutató – alapos tanulmányában Mészáros Orsolya. A szerző – illetve az annak figyelmét erre Mészáros közlése szerint felhívó Solymosi László – úgy véli, az oklevél megfogalmazásából nem következtethetünk arra, hogy a Balaton-parti erősség „Kőszegi” Péter püspök általi bevétele, valamint a poki prépostság kincseinek elrablása között közvetlen összefüggés volt, jelesül, hogy az ingóságokat a várból vitték volna el a veszprémi főpap katonái, sokkal valószínűbb ellenben, hogy két külön, feltehetően nagyjából egyidejűleg történt eseményről van szó, amelyeket csupán Péter személye, nem pedig a helyszín köt össze, következésképp az is kétséges, Szigliget valóban a Pok nembeliektől került-e a birtokába.

A magunk részéről Mészáros – bizonyos részleteiben valóban elgondolkodtató – érvelését, illetve álláspontját nem tudjuk elfogadni. Egyfelől megítélésünk szerint felettébb csekély a valószínűsége annak, hogy a jogsérelmet elszenvedett fél, vagy a megegyezést 1308-ban hivatalos okiratba foglaló győri káptalan egy megyebeli, Pokon egykor elkövetett (Mészáros értelmezése kimondatlanul, konkrétan megjelöletlenül ugyan, de minden bizonnyal oda helyezi az eseményt) hatalmaskodási eset időpontját egy onnan többnapos járóföldre, jó 100 km-es távolságban fekvő, különösebb, főként pedig országos jelentőséggel nem bíró vár elfoglalásához viszonyítva határozta volna meg. A kor számtalan forrásból ismert züllött közállapotait, a mindenfelé elhatalmasodott anarchiát és az 1270-es, 80-as években elsősorban éppen a Dunántúl északi részén csaknem állandósult, pusztító belharcolat figyelembe véve ugyanakkor joggal tételezhetjük fel, hogy Pok-atyafiság tagjai a kegyuraságuk alá tartozó Szent István-prépostság mozdítható javait igyekeztek biztonságba helyezni, így kerülhettek az egyház értékei Szigliget várába, ahol talán a királyi várnagyság tisztét egyikük látta el akkori-ban, avagy –, mint azt Mészáros is felvetette, s magunk is valószínűbbnek véljük –, ahol birtokosként Miklós parancsolt.³³ A törvényszegésekben, hatalmaskodásban nagy gyakorlatot szerzett báró az 1272 utáni zavaros években különösebb gond nélkül megszerezhetette a Hegymagas nevű falujával szomszédos erősséget, s az önkényes foglalás miatti esetleges számonkéréstől sem kellett különösebben

³² Gutheil (28. jegyz.) 239–40.; Veress D. Csaba: *Várak a Balaton körül. A balatoni várak hadtörténete*. Bp., 1996. (a továbbiakban: Veress) 43.

³³ Veress (32. jegyz.) 38.; Mészáros (11. jegyz.) 319.

tartania.³⁴ Érdeemes végezetül azt is megfontolnunk, hogy még a kor szomorú viszonyai között sem tudunk olyan esetről, amikor egy magyar főpap a keresztény hit és szellem szerinti egyik legnagyobb bűn, szentségtörés elkövetésére vete-medvén, fegyvereseivel megrohant és kirabolt volna egy felszentelt monostort, vagy más egyházi intézményt, míg ugyanez a világi helyek, így jelesen Szigliget vonatkozásában már sokkal inkább elképzelhető.

Miklós Csák nembeli Péter oldalán, mint annak egyik leghűbb szövetségese tért vissza a kormányzatba; 1277-ben, valószínűleg az év közepe táján, feltehetően még július 14., bizonyosan pedig november 10. előtt erdélyi vajda lett, s a jelek szerint tisztét több későbbi gyors kormányátalakulás dacára (egy év leforgása alatt három főúr váltotta egymást a nádorságban!) egészen 1278 közepéig, pontosabban vélhetően június 21. tájáig megőrizte.³⁵ Először november 10-én szerepel a méltóságban, utódát, Aba nembeli Fintát, pedig 1278. november 6-án említi.³⁶

Hogy az 1277 novemberében kelt királyi adománylevél méltóságsorában említett Miklós vajda személyével, nem pedig a korban különösen nagy számban szereplő más Miklós nevű bárók valamelyikével azonosítható, egyfelől több, az utóbbi lehetőséget nagy valószínűséggel kizáró megfontolás, másrészt két pozitív és perdöntő adat támasztja alá. A kérdésben érdemes előbb a szóba jöhető, ekkortájt élt és tevékenykedett azonos nevű bárókat sorra vennünk. Ezek közül – elvileg – mindenekelőtt Geregye nembeli Pál néhai országbíró fia merülhet fel, aki okiratilag bizonyíthatóan 1265 és 1274 között négy ízben is elnyerte a vajdai méltóságot, ha azonban figyelembe vesszük, hogy valamennyi nyilvánvaló hivatalviselése alkalmával Gut-Keled nembeli Joakim és a Kőszegiek szövetségeseként jutott bárói tisztségeibe, illetve az ellenpárt kormányzásai idején kivétel nélkül mindig meg kellett válnia azoktól, hamar beláthatjuk, ő aligha lehet az 1277. évi erdélyi vajda. Ugyane megfontolásból minősíthetjük valószínűtlennek

³⁴ Az is elképzelhető, hogy a várat annak várnagya, talán épp az egyik Pok nembeli rokon játszotta a kezére.

³⁵ (1277.) júl. 14.: HO VI. 213. Feltehetően Héder nembeli Henrik fia „Kőszegi” Miklós nádor jan. 17. és júl. 13. közé helyezhető leváltásakor nyerte el a bárói hivatalt. L.: Zsoldos, 2011. (2. jegyz.) 176., 199. Máté, Péter fivére, az addigi vajda valószínűleg szintén ekkor került ispánként „Kőszegi” Miklós helyére Sopron és Moson megye élére. Péter nádor és Miklós vajda kétségkívül csak 1277. nov. 10-én szerepel először teljes keltezéssel ellátott oklevélben: DF 248 639.; Monumenta ecclesiae Strigoniensis. Tomus II. Ordine chron. disposuit, dissertationes et notis illustravit Knauz, Ferdinandus. Strigonii, 1882. (a továbbiakban: MES II.) 76–77.; ÁKO 2823. sz. Bizonyosan 1278. jún. 19. után, valószínűleg 27. előtt volt kénytelen Csák nembeli Péter átadni a nádori méltóságot testvérének, Máténak, feltehetően ő is e napokban vesztette el hivatalát. L.: 1278. jún. 19.: DL 66 784.; HO VIII. 190–91.; ÁKO 2870. sz.; júl. 27.?: Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg Band II. Bearbeitet von Lindeck-Pozza, Irmtraut. Graz–Köln, 1965. 131.

³⁶ 1277. nov. 10.: DF 248 639.; MES II. 76–77.; ÁKO 2823. sz.; 1278. nov. 6.: CDCr. Tomus VI. 261–66.

az említett Joakim tárnokmester testvérének személyét, aki egyébként, már amennyire az megállapítható, ottani nagybirtokosként ráadásul kimondottan a drávántúli országrészek kormányzati tisztségei iránt érdeklődött; országbíróságán kívül előbb kemléki, utóbb gecskai ispán volt, majd 1275–79 között kétszer a szlavón, egy ízben pedig horvát báni hivatalt viselte. Héder nembeli „Kőszegi” Henrik fia Miklós nagy valószínűséggel szintén kizárható, tekintve, épp 1277 nyarán vesztette el a nádorságot, valamint esett ki – évekre – a királyi tanácsból és nem mellesleg a vajdai hivatal az ő pályaképében is igen meglepő elem lenne. Miklós ugyanakkor számos királyi oklevélben, csakúgy, mint egyes hatóságok és hiteleshelyek okirataiban, valamint saját kiadványaiban két-három évtizeddel hivatalviselése után is „vajda” címmel szerepel. Előbb III. András 1299. február 19-én, ugyanaz év augusztus 7-én, majd november 4-én kelt okleveleiben nevezi vajdának, de ugyane tiszteleti címmel illették 1307. október 10-én, az I. Károlyt uralkodói jogaiban ünnepélyesen elismerő és megerősítő rákosi országgyűlésen kiadott diplomában, továbbá az erdélyi székeskáptalan 1303. október 11-én, számára készült jelentésében is. Az Ugocsa vármegye ispánjaként – a helyi szolgabírákkal közösen – 1301. április 8-án kibocsátott oklevele elmosódott, mára sajnos kivehetetlen intulatiojában minden bizonnyal ő maga is használta a vajdai címet. III. András első vonatkozó, 1299. februári oklevelében ugyanakkor szerencsénkre atyját is megnevezte, ami kétségbevonhatatlanul bizonyítja tehát a korábban erdélyi vajdai méltóságot viselt Miklós vele való azonosságát. Megállapításunkat Miklós két alább ismertetett pecsétje is alátámasztja, amelyek köriratában a „vajda” cím egykor szintén olvasható volt.

Egy 1278. február 23-ra keltezett hamis oklevél szerint a király azon szolgáltatáiért, melyeket annak Finta nádor fogságából való kiszabadításával tett, a Kapyon nembeli Jákó fia Andrástól felségsértés bűnének elkövetése miatt elkobzott – Szatmár megyei –, a Szamos mellett, (Aranyos-) Meggyes közelében fekvő Jákóvára nevű erősségét minden tartozékával neki adományozta.³⁷ A – nyilvánvaló és a kutatás által már régen felismert, illetve bizonyított – hamisítás hátterében, hasonlóan a legtöbb ilyen esethez, valószínűleg itt is az állhatott, hogy Miklós utódai – talán több emberöltővel az események után, a 14. század végén – valamiféle ködös, homályos, vagy éppen merő kitaláción alapuló családi hagyományok összegyűrése és elterjesztése révén, valószínűleg e veszélyes eszközzel, hamis iratok készíttetésével, illetve felhasználásával kívántak élni, hogy a nagy értékű váruadalomra jogot formálhassanak, esetleg pert indíthassanak azért.

Feltehetően ekkoriból, 1277-ből vagy 1278-ból származik első, egy szintén hamis, állítólag Erzsébet idősebb királyné, macsói és boszniai hercegnő által 1280-ban kiadott oklevelére – minden bizonnyal csak utólag – ráfüggesztett pe-

³⁷ DL 31 053.; CDH V/2. 425–27.; egyértelműen hamis voltára: Pauler, 1899. (25. jegyz.) 598.; ÁKO 2846. sz. Meggyes ma: Aranyosmeggyes: Medie u Aurit Romániában, Szatmár megyében fekszik.

csétje. Csaknem érthetetlen, hogy miért és miként került a mára már teljesen elkopott, olvashatatlan, de körülbelül 130 éve még kibogarászható köriratú, Miklóst erdélyi (?) vajdának címező pecsét, ráadásul egyedülként, a kétségkívül egyetlen pecséthelyre, az özvegy királyné nevében hamisított, fia, IV. László állítólagos, 1278. október 10-i (később, 1327-ben egyébként I. Károly gondos kancelláriáját is megtévesztő) adományát megerősítő privilegiumára, abban ugyanis Miklóst nem említik és az ezáltal megszerezni kívánt birtokok sem Erdélyben, esetleg az 1270-es években viselt megyésispánságai (Bereg, Krassó, Keve, Ugocsa, Moson) területén, hanem a Szepességben feküdtek, amellyel a főúrnak semmilyen hivatali vagy személyes kapcsolata nem volt.³⁸ A valószínűsíthetően 1277-ben készült (első) vajdai typariuma felhasználásával hamisított, vagy egy ezidőtájt kiadott (és azóta elveszett) nagybárai okleveléről levett, körülbelül öt cm átmérőjű, sérült, nagyjából negyedrészt kitört, természetes, bézs színű cipóba nyomott, fekete színű, enyhén elipszis alakú viaszpecsét rajzát először Nyáry Albert közölte 1886-ban heraldikai kézikönyvében.³⁹ Az első, vélhetően a neves tudóstárs ábrázolása, nem pedig tényleges szemrevételezés alapján készült leírást Csoma József adta az akkor (1904) feltehetően még kielégítő állapotú pecsétről, eszerint azon a kerek mező közepén ötször vágott pajzs, a körül hat darab, szimmetrikusan elhelyezkedő, hatszirmú kis virág, rózsza (?) volt egykor látható.⁴⁰

1280. szeptember 26-án apósa, „Dároi” Mojs, V. István nádora, volt szlavón bán, királynéi országbíró és tárnokmester végrendeletében leányára hagyta Medgyes és „Zolun” nevű erdélyi birtokait.⁴¹ Halála után az özvegy, IV. László már említett rokona adományként megerősítette a rendelkezést, s erről a királlyal 1281. január 2-án oklevelet állíttatott ki.⁴² Első felesége, a nagyhatalmú és feletébb tekintélyes báró leánya, Erzsébet 1260 (vagy 1267) és 1281 között szerepel

³⁸ 1280.: DL 1008.; Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és a királynék okleveleinek kritikai jegyzéke. (Regesta ducum, ducissarum stirpis Arpadianae necnon reginarum critico-diplomatica.) Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerk. Zsoldos Attila. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 45.) 133. sz. A pecsét MOL-beli jelzete: V 2 104.; IV. László hamis kiadványa: 1278. okt. 10.: DL 40 139.; ÁKO 2901. sz.; 1327. okt. 27.: DL 63 656.; CDH VIII/3. 190–92.; AO XI. 506. sz.

³⁹ Nyáry Albert: *A heraldika vezérfonala*. Bp., 1886. VI. tábla, 57. kép. Az ezüst és zöld színű fonalak sodratán függő pecsét teljes magassága 7.5 cm, magának a pecsétképnek 4.4 cm a rövidebb, 5.2 cm a hosszabb tengelye.

⁴⁰ Csoma József: *Magyar nemzeti címerek*. In: Karácsonyi, 1995. 1285.; Rác György: *Az Árpádok sávozott címere egyes főúri pecséteken a XIII–XIV. században*. = *Levéltári Közlemények*, 1992. 63. évf. 128.; Körmendi Tamás: *A magyarországi nemzeti címerek kialakulásának kérdéséhez*. = *Századok*, 2009. 143. évf. 396., 409.

⁴¹ 1280. szept. 26.: DL 30 293.; HO VI. 258–60.; CsO I/1. 15–16. Mojs magánjog-történeti szempontból is érdekes végrendeletére: Kulcsár Beáta: „In mortis articulo constitutus...”: egy Árpád-kori előkelő végrendeletének tanulságai. = *Studia Caroliensia*, 2006. 7. évf. 3–4. sz. 47–63.

⁴² 1281. jan. 2.: DL 31 053.; CDH X/4. 858–59.; ÁKO 3091. sz.

okiratainkban.⁴³ Ezt követően mind ő, mind családtagjai hosszú időre eltűnnek okleveles forrásainkból, a jelek szerint IV. László neheztelése miatt vagy más okból kifolyólag vissza kellett vonulnia az udvari és az országos politika színteréről. Valószínűleg ekkor – talán elsősorban a Kőszegiekkel való mindennapos konfliktusokba belefáradva, azok több Győr környéki birtokát is érintő, erőszakos terjeszkedését végleg megelégtelve – hagyta el családja ősi, Marcal-parti fészket és költözött át az ország másik „végébe”, a Tiszántúlra, a Szatmár megyei Meggyesen lévő uradalmába.

Miután megözvegyült, vélhetően ezen homályos időszakban kötötte második házasságát az ugyancsak igen tehetős és befolyásos Kaplyon-nemzetségbeli „Nagymihályi” András volt ungi ispán leányával, Katával.⁴⁴ Látszólag ezt valószínűsíti, hogy apósa, illetve a Nagymihályiak családi birtokai Ung és Zemplén megyékben feküdtek, ősi, nemzetségi jószágaik pedig konkrétan Szatmárhoz kötötték azokat, így Miklós vélhetően csak odatelepülése után lépett kapcsolatba, majd barátságra velük. Második hitvese minden bizonnyal sokkal fiatalabb volt nála, valószínűleg akár a leánya is lehetett volna, Kata ugyanis jóval az ő elhunytá után, még 1331 őszén is élt.⁴⁵ A nyugalmas szatmári visszavonultság éveit a volt vajda főként a földbirtokos nemesek legnépszerűbb, hasznos tevékenységével, fekvősegeinek, javainak gyarapításával tölthette, fennmaradt forrásainkban azonban ennek kapcsán sem találkozunk nevével csaknem két évtizedig.

III. András uralkodása vége felé, 1299. augusztus 7-én bukkan fel ismét, amikor is a király, vajdának nevezve, mint ugocsai ispánt utasítja, majd egy másik ezévi oklevelében, november 4-én, ugocsai és máramarosi ispánnak, valamint szintén vajdának címezi.⁴⁶ Az előbbi megye ispánságát kevéssel azelőtt, feltehetően csak abban az évben nyerhette el, lévén, előde még 1298. november végén is hivatalban volt, Máramaros vonatkozásában ugyanakkor elképzelhető, hogy jóval korábban, akár az már évtized első felében az élére került.⁴⁷

⁴³ 1260-ban feltehetőleg már élt, bár atyja, IV. Béla királytól nyert – szabad végrendelkezést biztosító – privilegiumában csak általában Mojs leánygyermekéről beszél, így név szerint nem említi. DL 503.; CDCr. Tomus V. 175–76.; ÁKO 1247. 1267-ben Mojs 1267-ben (esetleg néhány évvel korábban) több somogyi és drávántúli birtokát valóban feleségére és leányaira hagyta, azonban – sajnálatos módon – az ezt megerősítő királyi oklevél sem közli a kedvezményezettek neveit. DL 629.; CDAC XI. 566.; ÁKO 1548. sz.; Karácsonyi, 1995. (2. jegyz.) 899.

⁴⁴ DL 85 224., *A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára*. I. kötet. Szerk. Nagy Gyula, Bp., 1887. (a továbbiakban: SzO I.) 67–69.; AO XV. 496. sz.

⁴⁵ SzO I. 67–69. A Nagymihályiakra: Karácsonyi, 1995. 753–54.

⁴⁶ 1299. aug. 7.: DL 107 417.; ÁKO 4262. sz.; nov. 4.: DL 107 418.; ÁKO 4276. sz.

⁴⁷ Zsoldos, 2011. (2. jegyz.) 168. Megjegyezzük, hogy III. András király év-megjelölés nélkül, okt. 13-án kelt, Miklós elődéhez, Bonus ugocsai ispánhoz és a megyei szolgabírákhoz intézett parancslevelének Borsa I. általi datálása az ÁKO utolsó kötetében korántsem eléggé meggyőző. Az oklevél regesztájához a szerkesztő csupán annyit fűzött hozzá, hogy 1294 októberében a király a Tiszántúlon tartózkodott, ezért a kiadvány keltét „1298-ra kellett tenni”, amikor III.

A III. András halála utáni zűrzavaros években, az I. Károly és Vencel, majd Ottó királyok közötti trónharc idején nem ismerjük állásfoglalását, a jelek szerint inkább távol maradt a kemény politikai és fegyveres küzdelmektől, a helyi, tiszaháti közéletben viszont továbbra is meghatározó szerepet vállalt, megtartotta és – formálisan – igazgatta is ispánságait.⁴⁸ 1307. október 10-én részt vett a Károlyt örökösödési és uralkodói jogaiban megerősítő, az ország királyának hivatalosan is elismerő rákosi országgyűlésen, legkésőbb ekkorra tehát már bizonyosan csatlakozott a nápolyi trónkövetelő pártjához.⁴⁹ Ezt követően megint évekig nem találkozunk nevével forrásainkban, csak a rozgonyi csata után, az uralkodó abaúji hadjárata idején, 1312. július 8-án tűnik fel ismét, mint a (Sáros-) Patakon vele – vélhetően a királyi tanács tagjaként – ülésező bárók egyike.⁵⁰ Lévén a Kassa közeliében, a Tárca egy mezején megvívott győztes ütközet mindössze három héttel korábban, június 15-én folyt le, egyetérthetünk Karácsonyi J. és Kristó vélelmével, miszerint nem csupán később, értesülve a – Károly hívei számára – rendkívül örömteli hírről, a hónap vége táján csatlakozott a királyi sereghöz, hanem jelen volt és részt is vett az első nagy csatában.⁵¹ 1313. augusztus 1-én Budán találjuk, ezúttal

András – a kérdéses őszi hetekben – bizonyosan Budán volt. Vö. ÁKO 4197. sz. Az oklevelet – szintén regeszta formájában – 2006-ban ugocsai oklevéltárában újra közreadó C. Tóth Norbert fenntartás és kritika, vagy kiegészítő megjegyzés nélkül elfogadta Borsa véleményét és az Zsoldos A. kiváló archontológiai kézikönyvében is mintegy tényként jelent meg. L.: C. Tóth Norbert: *Ugocsa megye hatóságának oklevelei (1290–1526)*. Bp., 2006. 3. sz.; Zsoldos, 2011. (2. jegyz.) 215–16. Az oklevél keltének meghatározásánál elvben azonban, és emiatt Borsa határozott állásfoglalása egyáltalán nem érthető, még legalább két év szóba jöhet, „köszönhetően” III. András király időnként meglehetősen szellős itineráriumának, valamint a megyei ispánok még az 1290-es években is alig ismert, különösen hiányos hivatalviselési adatainak. Így többé-kevésbé minden további nélkül elképzelhető 1293-as, 1295-ös, sőt, végső soron akár 1291. évi kelet is, tagadhatatlan ugyanakkor, hogy a legnagyobb valószínűsége az 1298-ban történt kiadásnak van. Az említett évek közül az első kettő, 1291. és 1293. indokolt kizárására valójában nem az uralkodó itineráriuma alapján van lehetőség, hanem annak egy 1294. szept. 24-i diplomája nyomán, abban ugyanis az uralkodó, ellentétben a kérdéses, Borsa által egyszerűen 1298-ra datált kiadvánnyal, az előtte lefolyt jogügylet egyik fő szereplőjét, Hont-Pázmány nembeli Achilles pataki plébánost még nem nevezi káplánjának, következőképp az ismeretlen évben, okt. 13-án kibocsátott királyi oklevél nagy valószínűség szerint nem kelhetett 1294 őszt megelőzően.

⁴⁸ 1301. ápr. 8-án mint ugocsai ispán a vármegye székhelyén, Szőlősen keltez: DF 281 281.; AO I. 28. sz. (Az oklevél kiadatlan.) 1303. okt. 11-én kelt oklevelében a gyulafehérvári káptalan – vajdának címezve, mint máramarosi és illetékes, ugocsai ispánt – egy megyéjébeli iktatásra kéri fel: DL 1653.; CDH VIII/1. 147–48.; AO I. 462. sz.; Engel, 1996. (2. jegyz.) 152., 217. Tényleges erdélyi vajdasága bizonyosan kizárható, hisz az országrész nagyura, Kán nembeli László ezidő szerint volt hatalma csúcán. Vajdai címét ilyenformán a fehérvári egyház részéről csak egyfajta megtisztelő gesztusnak kell tartanunk.

⁴⁹ DL 39 259.; CDH VIII/1. 223–24.; ÁKO 243. sz. Az oklevélben szintén vajdai címmel szerepel.

⁵⁰ DL 33 567.; CDCr. Tomus VIII. 312–13.; AO III. 333. sz.

⁵¹ Karácsonyi, 1995. (2. jegyz.) 900.; Reiszig Ede: Győr vármegye nemes családai. In. *Magyarország vármegyéi és városai. Győr vármegye*. (Magyarország monográfiája.) Szerk. Borovszky Samu, Bp., 1908. 422.; Kristó, 1999. (2. jegyz.) 52.

– Borsa nembeli Kopasz nádor, Rátót nembeli Domokos tárnokmester és más bárók társaságában – mint a király által kiküldött bíró Csák nembeli János országbíró ítélkezésében segédkezett.⁵² Pontosan két évvel később, I. Károly 1315. augusztus 1-i, lippai kiadványában már mint erdélyi vajdát említi, kinevezésére feltehetően július folyamán, talán a hónap második felében kerülhetett sor.⁵³

Bár nemrégiben felmerült, hogy esetleg Kán nembeli Lászlóval egyidejűleg, ténylegesen is viselte a bárói méltóságot 1312 nyaratól, korábbi „vajdasága” meggyőződésünk szerint csupán úgynevezett tiszteleti titulus volt; a kor általános szokása szerint, hasonlóan számos volt nádorhoz, szlavón bánhoz és vajdához, évtizedekkel azelőtt viselt méltóságára utalva címezték így.⁵⁴ Feltehető esetleg ugyanakkor, hogy Miklós 1315 előtti vajdai címét egyfajta egy előre kijelölt, de az Erdélyben fennálló uralmi helyzet okán ténylegesen még el nem foglalt, preztív hivatalnak kell tartanunk. Továbblepve, elképzelhetőnek tartjuk, hogy I. Károly – annak jól ismert megbízhatatlansága, illetve a Szentkorona átadása körüli hosszas huzavona miatt – az 1310-es évek elején már nem tekintette törvényes vajdának Erdély oligarcháját, utódát Miklós személyében ki is választotta, hivatalba helyezéséhez, egyben Kán nembeli László hatalmának – ahhoz elengedhetetlenül szükséges – letöréséhez azonban nem volt (még) elegendő ereje.⁵⁵

Kinevezésekor roppant nehéz, embertpróbáló feladatra vállalkozott, s mint tanulmányunk elején már utaltunk rá, a vajdaságra való kiválasztását – egyfelől igen magas kora miatt, másrészt pedig mert az egyúttal I. Károly számos, már többszörösen bizonyított, tettekre és sikeres seregvezérének mellőzését jelentette – felettébb meglepő döntésnek minősíthetjük. Személye mellett szólt minden bizonnyal, hogy, igaz jóval egy egész emberöltővel korábban már viselte Er-

⁵² DL 33 568.; AO III. 577. sz. (Kiadatlan országbírói ítéletlevél.)

⁵³ DF 248 545.; CDH VIII/2. 63–68.; Kristó Gyula: Erdély 1315-ben. In: *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. Kovács András, Sipos Gábor, Tonk Sándor, Kolozsvár, 1996. 333–42. (a továbbiakban: Kristó, 1996.), itt: 338–39.; Kristó, 1999. (2. jegyz.) 52.

⁵⁴ Vajk (1. jegyz.) 420.: 52. jegyz. A dolog nyitja szerintünk éppen abban áll, hogy Miklóst ekkor, 1315 nyarán írják első ízben okirataink „erdélyi vajdá”-nak, nem csupán mint korábban számos alkalommal, „vajdá”-nak, ami, lényegi, sőt, perdöntő különbség. Vajdai címet sokan viseltek a korban, elsősorban természetesen azok, akik – mint láttuk, ő is – korábban már betöltötték a hivatalt, főként az azoktól okkal tartó egyházak nevezték vajdának az erőszakos nagybirtokosokat alázasosan, kényszerű, avagy önkéntes áltiszteletből. Erdély tényleges és megkérdőjelezhetetlen hatalmú (ebben az értelemben tehát egyedüli) vajdája, valamint ura mindezek ellenére azonban Kán nembeli László volt.

⁵⁵ I. Károly király és László vajda felemás viszonyához: Salagean, Tudor: Transylvania against Charles Robert: Voivode Ladislaus Kán and his Position in the Contest for the Hungarian Crown (1301–1310). In: *La diplomatie des états Angevins aux XIIIe et XIVe siècles. (macy in the Countries of the Angevin Dynasty in the Thirteenth –Fourteenth Centuries.)* Actes du colloque international de Szeged, Visegrád, Budapest 13–16 septembre 2007. Sous la direction le Kordé, Zoltán; Petrovics, István, Roma–Szeged, 2010. 117–23. (Jó néhány alapvető tárgyi tévedéssel.)

dély első, egyszersmind az ország egyik legfontosabb bárói hivatalát, és ennek nyomán, másfelől pedig részint a tartomány északnyugati részéhez nagyon közel eső uradalmi és állandó lakóhelye, részint kolozsi fekvőségei révén vélhetően rendelkezett több-kevesebb helyismerettel a Király-hágón túli megyékben, valamint, hogy – kiterjedt birtokait figyelembe véve – nagyszámú és jó esetben megbízható hűségű familiárisa lehetett, így gyorsan komoly haderőt mozgósíthatott. Emellett szertágazó családi és térségi közösségi kapcsolatai, társadalmi presztízse, továbbá évtizedes ugocsai és máramarosi megyéspáni működése okán nem alaptalanul számíthatott a környékbeli nemesség királyhű, avagy korábban semlegesnek mutatkozott csoportjainak támogatására is.

Kinevezését követően Miklós nem habozott sokáig, 1315. augusztus 9-én még Lippán keltezett, szeptember 6-án azonban már az onnan több mint 320 km-re fekvő Désvárott, a lázadás által leginkább érintett vidék közelében volt.⁵⁶ Mint azt Kristó Gyula már 1996-ban megállapította, mindenképp feltűnő, hogy a Marosmenti Lippa után – négy héttel később – az észak-erdélyi Désváron találkozunk vele, ami alapján nyilvánvaló; nem a kézenfekvő és kényelmes, úgynevezett marosi úton, Hunyad vármegye területén, hanem annak nyugati határa mentén észak felé haladva, az onnan jóval távolabb, Zilah mellett fekvő Meszesi-kapun át lépett Erdély földjére. Ugyancsak a kiváló medievista, valamint néhány évvel korábban Engel Pál hívta fel a kutatás figyelmét Miklós imént említett, év-megjelölés nélkül kiadott, augusztus 9-én, Lippán kelt oklevelére, amelyben a frissen kinevezett vajda Baksa nembeli – eszényi és szerdahelyi – rokonait arra kéri, hogy Pál bán, illetve Jákó fiaival maguk közül néhány nemest mihamarabb küldjenek – a bizonyosan a Szatmár megyei településsel azonosítható – Meggyesre.⁵⁷

Hogy Miklós – legalábbis elsődlegesen – nem a középső Tisza-vidék, pontosabban az Erdéllyel nyugatról szomszédos megyék nemességéből kívánt hadat gyűjteni a szembenálló helyi erők szétveréséhez, hanem zempléni és ungi rokonsága révén az északkeleti országrész királyhű nemességét próbálta mozgósítani és igénybe venni, valamint, hogy a tartományba a kézenfekvő marosi útvonal he-

⁵⁶ 1315. aug. 9.: DF 254 217.; CDAC XII. 207. (téves keltezéssel); keltére: Wertner Mór: *Megjegyzések okmánytáraink egynehány erdélyi vonatkozású darabjához.* = *Erdélyi Múzeum*, 1901. 18. évf. 349. (a továbbiakban Wertner, 1901/b.); Karácsonyi János: *A hamis, hibás keltű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig.* Bp., 1902. 108–09.; szept. 6.: DL 62 679.; *Urkundebuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Teilband I–II.* Herausgegeben Zimmermann, Franz; Werner, Carl. Hermannstadt, 1892–1897. (a továbbiakban: UGDS) I. 316–17. Dés ma Dej néven Romániához tartozik.

⁵⁷ DF 254 217.; AO IV. 141. sz.; Kristó, 1996. (53. jegyz.) 339.; Engel Pál: *Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323).* = *Századok*, 1988. 122. évf. 89–146. (a továbbiakban: Engel, 1988.), itt: 112.; Kristó Gyula: *I. Károly király harcai a tartományurak ellen (1310–1323).* = *Századok*, 2003. 137. évf. 297–347. (a továbbiakban: Kristó, 2003.) itt: 323–24. A felhívott Baksa nembeli nemesek azonosítására: Karácsonyi, 1995. (2. jegyz.) 184. Pál bán és Jákó, illetve fiaik minden bizonnyal a Gut-Keled, valamint a Kaplyon nem tagjai voltak. L.: Karácsonyi, 1995. (2. jegyz.) 508., 760–61.; Wertner, 1901/b. (56. jegyz.) 349.

lyett a jóval északabbra fekvő Meszesi-kapun át vonult be, látszólag azt sejteti, valamiféle váratlan esemény arra készítette, Erdély határát északon, Zilahnál lépje át. Ezen – csupán pusztá véletlennek aligha tekinthető – momentumok okát Kristó Gyula Ákos nembeli Mojs fia Mojs erdélyi nagybirtokos, a Borsák fő szövetségese lázadásának (általa) ekkorra datált kitörésében véli felfedezni.⁵⁸ Legutóbb Bárány Attila szintén e véleményre jutott Miklós Erdélybe való bevonulását illetően és – Kristó 2002-ben megjelent, A korai Erdély című kötetében, majd 2003-ban, a Századok oldalain közzé tett nagyszabású tanulmányában ismét kifejtett, illetve megerősített nézetét összegezve, valamint némiképp kiegészítve. Kristó és Bárány úgy gondolja, a vajda eredetileg egy a Kán László fiai elleni hadjáratra készülhetett, de épp ezen hetekben, azaz augusztus eleje táján híre jött, hogy Mojs a tartomány északi részén újabb pártütést robbantott ki és tüzzel-vassal pusztítja a király híveinek a környéken fekvő birtokait.⁵⁹ Megítélésünk szerint alapvetően egyetérthetünk a két kutató megállapításaival, hozzátéve és hangsúlyozva, minden arra utal, hogy a szóbanforgó időszakban, Kán László valószínűleg 1315 első felére helyezhető halála után Károly uralmának legveszélyesebb ellensége Erdélyben nem a vajda két fia, hanem – a tartományúr elhunytá nyomán érezhetően megváltozott hatalmi viszonyokban rejlő lehetőségeket a maga számára kiaknázni próbáló – Mojs fia Mojs volt.⁶⁰

Miklós, illetve serege erdélyi mozgásának állomáshelyeit a bevonulását követő időben egészen pontosan ismerjük: szeptember 6-án, mint az imént láttuk, a Belső-Szolnok déli részén fekvő Désen, 27-én a Torda vármegyei Iklandon volt, november közepén ugyanakkor már Kolozsvárott tartózkodott, amit Kristó, megítélésünk szerint tévesen, Erdélyből való kényszerű távozásával, azaz Mojstól korábban elszenvedett vereségével hozott összefüggésbe.⁶¹ Tagadhatatlan, hogy

⁵⁸ Kristó, 1996. (53. jegyz.) 339–40.

⁵⁹ Kristó Gyula: *A korai Erdély (895–1324)*. Szeged, 2002. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 18.) 316–17.; Kristó, 2003. 323–24.; Bárány Attila: Debreceni Dózsa küzdelme a bihari oligarchákkal. In: *Debrecen város 650 éves. Várostartörténeti tanulmányok*. Szerk. Bárány Attila, Papp Klára, Szálkai Tamás, Debrecen, 2011. (Speculum Historiae Debreceniense 7. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete kiadványai.) 67–113. (a továbbiakban: Bárány) itt: 83–84.

⁶⁰ Engel – az említett, utóbb megjelent véleményekkel ellentétben – nem tulajdonított különösebb jelentőséget Miklós útvonalválasztásának, sőt, idézett tanulmánya vonatkozó jegyzetpontjában – a későbbi, 1317. és 1318. évi hadjáratokra utalva – egyenesen úgy fogalmaz, a vajda a korban szokásos úton ment Erdélybe. L.: Engel, 1988. (57. jegyz.) 112.: 109. jegyz.

⁶¹ 1315. szept. 6.: DL 62 679.; UGDS I. 316–17.; AO IV. 150. sz.; szept. 27.: kiadatlan, valószínűleg elveszett oklevél, regesztája: Beke Antal: A kolosmonostori konvent levéltára. = *Történelmi Tár*, 1896. 19. évf. 498.; *Erdélyi okmánytár*. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. (Codex diplomaticus Transsylvaniae.) II. kötet. Regesztákban jegyzetekkel közzé teszi Jakó Zsigmond. Bp., 2004. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 40.) 251. sz.; nov. 13.: DF 252 753.; Anjoukori okmánytár. (Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis.) I. kötet. Bp., 1878. (Magyar történelmi emlékek. I. Osztály.) 387–89. Ikland ma Icland néven Románia területén, Maros megyében fekszik.

Kolozs megye fő helye, egyben az akkori Erdély egyik legnagyobb városa Iklandtól nyugatra, jó száz km-nyi távolságra fekszik, de semmi sem bizonyítja, hogy Miklós csapatai élén oda – Torda felől – hátrálva, főként, hogy egy esetleges vereség miatt szorult vissza. Legalábbis megkérdőjelezni látszik ezt a vajda iklandi és kolozsvári tartózkodása között eltelt tekintélyesebb; bő másfél hónapnyi idő, valamint az is, hogy csakúgy, mint az állítólagos kényszerű meghátrálása előtti hetekben, november 13-án és 14-én Kolozsvárt az inkább a nyugalmasabb légkört, illetve viszonyokat, mintsem folyó hadakozást feltételező dolgokkal, az egyébként mindennapos gyakorlat szerint, helyi birtokügyekkel foglalkozott. Sőt, mint arról második ott kiadott oklevele tanúskodik, bizonyos Lónyai Péter fiainak kérésére még a kolozsmonostori konvent néhány nappal korábban – vajdai utasítására – kelt oklevelének átírására is volt ideje.⁶² Emellett a gyulafehérvári káptalan 1316. április 18-án kelt kiadványa alapján igen komoly a valószínűsége annak, hogy Miklós még az év tavaszán is részt vett Erdély közigazgatásában, azaz hivatalában volt, de végső soron még az sem teljesen lehetetlen, hogy országnagyi megbízatásának, illetve feladatának megfelelően a tartomány területén tartózkodott.⁶³ Ugyanakkor mindenképp megfontolandó azon, mellékesnek, vagy véletlennek aligha tekinthető momentum is, hogy a vajda kezdetben egészen sikeres előrenyomulása épp Mojs törzsbirtokainak vidékén, a lázadás tűzfészke közelében, Kolozs vármegyében akadt el.⁶⁴

Miklós Mojstól elszenvedett vereségének időpontja körül nagy a bizonytalanság, konkrét oka, csakúgy, mint annak helyszíne, szintén ismeretlenek, feltehető ugyanakkor, hogy a vajda igencsak lassúnak, túlon túl megfontoltnak tűnő előrenyomulását azzal kell magyaráznunk, hogy – a Bihar megyében a Borsák ellen egyidejűleg zajló nagyszabású hadműveletek miatt – nem tudott komolyabb létszámú sereget mozgósítani hadjáratára, s talán a helyi, királyhű nemesség remélt csatlakozása is elmaradt. Seregvezérként nyújtott teljesítményét, főként, ha az összecsapásban való vélelmezhető személyes részvételére gondolunk, nyilván előnytelenül befolyásolta kivételesen magas kora. Másodszori vajdai kinevezéskor, 1315-ben ugyanis már legalább hatvanöt-hetven éves lehetett, így a rendkívüli kihívásokkal járó és elsősorban hadvezéri kvalitásokat, kemény elszántságot és tetterőt igénylő tisztség betöltésénél a király és tanácsa meglehetősen elhibázott döntést hozott. A csatát, illetve Miklós vereségét és Erdélyből való távoztát első ízben megemlítő, 1318. augusztus 9-én kelt oklevelünk ugyanakkor – amennyiben, mint reméljük, annak jelentőségét nem értékeljük túl – tartalmaz

⁶² [1315.] nov. 14.: DF 260 924.; UGDS II. 330.; AO IV. 181. sz.

⁶³ Engel véleménye szerint 1316 áprilisában még hivatalban volt. L.: Engel, 1996. (2. jegyz.) 11.

⁶⁴ Mojs ismert erdélyi birtokainak java része Kolozs és Doboka megyében feküdt. Az előbbiben – fivérével, Ehellőssel – tulajdonolta Budatelke, Cég, Katona, Dobokában pedig Búza, Földvár, Lak és Noszoly falvakat. L.: AO XI. 258. sz.; AO XIII. 179. sz.; ÁMTF II. 63., 69., 77., 82.; III. 344–45., 352.

egy talán nem mellékes részinformációt a Mojssal vívott összecsapás körülményeit illetően.⁶⁵ A király által kibocsátott privilegium szerint a lázadó főúr „csalárd módon” győzte le a vajda seregét, azaz Miklós esetleg valamiféle ügyes és furfangos hadicsel áldozata lett.

Sikertelensége Erdélyből történt kivonulását követően vajdai méltósága elvesztését eredményezte, a király leváltotta pusztá címmé vált hivatalából, ennek közelebbi időpontja azonban megítélésünk szerint legfeljebb találgatható, de nem deríthető ki okleveles forrásanyagunkból. A közelmúlt kutatása, elsősorban Kristó és Bárány, igaz, nem bizonyos ténymegállapításként, inkább csak feltételesen, nagybárai tisztségéből való eltávolítását közvetlenül erdélyi kudarca, illetve a tartományból való kényszerű távozása (menekülése?) utánra, azaz e kérdésben nagyjából megegyező kronológiájuk szerint 1315–1316 fordulójára helyezte.⁶⁶ Engel szintén úgy látta, hogy a két esemény szoros ok-okozati összefüggésben állt egymással (a király – feltehetően jogosan – elégedetlen volt tehát Miklós teljesítményével), valamint azok között viszonylag kevés idő telhetett el, „csupán” annyiban vélekedett másként, hogy a vajda fiaskóját – és értelemszerűen leváltását – jóval későbbre, 1316. decemberre datálta.⁶⁷ Az, hogy Miklós utoljára 1316. április 18-án, a már említett káptalani oklevélben szerepel utoljára erdélyi vajdaként, megítélésünk szerint nem feltétlenül utal a tartomány kormányzatában ekkoriban bekövetkezett változásra. Eltávolítására, vagy egyébként úgyszintén elképzelhető önkéntes lemondására akár jóval a katonai balsiker után is sor kerülhetett, az első olyan oklevél – jelesül egy királyi privilegium – ugyanis, amely annak megtörténtéről tanúskodik, csak 1317. május 22-én kelt. Utódával, a fényes karrierjét hadvezéri sikerei révén bőségesen kiérdemelt Dózsával még később, 1318. július 8-án találkozunk először Erdély élén, a méltóságot nagy valószínűség szerint legfeljebb néhány héttel azelőtt, az év nyarán nyerte el.⁶⁸ Eszerint a vajdai szék bizonyíthatóan legalább egy, valószínűsíthetően pedig több mint két esztendeig üresedésben volt, ami – nem melleleg jól jellemezve az uralkodó és helyi híveinek igencsak reményvesztett helyzetét – teljesen szokatlan jelenség feltehetően nem csupán Erdély vajdai kormányzata, de valamennyi országnagyi hivatal középkori történetében.

⁶⁵ DF 254 779.; Rusu, Adrian Andrei: Documentele medievale ale familiei Wesselényi. = *Acta Musei Porolissensis*, 5. Zalău, 1981. 320–21.; AO V. 234. sz.

⁶⁶ Kristó, 1996. (53. jegyz.) 340–41.; Uő, 2003. (57. jegyz.) 325.; Bárány (59. jegyz.) 85–86.

⁶⁷ Engel, 1988. (57. jegyz.) 114–15., 134.; vö. Uő, 1996. (2. jegyz.) 11. Korábban Pór Antal is úgy vélekedett, hogy Miklós, mint vajda – magas életkora miatt – nem tudott eleget tenni az uralkodói elvárásoknak, és ezért került sor leváltására. L.: Pór Antal: Az erdélyi vajdák sorozata a XIV. század végeig. = *Erdélyi Múzeum*, 1893. 10. évf. 18.

⁶⁸ 1318. máj. 1-én az öt bihari birtokosként bizonyára jól ismerő váradi káptalan még nem említi vajdaságát: DF 282 670. (Kiadatlan oklevél.). 1318. júl. 8.: DL 96 065. (Kiadatlan.)

Bároi tisztségéről való leköszönése után – úgy tűnik – ismét észak-tiszántúli uradalmába vonult vissza. 1319. február 9-én székhelyén, a szatmári (Aranyos-) Meggyesen fiaival, Móriccal, Istvánnal és Miklóssal – a nekik teljesített szolgálataik fejében – Luka nevű rokonuk fiainak adományozta a Kraszna vármegyei Somlyóhoz tartozó Szécs birtokukat.⁶⁹ Az általa kibocsátott oklevélen, amelyben máramarosi ispánnak és vajdának címezi magát, függ második fennmaradt, nagyjából 40 mm átmérőjű – okkersárga viasz fészekbe nyomott, mélysötétzöld (fekete?) színű –, kör alakú, igen rossz állapotú, körülbelül harmad részben kitörött pecsétje. A címerképből mindössze a korábbi, 1277 körül készült pecsétjéről ismert – a számos korabeli báró által követett gyakorlathoz hasonlóan, a betöltött országnagyhi hivatallal összefüggésben, az uralkodóháztól átvett – vízszintes sávozás látható a virágok nélkül, a pecsét köriratában pedig az egykori tulajdonost bárói tisztsége megjelölése révén azonosító, csaknem teljesen elkopott „woywo...” szótöredék vehető ki.

Hermány nembeli Lampert országbíró ugyanazon (1319) év augusztus 19-én kelt okleveléből egy nemrégiben elvesztett peréről értesülünk.⁷⁰ Mint az okiratból kiderül, Szatmár város polgáraival állott jogvitában bizonyos „Hedruh” nevű föld miatt, amelyet azonban az országbíró augusztus 8-án Szatmárnak ítelt és egyúttal felszólította, október végéig hagyja el a birtokot, ahonnan ott álló udvarháza kivételével semmit se vigyen el. Ez egyébiránt utolsó (élő személykénti) okirati említése is, minden bizonnyal röviddel ezután meghalt.⁷¹

⁶⁹ DL 1949.; Anjoukori okmánytár. I. Szerk. Nagy Imre, Bp., 1878. 505–06.; AO V. 391. sz. A két település mai neve Szilágyssomlyó: Șimleu Silvaniei, illetve Somlyószécs: Sici, és Romániához, Szilágy megyéhez tartoznak. L.: ÁMTF III. 521.

⁷⁰ Az oklevél csak Fejér kiadásából ismert. CDH VIII/5. 110–11.; AO V. 563. sz.

⁷¹ 1325. okt. 7-én, amikor fiai egy régóta folyó birtokvitában hivatalosan elálltak a további pereskedéstől, Miklóst csak mint apjukat említik, noha elviekben az ő visszalépésének ténye lett volna a legfontosabb és így azt aligha hagyták volna ki az oklevélből. DL 2273.; AO IX. 441. sz. Egy 1333. jan. 23-án kelt királyi oklevélben már bizonyosan néhaiként szerepel: DL 2768.; CDH VIII/7. 241–46.

Vinkler Bálint

Krakkói adalékok felső-magyarországi borkivitelünk múltjához (Útvonalak, utak és szállítás a 16–17. század fordulóján)¹

Krakkó már a 10. századtól, Lengyelország megalakulása óta az ország kereskedelmi kapuja volt Magyarország felé. A Kárpát-medencét a kora-középkorban több útvonalon is meg lehetett innen közelíteni, nevezetesen a Dunajec, a Rába, valamint a Skawina folyók mentén. A város két távolsági kereskedelmi úttalálkozásánál feküdt; erre vezetett egyrészt a Magyarországot a Baltikummal összekötő észak-déli irányú, másrészt a Fekete-tenger mellékét Boroszlóval, Prágával és Dél-Németországgal összekötő kelet-nyugati kereskedelmi út.² Krakkó legfontosabb kereskedelmi szerepe a középkorban a magyar réz összegyűjtése és Toruńba történő kiszállítása volt. Hogy milyen jelentős volt ez a szerep, azt mutatja az is, hogy eme szerepe révén a várost a Hanza Városok Szövetségébe is felvették. Krakkót szoros kapcsolat fűzte tehát a felvidéki bánya-, ill. szabad királyi városokhoz (Kassa, Lőcse, Eperjes, Bártfa).³ A 16. század elejére azonban Krakkó addigi stabil kereskedelmi pozíciója egy rövid időre megingott. Egyrészt – a tatár és litván veszély elmúltával – a kelet-nyugati irányú távolsági kereskedelem Lublin felé vette az irányt és elkerülte Krakkót. Másrészt a magyarországi réz kitermelésére monopóliumot szerző Thurzók és Fuggerek Krakkót kikerülve új útvonalakon szervezték a réz északra szállítását.⁴

Buda török kézre kerülése után Krakkó gazdaságpolitikai szerepe lassan ismét felértékelődött. A város gazdag bankházaival és politikai súlyával (a Lengyel Királyság fővárosa) alkalmasnak bizonyult arra, hogy Bécs mellett átvegye Buda szerepét és megszervezze legalább a felső-magyarországi makrogazdasági struk-

¹ Ez a tanulmány a „Magyarországi borok Krakkóban a 16. század végén (1589–1600)” c. PhD. disszertációmnak a krakkói borkivitel topográfiáját tárgyaló fejezetét tartalmazza, annak is a felső-Tiszavidéki borokra vonatkozó részeit. A disszertáció fejezet a Debreceni Egyetem tudományos képzési műhelyei TÁMOP-4 2./B-10/-2010-0024 című pályázat támogatásával készült.

² Małecki, Jan: Die Wandlungen im Krakauer und polnischen Handel zur Zeit der Türkenkriege des 16. und 17. Jahrhunderts. In: Pickl, Othmar (szerk.): *Die Wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege*. Graz, 1971. 145.

³ Halaga, Ondrej: Košice–Balt. Vyroba a obchod v styku vychodoslovenských miest s Pruskom (1275–1526). Košice, 1975.

⁴ Małecki, 1971. 145–151.

túrát; a nyugat-európai áruk egyik jelentős elosztó központja lett Magyarország felé; nagy mennyiségű textil, fegyver, fém-, gyarmati és szatócáru érkezett innen hozzánk. Kereskedelmi mérlegünket a (továbbra is szabad kereskedelmi forgalomban megmaradt) réz-, bor- és ló kivittel próbáltuk egyensúlyban tartani. A három kiviteli árucikkünk közül talán a bor volt a legfontosabb, mivel ez volt az egyetlen késztermék, amely (agrár-iparcikk gyanánt) jelentős hozzáadott értéket is képviselt. A magyar bor ebben az időszakban egyfajta fizetőeszközként is szolgált a nyugati áruk ellentételezéseként. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha a magyar borok iránt a 16. és 17. században tanúsított nagy lengyel keresletet a bornak eme valuta-funkciójával hozzuk összefüggésbe.

A bor szállítása komoly infrastruktúrát feltételezett. Ezt a kényes és értékes árucikket legalább 400 kilométer távolságra kellett eljuttatni az akkori kor technikai feltételei mellett. A kereskedelemben mindig is fontos költséghatékonysági tényező volt az útvonal megválasztása: mérlegelni kellett, kinek a területén halad át a szállítmány, milyen adók vagy illetékek érvényesek az adott területen, milyenek az útviszonyok, milyen biztonsági kockázatokkal kell számolni a kiválasztott útszakaszon stb. A dilemmát jól érzékelteti egy korabeli német mondás, miszerint „a jó út ha görbe is, nem kerülő.”⁵ Ezen szempontok mentén jöttek létre új útvonalak, ill. esett vissza bizonyos utaknak a forgalma. Ebben közrejátszott az is, hogy mennyire volt „rugalmas” egy úthálózat, azaz mennyi és milyen alternatív útvonal kínálkozott a szállítmánynak egyik pontról a másikra juttatásában. Az útvonalhálózat „rugalmassága” azonban nemcsak a földrajzi tényezőktől, hanem a jogi és közigazgatási viszonyoktól is függött. Ebből a szempontból a legjobb helyzetben a felső-magyarországi kereskedők voltak, mert ők számtalan kiszállítási útvonal közül választhattak, és a hatósági ellenőrzést is könnyebben kijátszhatták. A soproni és pozsonyi termelők és kereskedők nehéz helyzetben voltak, mert az osztrák rendek protekcionizmusa miatt nyugatra (Dél-Németországba) egyáltalán nem, a Cseh Korona tartományaiba és Nyugat-Lengyelországba pedig csak királyi engedéllyel és csak korlátozott mennyiségben szállíthattak.⁶

Ami az ÉK-Magyarországról Krakkóba vezető kereskedelmi utakra vonatkozó magyar szakirodalmat illeti, elsőként Domanovszky Sándor nevét kell megemlítenünk, aki „A szepesi városok árumegállító joga” című munkájában ismerteti és térképen is szemlélteti Szepes vármegye közép- és korai újkorai kereskedelmi útvonalait.⁷ Divéky Adorján is szentel néhány oldalt a kérdésnek, amikor Fel-

⁵ „Good wegkrümm is nichüm.” Idézi Divéky Adorján: *Felső-Magyarország kereskedelmi összeköttetései Lengyelországgal főleg a XVI–XVII. században*. Bp., 1905. 20.

⁶ Prickler, Harald: Das Volumen des westlichen ungarischen Aussenhandels vom 16. Jh. bis 1700. In: Pickl, Othmar (szerk.): *Die Wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege*. Graz, 1971. 495–502.

⁷ Domanovszky Sándor: *A szepesi városok árumegállító joga. Lőcse és Késmárk küzdelme az árumegállításért 1358–1570*. Bp., 1922.

ső-Magyarország és Lengyelország kereskedelmi összeköttetéseit tárgyalja.⁸ Borkivitelünk történetének kapcsán Komoróczy György is érinti a témát.⁹ A borutak történeti irodalmát nemrégiben Zelenák István foglalta össze, aki a borút fogalmát is tisztázta.¹⁰

A korabeli útvonalak rekonstruálásához Lengyelországban jobbak a forrásadottságok, mivel a 16. századból számos vajdasági útrevízió jegyzőkönyve fennmaradt; ezek pontosan dokumentálják, hogy merre vezettek a kereskedelmi utak. A témával érintőlegesen már Krystyna Pieradzka is foglalkozott,¹¹ a Krakói Vajdaság úthálózatát azonban a teljesség igényével Bożena Wyrozumska,¹² a Vörösorosz Vajdaságét (Czerwona Rus) pedig Alexander Jabłonowski¹³ dolgozták fel a 16. századra vonatkozóan. A lengyel Kárpátalja (Podkarpacie) Magyarországra vezető útvonalaira – a krosnoi kereskedők tevékenységét kutatva – Franciszek Leśniak is kitért.¹⁴ Külön kiemelendő Honorata Obuchowska-Pysiówa neve, aki szintén a krakkói vámnaplók (az 1604. évi jegyzék) alapján foglalkozik a problematikával.¹⁵

Jelen munka alapjául is elsősorban a Krakó városi vámnaplók szolgáltak. Eme páratlan értékű forráscsoportra Jan Małecki hívta fel először a tudományos figyelmet.¹⁶ Egy több tízezer folio terjedelmet kitevő kézirat-csoportról van szó, amelynek teljes körű feldolgozására még nem történt kísérlet. Lengyel részről

⁸ Divéky, 1905. 20–24.

⁹ Komoróczy György: *Borkivitelünk észak felé*. Kassa, 1944. 200–202.

¹⁰ Zelenák István: A borút a történeti irodalomban. = *Zempléni Múzsza*, 6. (2006) 39–46.

¹¹ Pieradzka, Krystyna: *Handel Krakowa z Węgrami w XVI. wieku*. 1935. 41–61.

¹² Wyrozumska, Bożena (kiad): *Lustracja dróg Województwa Krakowskiego z roku 1570*. Materiały Komisji Nauk Historycznych Nr. 21. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1971. ill. uő: *Drogi w ziemi krakowskiej do końca XVI. wieku*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1977.

¹³ Jabłonowski, Aleksander: *Atlas historyczny Rzeczypospolitej Polskiej. Epoka z przełomu wieku XVI-go na XVII-sty. dział II. Ziemie Ruskie Rzeczypospolitej*. Warszawa–Wiedeń, 1889–1904. ill. uő: *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*. Tom VII. Część I–II. Źródła Dziejowe, Tom 18/2. Warszawa, 1903.

¹⁴ Franciszek Leśniak: Kupcy krośnieńscy w handlu węgierskim winem w XVI i pierwszej połowie XVII stulecia. = *Rocznik Naukowo-Dydaktyczny Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie* 1985. 27–67.

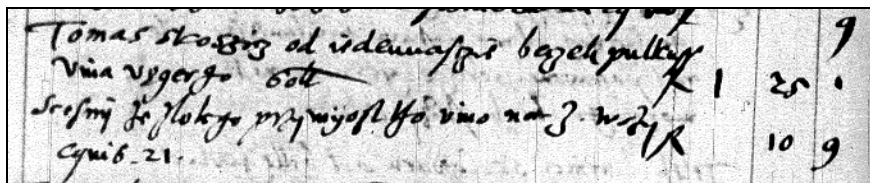
¹⁵ Obuchowska-Pysiówa, Honorata: *Udział Krakowa w handlu zagranicznym Rzeczypospolitej w pierwszy chłatach XVII wieku*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1981.

¹⁶ Małecki, Jan: Krakowkie księgi celne i problem ich wydania. = *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*. 9. (1961) 251–273.

Jan Małecki használta a lengyel belkereskedelem szempontjából,¹⁷ magyar részről Komoróczy György,¹⁸ Bur Márta¹⁹ és H. Németh István²⁰ hivatkoznak rá.

A vámnaplók kéziratos formában a Krakkó Városi Levéltár (Archiwum Narodowe w Krakowie) városi iratai (Acta Miasta Krakowa – a továbbiakban AMKr.) anyagában találhatók a 2115–2250 jelzet alatt. Ezen iratok – kisebb-nagyobb hiányossággal – 1589 és 1792 között mintegy 200 évet felölelő időszakból maradtak fenn és napi lebontásban őrzik a krakkói városkapun áthaladó szállítmányok részletes adatait. Ebből mi csak az 1589–1600-ig terjedő első, 12 éves időszakot és azon belül is csupán a borra vonatkozó bejegyzéseket vizsgáltuk meg. A vámanyag nem fedi le teljesen mind a 12 évet, a 144 hónapból mindössze 81 lett dokumentálva. Teljes évkörök csak az 1593, 1594, 1595, 1597 és 1600. évekből maradtak fenn.

Milyen jellegű információkkal szolgálnak ezek a dokumentumok? Feltüntetik (1) a kereskedők és kocsisok nevét és lakhelyét, az utóbbiak fontos adalékokkal szolgálnak tehát az egyes árucikkek kereskedelmi útvonalaira. Őrzik továbbá (2) a szállítmányok részletes adatait, többek között a szállított borok fajtáját. Szerepel (3) a fuvarhoz használt lovak és szekerek száma is, ami utal a borok szállítási technikájára, valamint kiszámítható az igavonó erő is. Szerepel továbbá (4) a borok után kirótt vám, amiből megtudható, hogy a külföldi kereskedők és kocsisok faktori megbízatásuk esetén hoztak-e saját bort is árulni a krakkói piacra. Míg ugyanis a megrendelésre hozott bor vámmentes volt, a saját bor után meg kellett fizetni a vámot.

1. kép. A vámnapló egy 1597. febr. 28-i bejegyzése 11 hordó bor beérkezéséről, amely kassai kereskedő tulajdona, és amelyet egy Zlaté/aranypataki kocsis hozott²¹

¹⁷ Małecki, Jan: *Studia nad rynkiem regionalnym Krakowa w XVI wieku*. Warszawa, 1963.

¹⁸ Komoróczy György: *Borkivitelünk észak felé*. Kassa, 1944.

¹⁹ Bur Márta: A balkáni kereskedők és a magyar borkivitel a 18. században. = *Történelmi Szemle*, 1978. 21. sz. 295–296; Uő. a XVII. századi kereskedelmi útvonalak feltérképezéséhez Közép-Kelet Európában a krakkói vámnaplók feldolgozását javasolja. In. Pach Zsigmond Pál: *Magyarország és a levantei kereskedelem a XIV–XVII. században*. Bp., 1986. 26.

²⁰ H. Németh István: *Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon*. II. Bp., 2004. 31.

²¹ Tomasz S Koszicz odiedem nasczie beczek pulkuff vina veget gosolvit (Fl) 1 (gr) 25; Szesny ze Zlotego przywio zltho vino na 3 wozy (gr) 10 den (9) [Thomas Kassáról tizenegy hordó pulkuffa magyar bor után fizetett 1 Fl 25 gr; Szesny Zlatéről/Aranybátáról hozta ezt a bort 3 szekéren és 21 lóval gr 10 den 9] AMKr. rkps. 2120. Fol. 139.

A legtöbb felső-tiszavidéki bort csupán „węgierskie” („magyar”) névvel illetik a krakkói vámbejegyzésekben, feltehetően a szállításukra szolgáló, azonos nevű szabványhordó (*vas Hungaricum*, *pulkufka* vagy egyszerűen *beczka*) alapján, mely valószínűleg Kassa mértékügyi vonzaskörzetében volt elterjedt, és amely a 16. század végén a Bogdán István által gönci hordóként azonosított 352,5 literes edénnyel volt azonos.²² Milyen borokat szállíthattak ebben a hordóban? A 16. század végi dézsmajegyzékek tanúsága szerint a kassai empóriumon belül jelentős mennyiségű bort termeltek Borsod megyében az Emöd és Diósgyőr közötti dombok keleti lankáin, Abaújban a Hernád jobb partján Szikszó és Hidasnémeti között, a folyó bal partján Gönc és Abaújszántó között, Kassa környékén, Torna megyében a Bódva folyó jobb oldalán Körtvélyestől Szepsiig, Zemplénben Szerencs mezőváros környékén, valamint a mai, szűk értelemben vett Tokaj-Hegyalján: Tállya, Mád, Mezőzombor, Tarcál, Tokaj, Bodrogkeresztúr, Erdőbénye, Olaszliszka, Tolcsva, Sárospatak és Sátoraljaújhely mezővárosok környékén, ill. a Hegyalja folytatásaként észak-keleti irányba Szöllőske és Bári vidékén. Nem tudni, milyen exporthordókba töltötték a szintén jelentős mennyiségben termelt beregi és ugocsa borokat. Ha érkeztek is innen borok Krakába az általunk vizsgált időszak folyamán, akkor ezeket csakis „magyar” hordóban szállíthatták, mert a borok eredetére semmi külön utalást nem találunk a vámjegyzékekben.

A vámnaplók tanúsága szerint a tizenöt éves háború kitöréséig (1593-ig) a Hódoltságból is érkezik bor, főként Gyöngyös környékéről. Ezt csak azért tudhatjuk, mert a gyöngyösi bort nem „*vas Hungaricum*ban”, hanem óriási méretű gyöngyösi („*dzindzinskie*”) hordóban hozták. Ezt a bort a krakkói hatóságoknak le kellett mérni, és a pontos mennyiséget a helyi mértékekben is meg kellett állapítani. Mivel a „gyöngyösi” jelző szintén a hordóra vonatkozik és nem feltétlenül a bor eredetére, így az sem kizárt, hogy a közeli, szintén Heves megyei egri borokat is ilyen gyöngyösi hordókba töltötték. 1594-től nem találunk ugyan gyöngyösi bort a vámbejegyzések között, érkezik viszont egy addig nem jelzett vidékről: az Erdélyi Fejedelemségből. A vámkönyvek ezt a bort a „*siedmogrodzkie*” vagyis „erdélyi” jelzővel illetik. Minden bizonnyal nem a földrajzi értelemben vett Erdélyre, hanem sokkal inkább Bihar megyére kell gondolnunk, hiszen ez a vidék is az Erdélyi Fejedelemség részét képezte, és itt, Várad környékén egy jelentős árutermelő szőlő-monokultúra fejlődött ki a 16. század végére Várad, Püspöki, Bihar, Újlak, Csátár, Pincehely és Száldobágy promontóriumain.²³ Amíg a kereskedők szabadon közlekedhettek a Hódoltság és a Magyar Királyság között, olykor a Hódoltság dél-nyugati részeiről is érkezett bor. 1589 és 1593 között három alkalommal jegyeznék „*baranskie*”, azaz baranyai bort a krakkói források.²⁴

²² Bogdán István: *Magyarországi űr-, térfogat- súly és darabmértékek 1874-ig*. Bp., 1984. 181–182.

²³ N. Kiss István: A bihari borvidék a XVI. század végén. = *Századok*, 92. (1958) 616–624.

²⁴ Lásd alább: 48, 49. lábjegyzet.

A borszállítási útvonalak pontos nyomvonalára a magyarországi harmincadhelyek, ill. a lengyel állami borlerakatok elhelyezkedése alapján is következtethetünk. A Szepesi Kamarai Levéltárban fennmaradt összesítő vámkimutatások alapján harmincadhelyek a szabad királyi városokon kívül a következő településeken működtek a 16. század végén: Ónod, Szepsi, Tótfalva, Szepesófalu, Ólubló, Kurima, Varannó, Sztropkó, Homonna, Csertész.²⁵ 1578-ban hoztak egy törvényt, hogy lengyel alattvaló nem utazhat Magyarországra borért. Ezért a határ lengyel oldalán állami lerakatokat hoztak létre, ahol a lengyel kereskedők a magyaroktól megvásárolhatták a bort. A lengyel törvénytár (*Volumina Constitutionum*) szerint a következő határ menti településeken működött állami borlerakat: Nowy Targ, Nowy Sacz, Biecz, Dukla, Jaśliska, Rymanów, Krosno, Lesko, Sambor, Stryj.²⁶ A 17. század elején további borlerakatok nyíltak a Žmigrodában (1601),²⁷ Jordanówban (1607),²⁸ Grybówban (1611),²⁹ Dynówban (1611)³⁰ és Ryboticében (1620).³¹

Meg kell még említeni egy másik lengyel forrást, a *Krakkó városi bepincézési naplót*.³² A borok szállítása és pincébe bocsátása a város monopóliuma volt, az újonnan városba hozott borokat csak a városi korcsolya vagy bepincézési hivatal közreműködésével lehetett házhoz szállítani és pincébe bocsátani. A vámplókkal ellentétben ez a jegyzék nem tartalmaz a borszállítás útvonalára utaló bejegyzéseket. Miért van ennek esetünkben mégis jelentősége? 1590-ben több alkalommal is jelentős mennyiségű gyöngyösi bor (wino dzindzińskie) érkezett a városba.³³ Mivel ebből az évből nem maradt fenn vámjegyzék, csak a bepincézési naplóból tudhatjuk, hogy a gyöngyösi borvidékről is szállítottak bort Krakkóba a vizsgált időszakban.

Amint a magyar szakirodalom számbavételénél láttuk, a borkereskedelem infrastruktúrájával önálló témaként, részletekbe menően még nem foglalkozott

²⁵ A 16–17. századi harmincadfiók fennmaradt vámkimutatásait feldolgozták Zimányi Vera–Harald Prickler: *Konjunktúra és depresszió a XVI–XVII. századi Magyarországon az ártörténet és a harmincadbevételek tanúságai alapján; kitekintés a XVIII. századra.* = *Agrártörténeti Szemle*, 16. (1974) 79–201.; ill. T. K. [Tagányi Károly]: *Borkivitelünk Lengyelországba 1637–41-ig.* = *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*, 5. (1898) 113–116. A tótfalvi harmincadhely meglétére lásd: Németh (H.), 2004. II. 65.

²⁶ *Volumina Constitutionum (a továbbiakban Vol. Cons.) Tom. II/1.* Grodziski–Dwornicka–Uruszczak (kiad.). Warszawa, 2005. 426.

²⁷ Vol. Cons. II/2. 301.

²⁸ Uo. 371.

²⁹ Vol. Cons. III/1. 50.

³⁰ Uo. 33.

³¹ Uo. 33.

³² Wydawanie win z piwnic. Nigra signa. [1587–1604] = AMKr. rkps. 2344.

³³ Uo. Fol. 64., 66., 67.

senki. Az utalásokból, ill. érintőleges ismertetésekből nem alakítható ki egységes kép. Lengyel részről valamivel jobb a helyzet; sajnálatos módon azonban ezek a munkák csak a lengyel határig ismertetik az útvonalakat, a magyar kutatói köz-tudatban nem is ismertek. A vámnaplók segítségével, amelyekben főleg magyar-or-szági helységnevek szerepelnek, immáron lehetőség nyílt arra, hogy a kettőt (a lengyel- és magyarországi útvonalakat) a borvidékektől a felső-magyarországi városokon át egészen Krakkóig „egyben” vizsgáljuk.

Amint azt a naplók ismertetésénél már említettük, egy 12 évet átfogó idősza-kot vizsgáltunk. A felső-tiszavidéki borokra vonatkozóan kb. 700 bejegyzést ta-láltunk. Ezekben mintegy 80 különböző, többnyire magyarországi település neve fordul elő; egyrészt, mint a kereskedő vagy kocsis lakhelye, másrészt, mint a borszállítmány eredete.

Első lépésben térképre vetítettük a harmincadhelyeket (magyar oldalon) és a borlerakatokat (lengyel részen), valamint a naplókban szereplő helységeket. Ezt követően a települések elhelyezkedéséből megpróbáltunk következtetni az utak nyomvonalára. Azt láttuk, hogy a települések már önmagukban is kirajzolják a lehetséges útvonalakat. Abban az esetben, ha két település nagyon messze feküdt egymástól, akkor Magyarországon a szakirodalmon kívül a domborzati viszo-nyokra, Lengyelországban pedig az úthálózatot teljességgel dokumentáló vajda-sági útvíziók jegyzőkönyveire³⁴ támaszkodhattunk. Az útvonalakat nyugatról kelet felé haladva úgy mutatjuk be, hogy lehetőség szerint egészen a borvidéktől követjük nyomon a szállítás útvonalát – először a határig, majd a határtól ismét nyugatról kelet felé haladva Krakkóig. Ami a Kárpátok hágóit illeti, néhány esetben személyes terepbejárásra is szükség volt, hogy egyes borutak pontos nyomvonaláról nagy bizonyossággal meggyőződhesünk.

A termőhelytől Krakkó felé haladva vesszük sorra azokat a településeket, amelyeken keresztül (vagy amelyek közvetlen közelében) a vámnaplók szerint bor érkezhett. Számba véve az összes vámbejegyzést megállapítjuk, hogy hány-szor szerepel egy település, ill. hogy mennyi bor érkezett onnan (vagy azon keresztül). Ebből nem csak az utak nyomvonalát rajzolhatjuk meg, hanem arra is következtethetünk, mennyire volt frekvenciált egy-egy útvonal.

Arra a kérdésre, hogy honnan érkezett a bor, a források alapján (a legtöbb esetben) csak közvetett választ adhatunk. A „magyar” borok termőhelyére csak akkor következtethetünk, ha a bort közvetlenül a borvidékről hozzák. A „ma-gyar” borok kiszállítási útvonalán gyöngyösi, erdélyi, baranyai borok is érkeztek. A magyar hordók egyértelműen Kassa vonzáskörzetéből (a Hegyaljáról, Aba-újból, Borsodból és Tornából) érkeztek. Kassa vonzáskörzete a szabványok terén nem ért el Gyöngyös-ig. Bizonyított erre, hogy a Gyöngyös környéki borok külön

³⁴ Wyrozumska, 1971. Vö: 12. lábjegyzet

hordóban érkeztek.³⁵ Felmerül a kérdés, hogy az Eger környéki borokat vajon magyar vagy gyöngyösi hordóba töltötték-e? Mivel az általunk vizsgált időszakban Eger környéki településekről nem szállítottak közvetlenül Krakkóba, erre egyelőre nem tudunk válaszolni.

A vámnaplókban előforduló településnevek alapján arra következtethetünk, hogy a borok zöme Abaújból és a Hegyaljáról érkezett. A legdélebbre fekvő termőhely ezen a vidéken Tokaj, ahonnan mind a felső-magyarországi városokon, mind Zemplén megyén keresztül lehetséges volt Krakkóba szállítani: Abaújban a Hejce patak és a Hernád folyó mentén Kassára, Zemplénben pedig Patakon, Terebesen és Varannón keresztül egyenesen Lengyelországba. A Tokaj–Kassa útvonalon két abaúji mezővárost említenek a vámnaplók: Szántót,³⁶ ill. Göncöt,³⁷ a zempléni útvonalon pedig Tolcsvát³⁸ és Patakot.³⁹

A vámnaplók tanúsága szerint érkezett bor közvetlenül a Borsodi borvidékről is: Ónodról⁴⁰ és Miskolcra.⁴¹ A Borsodi borvidék határos az Abaújival. Borsodból az Abaúji borvidéken, a Hernád jobb partján visz az út, mégpedig a boráról szintén híres Szikszón és Aszalón keresztül.⁴² Szikszón harmincadhelyet is létesítettek, minden bizonnyal a helyi és a borsodi borok számára. Ez az út Hidasnémetinél találkozik az imént említett Tokaj–Kassa útvonallal.

³⁵ Gyöngyös nemcsak a mértékek, de a céhszabályzatok tekintetében is mérvadó volt a térség mezővárosai számára. H. Németh, 2004. II. 181.

³⁶ Casparus Szeki/Syky **Szántóról** 1599. okt. 8-án 48, 9-én pedig 22 hordó „magyar” borral jelenik meg a krakkói vámon. AMKr. rkps. 2121. Fol. 133, 134.

³⁷ 1589. júl. 16-án Michael Barwel **Göncről** 20 hordó „magyar” bort hozott Krakkóba 5 szekéren és 100 lóval. AMKr. rkps. 2115. Fol. 59.

³⁸ A **tolcsvai** Gregorius Bonysz (Bónis) 1595. febr. 11-én érkezik Krakkóba 80 hordó „magyar” borral. Minden bizonnyal a Szepességen keresztül jön, mivel a bort lăcko-i kocsissal hozatja. AMKr. rkps. 2119. Fol. 60; Obuchowska–Pysiowa, 1981. 389.

³⁹ **Patakról** hoz „magyar” bort Krakkóba egy bizonyos Michael 3 hordóval (AMKr. rkps. 2117. Fol. 186.), Emericus Diák 18 hordóval (AMKr. rkps. 2120. Fol. 175.), Georgius Kalay 2 szállítás során 36 hordóval (rkps. 2120. Fol. 313, 415.) és egy bizonyos Mathias 16 hordóval. rkps. 2120. Fol. 588.

⁴⁰ 1593. már. 2-án 9 hordó „magyar” bora után 45 garas vámot fizet egy **ónodi** kereskedő, egy bizonyos Hadvany (Hatvani). Keresztnevére sajnos nem derül fény. AMKr. rkps. 2117. Fol. 148.

⁴¹ A **miskolci** Gregorius Zlothnik (ötvös?) 8 szekéren és 32 lovon 30 hordó „magyar” bort hoz Krakkóba 1600. febr. 27-én. AMKr. rkps. 2121. Fol. 371.

⁴² A **szikszai** bor Tinódi Lantos Sebestyén is megénekli: „Eger jó szerencsájén víg voltában / Vigan iszik szikszai jó borában.” Idézi: Feyér Piroksa: *A szőlő- és bortermelés Magyarországon 1848-ig*. Budapest, 1981. 86. A kassai polgárok a Szikszóval szomszédos **Aszaló** határában is bírtak szőlőkkel. Lásd: Kemény Lajos (közli): Kassai polgárok boradója aszalai bortermésük után 1610-ben. = *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*, 11. (1904) 296.

A vámnaplókából a tornai borok jelenlétére is következtethetünk Krakkóban. A Jablonov/szádalmási Somodi Simon összesen 38 hordó bort hozott,⁴³ míg Görgőről pedig egy bizonyos Stephanus és egy Benedictus érkezik 8 hordó borral.⁴⁴ Szádalmás és Görgő a Tornai-borvidék része; ehhez a borvidékhez tartozik még Tornaváralja, Körtvélyes és Jablonca.⁴⁵ Az út innen Szepsin keresztül vezet Kassára. Feltehetően ennek a borvidéknek a forgalma miatt létesült a szepti harmincad.

Gyöngyösi bor utoljára 1593-ban érkezett Krakkóba, legalábbis a vizsgált időszak folyamán.⁴⁶ Ennek az lehet az oka, hogy Gyöngyös mezőváros a török fennhatóság alatt volt, valamint pontosan ebben az évben tört ki a tizenöt éves háború. A gyöngyösi bor tehát a hadi események miatt tűnhetett el a 16. század végén a város piacáról. Borral debreceni, nyírbátori kereskedők is érkeztek Krakkóba. Mivel e városok környékén nem termelt export-minőségű bor, a kereskedők nyilván máshonnan szerezték be azt. Debrecenből magyar hordóban, tehát Kassa mértékügyi vonzáskörzetéből – minden bizonnyal a Hegyaljáról – két alkalommal hoztak bort, ezen kívül egyszer baranyait („baranskie”), egyszer pedig erdélyit („siedzmogrodzkie”).⁴⁷ Nyírbátorból egy kereskedő szintén baranyai borral érkezett, mégpedig az imént említett, baranyai bort szállító debreceni kereskedő társaságában.⁴⁸ Ezeket a baranyai borokat a krakkói bepincézési naplókban és a boradó jegyzékekben érdekes módon szerémségi („seremiense”) borként könyvelték el.⁴⁹ Akár baranyai, akár szerémségi borokról is van szó – az előbbi a valószínűbb –, mindkét bejegyzés dél-magyarországi (hódoltsági) területre vonatkozik, tehát a gyöngyösihez hasonlóan a tizenöt éves háború kitörése (1593) után ezek a borok sem szerepelnek a krakkói iratokban.

⁴³ A szádalmási/jablonovi Simon diák ezt a mennyiséget négy év alatt, négy alkalommal szállította le. AMKr. rkps. 2116. Fol. 90., rkps. 2117. Fol. 148.; rkps. 2119. Fol. 49.; rkps. 2120. Fol. 219.

⁴⁴ 1593. máj. 31. (AMKr. rkps. 2117. Fol. 302.)

⁴⁵ Szádalmás, Körtvélyes és Jablonca az 1708. évi szőlőterület minősítési jegyzékben is szerepelnek. Idézi Kiss (N.) István: Szőlő-monokultúra a Hegyalján, XVI–XVIII. század. (Termelés, export, ár, minőség) = *Agrártörténeti Szemle*, 15. (1973). 386.

⁴⁶ AMKr. rkps. 2344. Fol. 97.

⁴⁷ 1591. máj. 5-én egy bizonyos „Stephanus de **Debrecen**” 23 hordó (AMKr. rkps. 2116. Fol. 3), 1597. febr. 2-án pedig a debreceni Benedictus Kecskeméti 12 hordó „magyar” bor után fizet vámot Krakkóban (rkps. 2120. Fol. 84.), ill. 1593. febr. 23-án a debreceni Johannes Diak 12,5 hordó *baranyai* bort hoz. A mérés során kiderül, hogy ez az utóbbi mennyiség 20 „magyar” hordónak felel meg (AMKr. rkps. 2117. Fol. 131 és 139.). 1597. jan. 24-én Kecskeméti Benedek erdélyi bort hoz 3 magyar hordóban (AMKr. rkps. 2120. Fol. 57.).

⁴⁸ 1593. feb. 25-én Georgius aurificus **Bátorból** 10 nagy hordó (kuffawielka) *baranyai* bort hoz, ami a mérés szerint 42 magyar hordónak felel meg. AMKr. rkps. 2117. Fol. 136 és 141.

⁴⁹ AMKr. rkps. 2344. Fol. 63, 93, 100; rkps. 1658. Fol. 12; rkps. 1661. Fol. 12; rkps. 1664. Fol. 9, 10, 13.

Erdélyi borokkal 1596-tól minden évben találkozhatunk a forrásokban. A krakkói bepincézési könyvek szerint a vizsgált időszakban mintegy 700 krakkói barilla, összesen kb. 460 hektoliter érkezett belőlük a városba. Az „erdélyinek” nem lehetett nagy tradíciója Krakkóban, hiszen a bormérő bizonytalan a bor mérésekor: hol „magyar” hordóban (pólkufka),⁵⁰ hol morva akóban,⁵¹ hol soproni akóban,⁵² hol pedig krakkói barillában⁵³ mérik. Az 1597. évi vámnaplók szerint az erdélyi – minden valószínűség szerint bihari – borokat debreceni,⁵⁴ kolozsvári⁵⁵ és ólublói⁵⁶ kereskedők hozták.

Borutak a szabad királyi városokon keresztül

Jóllehet a Szepességbe (Lőcsére és Késmárkra) a legforgalmasabb út már a középkorban is Kassán és Eperjesen keresztül vitt, létezett néhány, Kassát a hegyeken át Igló felé elkerülő másodrendű út is. Minden bizonnyal a Rima völgyét a Szepességgel összekötő útvonal ellenőrzése végett épült Murány vára. Erre első sorban a gyöngyösi borokat volt érdemes északra szállítani Pásztó, Fülek, Rimaszombat és Poprád érintésével. Igló felé Csetneken és Szepsin keresztül is szállítottak bort, amint arról egy 1553. évi Szepes vármegyei vizsgálat anyaga is tudósít.⁵⁷ Meglátásunk szerint Csetneken keresztül Eger-völgyi, esetleg Sajó-menti borokat, Szepsin keresztül pedig tornai borokat szállíthattak. A vármegyei vizsgálatra azért került sor, mert Lőcse város panasza szerint az Igló felől északra igyekvők rendszeresen elkerülték Lőcsét, mivel Iglóról Szepessümegeen és Szepescsütörtökhelyen át egyenesen Késmárkra mentek, jelentősen károsítva ezzel a lőcsei harmincadot. Igló és Késmárk városa ugyanakkor a szokásjogra hivatkozva azt hangsúlyozta, hogy egy törvényes útról van szó, hiszen már emberemlékezet óta használják nemcsak ők, hanem a csetniekiek, szepsiek, jászóiak, amit egyébként a tanúkihallgatás eredménye igazolt is. A krakkói vámnaplók alapján ritkán derül ki, hogy milyen útvonalon érkezett a bor a Felső-Tiszavidék-

⁵⁰ AMKr. rkps. 2344. Fol. 154, 181, 198, 199.

⁵¹ Uo. Fol. 140.

⁵² Uo. Fol. 163., 175., 202.

⁵³ Uo. Fol. 138., 141., 143., 149., 154., 169., 171., 180., 192., 200., 202.

⁵⁴ Vö. 47. lábjegyzet

⁵⁵ 1597. már. 16-án a **kolozsvári** Luter Mihály 5 szekéren 32 lóval 5 „kuffa” erdélyi bort hozat egy Byenyas nevű Zlaté/aranypataikai kocsisal. A kuffákban a mérési eredmény szerint egyenként 2,5 „magyar” hordó bor van. AMKr. rkps. 2120. Fol. 187, 195. Minden bizonnyal jó árat fizettek neki a borokért, mivel 3 hónap múlva ismét megjelenik Krakkóban, ezennel egy kuffa (=3 „magyar” hordó) erdélyi bort és 3 hordó mézet hoz. Ismét Zlaté/aranypataikai kocsisal szállíttat. Uo. Fol. 329.

⁵⁶ 1600. febr. 27-én Johannes Echelman krakkói polgárnak az **ólublói** „Demian”-hoz 4 hordó erdélyi bort. AMKr. rkps. 2120. Fol. 372.

⁵⁷ Domanovszky, 1922. 136–140.

ről a Szepességbe, figyelemre méltó azonban, hogy a kereskedők, ill. kocsisok lakhelyeként olykor Csetnek⁵⁸ és Igló⁵⁹ neve is előfordul.

A legfontosabb útvonal kétség kívül Kassa városán keresztül vezetett északra. Minden bizonnyal erre jöttek a krakkói vámnaplókban szereplő ónodi és miskolci illetőségű szállítók csakúgy, mint az Abaújszántó és Gönc felől érkezők.⁶⁰ A legtöbb bor közvetlenül Kassáról érkezett Krakkóba. A 100 hordó fölötti mennyiséget Krakkóba szállító kassaiak névsora a következő: Michael Diák (453 hordó),⁶¹ Nicolaus Szabó (165 hordó),⁶² Wolfgangus Pesner (140 hordó),⁶³ Valentinus Diák (122 hordó).⁶⁴ A kassaiak több útvonalon érkeztek a borral, amire a nekik dolgozó fuvarosok lakhelye alapján következtethetünk. A Bártfához közeli hágókon érkeztek azok a szállítmányok, amelyeknél a kocsis lakhelye: Šiba/Szekcsőalja,⁶⁵ Bártfa,⁶⁶ Bartošovce/Bartosfalva,⁶⁷ Zlaté/Aranypataka,⁶⁸ Richvald/Erdővágás,⁶⁹ Kružlov/Kőtelep,⁷⁰ Kl'ušov/Kolossó.⁷¹ Plaveč/Palocsa vagy Ólubló

⁵⁸ 1595. febr. 23-án egy bizonyos Christophorus **Csetnekről** („S Czitnik”) két hordó bort hozott Krakkóba. AMKr. rkps. 2119. Fol. 77. Ez a Christophorus azonos lehet Christophorus *Triczethnikkel*, aki 1593. máj. 4-én 15 hordó magyar bort hozott Lőcséről. Minden bizonnyal lakhelyét értelmezték helytelenül családnévként (AMKr. rkps. 2117. Fol. 238.).

⁵⁹ A Lengyel Koronának elzálogosított **Iglóról** („Nowa Wies” vagy „Naydorf” alakban), tehát Kassát kikerülve több alkalommal is szállított bort Krakkóba egy Valentinus nevű kocsis: 1592. febr. 17-én a késmárki Georgius Dudának és Martinus Sforcznak (Schwarz?) összesen 22 hordóval, és 1593. júl. 16-án a szepesi („Ze Spisza”) Jacobusnak 12 hordóval.

⁶⁰ Lásd fentebb: 36, 37, 40 és 41. lábjegyzetek

⁶¹ AMKr. rkps. 2116. Fol. 13., 42., 65.; rkps. 2117. Fol. 50., 52., 193., 279., 284., 391.; rkps. 2118. Fol. 710., 761., 764., 822., [új számozás] 15., 41., 42., 122.; rkps. 2119. Fol. 85., 86., 95., 129., 130., 134.; rkps. 2120. Fol. 23.; rkps. 2121. Fol. 125.

⁶² AMKr. rkps. 2117. Fol. 342.; rkps. 2119. Fol. 95., 135., 214., 243., 236.; rkps. 2120. Fol. 221., 500., 615., 626.

⁶³ AMKr. rkps. 2116. Fol. 86.; rkps. 2117. Fol. 112., 149., 454.; rkps. 2119. Fol. 26., 92., 123., 129.

⁶⁴ AMKr. rkps. 2119. Fol. 84.; rkps. 2120. Fol. 35., 62., 95., 177.

⁶⁵ Itt lakik Casparus és Paulus kocsis, akik Michael Diáknak és Wolfgangus Peslernek szállítanak bort. AMKr. rkps. 2116. Fol. 42.; rkps. 2117. Fol. 454.; rkps. 2118. Fol. 41.; rkps. 2119. Fol. 129.

⁶⁶ Innen szállít Michael Diáknak egy bizonyos Martinus „vector” (AMKr. rkps. 2119. Fol. 86, 95.) és Georgius Swietek (AMKr. rkps. 2120. Fol. 23.).

⁶⁷ Innen származik az a meg nem nevezett kocsis, aki a kassai Mathias Diáknak 1593. jún. 19-én 19 hordó bort hoz Krakkóba. AMKr. rkps. 2117. Fol. 325.

⁶⁸ Idevalósi Szczesny Soltis (AMKr. rkps. 2117. Fol. 193, 434.; rkps. 2118. Fol. 710.), Johannes Kielbasa (AMKr. rkps. 2117. Fol. 50.; rkps. 2119. Fol. 101.) és Michael Kielbasa (AMKr. rkps. 2118. Fol. 822.).

⁶⁹ Innen szállít Michael Diáknak Jacobus Wilczek (AMKr. rkps. 2116. Fol. 13, 42.) és Valentinus kocsis (rkps. 2118. Fol. 42.).

⁷⁰ 1595. már. 11-én a Kružlov/kőtelepi Leonardus hozza a kassai Nicolaus Szabó 12 hordó borát. AMKr. rkps. 2119. Fol. 95.

⁷¹ Idevalósi Paulus kocsis, aki 1593. máj. 24-én Mathias Diáknak hoz 31 hordó bort. AMKr. rkps. 2117. Fol. 290.

felől, tehát a Poprád mentén érkeztek azok a szállítmányok, amelyeknél a kocsis lakhelye a kisszebeni úton volt: Lipany/Héthárs,⁷² Šarišské Jastrabie/Felsőkánya,⁷³ Kisszeben.⁷⁴

A Szepességen keresztül ritkán szállíthattak Kassáról; mindössze egy adat van arra, hogy kassai illetőségű személy erre jön borával, mégpedig Spišská Stará Ves/Szepesőfalun keresztül.⁷⁵ Egy alkalommal Árva (!) megyéből érkező „magyar” bort is regisztráltak Kassáról; a kassai Wolfgangus Pesner 1593-ban 20 hordó „magyar” borral jelenik meg a vámon, amelyet a bejegyzés szerint Árva felől („Z Oravy”) hoz.⁷⁶

Az is előfordult, hogy a kassaiak Hegyaljáról közvetlenül Zemplén megyén keresztül vitették a bort Krakkóba. Erre következtethetünk ugyanis a kassai Valentinus Diák egyik szállítása kapcsán, amelyet egy dél-zempléni kocsissal egy kašov/kásói („kasowiczki”) Lukácsal bonyolított le.⁷⁷ Kassára egyenesen Sziléziából is érkeztek borért Krakkón keresztül: 1595. máj. 15-én pl. Michael Diák borával egy sziléziai illetőségű kocsis jelenik meg a krakkói vámon, egy bizonyos Gregorius Wieszowából.⁷⁸

A lengyel határra Kassáról Eperjesen át vezetett az út. A Kassa és Eperjes közötti útszakaszon fekszik Kendice/Kende, ahonnan közvetlenül is érkezett bor Krakkóba, mégpedig a fuvaros Šiba/szekcsőaljai illetőségéből ítélve Bártfa felé.⁷⁹ Eperjesről a vizsgált vámanyag szerint 23 alkalommal, összesen 476 hordó „magyar” bor érkezett Krakkóba. A legtöbb bort az eperjesi Szabó György hozta, egy alkalommal rekord mennyiséget, 104 hordót.⁸⁰ Három alkalommal összesen 92 hordó bort hozott Eperjesről Georgius Diák,⁸¹ öt alkalommal pedig 76 hordót Jonas Spreycz.⁸² A kevés fennmaradt támpont alapján arra következtethetünk,

⁷² Innen hoz bort kassaiaknak Adamus Maslo (AMKr. rkps. 2117. Fol. 342.) és egy bizonyos Benas kocsis (rkps. 2120. Fol. 56.).

⁷³ Innen szállít Johannes Kusz kocsis (AMKr. rkps. 2120. Fol. 56, 500.; rkps. 2121. Fol. 125.) és Basileus kocsis rkps. 2120. Fol. 221.

⁷⁴ Itt lakik Philipus kocsis, aki három alkalommal hozott kassaiaknak bort Krakkóba. AMKr. rkps. 2117. Fol. 279.; rkps. 2119. 84, 136.

⁷⁵ 1599. aug. 13-án Stanislaus Borowski innen hozza a kassai Petrus Diák 24 hordó borát. AMKr. rkps. 2121. Fol. 57.

⁷⁶ AMKr. rkps. 2117. Fol. 112.

⁷⁷ AMKr. rkps. 2120. Fol. 62.

⁷⁸ AMKr. rkps. 2119. Fol. 130.

⁷⁹ 1591. máj. 6-án a kendicei Georgius a šiba/szekcsőaljai Gregorius-szal – nyilván Bártfa felé – 44 hordó „magyar” bort hozat Krakkóba. AMKr. rkps. 2116. Fol. 3.

⁸⁰ AMKr. rkps. 2121. Fol. 223.

⁸¹ AMKr. rkps. 2117. Fol. 291.; rkps. 2119. Fol. 91.; rkps. 2121. Fol. 197.

⁸² AMKr. rkps. 2116. Fol. 2; rkps. 2120. Fol. 138, 146, 267, 273.

hogy az eperjesiek Bártfa felé⁸³ vagy a Szepességen keresztül szállították a bort.⁸⁴ A leginkább kézenfekvő Kiszzeben–Palocsa útvonalat is használhatták, erre azonban nincs támpont a forrásokban. Sziléziai kereskedők Eperjesen is szereztek be „magyar” bort, akik a források szerint Nysából és Mikołowból érkeztek.⁸⁵

A Kassa felől érkező út Eperjesnél három irányba ágazik el észak felé; ezek mindegyikén érkezett „magyar” bor Krakkóba. Szepes felé az Eperjes és Lőcse közötti útszakaszról Fričovce/Frics⁸⁶ település nevével találkozhatunk a vámnaplóban. Lőcséről 33 alkalommal összesen 306 hordó bor érkezik Krakkóba, a legtöbb Christophorus Lang nevéen, aki 12 szállítással összesen 112 hordó bort juttatott Krakkóba, és amit főként Hniezdne/gnézdai kocsisok szállítanak neki.⁸⁷ Domanovszky szerint Ruszkinon, L’ubica/Leibicen és Késmárkon keresztül, esetleg Késmárkot észak felől elkerülve a Lőcse–Ólubló erdei útról balra letérve Majerka/Száztelek/Hodermark és Holumnica/Hollólomnic felé haladhatott át a szállítmány Gnédzára. Lőcséről – a Lőcsei-hegységen keresztül, nehéz terepen és lakatlan erdőségeken át – közvetlenül Ólublóra is vezetett egy út, ezt azonban meglátásunk szerint nem használták a borszállítók.⁸⁸ Lőcse és Poprád között fekszik Kišovce/Lándzsásótfalu, ahonnan a vizsgált időszak folyamán négy alkalommal 44 hordó érkezett.⁸⁹ Ide a Gömör-Szepesi-hegységen át Murány és Igló felől is érkezhetett bor a Felső-Tiszavidékről, innen pedig Késmárkon keresztül vezetett tovább Krakkóba.⁹⁰ Késmárkról 24 alkalommal 210,5 hordó bort regisztráltak a krakkói vámon, a kereskedők között pedig megtaláljuk a város földesurát, Thököly Sebestyént is, aki 1589 júl. 31-én 14 hordót, 1593. jan. 18-án pedig

⁸³ Osikov/Oszikói kocsissal szállíttatnak Eperjesről Lucas Dziurka – esetleg Lukas György? – (AMKr. rkps.2118. Fol. 772. Stephanus Pesti borát egy lengyel, Szaniszló kocsis hozza **Hańczowából**.

⁸⁴ 1595. jan. 17-én az eperjesi Benedictus Domcza borát a **késmárki** Johannes hozza 40 lóval (AMKr. rkps. 2119. Fol. 26.). 1597. máj. 10-én a **fricsi** Jacobus kocsis érkezik meg Jonas Spreycz 15 hordó borával (AMKr. rkps. 2120. Fol. 267.).

⁸⁵ Thobias Sabinowski [kiszzebeni illetőségű?] borát Eperjesről a **mikołowi** Lazarus hozza Krakkóba 1595. febr. 15-én. Az eperjesi Jonas Spreycz 16 hordó borával a **nysai** Gregoriust iktatják a krakkói vámon 1597 máj. 12-én. AMKr. rkps. 2120. Fol. 273.

⁸⁶ Lásd. 84. lábjegyzet

⁸⁷ AMKr. rkps. 2116. Fol. 27., 36., 79., 80., 93.; rkps. 2117. Fol. 432.; rkps. 2119. Fol. 61., 80., 266.; rkps. 2120. Fol. 152., 186.; rkps. 2121. Fol. 26. Gnédzai kocsisok: Martinus és Michael Piethko, „Gal” Kilian, és egy bizonyos Clementinus kocsis. Nem derül ki viszont, hogy hová valósi Johannes Svarz és Michael Stanek kocsis.

⁸⁸ Domanovszky, 1922. 14., 108–110., 114–116.

⁸⁹ **Kišovce/lándzsásótfalusi** kereskedő Ladislaus Czaplowski/Czepczanyiski, aki podolini és szandeci kocsisokkal is fuvaroztat. AMKr. rkps. 2115. Fol. 215.; rkps. 2116. Fol. 41, 45.; rkps. 2119. Fol. 1., 97.

⁹⁰ Vö. Domanovszky, 1922. térképmelléklet.

6 hordót küldött Albertus Czarnypodolini kocsissal.⁹¹ Késmárkról a legtöbbet Sebastianus Guzmith és felesége szállított (négy fuvarral összesen 83 hordót), melyet gnézdai, késmárki, podolini és ólublói kocsisok hoztak Krakkóba.⁹² Hat alkalommal bonyolít le kisebb szállításokat Georgius Kowal, szintén Késmárkról. Ő mindössze 23 hordót hoz és jóformán csak 1597-ben.⁹³ Késmárkiak még Casparus Roth,⁹⁴ Christophorus Wizner,⁹⁵ Georgius Duda,⁹⁶ Georgius Iwth,⁹⁷ Kilianus Gruska⁹⁸ és Adam Barscz.⁹⁹

Az Eperjesről vezető szepesi útnak a Poprád völgyében Spišská Belá/Szepesbélánál volt egy leágazása Spišská Stará Ves/ Szepesófaluba.¹⁰⁰ Ez az út egy 1548. évi vizsgálat szerint érintette Slovenská Ves/Tótfalut, Kriget (?), Hanušovce/Hanusfalvát, Matiašovce/Mátyásfalvát, amelyet a vallomások szerint egyaránt használtak késmárkiak, löcseiek, nowytargiak, myślenieiek, krakkóiak és szandeciek.¹⁰¹ Slovenská Ves/Tótfaluból Červené Kláštor/Lechnice¹⁰² is el lehetett jutni, ahol a bort a Dunajec vizén Szandecbe lehetett úsztatni. A 16. század második felében már elhagyott Červené Kláštor/lechnici karthauzi kolostor Mágóchy Gáspár tulajdonában magán-borlerakatként működött.¹⁰³

A fő útvonal azonban Spišská Belá/Szepesbéláról a Poprád völgyében Ólublóra vitt tovább Podolin és Gnézda érintésével. Ólublóról a Poprád kanyarulatát levágva – a granasztói hegyeken keresztül – a lengyel Piwnicznába, a Poprád mentén pedig Plaveč/Palocsán keresztül Muszynába lehetett eljutni. Podolin, Gnézda és Ólubló polgárai nem fizettek vámot Krakkóban, mivel a 13 szepesi várossal együtt ez a három is a lengyelországi zálogbirtok, a Szepesi sztarosztaság részét képezte.

Podolini kereskedővel, ill. fuvarossal 13 alkalommal találkoztunk. Az ő révükön összesen 120 hordó „magyar” bor került Krakkóba. Ha nem a sajátjukat hoz-

⁹¹ AMKr. rkps. 2115. Fol. 78.; rkps. 2117. Fol. 38.

⁹² AMKr. rkps. 2115. Fol. 129.; rkps. 2118. Fol. 18., 113.; rkps. 2119. Fol. 116.

⁹³ AMKr. rkps. 2118. Fol. 755; rkps. Fol. 30., 193., 314., 473., 480.

⁹⁴ AMKr. rkps. 2120. Fol. 65., 221., 479.; rkps. 2118. Fol. 18., 113.; rkps. 2119. Fol. 116.

⁹⁵ AMKr. rkps. 2119. Fol. 85.; rkps. 2120. Fol. 215.

⁹⁶ AMKr. rkps. 2116. Fol. 74.

⁹⁷ AMKr. rkps. 2119. Fol. 57.

⁹⁸ AMKr. rkps. 2116. Fol. 35.; rkps. 2120. Fol. 186.

⁹⁹ AMKr. rkps. 2116. Fol. 2.

¹⁰⁰ 1599. aug. 13-án érkezik Krakkóba a kassai Petrus Diák 24 hordós szállítmánya, amelyet a **szepesófalusi** Stanislaus Borowski hozott. Vö. 75. lábjegyzet

¹⁰¹ Domanovszky, 1922. 132.

¹⁰² Georgius Thadi 6 hordó borával a **lechnici** Simon jelentkezik Krakkóban 1599. nov. 20-án. AMKr. rkps. 2121. Fol. 179.

¹⁰³ H. Németh, 1994. 11–12.; 30–31.

ták, akkor főleg késmárki kereskedőknek vállaltak szállítást.¹⁰⁴ A gnézdaiak a podoliniakkal ellentétben inkább a lőcseieknek dolgoztak.¹⁰⁵ A szepesi sztarosztaság székhelyén, Ólublón két fő szállítási útvonal találkozik. A Lőcse–készmárki, ill. az Eperjes–palocsai. Nem véletlen tehát, hogy Ólublóról több bor érkezett Krakkóba, mint Gnédzáról vagy Podolinból; közvetve vagy közvetlenül 43 alkalommal 423,5 hordó. Ennek közel a fele (183 hordó) egyetlen kereskedő, Andreas Piethko szállításaihoz kapcsolható.¹⁰⁶ Ólublóról az út a granasztói hegyeken keresztül Kremná/Lublókorompán keresztül vitt Piwnicznába és onnan Szandecbe.

Ólublót egy később keletkezett útvonalon Sáros megyén keresztül is meg lehetett közelíteni Eperjesről, mégpedig a Tarca folyó völgyében Kisszebenen és Hétháron keresztül. Akik viszont erre jöttek azok inkább a Poprád mentén Čirč/Csércsen és Muszynán keresztül Szandecbe tartottak és nem Ólublóra. Ezen az útvonalon kisszebeniek 9 alkalommal kereskedői minőségben 106 hordó bort hoztak Krakkóba, ill. kocsis minőségben 3 alkalommal szállítottak kassai kereskedők részére.¹⁰⁷ Kisszeben fölött Červenica/Vörösalma faluból öt alkalommal 39 hordó,¹⁰⁸ Héthársról pedig 9 alkalommal 104,5 hordó „magyar” bor érkezik.¹⁰⁹

¹⁰⁴ **Podolini** szállítók: Martinus Liptak (AMKr. rkps. 2116. Fol. 41.; rkps. 2117. Fol. 55., 238., 364.; rkps. 2118. Fol. 110, 823.; rkps. 2119. Fol. 57., 85.), Georgius Liptak (rkps. 2120. Fol. 65.; rkps. 2121. Fol. 164.), egy bizonyos Mirek (rkps. 2120. Fol. 594.), egy bizonyos Michael (rkps. 2118. Fol. 113.) és Albertus Czarny. rkps. 2117. Fol. 38.

¹⁰⁵ **Gnézdai** fuvarosok: Michael Piethko (AMKr. rkps. 2115. Fol. 48., 129., 159.; rkps. 2117. Fol. 55., 67., 148., 193., 297., 327., 416.; rkps. 2119. Fol. 63., 95., 266.), Martinus Piethko (rkps. 2116. Fol. 27., 75.; rkps. 2117. Fol. 195.), egy bizonyos Clementinus (rkps. 2116. Fol. 21., 79.) és „Gal” Kilian. rkps. 2119. Fol. 61., 80.

¹⁰⁶ AMKr. rkps. 2119. Fol. 15., 62., 64., 85., 116., 224., 242., 260.; rkps. 2120. Fol. 285., 358., 381., 424., 478.; rkps. 2121. Fol. 75., 261. Kisebb forgalmat bonyolítanak **Ólublóról** Jacobus Forsay (rkps. 2121. Fol. 333., 347.), Balthasarus Feledi (rkps. 2120. Fol. 93., 320., 479., 565.), Simon Herko (rkps. 2118. Fol. 83.; rkps. 2119. Fol. 78., 215.; rkps. 2120. Fol. 184., 392.), Thomas Czaczo (rkps. 2119. Fol. 85.; rkps. 2121. Fol. 173.), Antonius Halpeth (rkps. 2118. Fol. 798., rkps. 2119. Fol. 3., 116.). Ólubló kocsisok Benedictus Myesz (rkps. 2115. Fol. 59.; rkps. 2119. Fol. 224.; rkps. 2120. Fol. 320.), Johannes Czarny (rkps. 2118. Fol. 748.; rkps. 2121. Fol. 271.) és egy bizonyos „Demian” rkps. 2121. Fol. 372.

¹⁰⁷ **Kisszebeni** kereskedők: egy bizonyos Georgius (AMKr. rkps. 2117. Fol. 79, 83.); Valentinus Polemski (rkps. 2117. Fol. 124., 282.); Leonardus Stok (rkps. 2119. Fol. 18., 26., 140.); egy bizonyos Johannes (rkps. 2119. Fol. 247.); egy bizonyos Philipus (rkps. 2120. Fol. 37.); egy bizonyos Martinus (rkps. 2120. Fol. 551., 615.). Kassaiaknak szállít Philipus. Vö. 74. lábjegyzet

¹⁰⁸ Červenica/Vörösalmból egy bizonyos Balasius négy alkalommal, összesen 27 hordó „magyar” bort hoz (AMKr. rkps. 2116. Fol. 71.; rkps. 2117. Fol. 141., 414., 456.), ill. egy bizonyos Mathias hoz innen Johannes Sulikowski krakkói polgárnak 12 hordóval. rkps. 2119. Fol. 62.

¹⁰⁹ **Lipany/héthársi** kereskedők Adam Maslo (AMKr. rkps. 2116. Fol. 42.; rkps. 2118. Fol. 111.; rkps. 2119. Fol. 18.), Johannes Rimar (rkps. 2118. Fol. 112.), és Georgius Brzozowiczki (rkps. 2120. Fol. 10., 302.). Összesen 44 hordóval fuvaroznak kassaiaknak és a kisszebeni Martinusnak: Adam Maslo és egy bizonyos Benasz kocsis. rkps. 2117. Fol. 342.; rkps. 2120. Fol. 56., 551.

Héthárssal szemközt, a Tarca túlsó partján fekszik Dubovica/Tarcadobó, ahonnan szintén több alkalommal érkezik bor Krakkóba.¹¹⁰ Héthárs és Tarcadobó után a második falu Kyjov/Kijó. Innen a vizsgált időszakból 9 hordó „magyar” bort hozott egy bizonyos Franciscus.¹¹¹ A következő falu a rutén Šarišské Jastrabie/Felsőkánya. A krakkói vámanyagból két kocsis ismeretes innen: Johannes („Iwan”) Kusz¹¹² és egy bizonyos Basileus.¹¹³

A Bártfa–Ólubló és a Kisszeben–Ólubló útvonalak találkozásában a Poprád partján fekszik Plaveč/Palocsa. Innen öt alkalommal érkezik „magyar” bor Krakkóba.¹¹⁴ A település a borkereskedelem jelentős állomása volt, már csak azért is, mert a bort itt tehették leghamarabb tutajra azok, akik Bártfa vagy Kisszeben felől érkeztek, és a bort a Visztula folyóra akarták kijuttatni. Terv már 1599-ben létezett egy új harmincadhely felállítására Palocsán,¹¹⁵ ténylegesen itt szedett vámról azonban legkorábban 1631-ből van adatunk.¹¹⁶ A Palocsa és Muszyna felől tengelyen is hoztak bort Krakkóba. A szekérút érinthette Sulin/Szulint,¹¹⁷ ill. Muszynát.¹¹⁸

Eperjesről három út vitt a lengyel határra: Egy a Szepességen, egy a Tarca völgyén keresztül, a vámnaplók szerint azonban a legforgalmasabb mégis az a harmadik út lehetett, amely a Szekcső mentén Bártfára vezetett. Ezen az útszakaszon, ill. ennek közelében tizenegy olyan település is található, ahonnan kereskedő vagy kocsis „magyar” bort hozott Krakkóba. Ezek Kapušany/Kapi,¹¹⁹ Terňa/

¹¹⁰ **Dubovica/Tarcadobóról** hoz 55 hordóval Mathias Gomba és Martinus Debay [Dobói?], ill. Franciscus Makra 16 hordóval. AMKr. rkps. 2119. Fol. 34, 204. Szintén idevalósi egy bizonyos Johannes, aki az ólublói Jacobus Forszaynak hozott 52 hordót. AMKr. rkps. 2121. Fol. 333.

¹¹¹ AMKr. rkps. 2119. Fol. 121.

¹¹² AMKr. rkps. 2118. Fol. 648.; rkps. 2120. Fol. 56, 500.; rkps. 2121. Fol. 125.

¹¹³ AMKr. rkps. 2120. Fol. 221.

¹¹⁴ Innen szállít egy bizonyos Georgius (AMKr. rkps. 2118. Fol. 66.), egy bizonyos Valentinus (rkps. 2119. Fol. 87.), Michael Gromeczki/Gromowski (rkps. 2119. Fol. 243.), két esetben pedig csak „Plaveczi”-t – értsd: „a **palocsai**” – írt a vámos, amivel nagy valószínűséggel Georgiusra utal, a lakhelyet ugyanis előzőleg csak nála írták ilyen jelzős szerkezettel. AMKr. rkps. 2119. Fol. 221, 271.

¹¹⁵ Pieradzka, 1935. 42–43.

¹¹⁶ Zimányi–Prickler, 1974. 142.

¹¹⁷ Egy név szerint ismeretlen palocsai („Plaveczi”) kereskedő egy Sulin/szulini kocsist bízott meg borának krakkói leszállításával. AMKr. rkps. 2119. Fol. 221.

¹¹⁸ A **muszynai** illetőségű Johannes 1600. június 14-én kilenc és fél hordó bort hozott Skalski krakkói püspöknek, az országos koronamarsallnak, ill. Georgius Franczkowicz krakkói polgárnak. AMKr. rkps. 2122. Fol. 78.

¹¹⁹ **Kapušany/Kapiból** hoznak bort „Ferensova” és „Gregerova” asszonyok 20 hordóval (AMKr. rkps. 2118. Fol. 832, 838.), Christophorus Kowal 27 hordóval (rkps. 2119. Fol. 72.), egy bizonyos Michael 9 hordóval. rkps. 2120. Fol. 164.

Ternye,¹²⁰ Osikov/Oszikó,¹²¹ Janovce/Bércalja,¹²² Bartošovce/Bartosfalva,¹²³ Hertnik/Hertnek,¹²⁴ Kobyl/Lófalú,¹²⁵ Šiba/Szekcsőalja,¹²⁶ Kl'ušov/Kolossó.¹²⁷ A vámnaplóban előfordul még Richvald/Erdővágás¹²⁸ és Kružlov/Kőtelep¹²⁹ is, amiből arra következtethetünk, hogy létezett erre egy Bártfát dél-nyugatra elkerülő út is.

Bártfáról a vizsgált időszakban 54 szállítás során 624 hordó „magyar” bor érkezett.¹³⁰ Bártfai kereskedőknek Zlaté/aranypatakat,¹³¹ Šiba/szekcsőaljai,¹³² Snakov/

¹²⁰ 1593. már. 21-én **Terňa/Ternyéről** egy bizonyos „Belesko” hoz Krakkóba árulni 2 hordó „magyar” bort. AMKr. rkps. 2117. Fol. 193.

¹²¹ **Osikov/oszikói** kocsisok „Lucas Dzyurka” (AMKr. rkps. 2116. Fol. 14; rkps. 2118. Fol. 772.), egy bizonyos Johannes (rkps. 2119. Fol. 138.), és egy bizonyos Mathias (rkps. 2120. Fol. 631.).

¹²² 1593. máj. 20-án **Janovce/Bércaljáról** érkezik Krakkóba 28 lóval egy bizonyos Johannes. AMKr. rkps. 2117. Fol. 282.

¹²³ 1593. febr. 8-án a **gönci** Paulus Diáknak szállít 28 hordó bort a **Bartošovce/bartosfalvi** Johannes Polcz, (AMKr. rkps. 2117. Fol. 84, 86.) egy ismeretlen bartosovicei kocsis jún. 19-én a kassai Mathias Diáknak 19 hordóval (Uo. Fol. 325.). 1595. febr. 22-én innen szállít a falu földesurának, *Bornemissza Gergelyek* 21 hordóval Krakkóba Marcus kocsis, 1597. már. 26-án pedig ugyanő 8 hordóval egy ismeretlennek. AMKr. rkps. 2119. Fol. 76.; rkps. 2120. Fol. 208.

¹²⁴ **Hertnik/hertneki** kereskedők: a falu földesura Forgách Simon (AMKr. rkps. 2117. Fol. 289, 310.), Georgius Kowal (AMKr. rkps. 2117. Fol. 142.; rkps. 2121. Fol. 210.); kocsisok: egy bizonyos Adamus (rkps. 2120. Fol. 59, 616.), továbbá Melchior Cziekan. rkps. 2117. Fol. 289.

¹²⁵ **Kobyl/lófalusi** kocsisok Laurentius Francz (AMKr. rkps. 2120. Fol. 272, 331.) és egy bizonyos Valentinus (Uo. 331.)

¹²⁶ **Šiba/szekcsőaljai** kocsisok egy bizonyos Michael (AMKr. rkps. 2115. Fol. 287.; rkps. 2119. Fol. 42.), egy Georgius (AMKr. rkps. 2116. Fol. 3.; rkps. 2117. Fol. 310.; rkps. 2118. Fol. 41., 127.; rkps. 2119. Fol. 250.), egy Petrus (AMKr. rkps. 2118. Fol. 114.; rkps. 2120. Fol. 329.) és egy Casparus. AMKr. rkps. 2117. Fol. 754.; rkps. 2118. Fol. 750, 792, [új számozás] 41.; rkps. 2119. Fol. 129., 238.; rkps. 2120. Fol. 493.

¹²⁷ **K'lušov/Kolossó** két alkalommal szállít egy bizonyos Paulus. AMKr. rkps. 2115. Fol. 59.; rkps. 2117. Fol. 290.

¹²⁸ 1595. márc. 11-én Nicolaus Szabó 12 hordó borát Leonardus **Kružlov/kőtelepi** kocsis hozza Krakkóba. AMKr. rkps. 2119. Fol. 95.

¹²⁹ Az ismeretlen lakhelyű Georgius Bizquol 12 hordó borát Valentinus (AMKr. rkps. 2120. Fol. 258.), a niepolomicsei sztarosza 30 hordó borát pedig Zacharias (rkps. 2121. Fol. 216.) **Richvald/erdővágási** kocsisok hozzák.

¹³⁰ A legtöbbet Stanislaus Swietlik hozta – 21 fuvarral összesen 211 hordót (AMKr. rkps. 2115. Fol. 287.; rkps. 2116. Fol. 33., 62., 90., 91.; rkps. 2117. Fol. 261., 349., 370., 402., 455., 579.; rkps. 2118. Fol. 26., 74.; rkps. 2119. Fol. 13., 106., 224., 234.; rkps. 2120. Fol. 9., 252., 396., 495., 617.; rkps. 2121. Fol. 33.), utána következik Georgius Wulgrath/Burgrod – 6 fuvarral összesen 122 hordóval (rkps. 2118. Fol. 127.; rkps. 2119. Fol. 76., 94., 195.; rkps. 2120. Fol. 132., 513.) A maradék 309 hordón 12 bártfai kereskedő, néhány krakkói megrendelő osztozik, ill. Bártfa városa – a polgármester és a tanácsosok – küldenek 49 hordóval. Ez utóbbira lásd AMKr. rkps. 2118. Fol. 6., 40.

¹³¹ AMKr. rkps. 2115. Fol. 247., 287.; rkps. 2118. Fol. 74.; rkps. 2119. Fol. 76., 122., 224.; rkps. 2120. Fol. 513.

¹³² AMKr. rkps. 2115. Fol. 287.; rkps. 2118. Fol. 792., 127.; rkps. 2119. Fol. 238., 250.

szánkói,¹³³ Gaboltov/gaboltói,¹³⁴ grybówi,¹³⁵ Łosie-beli¹³⁶ kocsisok vállaltak fuvarozást.

Útvonalak Zemplén vármegyén keresztül

A zempléni kereskedelmi utak a 16. században jöttek létre a lengyelországi kereskedelmet pártoló főurak védelme alatt. 1572-ben Zemplén megyében egyszerre három földesúri mezőváros is árumegállító jogot kapott: Varannó, a Báthoriak uradalmi központja; Homonna, a Homonnai Drugethek; ill. Sztropkó, a gersei Pethők birtoka.¹³⁷ A zempléni utak a Hegyaljáról, ill. Ung és Bereg megyékből az Eperjes-Tokaji-hegység keleti oldalán, a Bodrog mellékfolyóinak (Tapoly, Ondava, Laborc) völgyében vezettek északra.

I táblázat.

Az új zempléni és a hagyományos Abaúj-sárosi útvonalak és vásáros helyek jelentősége a 17. századi borkereskedelemben a borok után magyar kamarai forintban szedett harmincadbevételek tükrében.

(A szürke oszlopok a zempléni harmincadhelyek adatait mutatják.)

Év	Bártfa	Eperjes	Homonna	Kassa	Kisszeben és Palocsa	Lőcse	Sztropkó	Tokaj	Ungvár	Varannó	Összesen
1637	781	2 455	3 691	3 054	60	326	65	948	195	1 457	13 032
1638	888	4 022	2 570	3 205	289	320	140	2 115	258	836	14 643
1639	1 191	2 831	2 151	2 155	300	293	63	1 644	201	1 180	12 009
1640	1 006	2 319	3 145	2 022	292	279	223	1 488	180	412	11 366
1641	1 209	2 084	3 307	1 882	239	363	353	1 134	279	1 065	11 915
Össz.	5 075	13 711	14 864	12 318	1 180	1 581	844	7 329	1 113	4 950	

¹³³ AMKr. rkps. 2119. Fol. 109.

¹³⁴ AMKr. rkps. 2119. Fol. 232.

¹³⁵ AMKr. rkps. 2118. Fol. 26.

¹³⁶ AMKr. rkps. 2119. Fol. 223.

¹³⁷ H. Németh, 2004. II. 65.

A Tagányi adatai alapján összeállított 1. táblázat jól mutatja, hogy a zempléni utak forgalma az 1630-as évek végére már a Sáros megyeiekével vetekedett.¹³⁸ A 17. század közepén a borok után már nem Kassán, hanem a Zemplén megyei Homonnán fizetik a legtöbb harmincadot. Homonnáról a legtöbb bort Csertész-nél vitték ki az országból, lengyel oldalon pedig a jaśliskai borlerakatban vették nyilvántartásba.

A Hegyaljáról Tolcsván, Sárospatakon, Töketerebesén¹³⁹ és Szécsudvaron (Sečovské Dvorianky)¹⁴⁰ keresztül Varannóra¹⁴¹ vitt a legfontosabb zempléni út – az Ondava bal partján. Varannóról ennek az útnak az egyik ága Kapušany/Kapi felé vitt¹⁴² és rátért az imént tárgyalt Eperjes–Kisszeben útra. Ez az út Terňa/Ter-nye¹⁴³ és Šarišské Sokolovce/Tótselymes¹⁴⁴ előfordulásából következtetve feltehetően északról elkerülte Eperjest. Varannóról Bártfára egyrészt a Szekcső patak mentén, másrészt a Tapoly mentén (Kurima¹⁴⁵ Komarov/Felsőkomaróc¹⁴⁶ és Bardejovská Nová Ves/Bártfaújfalu¹⁴⁷ érintésével) is el lehetett jutni. Közvetlenül a lengyel határra az Ondava mentén vitt az út Varannóról Sztropkóra,¹⁴⁸ ahonnan a Duklai-hágót lehetett megközelíteni.

¹³⁸ Tagányi, 1898.

¹³⁹ 1593. jan. 1-én érkezik Krakkóba 3 hordó borral egy „Tereveczi” magyar kereskedő. AMKr. rkps. 2119. Fol. 3.

¹⁴⁰ 1594. febr. 14-én a **Dvorianky/szécsudvari** Michael Kyelemuszynak 38 hordó „magyar” bort hoz Krakkóba a **Šarišské Jastrabie/felsőkányai** Johannes („Iwan”) Kusz. AMKr. rkps. 2118. Fol. 687.

¹⁴¹ 1595. márc. 1-én egy bizonyos **varannói** Thomasnak Vojtachus Buyak kocsis hoz 8 hordó „magyar” bort Krakkóba. AMKr. rkps. 2119. Fol. 84.

¹⁴² AMKr. rkps. 2119. Fol. 221.

¹⁴³ Vö. 120. lábjegyzet

¹⁴⁴ 1595. már. 7-én egy bizonyos Petrus **Šarišské Sokolovce/Tótselymesről** („S Tuczelmyses”) 13 hordó bor után fizeti meg a vámot. AMKr. rkps. 2119. Fol. 90.

¹⁴⁵ A **kurimai** Johannes Potrasz-nak 1594. máj. 17-én 19 hordó „magyar” bort hoz Krakkóba Byeniasz kocsis. AMKr. rkps. 2118. Fol. 798.

¹⁴⁶ 1591. máj. 10-én a **Komarov/felsőkomaróci** Christophorusnak 7 hordó „magyar” borát hozza Krakkóba Andreas kocsis (AMKr. rkps. 2116. Fol. 7.), 1592. febr. 19-én pedig egy idevalósi Johannesnek Valentinus kocsis 8 hordóval. Ez utóbbi egy igazolás szerint **Dukla** felől érkezett, ott fizette meg ugyanis a „czwartygrosz” vámot. AMKr. rkps. 2116. Fol. 75.

¹⁴⁷ Egy **Bardejovská Nová Ves/bártfaújfalu**i kocsis hozza a pataki Emericus Diák 18 hordó borát

¹⁴⁸ A krakkói tanácsulési könyvek szerint 1591 februárjában Sztropkón fogatta le a **Patakról** 100 hordó borral érkező Albertus Walders krakkói polgárt Pethő Gáspár földesúr, hogy 2400 forintot csikarjon ki tőle. Vinkler Bálint: A magyar arisztokrácia lengyelországi borkereskedelme a 16. század végén. (Pethő Gáspár és Albert Walders krakkói polgár perének tanulmányai). In: Papp Klára – Püski Levente (szerk.): *A magyar arisztokrácia társadalmi sokszínűsége, változó értékek és életviszonyok*. Debrecen, 2013. 64–66.

1. Wieliczka	32. Šarišské Sokolovca/Tótselymes	63. Kobylany
2. Uszwica	33. Sabinov/Kiszeben	64. Bóbrka
3. Pilzno	34. Červenica/Vörösalma	65. Piastowe
4. Białobrzegi	35. Dubovica/Tarcadobó	66. Krosno
5. Januszkowice	36. Lipany/Héthárs	67. Kombornia
6. Binarowa	37. Kyjov/Kijó	68. Besko
7. Biecz	38. Šarišské Jastrabie/Felsőkánya	69. Jaslička
8. Jasło	39. Plaveč/Palocsa	70. Premysl
9. Debowicz	40. Snakov/Szánkó	71. Varannó
10. Grybów	41. Łosie	72. Kendice/Kende
11. Szandec	42. Gabolto/Gaboltó	73. Kassa
12. Chormanice	43. Kurov/Kuró	74. Szádmás
13. Biegonice	44. Kruž/Kőtelep	75. Gönc
14. Łacko	45. Richvald/Erdővágás	76. Kašov/Kásó
15. Barcice	46. Zlatá/Aranyospataka	77. Patak
16. Sulin/Szulin	47. Sveržov/Ferzso	78. Tolesva
17. Ōlubló	48. Bárfa	79. Szántó
18. Gnězda	49. Bardejovská Nová Ves/Bártfűjűfalu	80. Miskolc
19. Podolin	50. Komárov/Felsőkomaróc	81. Ónod
20. Červené Kláštor/Lehmic	51. Kurima	82. Nyírbátor
21. Spišská Stará Ves/Szepesőfalu	52. Kľušov/Kolossó	83. Debrecen
22. Nowy Targ	53. Šiba/Szekesőalja	84. Hańczowa
23. Késmárk	54. Hertník/Hertnek	85. Dvortianky/Szécsudvard
24. Kišovce/Lándzsásőtfalu	55. Osikov/Oszikó	86. Muszyna
25. Lőcse	56. Tročany/Trócsány	87. Jordanów (1607-től ler.)
26. Hrchov/Görgő	57. Janovce/Bércalja	88. Rybolyce (1620-tól ler.)
27. Fričovce/Frics	58. Bartošovice/Bartosfalva	89. Dynów (1611-től ler.)
28. Svinia/Szinye	59. Kobyl/Lőfalu	90. Gyöngyös
29. Eperjes	60. Žmigrod	91. Csetnek
30. Kapušany/Kapi	61. Dukla	92. Igló
31. Terňa/Ternye	62. Iwla	

A Felső-tiszavidéki borok kiszállítási útvonala Lengyelországba a 16. század végén

A legfontosabb lengyelországi kiszállítási útvonal Zemplén megyében Homonnán vezetett keresztül. 1637 és 1641 között itt szedték a borok után a legtöbb harmincadot nemcsak Zemplénben, hanem egész Felső-Magyarországon. Homonnáról a legforgalmasabb út a Laborc folyó völgyében Mezőlaborcon át Cser-tész felé vezetett, ahol harmincadhely is működött.¹⁴⁹ Innen a lengyel Jaśliskába vitt az út, ahol a jelentős borkereskedelemre való tekintettel a lengyelek állami borlerakatot hoztak létre. Ezért „magyar” bor a vizsgált időszakban jelentős mennyiségben érkezik Jaśliskából Krakkóba (188 hordó).¹⁵⁰ Innen a borok döntő részét mégis az ország központi részei felé (Lublinba, Varsóba és azon túlra) szállíthatták tovább.

Homonnáról egy másik útvonalon (Rokitó felé) a határmenti Viravába lehetett eljutni, amely Jabłonowski térképe szerint a 16. században tovább vezetett a lengyelországi Łupkówba.¹⁵¹ A harmadik átkelési lehetőség Homonnáról a Círóka patak völgyében Szinna és Oroszruszka fölött adódott, ahonnan a lengyel Roztokiba és Baligródba vitt tovább az út. Az első borlerakat errefelé jóval lejjebb, Leskóban volt. Homonnáról a 19. században Kogutowitz térképe szerint Vyšná Jablonka/Felső-Almádon keresztül is vitt egy út a lengyel Woła Mychówába.¹⁵² Jóllehet Jabłonowski ezt az átkelőt nem tünteti fel, a terepviszonyok már a 16. században is adottak voltak ahhoz, hogy bort szállítsanak erre.

Ung-megyéből a Latorca folyó mentén és az Uzsoki-hágón keresztül Lembergbe vezetett a fő kereskedelmi útvonal. A „magyar” borok részére erre felé

¹⁴⁹ Lásd: 25. lábjegyzet.

¹⁵⁰ 1594. febr. 2-án Andreas Fiser krakkói polgárnak 8 hordó „magyar” bort hozott **Jaśliskából** Laurentius Losczik (AMKr. rkps. 2118. Fol. 642.); jún. 1-én Johannes Kalay krakkói polgárnak 15 hordóval egy bizonyos Basileus (Uo. Fol. 823.); október 27-én Morski Krakkó vajdasági adószedőnek Thomas Dylacz 12 hordóval (Uo. Fol. 44.); dec. 2-án Julius Baldi krakkói polgárnak Johannes Loyuszczik 25 hordóval (Uo. Fol. 92.); 1595. jan. 25-én Donathus Zlothnik krakkói polgárnak ismeretlen mennyiséget (7 lóval) Johannes Mikolajczyk (AMKr. rkps. 2119. Fol. 40.); febr. 3-án Morski adószedőnek ugyanő 6 hordóval (Uo. Fol. 52.); május 7-én Stanislaus Niemciowicz krakkói polgár 9 hordóval (Uo. Fol. 121.); május 13-án Gerhardus Lizbon krakkói polgárnak Michael Kielbaska 47 hordóval (Uo. Fol. 129.); 1597. jan. 20-án a krakkói udvari kincstartónak (wielkorząd krakowski) 7, saját magának pedig 9,5 hordóval Stanislaus Niemczowicz krakkói polgár (AMKr. rkps. 2120. Fol. 44); március 21-én a komborniai Thomas kocsis Johannes Lopatowicz krakkói polgárnak 12 hordóval (Uo. Fol. 197.); ápr. 8-án Mathias Kundry januszkowicei kocsis Stanislaus Niemczowicznek 10 hordóval (Uo. Fol. 220.); másnap Niemczowicz és Sebastianus Maierowicz krakkói polgárok összesen 13 hordóval (Uo. Fol. 220, 221.); szept. 23-án Johannes Lonszczyk Bernardus Galar krakkói polgárnak 3 hordóval (Uo. Fol. 451.); nov. 5-én egy bizonyos Demetrius kocsis Valentinus Rimer krakkói polgárnak 9 hordóval (Uo. Fol. 539.); nov. 28-án Stanislaus Wolfram krakkói polgár 4 hordóval (Uo. Fol. 569.).

¹⁵¹ Jabłonowski, 1889–1904. 4. sz. térkép

¹⁵² Zemplén vármegye térképe. In: Kogutowitz Manó: *Magyarország vármegyéinek kézi atlasza*. [é. n.] 61. sz. melléklet.

Samborban volt lerakatuk. A krakkói borszállítások szempontjából itt az a mellékút vonal érdemel figyelmet, amely még az Uzsoki-hágó előtt erről az útról ágazott le Lubnya felé. A Lubnya-Wołosatei hágóról – amint arról alább még szó lesz – a Besszádok rengetegén keresztül Przemyślbe vagy Rzeszówba lehetett eljutni. Észak-kelet magyarországi bor azonban nemcsak Felső-Magyarországról, hanem kivételes esetben Liptó, Zólyom, ill. Árva megyéken keresztül Alsó-Magyarországról is érkezett Krakkóba.¹⁵³

Átkelés a Kárpátokon

A magyar–lengyel határon Árvától Ung megyéig legalább 16 hágón, ill. határátke-lőn szállítottak bort Krakkóba. A legnyugatabbi hágó az Árva megyei Podwilk és a lengyel Spytkowice között vezetett. Innen egyrészt a Skawa völgyében Jordanó-won keresztül, másrészt pedig a Raba folyó völgyében – Nowy Targot kikerülve – Myślenicén keresztül lehetett Krakkóba jutni. A 16. század végén a Podwilk és Spytkowice felé vezető utat csak csempészútként használhatták a kereskedők, hiszen a „magyar” bort út- és lerakati kényszer kötötte Nowy Targhoz. A jordanówi út használatára csupán abból következtethetünk, hogy az 1607. évi varsói szejm már lehetőséget biztosít arra, hogy a borkereskedők a „magyar” borral erre is me-hessenek; ettől fogva ugyanis Jordanówban is működik állami borlerakat.¹⁵⁴ A tör-vény itt – meglátásunk szerint – csak egy olyan gyakorlatot legalizált, amit amúgy sem lehetett volna megakadályozni. Az intézkedés nyomán a Nowy Targot (és Krakkót?) eddig elkerülő kereskedők is befizették az esedékes állami adókat.

A második átkelési lehetőség Trsztenáról Hladková és Chochołów között adódott Nowy Targ felé.¹⁵⁵ Nyugatról kelet felé haladva a harmadik átkelő Sze-pesófalunál volt, ahonnan lengyel oldalon a Dunajec mentén fölfelé Nowy Targ-ba, lefelé pedig – a Dunajec-áttörést Kluczkowice és Grywald felé kikerülve – Szandecbe vezetett az út, de Červené Kláštor/Lechnicnél a bort a Dunajec vizén is le lehetett úsztatni.

¹⁵³ 1592. jan. 21-én a **trsztenai** (Árva megye) Mathias Kohut 6 „pulkufka” magyar borral érkezik Krakkóba. Öt nappal később az Árva megyei Johannes Trinday követi 12 „pulkufka” magyar borral. AMKr. rkps. 2116. Fol. 67, 69. A **lokcai** (Árva megye) Simon és egy **porubai** (szintén Árva megye) név szerint ismeretlen kocsis 1594. dec. 9-én 12 „pulkuffa” magyar borral érkezik Krakkóba. AMKr. rkps. 2118. Fol. 102, 117. 1593. január 14-én a liptói Mathias 6 hordó „magyar” bort hoz Krakkóba. AMKr. rkps. 2117. Fol. 29. 1595. február 18-án és 22-én két **besztercebányai** kereskedő (Johannes Georgius és Gregorius Slovan) 36, ill. 8 hordó „ma-gyar” bort hoznak Krakkóba, majd ólommal megrakodva térnek haza. AMKr. rkps. 2119. Fol. 71, 75. A bort **Lőcsén** szerezhették be, mert Johannes Georgius a sajátján felül a lőcsei Danielova asszony 16 hordó borát is hozza. Uo. Fol. 72.

¹⁵⁴ Vol. Cons. II/2. 371.

¹⁵⁵ Atlas Historyczny II/1. 1. sz. térkép

Az ötödik átkelőt Ólublóról lehetett megközelíteni. Az út erre a granasztói hegyeken át Piwnicznába vezetett, onnan pedig a Poprád mentén Szandecbe. Keleti irányba a következő átkelő magyar oldalról Čirč/Csércsről vezetett a Poprád jobb partján Muszynába. Ezt az átkelőt leginkább azok választhatták, akik Kiszeben felől jöttek Krakkóba.

A Bártfát Palocsával összekötő útvonalról három helyen is átkelhettek Lengyelországba a borszállítók. Gaboltó felé Izbybe; Kurov/Kurónál Tyliczbe; és Ruská Vol'a/Poprádökrösnél Leluchówba. Ezekhez az átkelőkhöz közel fekszik Zlaté/Aranypataka,¹⁵⁶ Snakov/Szánkó¹⁵⁷ és Sveržov/Ferzsó,¹⁵⁸ ahonnan több alkalommal érkezett bor Krakkóba. Zboróról a Becherov/Biharó–Koniecznai-hágón lehetett átkelni, míg a zsmigródi borlerakatba Nižná Polianka/Alsópagony és Żydowsko között. A zempléni forgalmat ezzel szemben a Duklai-, a Csertész-Jaśliskai-, a Palota-Nowy Łupkówi, a Virava-Łupkówi, valamint az Oroszruszka-Roztoki-hágókon bonyolították. Ung megyében egyetlen hágón keresztül érkezhettek „magyar” bor Krakkóba, mégpedig a rybotyczei állami lerakat felállítást indokoló Lubnya-Wołosatei-hágón.

A határtól Krakkóba vezető lengyelországi útszakaszok

A Kárpátok hegyláncait elhagyva Lengyelországban a Beszkidek völgyeiben, ill. dombhátain vitt az út Krakkóba. A Kárpátok és Beszkidek domborzata Lengyelországban sokkal töredezettségesebb, mint a magyar oldalon. Itt a folyók felső folyásának iránya észak-kelet–dél-nyugati, majd a tektonikai törésvonalak mentén délnyugat–északkeleti irányba váltanak és így érnek ki a Visztula-síkságra. A folyók errefelé nemcsak jobban kanyarognak, hanem hosszabb szakaszon is jelentősen irányt változtatnak. A Kárpátoktól a nagyobb vízfolyások irányát a Myślenice–Czchów–Pilzno–Frysztak–Dynów vonalig dél-kelet–észak-nyugati, innen viszont a dél-nyugat–észak-keleti irányú törésvonalak jellemzik. A folyók iránya az említett vonal után 60–90°-os fordulatot vesz. A Visztula jobboldali mellékfolyói közül csupán a Dunajecre nem illik ez a séma. Itt a felszín annyira töredezett, hogy a folyó a hegyekből csak valószerűtlen kanyarokkal és áttörésekkel képes kijutni a Visztula medencéjébe.

Az országhatárról Krakkóba vezető borutakat – a kárpáti határátkelőkhöz hasonlóan – nyugatról kelet felé haladva vesszük sorra. A borkereskedelemmel és borutakkal részletesen foglalkozó 1578. évi varsói országgyűlésen az észak-kelet

¹⁵⁶ Lásd: 59. és 120. lábjegyzet

¹⁵⁷ Vö. 133. lábjegyzet.

¹⁵⁸ 1594. május 12-én **Sveržov/Ferzsóból** érkezik egy bizonyos Georgius Szoltis 11 hordó magyar borral. AMKr. rkps. 2118. Fol. 785.

magyarországi borok számára a legnyugatabbra Nowy Targban jelöltek ki állami borlerakatot. A nowytargi lerakat azoknak a sziléziai kereskedőknek volt fontos, akik közvetlenül a magyar kereskedőktől akartak bort vásárolni.¹⁵⁹ Nowy Targba a magyar Trsztenán, a lengyel oldalon Chocholówon, Dunajecen és Ludzimierzen keresztül vitt az út. 1607-től Jordanówban is működött már állami borlerakat, ami arra utal, hogy Trsztenáról Nowy Targ (és talán Krakkó) elkerülésével, Jablonka, Podwilk és Spytkowice felé is vittek bort.¹⁶⁰ Magyarországból Nowy Targba a legfontosabb út mégsem Árvából, hanem a Szepességből vezetett, nevezetesen Szepesófaluból. Ez az út érintette Sromowicét és Czosztynt is.¹⁶¹

Nowy Targból két úton is el lehetett jutni Krakkóba: egyrészt Myślenice, másrészt Dobczyce felé. A myślenicei út lehetett a forgalmasabb, mivel az 1570. évi vajdasági útvízió ezt nevezi nowytargi országútnak.¹⁶² Ezt az útvonalat a második világháború előtti szakirodalom is említi.¹⁶³ Nem tudni tehát, hogy a Nowy Targ–Mszana–Lubień–Myślenice útszakaszt Wyrozumska miért nem említi a Krakkói Vajdaság régi útvonalairól szóló munkájában, ill. miért nem pótolták a hiányt a Krakkói Vajdaság 16. századi történelmi atlaszában sem.¹⁶⁴

A Dunajec és a Poprád völgyében Szandec városán vezetett keresztül a borút, amely – Biecz és Krosno mellett – a lengyel Kárpátalján a „magyar” borok egyik legfontosabb kereskedelmi központja volt. A szandeci kereskedők a boron főként Lengyelország belsejében (Lublin és Varsó környékén), és nem Krakkóban adtak túl. Míg 1601-ben a krosnoiak 32, grybówiak 25, bobowaiak 15 hordó bort hoztak Krakkóba addig a szandeciek mindössze négyet.¹⁶⁵

Szepesófaluból a Dunajec bal partján vezetett egy út Szandecbe, ami a folyó áttörését – a Krakkói Vajdaság történelmi atlasza szerint – Kluczkowice felé került ki, majd a folyót ismét megközelítve érintette Krościenkot, Łąkot,¹⁶⁶ Jazowskot és Podegrodziét. Az ólublói út a Poprád kanyarulatát levágva a granasz-

¹⁵⁹ 1600. jan. 17-én Nowy Targból Krakkón keresztül visz haza 6 hordó „magyar” bort a **knurówi** (Szilézia) Jacobus. AMKr. rkps. Fol. 253.

¹⁶⁰ Divéky, 1905. 23.

¹⁶¹ Atlas Historyczny II/1. 1. sz. térkép

¹⁶² „gościniecku Nowemu Targu.” Ennek az útnak a leírása az útvízió kéziratában Świętniki falu tárgyalása után megszakad ugyan, Świętnikin át azonban csakis Myślenicén, Lubieńen és Mszanán keresztül vezethetett út Nowy Targba. *Lustracja dróg*, 75–76. Vö. Wyrozumska, 1977. 74.

¹⁶³ Pieradzka, 1935. 45.

¹⁶⁴ *Lustracja dróg*, térképmelléklet. Vö. Atlas Historyczny II/1. 1. és 5. térkép

¹⁶⁵ Obuchowska–Pysiowa, 1981. 389. o.

¹⁶⁶ A Szepesófalut Szandecce a Dunajec mentén összekötő útszakaszról **Łąkoból** érkezett bor. 1595. febr. 11-én a łackoi Soltisz és a tolcsvai Gregorius Bonysz (Bónis Gergely) 110 lóval hozzák Johannes Kalay (Kállai János) magyar származású krakkói polgár 64 hordó „magyar” borát. Bónis ezen felül 16 hordó saját bort is hoz árulni, amiért köteles a vámot megfizetni. AMKr. rkps. 2119. Fol. 60.

tői hegyeken át Piwnicznánál ért ismét a Poprád völgyébe, ahonnan a folyó mentén, Rytro, Barcice, Stary Sącz és Biegonice¹⁶⁷ érintésével vezetett tovább Szandecbe. Ebbe az útba csatlakozott Piwnicznánál a Poprád jobb partján Čirč/Cséracs és Muszyna felől érkező út is.¹⁶⁸ Szandecbe egy harmadik útvonalon is el lehetett jutni, mégpedig Bártfáról: Kurov/Kuró, Muszynka, Tylicz és Krynica érintésével. Ez az út a mai főút nyomvonalán Krynícától a Kamienica patak völgyében vezetett Szandecbe.

Zboróról Szandecbe Becherov/Biharó felé a Ropa patak völgyében Hańcowa, Uście, Łosie, Ropa és Grybów érintésével lehetett eljutni. Grybówból Szandec elkerülésével is el lehetett jutni Krakkóba, mégpedig Czchów felé,¹⁶⁹ de a borszállítók 1578-tól 1611-ig nem közlekedhettek erre, hiszen a bort be kellett mutatni vagy a szandeci vagy a bieczy állami borlerakatban. Grybówból közvetlenül Czchówba legkorábban csak 1611-ben közlekedhettek legálisan a borkezeskedők, hiszen ettől fogva – a rendkívüli adók 1611. évi megajánlási formulája szerint – Grybówban is működött már állami borlerakat.¹⁷⁰ A Krakkói Vajdaság történelmi atlasza szerint azok, akik Szandecből tartottak Krakkóba, több út közül is választhattak. A régi út Czchówon, Tymowán,¹⁷¹ Lipnica Murowanán és Bochnián keresztül vezetett, de már a 15. századból ismeretes olyan panasz, hogy a kereskedők Iwkowa felé elkerülik Czchówot, ill. Tymowát, és közvetlenül Lipnica Murowanába mennek.¹⁷² Szandecből Bochniába a kereskedők Uszwicán keresztül is mehettek, ahol egy fogadó is működött a 16. század második felében.¹⁷³ Szandecből azonban nemcsak Bochnia, hanem Wieliczka felé is vitt egy mellékút vonal Krakkóba. Ennek az útnak a közelében fekszik Chormanice, ahonnan az 1592. évi krakkói vámnapló szerint 6 hordó „magyar” bor érkezett.¹⁷⁴

Szandectől keletre Grybów és Biecz között a Ropa patak völgyében található Gorlice, amelynek közvetlen összeköttetése volt Bártfával és Zboróval is. Az 1570. évi Krakkó vajdasági útvérvízió jegyzőkönyvében a bieczy polgárok arra

¹⁶⁷ Az Ólublót Nowy Sącz-csal összekötő Poprád menti útszakasról **Barcicén és Biegonicén** keresztül érkezik bor Krakkóba. 1597. nov. 1-én biegonicei Martinus Iwko 6 hordó „magyar” bort hoz a magyar származású (Węgrinius/Hungarus) Alexander Gallus doktor krakkói polgárnak, melyet egy nemestől vásárolt Barcicében. AMKr. rkps. 2120. Fol. 533.

¹⁶⁸ Atlas Historyczny II/1. 1. sz. térkép

¹⁶⁹ A Grybów–Czchów útvonal létezésére már 14. és 15. századból is van bizonyíték. Kutrzeba, 2009. 180–181. Vö. Wyrozumska, 1977. 16–17. (térképmelléklet)

¹⁷⁰ Vol. Cons. III/1. 50.

¹⁷¹ 1597. már. 29-én a będzini Johannes 6 hordó „magyar bort hoz **Tymowából**. AMKr. rkps. 2120. Fol. 210.

¹⁷² Wyrozumska, 1977. 70.

¹⁷³ 1597. márc. 28-án az eperjesi Jacobus Varga 9 hordó borát egy **uszwicai** kocsis hozza Krakkóba. AMKr. rkps. 2120. Fol. 209. Vö. Atlas Historyczny II/1. 1. sz. térképmelléklet.

¹⁷⁴ AMKr. rkps. 2116. Fol. 90.

panaszkodnak, hogy Uście földesura, Baltharusz Gładysz ezt az utat nem engedi használni; az erre haladó kocsikat lefoghatja, a fuvarosokat megvereti, az utat pedig nem hogy nem javítja – jóllehet vámot is szed – hanem még be is vágatja, úgyhogy lóval már el sem lehet erre menni. A revizoroknak Bártfa panaszlevelét is megmutatták. A megkeresésre Gładysz levélben válaszolt, amelyben eljárását azzal magyarázza, hogy egy új és törvénytelen útról van szó, amit régebben sosem használtak.¹⁷⁵

A vita számunkra is hasznos információkkal szolgál: A bieczy polgárok arra panaszkodnak, hogy ha az utat Gładysz lezárhatja, akkor Grybówot, Bobowát és Cieżkowicét is elkerüli majd a Bártfáról jövő forgalom. Wyrozumska és a Krakói Vajdaság történeti atlasza ezt a panaszt jogosnak veszi és azt a következtetést vonja le, hogy erre vezetett a Bártfát Grybówval összekötő főút is. Ezzel mi nem értünk egyet. Feltűnő, hogy a grybóviai nem éltek panasszal, a Bártfa–Grybów–Czchów főútvonal lezárása pedig nemcsak helyi (grybóvi), de országos visszhangja is lett volna lengyel és magyar részéről egyaránt, hiszen Felső-Magyarországról Grybówon keresztül vitt a főút Krakókba. Grybówon át jött Magyarországra Krakóból európai körútja végén Szepsi Csombor Márton is.¹⁷⁶ Meglátásunk szerint a vitatott Ropa patak völgyében ténylegesen új útról volt szó, Grybów felé pedig nem csak erre, hanem Gaboltóról a Beszkid-hágón át a Biała patak mentén is el lehetett jutni.

Az egyik zborói út a Krakói Vajdaság történeti atlasza szerint a Becherov/Biharó–Zdyniai-hágón át a Sękowa patak völgyében Gorlicén keresztül vezetett Bieczbe, a másik pedig a Niżná Polianka/Alsópágony–Żydowskoi-hágón át, Krempna, Żmigród, Dębowiec és Hartlowa településeken keresztül. Az utóbbi útvonal fontosságát mutatja, hogy 1578-ban Żmigródban is hoztak létre állami borlerakatot.

Bieczből Zakliczyn és Bochnia érintésével vitt a legrövidebb út Krakókba. Żmigródból viszont a Jasło–Brzostek–Pilzno útszakaszon a Visztula síkságra is gyorsan ki lehetett jutni és a sík terepen a Lemberg–Krakó főútvonalba csatlakozni. A duklai lerakatnál elsősorban azok fordultak meg, akik Sztropkó felől a Duklai-hágón keresztül érkeztek. Innen vihették a bort Krakókba Żmigródon keresztül is vagy Kobylany érintésével Jasło felé. A jaśliskai állami lerakatot Cser-

¹⁷⁵ *Lustracja dróg*, 42–43. Feltehetően ennek az útnak a megszüntetéséről rendelkezett az 1569. évi lublini országgyűlés, amikor a Magyarországból Lengyelországba vezető új árutak bevágását parancsolta meg a sztarosztáknak és a földbérloknak (dżerżawca/tenutariusz). *Vol. Cons. II/1*. 251. Minden bizonnyal Gładysz is bérbirtokos lehetett, aki a törvénynek engedelmeskedett a gorlicei út bevágásával.

¹⁷⁶ „Ekképpen azért kívánságom szerint Bochnyán és **Gribón** által nagy szerencsésen ő szent fel-sége, a szegény bujdosóknak és minden zárandokonak oltalmazó Istene 1618. esztendőben mindeneknek ítéletén és vásáran kívül hazámba minden kár nélkül bevín...”. Szepsi Csombor Márton: *EuropicaVarietas*. Dunaszerdahely, 2003. 188. o.

tész felől lehetett megközelíteni. Erre lehetett a legnagyobb a borok forgalma, hiszen innen csak olyan települések felé vezetett tovább út, ahol szintén működtek borlerakatok; ezek Dukla, Rymanów és Krosno. Az ellenőrző pontok hálózata nyilván nem véletlenül erre volt a legsűrűbb. Innen elsősorban nem Krakkóba, hanem az ország belseje felé, Lublinba és Varsóba volt érdemes szállítani.

A rymanówi borlerakatot a Łupków felől az Oslawa völgyében leereszkedő, majd Szczawnenél Bukowsko felé elkanyarodó borszállítmányok ellenőrzésére hozták létre. A Ruszkai-hágóról a Hoczewka patak völgyében Roztokin és Baligródon áthaladó út borforgalmát a leskoi lerakat ellenőrizte. Leskoból, Sanokon és Rymanówon keresztül Krosnoba visz az út Krakkó, de Rymanówból Kobylany felé Jasłoba is mehettek a Krakkóba szállítók. Krosnóból Frysztak és Brzostek érintésével Pilznonál lehetett kijutni a Lemberg–Krakkó útvonalra, de itt is létezett egy alternatív útvonal Jasłoba, mégpedig Zręcin, Łajscie és Czeluśnica településeken keresztül.¹⁷⁷

Az 16–17. század fordulóján még csak „csempészútént” működhetett a Lubnya–Wołosatei-hágóról Ustrzykibe és onnan Rybotyczén keresztül Przemyślbe vezető útvonal, hiszen Rybotyczében csak 1620-ban hoztak létre állami lerakatot a „magyar” borok részére. Ennek az útnak a használatára viszont a krakkói vámnaplókban már a 16. század végéről van utalás; egy 1597. évi bejegyzés szerint „magyar” bor Przemyšlből érkezett Krakkóba.¹⁷⁸ Az Uzsoki-hágóról Lembergbe vezető úton Samborban, a Vereckei-hágóról Lembergbe vezető útvonalon pedig Stryjben vették nyilvántartásba a „magyar” borokat,¹⁷⁹ ekkora kerülővel azonban – legalább is a források szerint – nem érkezett „magyar” bor Krakkóba.

Összegzés

A borkereskedelem útvonalait ezidáig mind a lengyel, mind a magyar szakirodalom érintőlegesen, ill. utalásszerűen tárgyalta. Lengyel részről feltételezhető, hogy nem érdeklődtek a magyar útvonalak iránt, magyar részről pedig nyelvi nehézségek akadályozták a legfontosabb forráshoz, a krakkói vámnaplókhoz való hozzáférést. Többéves kutatómunka eredményeként immáron részletes és konkrét adatok állnak rendelkezésünkre, amelyek segítségével rekonstruálhatóvá, ill. feltérképezhetővé váltak ezek az útvonalak. Mivel a vámnaplók a bort szállító kereskedők, ill. kocsisok lakhelyét is megőrizték, a településnevek alapján nem-

¹⁷⁷ Atlas Historyczny II/1. 1 sz. térkép.

¹⁷⁸ 1597. jan. 20-án Stanislaus Halaska 3 hordó „magyar” bort hoz **Przemyšlből**. AMKr. rkps. 2120. Fol. 44.

¹⁷⁹ Tudniillik itt működött a legközelebbi határmenti borlerakat. Vö. 26. lábjegyzet

csak a borszállítási utak nyomvonalait rekonstruálhattuk, hanem azt is, hogy ezek közül melyek voltak a legfrekvenciáltabbak.

Közvetlenül a termőhelyről vittek bort Krakkóba Gyöngyösről, Ónodról, Miskolcra, Görgőről, Szádalmásról, Abaújszántóról, Göncről, Tolcsváról és Sárospatakról. A főbb kiszállítási utak pedig egyrészt Kassán és Eperjesen, másrészt Zemplén megyén és Bátfán keresztül vezettek. Ha a mellékelt térképet megnézzük, azt látjuk, hogy a legtöbb fuvaros a Bátfai környéki falvakból származik. Ezeket a kocsisokat bízták meg a szállítás lebonyolításával mind a kassai kereskedők, mind pedig azok, akik közvetlenül a termőhelyről szállítottak. Bátfáról a legrövidebb út Krakkóba Zlaté, Gaboltó és Grybów városán keresztül vezetett. Jóllehet sok egyéb alternatíva kínálkozott, a vámbejegyzésekből arra következtethetünk, hogy a Kassa–Eperjes–Bátfai–Grybów–Bochnia volt a legfrekvenciáltabb útvonal.

Néhány újonnan felfedezett kerülő útvonal arra utal, hogy a kereskedők – ha csak tehették – elkerülték a nagyobb városokat. A Zemplén felől érkezők Eperjest Ternyén és Tótselymesen át haladva kerülték ki, Bátfát pedig Kolossón és Erdővágáson keresztül. Kassát a gyöngyösi és egri bort szállítók csak Csetnek és Igló érintésével, a tornai bort szállítók pedig a Stószai-hágón keresztül szintén Igló felé kerülhettek ki. Ezek a szállítók minden bizonnyal Lőcsét is elkerülték, hiszen Iglóról Csütörtökhely felé is vezetett egy elkerülő út Késmárkra. A lehetséges szállítási útvonalakat számba véve – a terepviszonyok ismeretében – Felső-Magyarországról Árvától Ung megyéig a Kárpátok mintegy 16 hágóján érkezhetett a bor Krakkóba.

Mindebből egyértelműen látszik, hogy az útvonalak száma – a középkori állapotokhoz képest – megsokszorozódott. Ez a megsokszorozódás főként Lengyelországra érvényes. Magyarországra csupán annyiban, amennyiben a hagyományos (Abaúj–Sáros–Szepes megyei) útvonalak mellett újabb kiszállítási „alternatívák” jelentek meg Zemplén megyén keresztül. Történt mindez azért, mert a középkorhoz képest ekkor már nemcsak polgárok foglalkoz(hat)tak a távolsági kereskedelemmel, hanem a nemesek és a mezővárosi parasztság is. Ezek mind a lengyel, mind a magyar oldalon igyekeztek közvetlen kapcsolatba lépni egymással, kikerülve a (szabad) királyi városokat. Az útvonalhálózat bővülését az is indukálta, hogy nemcsak a városokat akarták kikerülni, hanem a vámfizetést is. Ily módon újabb és újabb csempészetek jöttek létre, amelyek mentén – némi fáziskéséssel – újabb ellenőrző pontokat, ill. vámhelyeket hoztak létre mind Magyarországon, mind Lengyelországban.

Nagy Dóra

Birtokmegőrzés és atyafiság a 17. századi Erdélyben: Bodoni Zsuzsanna házasságai

Bevezetés

Tanulmányomban a kora újkori Erdély történetéből mintegy 90 évet tekintek át, az 1580-as évektől egészen az 1670-es évekig, de a fő hangsúly a 17. századra tevődik, hiszen ekkor élt a főszereplőnek választott Bodoni Zsuzsanna. E birtokos nemesasszony életútjának bemutatását a szerencsésen fennmaradt, mindeddig kiadatlan levéltári források teszik lehetővé,¹ és mivel a főúri családok levelesládáinak kivételével nagyon kevés családi archívum maradt fenn a korszakból, a Bodoni famíliát és Zsuzsannát témául választó esettanulmány tágabb társadalomtörténeti tanulságokkal is szolgálhat. Megpróbálom nyomon kísérni, miként élte meg Bodoni Zsuzsanna és családja a háborúkkal és pártküzdelmekkel tarkított, de a békés éveket sem nélkülöző 17. századot. Igyekszem feltárni a főhős és családja mindennapjait: Zsuzsanna házasságaival milyen rokoni kapcsolatokat alakított ki, kikkel pereskedett, hogyan képviselte családját a fejedelmi udvarban, illetve mennyire tudta saját érdekeit érvényesíteni.

Bodoni Zsuzsanna családi háttere – A Bodoni–Kemény család

A magyarfrátai Bodoni családot először 1449-ben említik.² A székely gyökerekkel rendelkező Bodoniak birtokai főként Aranyosszékben és Doboka megyében terültek el. A család tagjai sókamarai tisztviselőként próbáltak érvényesülni.³ Ennek a vármegyei köznemesi famíliának a legismertebb tagja Bodoni István, aki már Báthory István lengyelországi udvarában is feltűnt 1582-ben, mint inas.⁴

¹ Erdélyi Református Egyházkerület Levéltára (EREL), Kolozsvár. Ghillányi Gergely hagyatéka. II. Bodoni Zsuzsanna iratai. (továbbiakban: Gh–hgy.)

² Jakó Zsigmond: *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei, 1289–1556*. I. Bp., 1990. 354.

³ Horn Ildikó–Kreutzer Andrea–Szabó András Péter: *Politika és házasság. Menyegzőre hívogató levelek a 16. századi Erdélyből*. ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola. Bp., 2005. (továbbiakban: *Politika és házasság* 2005.) 176.

⁴ Veress Endre: *Báthory István lengyel király udvari számadáskönyveinek Magyar- és Erdélyországi adalékai (1576–1586)*. Bp., 1918. 178.

1589-ben Báthory Zsigmond titkára,⁵ majd curiai követe volt Rómában. Ismeretes, hogy Zsigmond fejedelemmé választásának az volt a feltétele, hogy a jezsuita rendet száműzze Erdélyből.⁶ A rábízott küldetés alapján feltehető, hogy a fejedelem bizalmi köréhez tartozhatott. Maga Bodoni István „megkereszteletlen unitáriusból lett katolikussá”.⁷ Feladata a pápa megbékéltetése, valamint annak elérése volt, hogy a pápa kijelöljön Zsigmond számára egy katolikus gyóntatót, aki, ha eljön az idő, ismételten bevezeti a jezsuitákat Erdélybe. A küldetése sikeres volt. Alfonso Carillo-t, Zsigmond fejedelem spanyol származású, jezsuita gyóntatóját 1591-ben Bodoni István kísérte Erdélybe.⁸ Bodoni István rendszeresen részt vett Báthory Zsigmond fejedelem hadjárataiban, de Báthory András, valamint Mihály vajda oldalán is feltűnt. Báthory Andrásnak egyébként annak idején tanulótlársa volt, neki köszönhette Kolozs vármegye főispáni címét, valamint a fejedelmi tanácsai tagságot is.⁹ Később Bodoni Basta mellé állt, így mikor 1601-ben az egykori fejedelem, Báthory Zsigmond vissza akart térni, hogy ismét elfoglalja Erdély trónját, az országgyűlésen Bodoni István ellene szavazott, bár ennek oka lehetett a Rudolfnak letett eskü is. A fejedelem elfogatta Bodonit, majd Déva várába záratta.¹⁰ Onnan kiszabadult, azonban még vagy ugyanebben az évben, de legkésőbb 1602-ben meghalt.¹¹ Egyes források szerint magtalanul halt el, így történhetett, hogy felesége, Bánffy Losonczi Margit megszerezte férje néhány vajdaszentiványi és péterlaki porcióját.¹² Ugyanakkor Orbán Balázs szerint ismeretes egy Zsigmond nevű fia és egy Gergely nevű unokája.¹³ Bár ennek a tanulmánynak nem Bodoni István a központi szereplője, mivel a Bodoniak közül ő vált a legismertebbé, érdemesnek tartom arra, hogy tisztségeit feltüntessem.

⁵ Horn Ildikó: Báthory András. Bp., 2002. (A továbbiakban: Horn, 2002.) 30.

⁶ Oborni Teréz: *Erdély fejedelmei*. Bp., 2002. (továbbiakban Oborni, 2002.) 44.

⁷ Horn, 2002. 30.

⁸ Veress Endre: *Carillo Alfonz jezsuita atya levelezése és iratai 1591–1618*. Ism. Márki Sándor. 546. = *Századok*, 1907/6. 546–551.

⁹ Horn, 2002. 30.

¹⁰ Nagy Iván: Magyarország családai. In: *Arcanum DVD könyvtár IV. — Családtörténet, heraldika, honismeret*. Bp., 2003. (továbbiakban Nagy, 2003.) II.

¹¹ Gr. Lázár Miklós: Erdély főispánjai, 1540–1711: második közlemény. Kolosmegye főispánjai. 524. = *Századok*, 1887/6. 518–528. (továbbiakban Lázár, 1887.)

¹² Dáné Veronka: A Torda vármegyei elit Báthory Gábor korában. 194. In: Papp Klára – Jeney-Tóth Annamária (szerk.): *Báthory Gábor és kora*. Debrecen, 2009. 189–198. http://ganyemedes.lib.unideb.hu:8080/dea/bitstream/2437/85654/1/file_up_B%C3%A1thory%20G%C3%A1bor%20%C3%A9s%20kora.pdf A letöltés dátuma: 2010. november 28.

¹³ Orbán Balázs: A Székelyföld leírása, In: *Arcanum DVD könyvtár IV. — Családtörténet, heraldika, honismeret*. Bp., 2003. (továbbiakban Orbán, Székelyföld 2003.)

Bodoni István tisztségei (1589–1601)

Kancelláriai titkár	1589 ¹⁴
Curiai követ Rómában, a római szent palota grófja	1589–1590 ¹⁵
Kincstárnok, titkár	1591 ¹⁶
Vajdai kamarás, vízaknai sókamarás	1592 ¹⁷
Fejedelmi kamarás, ¹⁸ komornyik, vízaknai sókamarás ¹⁹	1593
Fejedelmi kamarás, ²⁰ cubicularius ²¹	1596
Kolozsi főispán	1599 ²²
Tanácsúr	1599–1601 ²³

A fent említett Bodoni Istvánnak minden valószínűséggel a testvére lehetett János, Bodoni Zsuzsanna édesapja. Bodoni János atyja Bodoni Balázs volt, mint ahogyan az Bodoni Zsuzsanna vallomásából kiderül: „Cherény Istvánnak Affra asszonytól való gyermeki Georgy és János Georgy leánya Bodoni Balásné Kata, Kata fia János, az kinek én leánya vagyok.”²⁴ A Bodoni Balázs által viselt tisztségek viszonylag jól rekonstruálhatóak. 1581-ben görgényi provizorként,²⁵ 1583-ban udvarhelyszéki prefektusként említik.²⁶ 1583–84-ben²⁷ és 1585-ben²⁸ is ud-

¹⁴ Bogdándi Zsolt–Gálfi Emőke: *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1222–1559*. Kolozsvár, 2006. (továbbiakban: EKJkv) 392.

¹⁵ Bethlen Farkas: *Erdély története*. Bp., 2004. (továbbiakban Bethlen, 2004.) V. 188.

¹⁶ A Ghillányi-hagyaték iratainak regesztái. Kézirat. Összeállította Dáné Veronka. (továbbiakban Gh–hgy. regesztái) Birtokok. XXXIV. Unoka, 1. Gyulafehérvár, 1591. augusztus 1.

¹⁷ Erdélyi Királyi Könyvek 1–3. Arcanum CD-ROM. Bp., 2002–2004. (továbbiakban ErdKirKv CD-ROM) 22. k. 172.

¹⁸ EKJkv 392.

¹⁹ Gh–hgy. regesztái. Birtokok. XI. (Puszt)Almás, 5/a. Póka, 1593. július 24.

²⁰ EKJkv 392.

²¹ Lázár, 1878. 523.

²² Bethlen, 2004. V. 188., ill. Trócsányi Zsolt: *Erdély Központi kormányzata 1540–1690*. Bp., 1980. (továbbiakban Trócsányi, 1980.) 26.

²³ Trócsányi, 1980. 26.

²⁴ Dáné Veronka: *Torda vármegye jegyzőkönyvei I*. Kolozsvár, 2009. (továbbiakban TvmJkv I.) 295.

²⁵ Politika és házasság, 2005. 176., ill. ErdKirKv CD-ROM 3. k. 168b–169b. 1584. január 19.; ErdKirKv CD-ROM 3. k. 206–206b. 1584. április 28.

²⁶ ErdKirKv CD-ROM 3. 111b–112b. 1583. augusztus 28.

²⁷ Politika és házasság, 2005. 176., ill. ErdKirKv CD-ROM 3.k. 168b–169b. 1584. január 19.; ErdKirKv CD-ROM 3.k. 172b–173. 1584. január 23.; ErdKirKv CD-ROM 3. k. 186b–188. 1584. március 6.; ErdKirKv CD-ROM 7. k. 63–64. 1584. március 15., ErdKirKv CD-ROM 3. k. 199–200b. 1584. április 6.; ErdKirKv CD-ROM 3. k. 243–244. 1584. július 2.

²⁸ Lukinich Imre: *Az udvarhelyi vár története I*. 443., = *Erdélyi Múzeum*, 1903/8. sz. 427–446.

varhelyi kapitányként tüntetik fel. 1586-ban fejedelmi törvényszéki hites jegyző tiszteletét töltött be.²⁹ A Bodoni János által betöltött pozíciókra vonatkozóan eddig még nem került elő adat. Mint érdekesség, mindenképpen meg kell említeni, hogy a Bodoniaknak biztosan volt egy lánytestvére is, nevezetesen Erzsébet, akinek fennmaradt az esküvői meghívója. Ebből kiderül, hogy 1584. december 27-én ment nőül Székely Mózeshez, a későbbi fejedelemhez.³⁰ Házasságuk alig 1 évig tarthatott, ugyanis ekkor már az asszony temetéséről kapunk tudósítást.³¹

Bodoni Zsuzsanna édesanyja Kemény Borbála volt. Az, hogy Erdély egyik legősibb famíliája, a Kemény család méltónak tartotta arra a Bodoniakat, hogy velük házasságra lépjenek, azt mutatja, hogy utóbbi a köznemesi családok között elég rangosnak számíthatott. Kemény Borbála édesapja az iratok alapján Kemény György volt,³² aki 1567–71 között a kisebb kancellária írnoka volt.³³ Édesanyja pedig Geréb Margit, akinek több házassága is lehetett, hiszen Bethlen János özvegyeként³⁴ és Komáromi Istvánné néven is említik a források.³⁵ Bizonyos, hogy Kemény Borbála, és Kemény János közeli rokonok voltak, hiszen Bodoni István és Faragó András hozzá intézett, 1636-os levelében atyafiának nevezik a későbbi fejedelemet.³⁶

Bodoni János és Kemény Borbála házasságából két gyermek fogant: István és Zsuzsanna. Egy 1610-ben keletkezett korlátó levél szerint Bodoni Zsuzsanna 1600 körül született.³⁷ A hivatalos korvizsgálatra a születési adatok hiánya miatt lehetett szükség. Az életkor meghatározása bizonyos jogi ügyekben elengedhetetlen volt. Szamosközy szerint Bodoni János 1603. július 17-én, a Székely Mózes melletti csatában, Brassónál vesztette életét.³⁸ Ezt az is alátámasztja, hogy Kemény Borbálát 1606-ban már mint özvegy Bodoni Jánosnét említik.³⁹ Kemény Borbála összesen négyszer házasodott. Első férje koppáni Márgai István

²⁹ ErdKirKv CD-ROM 4. k. 388–389.

³⁰ Politika és házasság, 2005. 175.

³¹ Politika és házasság, 2005. 176.

³² Gh–hgy. 1. Kolozsvár, 1580. május 11.

³³ Trócsányi, 1980. 368.

³⁴ EKJkv 235.

³⁵ Gh–hgy. regesztái. VIII. Árpataki Geréb család. 1. Kolozsvár, 1604. február 10.

³⁶ Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága, Kolozsvár (Archivele Naționale, Direcția județeană Cluj) csombordi Kemény család levéltára XI. 772.

³⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár. (továbbiakban MNL OL) Kolozsmonostori konvent országos levéltára – Protocolla, libri regii et styliionaria. F 15., Prot. 16. 46v.

³⁸ Szamosközy István történetíró kézirata. Bp., 1991. (továbbiakban Szamosközy, 1991.) 145.

³⁹ Gh–hgy. regesztái. Birtokok. XV. Csinád, 1. Vajdaszentiván, 1606.

volt,⁴⁰ míg a második Teke György. Utóbbi 1594 augusztusától 1596. március 26-ig⁴¹ töltötte be Doboka vármegye főispáni tisztségét, de 1598-ban szintén ezen a címen említik.⁴² Márgai Istvánnak pedig a Portán társkövete volt, Báthory Zsigmond idején.⁴³ Két fiúk érte meg a felnőttkort, János és Sándor, akiket 1602-ben már árvaként említenek.⁴⁴ Sándor pedig Bethlen Gábor udvari szolgája, borsolója volt,⁴⁵ aki 1622-ben féltestvére érdekében tett lépéseket Bodoni Zsuzsannaért.⁴⁶ János 1627-ben, utód nélkül halt meg.⁴⁷ Kemény János önéletírásából kiderül, hogy Sándor 1623-ban, Bethlen Gábor hadjáratának idején halt meg.⁴⁸ Az asszony harmadik férje, a már említett Bodoni János volt, míg 1608-tól már biztosan Szombathelyi Nagy György volt az ura.⁴⁹

Kemény Borbála Bodoni Jánostól született gyermekei, István és Zsuzsanna 1607-ben kerültek vajdaszentiváni Büky János gyámsága alá.⁵⁰ István tisztségei a töredékes források miatt nem rekonstruálhatóak. 1653-ban már nem élt. Gyermekei: István, György, Mária (Suki Ferencné) és Borbála.⁵¹ A család Bodoni Zsuzsanna korában élt legkiemelkedőbb tagja unokaöccse, Bodoni György volt, aki 1620-ban születethetett, hiszen Béldi Pál ügyében tanúskodott, 1676-ban, amikor is 56 évesnek mondta magát.⁵² Bodoni György 1663–1675 között ülnök-

⁴⁰ Gr. Lázár Miklós: Erdély főispánjai, 1540–1711. Dobokamegye főispánjai. 624. = *Századok*, 1888/7. 622–637. (továbbiakban Lázár, 1888.)

⁴¹ Lázár, 1888. 624.

⁴² Szabó T. Attila: *Erdélyi magyar szótörténeti tár*. Bp., 1993. I–XIII. Bukarest–Kolozsvár, 1975–2009. (A továbbiakban: EMSzT) IV. 351.

⁴³ Horn Ildikó: Az erdélyi hármastanács kormányzata (1583–1585). 911. = *Századok*, 2006/4. 883–924.

⁴⁴ Tagányi Károly et al.: Szolnok-Doboka vármegye monográfiája. In: *Arcanum DVD könyvtár IV. – Családtörténet, heraldika, honismeret*. Bp., 2003. (továbbiakban Tagányi, 2003.) IV.

⁴⁵ Kemény János önéletírása. In: V. Windisch Éva szerk.: *Kemény János művei*. Budapest, 2000. <http://mek.oszk.hu/06100/06166/html/index.htm> A letöltés dátuma: 2010. november 28. (továbbiakban Kemény, 2000.)

⁴⁶ Gh–hgy 2. Beszterce, 1622. október 12.

⁴⁷ Gh–hgy. regesztái. V. Köblösi Teke család iratai, 13. Kolozsvár, 1627. szeptember 26.

⁴⁸ Kemény, 2000.

⁴⁹ Gh–hgy. regesztái. V. Köblösi Teke család iratai, 10. Kolozsmonostor, 1608. szeptember 13.

⁵⁰ ErdKirKv CD-ROM 7. k. 15b. 1607. március 9.

⁵¹ Gh–hgy. regesztái. I. Ghillányi Gergely iratai, 7/a. Gyulafehérvár, 1653. május 11. Ugyanakkor Tagányi szerint Gáspár, István, Ferenc és Krisztina nevű gyermekei ismeretesek. In: Tagányi, 2003. IV.

⁵² Deák Farkas: *Uzoni Béldi Pál 1621–1679*. Bp., 1887. <http://mek.niif.hu/05600/05699/html/index.htm> A letöltés dátuma: 2011. március 15.

ként, táblabíróként tevékenykedett.⁵³ 1696-ban már biztosan nem volt az élők sorában.⁵⁴ Czegei Vass György Bodoni Zsuzsannát, Bodoni György lányát vette feleségül. Naplójában többször említi Bodoni Györgynét, a lány kezét is tőle kéri meg, így Bodoni György valószínűleg már a lánykéréskor, 1679-ben sem élt.⁵⁵ Egyes források szerint Bodoni Györgynek Tholdalagi Judittól három fia, Balázs, György és Zsigmond született és mind György, mind Balázs fiúgyermek nélkül halt meg. Balázs leánya volt Klára, báró Bornemisza János első felesége. Zsigmond gyermektelen maradt.⁵⁶ Ugyanakkor Czegei Vass György feljegyzései alapján kiderül, hogy idősebb Bodoni Györgynek volt egy lánya, a fent említett Zsuzsanna, és szintén ő az, aki tudósít Bodoni Balázs Kopacz Máriától született Istók nevű fiáról.⁵⁷ A Bodoni család 1725-ben halt ki.⁵⁸

A házasságok

A korban egy asszonynak védelmet nyújthatott a házasság. Ebben a korszakban egy nő korlátozott jogokkal rendelkezett, hiába volt akár nemesasszony. Vagyoni és jogi szempontból is fontos volt, hogy álljon mellette egy férfi. A gyermekei védelmében is szüksége volt arra a támogatásra, amit egy férj létezése nyújthatott. A kor normái szerint három frigyet tekintettek elfogadhatónak, de törvényi akadálya a további házasságoknak sem volt.⁵⁹ A házasságkötés oka természetesen a szerelem is lehetett, hiszen erre is számos példát tudunk a korszakból felsorolni. Az sem volt ritka, hogy ezek az érzelmek a frigy megkötése után alakultak ki. Bodoni Zsuzsanna családjában az asszonyok, így anyja és nagyanja is, többször házasodtak. Valószínű, hogy frigyeikkel igyekeztek vagyonukat, társadalmi státuszukat, illetve családjukat védelmezni. A tanulmány főszereplője is követte a hagyományokat, összesen háromszor ment férjhez.

⁵³ Tóth Ernő: *Hidvégi id. Nemes János naplója az 1651–1686. évekről* – második közlemény. 382. = *Történelmi Társulat*, 1902/3. 375–411. (továbbiakban Nemes, 1902.); Szilágyi Sándor (szerk.): *Monumenta comitalia Regni Transilvaniae: Erdélyi országgyűlési emlékek*. Bp., 1876–1899. (továbbiakban EOE) XIII. 316.; EOE XIV. 123.; EOE XIV. 267.; Orbán Balázs: *Torda város és környéke*. In: *Arcanum DVD könyvtár IV. — Családtörténet, heraldika, honismeret*. Bp., 2003. (továbbiakban Orbán, Torda 2003.) XXIX.; EOE XV. 347.; Nemes, 1902. 545.

⁵⁴ EMSzT VIII. 172.

⁵⁵ *Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századokból*. 3. kötet: Czegei Vass György és Vass László naplói, 1659–1739. Közli Nagy Gyula. Bp., 1896. (továbbiakban Czegei Vass, 1896.) 11.

⁵⁶ Benkő József: *Transsilvania specialis: Erdély földje és népe*. Bukarest–Kolozsvár, 1999. 306.

⁵⁷ Czegei Vass, 1896. 22.

⁵⁸ Nagy, 2003. II.

⁵⁹ Péter Katalin: *Házasság a régi Magyarországon – 16–17. század*. Bp., 2008. (továbbiakban Péter, 2008.) 58.

Lázár János, a székely előkelő

Bodoni Zsuzsanna irataiból kiderül, hogy első férje Lázár János volt.⁶⁰ Az első forrás, mely házastársakként említi őket, 1620-ból származik.⁶¹ Nagy Iván a Lázár családról, mint ősrégi székely famíliáról emlékezik meg. A család több ágra szakadt, a csíkszenttamási ág Jánossal halt ki férfiágon. Apja Lázár Farkas volt,⁶² aki 1576-ban Udvarhelyen, Csík-, Kászon- és Gyergyóban a legtöbb adót fizető személyek közé tartozott.⁶³ 1597-ben kinevezték Csíkszék főkirálybírájává, „és e tiszttét viselte, míg 1599-ben az Ördög Balás által fölizgatott csíki néptől megölelt.”⁶⁴ Lázár János anyja mezőmadarasi Bernáld Klára volt.⁶⁵ Lázár Farkasnak Jánoson kívül volt egy lánya is, Judit, később Damakos Istvánné. Lázár Jánosról kevés információ áll rendelkezésre, az egyetlen utána maradt iratban 1609-ben Báthory Gábor Csíkszék előjáróinak megparancsolta, hogy adják Lázár János kezére az ősei, Bernáld és Farkas után maradt javakat.⁶⁶

Közismert, hogy a János Zsigmond által, 1562-ben elrendeltek alapján a kollektív nemességet megvonták a székelyektől, de a lóföket és primorokat valódi nemeseknek tekintették, és továbbra is fenntartották velük szemben a hadkötelezettséget.⁶⁷ Ennek érvényesítéséhez a fejedelmek rendszeren összeírták a hadra fogható székelyeket. Magát Lázár Jánost a lustrában 1602-ben, 1604-ben Dálnokon,⁶⁸ 1614-ben Mezőmadarason⁶⁹ és Csíkszenttamáson a primorok között jegyezték fel.⁷⁰ Balogh Judit szerint ebben az évben, vagyis 1614-ben, Marosszé-

⁶⁰ Gh–hgy 2. Beszterce, 1622. október 12.

⁶¹ TvmJkv I. 160.

⁶² Gh–hgy 6. Mezőmadaras, 1630. június 16.

⁶³ Connert János: *A székelyek alkotmányának története különösen a XVI. és XVII. században*. Székelyudvarhely, 1907. 139.

⁶⁴ Nagy, 2003. VII.

⁶⁵ Egy XVI-ik századbéli töredék periromány a székely nemek és ágak birtoklása és hivatalviselése tárgyában. Közli: gróf Lázár Miklós. 249. In: Mikó Imre (szerk.): *Erdélyi Történelmi Adatok*. III. Kolozsvár, 1860. 247–261. <http://mek.oszk.hu/06800/06860/pdf/erdely3.pdf> A letöltés dátuma: 2010. november 7.

⁶⁶ Gh–hgy. regesztái. VII. Csíkszenttamási Lázár család, 1. Gyulafehérvár, 1609. július 16.

⁶⁷ Balogh Judit: *A székely nemesség kialakulásának folyamata a 17. század első felében*. Kolozsvár, 2005. 42.

⁶⁸ *Székely Oklevéltár IV., székely népesség-összeírások 1575–1627*. Bevezetéssel és jegyzetekkel közléstesi Demény Lajos. Kolozsvár, 1997. (továbbiakban SzOkl IV.) 185.

⁶⁹ SzOkl IV. 212.

⁷⁰ SzOkl. IV. 534.

ken 63 jobbággal rendelkezett.⁷¹ Lázár János is többször vett részt a fejedelmek hadjárataiban és 1622-ben Bethlen Gábor felső-magyarországi hadjáratának idején esett el.⁷² A források alapján Bodoni Zsuzsannának egyetlen gyermeke született, Lázár Anna. A lánynak 1622-ig mindenképpen a világra kellett jönnie. Élete rövid volt, hiszen 1630-ban elhunyt.

Bodoni Zsuzsanna egyes házasságai között nagyon rövid ideig, általában egy évig volt özvegy, mégis fontos áttekinteni, mit is jelentett a korban az özvegyiség. Ez talán megmagyarázhatja, mi motiválhatta ezt az asszonyt a többszöri újraházasodásban. „Özvegynek lenni soha nem volt leányálom – vallástól, rangtól, társadalmi, földrajzi helyzettől függetlenül. Különösen nem volt az egy olyan környezetben, ahol egy nőnek csak korlátozott jogai lehettek, ahol a rokonok és szomszédok első gondolata nem feltétlenül az özvegy gyámolítása volt, sokkal inkább a földjei és a vagyona, ráadásul bármikor számítani lehetett egy török portyára.”⁷³ Amennyiben egy asszony gyermekkel vált özvegygé, ő lehetett a természetes gyám, de csak akkor, ha nem volt kijelölt tutor. Azonban ebben a helyzetben is állt mellette egy férfi.⁷⁴ Azonban a természetes gyámmal szemben elsőbbséget élvezett a kijelölt tutor. Ráadásul egy asszony, csak addig maradhatott természetes gyám, ameddig újra nem házasodott.⁷⁵ Tehát az özvegyasszonynak döntenie kellett: kijelölt tutor hiányában természetes gyám marad, vagy újabb házasságot köt, kockáztatva ezzel azt, hogy akár gyermekeiről is le kell mondania.⁷⁶ Ugyanakkor egy özvegy, aki elhalt férje nevét viselte, nehezebben volt megfosztható ura után maradt birtokaitól, amennyiben azonban az özvegyi fátylat menyasszonyira cserélte, előző férje rokonai könnyebben kitehették annak birtokaiból. Egy új, befolyásos társ azonban védelmet is jelenthetett az asszony vagyona és gyermekei számára.⁷⁷ Az özvegy egy évre prorogatiót is kaphatott, tehát abban az esztendőben nem kellett perben részt vennie, valamint a férje birtokaitól nem foszthatták meg.⁷⁸ Bodoni Zsuzsanna is megkapta ezt a prorogatiót

⁷¹ Balogh Judit: A székely társadalom Báthory Gábor korában 170. In: Papp Klára – Jeney-Tóth Annamária (szerk.): *Báthory Gábor és kora*. Debrecen, 2009. 153–174. http://ganyemedes.lib.unideb.hu:8080/dea/bitstream/2437/85654/1/file_up_B%C3%A1thory%20G%C3%A1bor%20%C3%A9s%20kora.pdf A letöltés dátuma: 2010. november 28.

⁷² Gh–hgy 2. Beszterce, 1622. október 12.

⁷³ Horváth Ágnes: Főnemesi özvegyasszonyok a 16–17. századi Magyarországon. 248. In: Fábri Anna-Várkonyi Gábor (szerk.): *A nők világa. Művelődés- és társadalomtörténeti tanulmányok*. Budapest, 2007. (továbbiakban Horváth, 2007.)

⁷⁴ Horváth, 2007. 253.

⁷⁵ Horváth, 2007. 248.

⁷⁶ Horváth, 2007. 253.

⁷⁷ Horváth, 2007. 249.

⁷⁸ Horváth, 2007. 254.

Bethlen Gábor fejedelemtől.⁷⁹ Ezt féltestvérének, Teke Sándornak köszönhette: „Vitéz hűvünk, udvari szolgánk, Teke Sándor jelenti alázatos könyörgése által, hogy az mihályi Lázár János oda fel való hadi expedíciókban életét elfogtatván, ez alatt Felsőcsernátonban lakó Damakos István per quendam expositionem az jószágoknak tutorságát, az relictának és gyermekinek abban való jussa ellen impetrálta volna, és meg is akarna őket háborétani.”⁸⁰

Faragó András, a katona

Bodoni Zsuzsanna Lázár János halála után nem sokáig maradt özvegy. Második férje Faragó András lett, aki az asszonyra vonatkozó iratokban 1623-ban tűnt fel először jegyeseként és lányának, Lázár Annának gyámjaként.⁸¹ Őt 1621 júniusában nemesítette meg Bethlen Gábor fejedelem, amit Háromszéken hirdettek ki 1622 májusában,⁸² vagyis ott volt honos. Minden bizonnyal katonai szolgálataiért kaphatta ezt az adományt. Családjára, esetleges korábbi házasságára vonatkozó adat nem került elő a kutatás során. Faragó András a katonai pályán érvényesült, 1623-ban a mezei csapatok hadnagyaként,⁸³ 1626-tól 1644-ig pedig kapitányként említik.⁸⁴ Bethlen Gábor magyarországi háborúinak idején az udvari lovasság létszáma ismét elérte a 2000 főt. Az udvar már nem volt képes ennyi főt állomásoztatni a fejedelmi székhelyen, ezért „Bethlen Gábor uralkodásának végére az udvari katonaságból kialakult Erdélyben az állandó mezei katonaság.”⁸⁵ Pontosan ebben a korszakban emelkedett Faragó a ranglétrán, és ekkor szerzett nemeslevelet is. A mezei katonaságnak több jelentése is volt. Eredetileg így neveztek minden időszerűen összehívott csapatot. Bethlen Gábor hadjáratait követően

⁷⁹ Gh–hgy 3. Kassa, 1623. március 2.

⁸⁰ Gh–hgy 2. Beszterce, 1622. október 12.

⁸¹ Gh–hgy 4. Gyulafehérvár, 1623. augusztus 1.

⁸² Magyar nemes családok IV. *Arcanum DVD könyvtár IV. — Családtörténet, heraldika, honismeret.* Bp., 2003. (továbbiakban Kempelen, 2003.) IV.

⁸³ Gh–hgy 4. Gyulafehérvár, 1623. augusztus 1.

⁸⁴ Kivéve egyetlen esetet, hiszen 1638-ban, mint főkapitány említik. In. Gh–hgy. regesztái. Birtokok. XX. (Magyar)Köblös, 9. Magyaroköblös, 1638. augusztus 9. A tisztségekre lásd: Gh–hgy 4. Gyulafehérvár, 1623. augusztus 1.; 1626 októberében részt vett a Galgóc melletti csatában, mint kapitány. In. Wittmann Tibor: Bethlen Gábor, mint hadszervező. 354., = *Századok*, 1951/3–4. 354–390.; ErdKirKv CD-ROM 19. k. 58–58b. 1630. április 24.; ErdKirKv CD-ROM 19. k. 198b–199. 1631. július 30., ill. EMSzT VI. 124.; Katona Tamás (szerk.): *Szalárdy János siralmas magyar krónikája.* Bp., 1980. (továbbiakban Szalárdy, 1980.) 151.; Gh–hgy. regesztái. Birtokok. XX. (Magyar)Köblös, 6. Magyaroköblös, 1636. május 1.; Gh–hgy. regesztái. Birtokok. XX. (Magyar)Köblös, 9. Magyaroköblös, 1638. augusztus 9.; EOE X. 252.; Gh–hgy. regesztái. IV. Faragó András iratai. 7. Dés, 1640. július 8.; ErdKirKv CD-ROM 23. k. 44b–45b. 1641. szeptember 17.; Szalárdy János, 1980. 211.

⁸⁵ B. Szabó János – Somogyi Győző: *Az erdélyi fejedelemség hadserege.* Bp., 1996. 41.

ezeknek a csapatoknak szállást biztosított, nem bocsátotta el őket. Béke idején hópénzzel látta el a csapatokat. Nagy László úgy tudja, hogy a 17. század elején egyre olcsóbbá vált a zsoldos csapatok fenntartása, így erre a korszakra tehető az időszakos mezei zsoldos hadseregek állandósulását.⁸⁶ A Rákócziak idején a csapatok négy kapitányának Tordán, Brassó mellett a Barcaságban, Máramaroson, Debrecen és Várad környékén jelöltek ki szálláshelyet. Faragó ezeknek a kapitányok az egyike volt. A mezei katonaság a Fejedelemség állandó hadseregének lovasságát adta, de udvari szolgálatot is elláthatott.⁸⁷

Faragó András tehát az udvari-mezei sereg kapitányaként az erdélyi lovasság elit alakulatához tartozott, így tehát rendszeresen részt vett a fejedelmek hadjárataiban. I. Rákóczi György 1644/45. évi hadjárata idején esett a Habsburgok fogságába Faragó 1644. április 11-én Galgócnál.⁸⁸ Ekkor fejsérülést is szenvedett, melynek ellátása során nem hagyta bekötetni a sebet.⁸⁹ Faragó Andrást igen nagyra tarthatta I. Rákóczi György fejedelem, mivel magánlevelezésében többször megemlítette, hogy kiváltására készül. Mindez igen különleges fejedelmi kegynek számított, hiszen csupán néhány ilyen eset ismert. Faragóról tudósít I. Rákóczi György egyik 1644. áprilisi, fiának szóló levelében: „Faragó életben vagyok, sebes de meggyógyult”.⁹⁰ Majd szeptemberben a Lorántffy Zsuzsannának küldött levelében így ír: „Rabot az mi részünkről nevezetést még eddig nem igen fogtanak Faragón kívül s Bánházin, de ezeket nem akarják most elbocsátani, mert bizony örömet kiváltanánk.”⁹¹ 1645 júliusában Faragó Andrást több rabbal együtt Komáromba vitték a császáriak.⁹² Augusztusban ismételt kísérletet tett a fejedelem Faragó kiváltására, de a másik fél ettől elzárkózott: „Faragót ugyan kiváltottuk volna, de nem bocsátottak kisebbet is nálánál.”⁹³ Faragó bizonyosan kiszabadult a fogságból még ebben az évben, hiszen 1645-ben egyik birtokán, Körtvélyfáján gazdasági intézkedéseket foganatosított.⁹⁴ 1648-ban biztosan meghalt, hiszen ekkor Bodoni Zsuzsannát, már mint Faragó özvegyét nevezik meg.⁹⁵

⁸⁶ Nagy László: *Magyar hadsereg és hadművészet a harmincéves háborúban*. Bp., 1972. 53.

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ Kemény 2000, ill. Merényi Lajos: Révai László levelei Eszterházy Miklós nádorhoz. 311., = *Történelmi Tár*, 1909/2. 307–313. (továbbiakban Merényi, 1909.)

⁸⁹ Merényi, 1909. 313.

⁹⁰ Szilágyi Sándor: *A két Rákóczy György családi levelezése*. Bp., 1875. (továbbiakban Szilágyi, 1875.) 143.

⁹¹ Szilágyi, 1875. 250.

⁹² Szilágyi, 1875. 337.

⁹³ Szilágyi, 1875. 348.

⁹⁴ EMSzT II. 764.

⁹⁵ Tagányi, 2003. III., illetve Gh–hgy regesztái. Birtokok. XX. (Magyar)Köblös. 23. Magyarköblös, 1648. október 6.

Ghillányi Gergely, az udvari ember

Ghillányi Gergely 1605-ben született.⁹⁶ Trócsányi úgy tudja, hogy Ghillányit honfiúsították Erdélyben, tehát a Királyi Magyarországon birtokolt nemesi címét törvény szerint érvényesítették az Erdélyi Fejedelemségben.⁹⁷ Ez a korszakban még nagyon ritkán fordult elő. Ghillányi 1635-ben települt át Erdélybe Nagyszombatról.⁹⁸ Első feleségeként 1644-ben Szilassy Juditot említik.⁹⁹ Bodoni Zsuzsanna Ghillányi második neje volt. A férfi utolsó házastársa Apafi Mihály fejedelem nővére, Anna lett, akit 1661 előtt biztosan nem vett feleségül, hiszen az asszony első férje, Henter János 1661-ben halt meg.¹⁰⁰ Felmerül a kérdés, vajon hogyan tudta egy, a Magyar Királyság területéről menekülő ember végül megszerezni a fejedelem nővérének kezét? Ehhez hozzájárulhatott vagyonának folyamatos gyarapodása – így természetesen a Bodoni Zsuzsannával kötött házasságból megszerzett birtokok is – valamint az általa, az Erdélyi Fejedelemségben betöltött egyre magasabb, és az udvarban gyakorolt befolyását mindinkább elmélyítő pozíciók.

Ghillányi Gergely által betöltött tisztségek (1637–1673)

1637	Kereszthénszigeth-i dézsmás, fejedelmi konyhamester ¹⁰¹
1638	Konyhamester ¹⁰²
1644 előtt	Asztalnok ¹⁰³
1644	Fejedelmi konyhamester ¹⁰⁴
1646	Fejedelmi főkonyhamester ¹⁰⁵
1647	Konyhamester ¹⁰⁶

⁹⁶ Bethlen János: *Erdély története 1629–1673*. Bp., 1993. 652.

⁹⁷ Trócsányi Zsolt: *Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben*. Bp., 2005. 53.

⁹⁸ Gh–hgy. regesztái. XXXVII. A Ghillányi hagyatékra és kezelésére vonatkozó iratok, 11. Esztergom, 1696. május 5.

⁹⁹ ErdKirKv CD-ROM 24. k. 44–45. 1644. január 28.

¹⁰⁰ Debreczy Sándor: Apafi Anna orvosságos könyve. 322. = *Erdélyi Múzeum*, 1940/4. 322–329.

¹⁰¹ Gh–hgy. regesztái. I. Ghillányi Gergely iratai, 1. Algyógyi hévízfürdő, 1637. június 25.

¹⁰² Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága, Kolozsvár (Archivele Naționale, Direcția județeană Cluj) Kolozsvár város levéltára, Számadáskönyvek. (A továbbiakban: KvSzám) 21b/VI. 62.

¹⁰³ ErdKirKv CD-ROM 24. k. 42b–43b. 1644. január 30.

¹⁰⁴ Uo.

¹⁰⁵ Gh–hgy. regesztái. Birtokok. XVI. Gyulafehérvár, 1. Gyulafehérvár, 1646. március 28.

¹⁰⁶ KvSzám 25a/I. 396. és 402.

1649	Fejedelmi főkonyhamester, ¹⁰⁷ II. Rákóczi György követe Chmielniczkihez ¹⁰⁸
1650	Fejedelmi konyhamester, ¹⁰⁹ lengyel országgyűlési követ ¹¹⁰
1651	Fejedelmi konyha prefektusa, ¹¹¹ konyhamester ¹¹²
1652	Konyhamester ¹¹³
1653	Fejedelmi konyha prefektusa ¹¹⁴
1654	Fejedelmi főkonyhamester, ¹¹⁵ lengyel országgyűlési követ ¹¹⁶
1655	Fejedelmi konyhamester ¹¹⁷
1656	Konyhamester ¹¹⁸
1660	Konyhamester ¹¹⁹
1661	Generális perceptor a sarc beszédésére ¹²⁰
1663–1673	Tizedfőárendátor ¹²¹

Ghillányi Gergely 1644 előtt asztalnok, majd konyhamester volt. A konyhamester állt a fejedelmi konyha élén, alá tartozott a teljes konyhai személyzet és a konyhaajtó őrei is. A konyhán rendet, tisztaságot és fegyelmet kellett tartania.¹²²

¹⁰⁷ KvSzám 26/VI. 83.

¹⁰⁸ Szilágyi Sándor: *Erdély és az északkeleti háború: Levelek és okiratok*. Bp., 1890. (továbbiakban Szilágyi, 1890.) 43.

¹⁰⁹ Gh–hgy. regesztái. Birtokok. XVIII. Karulyfalva, 4. Ds, 1650. december 17.

¹¹⁰ Szilágyi, 1890. 296.

¹¹¹ ErdKirKv CD–ROM 28. k. 431–433. 1651. április 19.

¹¹² Gh–hgy. regesztái. Birtokok. XVII. Felsőfentős, 1. Gyulafehérvár, 1651. március 30.

¹¹³ Gh–hgy. regesztái. I. Ghillányi Gergely iratai. 6. Gyulafehérvár, 1652. április 30.

¹¹⁴ ErdKirKv CD–ROM 29. k. 156–162. 1582. április 30. (Egy ekkori végrendelet átírása. Az átírás dátuma nincs feltüntetve.)

¹¹⁵ Gh–hgy. regesztái. I. Ghillányi Gergely iratai. 9. Radnót, 1654. június 1.

¹¹⁶ Szilágyi, 1890. 587., ill. Szilágyi Sándor: *Levelek és okiratok II. Rákóczi György fejedelem diplomáciai összeköttetései történetéhez – második közlemény 469. = Történelmi Tár, 1889/3. 451–490. (továbbiakban Szilágyi, 1889.)*

¹¹⁷ Gh–hgy. regesztái. I. Ghillányi Gergely iratai. 10. Gyulafehérvár, 1655. április 29.

¹¹⁸ Gh–hgy. regesztái. I. Ghillányi Gergely iratai. 11. Gyulafehérvár, 1656. október 15.

¹¹⁹ Gh–hgy. regesztái. Birtokok. XXXV. Vajdaszentiván. 31. Bonchida melletti tábor, 1660. június 5.

¹²⁰ Trócsányi, 1980. 308.

¹²¹ Trócsányi, 1980. 325.

¹²² Benda Borbála: *Étkezési szokások a 17. századi főúri udvarokban*. Doktori disszertáció. 2004. <http://archivum.piar.hu/bathyany/benda/doktori-disszertacio.pdf> A letöltés dátuma: 2010. november 28. (továbbiakban Benda, 2004.) 58.

A konyháról nem kerülhetett ki úgy étel, hogy ő ne kóstolta volna meg.¹²³ Benda Borbála számos példát sorakoztat fel arra vonatkozóan, hogy a konyhamesteri tisztséget általában familiárisok töltötték be.¹²⁴ Ghillányi Gergely mindkét Rákóczi alatt megőrizte konyhamesteri tisztségét, ami egyben azt is jelenti, hogy mindkét fejedelem megbízható, jó és hűséges familiárisnak tekintette. A konyhamesternek lehetősége nyílt egyéb tisztséget is vállalni. Köztudott, hogy Báthory István lengyel királysága óta a legtöbb erdélyi fejedelem törekedett arra, hogy a lengyel királyi címet megszerezze. Az ügy érdekében II. Rákóczi György – többek között – Ghillányit küldte követként a lengyel országgyűlésre: 1649-ben,¹²⁵ 1650-ben,¹²⁶ illetve 1654-ben.¹²⁷

Úgy vélem, hogy – bizonyos keretek között – befolyásos személy lehetett a fejedelmi udvarban, ami hozzásegíthette második felesége, Bodoni Zsuzsanna kezének elnyeréséhez. Ugyanakkor az asszonynak is mindenképpen vonzó lehetett Ghillányiban az általa a fejedelmi udvarban betöltött pozíció és befutott karrier. A források alapján mégsem lehetett felhőtlen a Bodoni-Ghillányi házaspár kapcsolata. 1652-ben örökvallást tettek bármelyikük esetlegesen bekövetkező halála esetére.¹²⁸ A beiktatáskor, 1653-ban már nem élt Bodoni Zsuzsanna testvére, sem a féltestvérei, de az asszony unokaöccsei és húgai ellentmondtak. Bodoni Zsuzsanna mégis keresztülvitte az akaratát.¹²⁹ Csak ezután romolhatott meg házastársi viszonyuk. Ghillányi Gergely ugyanis elzárta az asszony elől a javait, mint ahogyan az az asszony végrendeletéből is kiderül: „De mivelhogy őkegyelme azt sokképen felbontotta, az melly jókat nekem hagyott, abból újabb dispositiót is tevén másnak, mellyet megbizonyított őkegyelme azzal, hogy lengyelországhi táborozásban menván őkegyelme res mobilissit más idegen kezéhez bízta [!] azon lelki kötelességére bízván, hogy nekem szabadságot az hozzá nyúlásra ne engedgyen”.¹³⁰ Bodoni Zsuzsanna valószínűleg a fent leírtak miatt megbánta a korábbi megállapodást, hiszen végrendeletében úgy rendelkezett, nem fosztja meg vérrokonait az utána maradó vagyontól: „mivel én nekem vadamnak vér szerent való atyámfia, úgy mint vaydaszentivány Bodoni Görgy uram és Suki Ferencné aszszonyom, Bodoni Mária aszszony, mellyekre holtom után kelljen szállani mindenemnek, vérárulová magamat nem teszem, azokból ki nem tagadom holtom után, őkegyelmeknek is lévén közök hozzá. Így azért ezekre nézve retrahálom, annihilálom, revocálom minden elébbeni dispositiómat, mellyeket disponáltam volt, úgy mind az által, tudnia illik, hogy ha ura[m] őkegyelme is az

¹²³ I. Rákóczi György erdélyi fejedelem konyhai rendtartása, 1634. május 12., In: Koltai András: *Magyar udvari rendtartás – Utasítások és rendeletek 1617–1708.* Bp., 2001.) 189.

¹²⁴ Benda, 2004. 60.

¹²⁵ Szilágyi, 1890. 43.

¹²⁶ Szilágyi, 1890. 296.

¹²⁷ Szilágyi, 1890. 587., ill. Szilágyi, 1889. 469.

¹²⁸ Gh–hgy. regesztái. I. Ghillányi Gergely iratai, 6. Gyulafehérvár, 1652. április 30.

¹²⁹ ErdKirKv CD-ROM 29. k. 156–162. 1653. március 1.

¹³⁰ Gh–hgy. regesztái. I. Ghillányi Gergely iratai, 6. Gyulafehérvár, 1652. április 30.

előbbeni fassiónkat az mostani utólszori fassióimban megháldosztatta [!], és az ellen cselekedett volna, vagy ez ennek utánna [!] is cselekednék az ellen.”¹³¹ A folyamat további alakulásáról annyit tudni, hogy a végrendeletben is megemlített Bodoni György és Ghillányi Gergely pereskedni kezdtek, amelynek lezárása után, 1665-ben Ghillányi Gergely átíratta a maga javára egykori felesége javait.¹³²

Utolsó házassága idején Ghillányi a fejedelem belső köréhez tartozott.¹³³ Trócsányi Zsolt szerint nem volt túlzottan befolyásos és kedvelt sem.¹³⁴ Ezzel a megállapítással szemben én úgy vélem, hogy egy olyan embernek, akinek sikerült elnyernie Apafi Anna kezét, és akinek a segítségére, tanácsaira maga Teleki Mihály is számított, mégiscsak lehetett némi befolyása a fejedelmi udvarban. Utóbbira példa egy Ghillányi által Telekinek írt levél, 1663-ban, amely így végződik: „Az én kicsin szolgálatomban Kegyelmed, Uram, meg nem fogyatkozik, valamiben tudok, jó szívvel szolgálók Kegyelmednek.”¹³⁵ Ghillányi sem restelt szívességet kérni Telekitől, ha arra került a sor, így pl. Felsőfentős és Nagykörtvélyes nevű birtokán kérte a házasemberek és özvegyasszonyok összeírását.¹³⁶ Ugyanakkor talán pontosan befolyása miatt tartottak is Ghillányitól. Erre utalhat Teleki Mihály 1669-ből származó kijelentése is: „látom már ..., hogy ily igen kicsiny tekintetem van ő nagyságok előtt, hogy csak Gillányi uram tekintetiért is én olyan könnyen gyaláztatom és olyan szókkal illetetem.” Bánffy Dénes is azt írta Telekinek 1663-ban: „én el nem hittem volna, az micsoda állapot udvarnál van, mert rövid szóval, tudja Kegyelmed, hogy valamit Gilány, Naláczi és az praefectus akar, mindenben csak az leszen.”¹³⁷ Kászonyi Márton pedig így írt Telekinek 1664-ben: „Azért Kegyelmed disponálja úgy a dolgokat, hogy ne Gillani uram legyen fejedelem és ne ő kegyelme disponáljon, mert bizony rossz vége leszen, és az szegény országot ne hozza nagyobb galibába.”¹³⁸

Ghillányi életének utolsó évtizedében tizedfőarendátorként tevékenykedett. Miután Erdélyben szekularizálták az egyházi jövedelmeket, a tized is a fejedelmi bevételek része lett. Ez egy országos adónem lett, melyet bérletbe adtak ki, ezért a kincstári igazgatás egyik legfontosabb tisztségévé vált. A fejedelmi kincstárba gyakorlatilag a bérlet került. A tizedfőarendátor feladata volt a beszedés irányítása és a

¹³¹ Gh–hgy 11. Kolozsmonostor, 1665. január 8.

¹³² Uo.

¹³³ Bethlen, 1993. 610.

¹³⁴ Trócsányi, 2005. 53.

¹³⁵ Gergely Sámuel (szerk.): *A Római Szent Birodalmi Gróf Széki Teleki család oklevéltára: Teleki Mihály levelezése: 1656–1679.* I–VIII. kötet. Bp., 1905–1926. (továbbiakban TML) II. 463.

¹³⁶ Uo.

¹³⁷ TML II. 521.

¹³⁸ EMSzT XI. 533.

beszedett tizeddel is ő rendelkezett.¹³⁹ Az is ismeretes, hogy 1660-ban Ghillányi vitte a Portának Erdély adóját Ali pasának Várad eleste után három nappal.¹⁴⁰

Ugyanakkor 1674-ben a Béli-féle összeesküvés kapcsán felmerült Ghillányi Gergely neve is, aki ekkor tanácsos volt, így több főúrral együtt őt is megnótázták. Bíró Vencel úgy tudja, hogy a főurak elfogatásuktól tartva a következő országgyűlésen fegyveresen jelentek meg.¹⁴¹ Ghillányi Gergely még ugyanezen évben, december 15-én, 69 évesen hunyt el.¹⁴² December 18-án temették el a gyulafehérvári templomban.¹⁴³ Ghillányi utód nélkül halt meg, hiszen vagyonát 1667-ben kelt végrendeletében, birtokaival együtt feleségére, annak halála esetén unokaöccsére, Jakabra – aki kisebb kancelláriai deák volt¹⁴⁴ – és az ő örököseire hagyja, de úgy rendelkezik, hogy amennyiben öccse gyermektelen marad, úgy vagyona szálljon a református egyházra. Így került pl. gyulafehérvári háza¹⁴⁵ (mely az éppen aktuális református püspök lakhelye lett), vajdaszentiványi rész-birtokai, borosbocsárdi és sárdi szőlői, valamint kővárvidéki birtokai a református egyház tulajdonába.¹⁴⁶

A birtokok¹⁴⁷

Bodoni Zsuzsanna birtokainak nagyobb részét a családi birtokok tették ki. Anyja és nagyanyja többszöri házasságának köszönhetően több, igen rangos családdal állt rokonságban, így például Magyarfráta a korábban említett Bodoniak ősi székelye volt, míg Magyarköblös birtoka Kemény Borbála Teke Györggyel kötött házassága útján lett előbb Bodoni Jánosé,¹⁴⁸ majd később Bodoni Zsuzsannáé. Faragót először 1631-ben,¹⁴⁹ majd 1641-ben jelölik, mint tulajdonost. Utóbbi esetben Teke János magszakadása miatt adományozza I. Rákóczi György Faragó Andrásnak és feleségének, Bodoni Zsuzsannának a birtokot.¹⁵⁰ A későbbiekben a terület Ghil-

¹³⁹ Trócsányi, 1980. 326.

¹⁴⁰ Bethlen, 1993. 84.

¹⁴¹ Bíró Vencel: Béli Pál felkelése. 251., = *Századok*, 1920/1–3. 243–273.

¹⁴² Bethlen, 1993. 652.

¹⁴³ Tóth Ernő: I. és II. Apafi Mihály erdélyi fejedelmek naplója az 1632–1694. évekről. Második közlemény. 155. = *Erdélyi Múzeum*, 1900/3. 143–155.

¹⁴⁴ Gh–hgy. regesztái. Birtokok. XXII. Magyarfráta. 7. Sárpaták, 1671. szeptember 15.

¹⁴⁵ Az ErdKirKv CD–ROM 24. k. 42b–43b. alapján feltételezem, hogy ez a ház a Szász utcában állt.

¹⁴⁶ Sipos Gábor: *Az erdélyi református főkonzisztórium kialakulása, 1668–1713– (1736)*. Kolozsvár, 2000. 22.

¹⁴⁷ A rész- és teljes birtokokat mindig azoknál a személyeknél jelöltem, akiket az „eredeti” birtokoknak tekintettem.

¹⁴⁸ EMSzT V. 1113.

¹⁴⁹ Tagányi, 2003. IV.

¹⁵⁰ ErdKirKv CD–ROM 23.k. 44b–45b. 1641. szeptember 17.

lányi Gergelyhez került, aki 1657-ben feleségére, annak halála esetén pedig unokaöccsére, Jakabra hagyta.¹⁵¹ A Bodoni család ősi birtokai Dobokában és Aranyosszékbén helyezkedtek el, mégis a Bodoni Zsuzsanna kezén lévő birtokok többsége – az 1652-es örökvallás alapján – Torda vármegyében található.

Bodoni Zsuzsanna birtokai

Torda vármegye	Vajdaszentiván, Unoka, Póka, Bala, Mezőcsán, ¹⁵² Pusztalmás, ¹⁵³ Toldalag, Pókakeresztúr, Magyarpeterd, Oláhpeterd, Berkes, Kisbánya, Faragó, Alsó- és Középső-Peterd, Nagykolos, Kisoklos, Magyarfülpös, Pagocsa ¹⁵⁴
Doboka vármegye	Magyarköblös, ¹⁵⁵ Poklostelke ¹⁵⁶
Kolozs vármegye	Néma, Magyarfráta, Mezőszenkmárton, Curulya, Tivadar ¹⁵⁷
Küküllő vármegye	Kund ¹⁵⁸

Lázár János birtokai

Marosszék	Mezőmadaras (primor), ¹⁵⁹ Hátz, ¹⁶⁰ Galambod, ¹⁶¹ Sámsond, ¹⁶² Egerszeg, ¹⁶³ Menes, ¹⁶⁴ Nagyadorján, ¹⁶⁵ Remeteszeg, ¹⁶⁶ Andrásfalva, ¹⁶⁷ Bede, ¹⁶⁸ Gyalakuta (primor), ¹⁶⁹ Síváraggia, ¹⁷⁰ Seprőd, ¹⁷¹ Rigmány ¹⁷²
-----------	---

¹⁵¹ Uo.

¹⁵² ErdKirKv CD-ROM 9. k. 156–157., 1609. május 2. Mind birtokadomány Bodoni Zsuzsanna és István részére.

¹⁵³ Gh–hgy. regesztái. Birtokok. XI. Pusztalmás. 7. Gyulaféhevár, 1649. augusztus 29. Korábban Cserényi birtok.

¹⁵⁴ ErdKirKv CD-ROM 29. k. 156–162., 1653. március 1. Bala és Póka korábban Cserényi birtok volt.

¹⁵⁵ Gh–hgy. regesztái. Birtokok. XX. (Magyar)köblös. 12. Magyarköblös, 1641. május 10. Korábban Teke birtok.

¹⁵⁶ Gh–hgy. regesztái. Birtokok. XXX. Poklostelke. 2. H.n., 1644. január 31. Korábban Kemény birtok.

¹⁵⁷ ErdKirKv CD-ROM 29. k. 156–162., 1653. március 1. Magyarfráta korábban is Bodoni birtok.

¹⁵⁸ Uo.

¹⁵⁹ Balogh, 2005. 125.

¹⁶⁰ Balogh, 2005. 126.

¹⁶¹ Uo.

¹⁶² Uo.

¹⁶³ Balogh, 2005. 127.

¹⁶⁴ Uo.

¹⁶⁵ Balogh, 2005. 131.

¹⁶⁶ Uo.

¹⁶⁷ Uo.

Csíkszék	Madéfalva, ¹⁷³ Rákos, ¹⁷⁴ Szenttamás (primor) ¹⁷⁵
Háromszék	Dálnok, Albis ¹⁷⁶

Faragó András birtokai

Belső-Szolnok vármegye	Csermek, Fodorháza, ¹⁷⁷ Karulyfalva ¹⁷⁸
------------------------	---

Ghillányi Gergely birtokai

Belső-Szolnok vármegye	Felsőfentős, Nagykörtvélyes ¹⁷⁹
Fehér vármegye	Gyulafehérvár, Sárd ¹⁸⁰
Pozsony vármegye	Nagyszombat (házhely) ¹⁸¹

Bodoni Zsuzsannának nem csak a birtokok megtartása, de azok gyarapítása is a céljai között szerepelhetett. Ebben szerepet kaptak házasságai is. A Lázár János-sal kötött frigy jelentősen gyarapította Bodoni Zsuzsanna birtoktesteit. Lázár János célja a házassággal talán az lehetett, hogy a Székelyföldön, főként Maros- és Csíkszékben bírt földjei mellé vármegyei birtokokat is megszerezzen. Lázár János esetében is ősi, családi birtokokról lehet beszélni. Bodoni Zsuzsanna későbbi férjei, Faragó András – aki csekély mennyiségű zálog- és adománybirtokkal bírt

¹⁶⁸ Uo.

¹⁶⁹ Uo.

¹⁷⁰ Balogh, 2005. 132.

¹⁷¹ Balogh, 2005. 133.

¹⁷² Balogh, 2005. 135.

¹⁷³ Balogh, 2005. 168.

¹⁷⁴ Balogh, 2005. 169.

¹⁷⁵ Balogh, 2005. 170.

¹⁷⁶ Balogh, 2005. 179.

¹⁷⁷ ErdKirKv CD-ROM 19. k. 58–58b. 1630. április 24. Mindkettő birtokadomány Brandenburgi Katalintól.

¹⁷⁸ ErdKirKv CD-ROM 19. k. 198–198b. 1631. július 30. „1631-ben Rákóczy György e birtokot Mezőmadarasi Faragó András a mezei hadak kapitányának adja zálogba azon vitézségéért, melyeket Bethlen Gábor fejedelem idején, a római birodalomban harczolva, kifejtett.” Tagányi, 2003. IV.

¹⁷⁹ ErdKirKv CD-ROM 29. k. 156–162., 1653. március 1.

¹⁸⁰ Uo.

¹⁸¹ Uo.

– és Ghillányi Gergely már jóval kevesebb területtel rendelkezett, így ezeknek a házasságoknak a megkötésében – legalábbis a birtokok szempontjából – már mindenképpen Bodoni Zsuzsanna számíthatott a jelentősebbnek. A férfiak így vagyonosabbá válhattak, és újabb pozíciók, illetve a rangemelés lehetősége is megnyílhatott előttük. Bodoni Zsuzsanna pedig talán azt remélte, hogy férjei – pozícióik révén – esetlegesen felmerülő problémái, ügyei esetén majd közbenjárnak érdekében a fejedelmi udvarban.

A birtokok közös gyarapítására jó példa, hogy Bodoni Zsuzsanna Faragó Andrással vásárlás útján kiegészítette vajdaszentiváni birtokait.¹⁸² Faragó korábbi birtokai – mint az örökvallásból kiderül – Bodoni Zsuzsanna tulajdonába kerültek. Az is megfigyelhető, hogy pl. egy korábban Faragóhoz tartozó portiót – nevezetesen Karulyfalvát (mely eredetileg Teke birtok volt) – Ghillányi magához váltotta.¹⁸³ Vélhetően ragaszkodott a birtokhoz – jövedelmező volta vagy a már kialakult birtokhálózat megtartása érdekében.

Bodoni Zsuzsanna birtokainak többségét az 1652-ben férjével, Ghillányival tett örökvallásából ismerjük.¹⁸⁴ Az örökvallás értelmében – bármelyikük halála esetére – kölcsönösen egymásra hagyták ingatlan vagyonukat. Ugyanakkor az örökvallást a fejedelemnek kellett jogerőre emelnie, hiszen csak akkor vált a törvények értelmében érvényessé. Az örökvallásnak köszönhetően tudjuk, hogy a családjától örökölt birtokai nagy részét és előző házasságai révén szerzett birtokait eddig az időpontig biztosan megtartotta.

A korábban idézett végrendeletben azt is láthattuk, hogy Bodoni Zsuzsanna érdekei sérülésekor azonnal fellépett saját védelmében. Mikor úgy érezte, Ghillányi támadást intézett ellene azzal, hogy elzárta előle a javait, rendelkezésében megfosztotta urát ingatlanjaitól. Bodoni Zsuzsanna halála után – bár hosszú pereskedés árán – mégis Ghillányié lettek ezek a birtokok. Bár házasságuk megkötésekor Bodoni Zsuzsanna már nem lehetett abban a korban, hogy gyermeket vállaljon, mégis az asszony halála után Ghillányinak számolnia kellett az oldalági rokonokkal is – így pl. Bodoni Györggyel –, akik az asszony kezében lévő, családi birtokokért hathatós lépéseket tettek.

A birtokok kapcsán azt is meg kell vizsgálni, hogyan érvényesülhetett egy nemesasszony a kora újkorban. Egy nő gazdálkodhatott, anyává, feleséggé válhatott, és nem utolsó sorban fontos része lehetett egy kapcsolati hálónak. Mecénásként iskolát alapíthatott, patrónaként védelmébe vehette valamelyik felekezetet, vagy udvari asszonnyá válhatott (pl. udvarhölgyként), amennyiben követte férjét

¹⁸² Gh–hgy. regesztái. I. Ghillányi Gergely iratai. 6. Gyulafehérvár, 1652. április 30.

¹⁸³ Tagányi, 2003. IV.

¹⁸⁴ Magát az örökvallást 1652-ben tették, de a 1653-ban emelkedett törvényerőre, ezért szerepel az Erdélyi Királyi Könyvekben az 1653-as dátum. ErdKirKv CD-ROM 29. k. 156–162. 1653. március 1.

az udvarba.¹⁸⁵ Arról sajnos nem szólnak a források, hogy főszereplőnk képviselte-e a családját a fejedelmi udvarban, az azonban ismeretes, hogy két férje is forgolódott ott, így természetesen nem zárható ki annak a lehetősége, hogy Zsuzsanna, főleg utolsó házassága idején – hiszen Ghillányi tisztsége révén a fejedelmi székvároshoz volt kötve, ahol házzal is rendelkezett –, megjelenhetett vagy akár élhetett is huzamosabb ideig Gyulafehérvárott. A nőknek gyakran kellett a birtok ügyeit intézni, ha a férjük távol volt, esetlegesen a birtok katonai védelmét is felügyelni.¹⁸⁶ Ennek az asszonynak pedig két férje is katona volt, forgott háborúkban, a harmadik pedig – udvari ember lévén – ideje nagy részét a fejedelem mellett, Gyulafehérvárott töltötte, illetve többször volt II. Rákóczi György követe Lengyelországban. Bodoni Zsuzsanna esetében több adat szól arról, hogy aktívan gazdálkodott, maga is felügyelte a birtokokon folyó állattenyésztést és földművelést, ezen kívül halastavakkal is rendelkezett. Ez már a földrajzilag egymástól távol eső birtoktestek miatt korábban is gyakorlat volt. Leginkább Faragóról derült ki, hogy aktívan kivette a részét a gazdaságok irányításából, hiszen egy forrás alapján ismeretes, hogy birtokán, Körtvélyfáján 1645-ben „az Marostis szokott folyásából ki veotte Farago András Ura(m) és az magha rétén el ásatta.”¹⁸⁷ Szintén ő építtetett a vajdaszentiványi határban malmot. 1645-ben a környékbeliek az ehhez készült gát megtekintésére gyűltek össze.¹⁸⁸ Bodoni Zsuzsanna Mezőszentmártonban és Tivadaron is rendelkezett malommal,¹⁸⁹ Ghillányival való házassága idejében pedig 1660-ban közösen béreltek malmot Kolozsvárott.¹⁹⁰

Egy asszonynak a gazdaság mellett a háztartás irányítása is a feladatai közé tartozott. A gazdasszonynak kellett a házat előkészíteni arra az esetre is, ha vendég látogatott a családhoz, ami a korszakban igen gyakran megesett. Természetesen a háziasszony rendelkezésére állt a konyhai és egyéb cselédség, ennek ellenére, már maga az irányítás önmagában is sok munkát adott.¹⁹¹

¹⁸⁵ Várkonyi Gábor: „Nekem azt kell tennem, amit mások akarnak ...” Arisztokrata nők és közélet a kora újkori Magyarországon. 126. In: Fábri Anna – Várkonyi Gábor (szerk.): *A nők világa. Művelődés- és társadalomtörténeti tanulmányok*. Bp., 2007. 123–139. (továbbiakban Várkonyi, 2007.)

¹⁸⁶ Várkonyi, 2007. 130.

¹⁸⁷ EMSzT II. 764.

¹⁸⁸ EMSzT IX. 1003.

¹⁸⁹ ErdKirKv CD-ROM 29. k. 156–162. 1653. március 1

¹⁹⁰ Gh–hgy. regesztái. Birtokok. XIX. Kolozsvár, kolozsvári malom. 2. Kolozsmonostor, 1673. január 1.

¹⁹¹ Takáts Sándor: *Régi magyar nagyasszonyok*. Bp., 2003. 16.

A perek

A birtokok megszerzéséhez és megtartásához „természetesen” perek is társultak. Ezek közül a legfontosabbakat Bodoni Zsuzsanna a sógora, Damakos István és felesége, Lázár Judit – a néhai Lázár János testvére – ellen folytatta. Bodoni Zsuzsannát már a Lázár János halálát követő rövid időn belül perbe hívták az elhunyt rokonai, hiszen meg akarták szerezni közös leányuk, Anna feletti gyámságot.¹⁹² Ezzel a tutorsággal együtt járt a gyámolt birtokai feletti felügyelet is. Ekkor, ahogyan azt már korábban említettem, Teke Sándor, Bodoni Zsuzsanna féltestvére közbenjár az asszony érdekében, de érezhette, hogy ez a segítség – bár igen hathatós – a későbbiekben már nem lesz elég. Ráadásul féltestvére 1623-ban meg is halt. Így Bodoni Zsuzsanna számára nyilvánvalóvá válhatott, hogy amennyiben biztosítani szeretné gyermeke és saját jövőjét, illetve vagyonát, egy megfelelő házastársra van szüksége. Nem tudni, hogyan jött létre a Faragóval kötött házasság, vajon a nő tudatos döntése volt-e, de a források alapján Faragó mindenképpen hathatós segítséget nyújtott, hiszen 1623-ban – amikor még csak az asszony jegyese volt – sikerült kijárnia a fejedelemségnek az Anna feletti gyámságot a saját és Bodoni Zsuzsanna részére.¹⁹³ 1624-ben, szintén Faragó kérésére rendelte el Bethlen Gábor, hogy a Damakosék által hatalmaskodással elvett javakat a háborítók adják vissza,¹⁹⁴ valamint kiadta a tisztviselőknek, hogy ha Damakosék ismét támadást intéznének Faragóék javaik ellen, akkor hivatalos úton lépjenek fel ellenük.¹⁹⁵ Lázár Anna halálakor, 1630-ban már nem volt elégséges Faragó befolyása. Ekkor a pert lezáró határozat így fogalmaz „és az mely jószágokat Csíkban az meghholt leánka után Faragó uram és asszonyom bírt, azokat ökegyelmek kezekbe eresztteni ígérék, ez mostani földbeli vetésekkel akármiféle gabonával, és az házban lévő faeszközökkel egyetemben”.¹⁹⁶ Damakosék a perben megszerezték a Lázár család ősi, csíki birtokait, de a madarasi birtok egésze vagy legalábbis egy része Bodoni Zsuzsanna kezén maradt 1635-ig.¹⁹⁷

1628-ban Bodoni István pert indított Bánffy Losonczi Margit ellen néhai férje, Bodoni István vajdaszentiváni pusztá házhelyéért, vajdaszentiváni, péterlaki, kendi, valamint Küküllő vármegyei birtokaiért, „kik voltak az meghnevezett nagy Bodoni Istváné, melyekben az [Bánffy Losonczi Margit] csak dotalista.”¹⁹⁸

¹⁹² Lásd a korábban Teke Sándor kapcsán már idézett szövegrészletet. Gh–hgy 2. Beszterce, 1622. október 12.

¹⁹³ Gh–hgy 4. Gyulafehérvár, 1623. augusztus 1.

¹⁹⁴ Gh–hgy regesztái. IV. Faragó András iratai. 1. Kassa, 1624. március 6.

¹⁹⁵ Gh–hgy regesztái. IV. Faragó András iratai. 2. Gyulafehérvár, 1624. június 29.

¹⁹⁶ Gh–hgy 6. Mezőmadaras, 1630. június 16.

¹⁹⁷ Özv. Lázár Jánosné mezőmadarasi birtoka 1635-ben Damakos Istvánra szállt. In. SzOkl. V. 468.

¹⁹⁸ TvmJkv I. 250.

Maga az alperes azt vallotta, hogy a birtokokat nem csak dos-ban bírta.¹⁹⁹ A perben 1635-ben már Bodoni Zsuzsanna is képviseltette magát.²⁰⁰ Ekkor, mivel Bánffy Losonczy Margit időközben meghalt, a per vitelét utolsó férje, Kékedi Zsigmond vette át. Hiába hivatkoztak a Bodoniak arra, hogy korábban a dossal megkínálták az alperest és a vajdaszentiváni birtok az idősebb Bodoni István, illetve Bodoni János ősjószágá volt, mely Bodoni Balázsról maradt rájuk,²⁰¹ az 1636-os döntés alapján a Bodoniak nem kapták vissza a birtokokat.²⁰² Dáné Veronka szerint – és erről az örökvallás is tanúskodik – ezek a birtokok mégis viszsza kerültek Bodoni Zsuzsannához.²⁰³

Összegzés

A vizsgált korszak társadalmában többféleképpen lehetett érvényesülni: a vagyon, a betöltött tisztségek, és a kapcsolatok által. Mint ahogyan azt bemutattam, Bodoni Zsuzsanna családi és házastársi kapcsolatainak köszönhetően megvédte és gyarapította jelentős birtokállományát, mellyel a Bodoni család vármegyei köznemesi státuszát is sikerült megőriznie. A tisztségek és kapcsolatok, mint lényeges, a státuszt megőrző és emelő tényezők kapcsán fontosnak tartom, hogy Bodoni Zsuzsanna házasságait némiképpen összegezzem. A korszakban nem volt kötelező a gyászév megtartása. Az iratok alapján Bodoni Zsuzsannánál is megfigyelhetjük, a férj elhalálása után rövid időn belül bekövetkező házasságkötést. Első férjével csupán néhány évig lehettek házasok. Második férjét, Faragó Andrást 1623-ban, mint jegyesét említik a források, és feltételezhetjük, hogy még ugyanebben, vagy a rákövetkező évben a házasságkötésre is sor került. Faragó András 1648-ban halt meg, így az ő házasságuk közel 25 évig tarthatott. Bodoni Zsuzsannának a házasságai közül ez volt a leghosszabb. Sajnálatos módon nem maradt fenn pl. a házaspár levelezése (ha egyáltalán volt ilyen), de valószínűsíthető, hogy a Faragó Andrással kötött frigye a korban jó házasságnak számíthatott, hiszen már a korszakban is ismert volt a válás. Ráadásul Bodoni Zsuzsanna többször is ügyvédjének vallotta a férjét,²⁰⁴ ügyeiket pedig általában közösen intézték. Az asszonynak csak akkor kellett egyedül eljárnia, ha a férje éppen a fejedelmek hadjárataiban vett részt. Ghillányival 1649-ben már házastársakként jelentek meg,²⁰⁵ és a házasságnak az asszony, feltehetően 1660-ban be-

¹⁹⁹ TvmJkv I. 251.

²⁰⁰ TvmJkv I. 365.

²⁰¹ TvmJkv I. 370.

²⁰² Dáné Veronka: „Az őnagysága széki így deliberála”. Kolozsvár, 2006. 134.

²⁰³ Uo.

²⁰⁴ Gh–hgy. 5. Kolozsmonostor, 1630. április 8., illetve 7. Fogaras, 1643. szeptember 17.

²⁰⁵ Gh–hgy. regesztái. Birtokok. XI. (Pusztá)Almás. 7. Gyulafehérvár, 1649. augusztus 29.

következett halála vetett véget. Feltételezhető, hogy ez a frigy már nem lehetett teljesen harmonikus (különösen a házasság vége felé), hiszen erre utaló mondatokkal találkozhatunk Bodoni Zsuzsanna, korábban idézett végrendeletében is. Személyes, erre vonatkozó iratok hiányában csupán feltételezhető, hogy Bodoni Zsuzsanna, illetve férjei tudatos házassági stratégiát folytattak. A férfiak tisztségei és kapcsolatai azért voltak lényegesek, mert Bodoni Zsuzsanna féltestvére, Teke Sándor hamar meghalt, a família hírnevét megalapozó Bodoni István karrierjét pedig egyik családtagjának sem sikerült megismételnie, így tehát a korszak politikai életében – Bodoni Györgyön kívül – egy Bodoni sem képviselte magát és családját.

Néhány ponton megnehezítette a kutatást, hogy nem talákoztam olyan forrással, amelynek alapján a tanulmány elején felvetett kérdésre, például arra, hogy Bodoni Zsuzsanna jelen volt-e a fejedelmi udvarban, eddig nem sikerült forrásokat, adatokat találnom. Ennek ellenére, mint ahogyan azt korábban említettem, mindenképpen elképzelhetőnek tartom, hogy Ghillányival kötött házassága alatt lehetett erre precedens. Arról sem rendelkezem adatokkal, hogy Zsuzsanna asszony férjei révén bármelyik családtagjának befolyásos pozíciót szerzett volna. Ugyanakkor udvari pozícióban lévő rokonait (példa erre féltestvére, Teke Sándor is) mindenképpen mozgósítani tudta saját érdekében, de bizonyos, hogy ő maga is mindent megtett azért, hogy családi örökségét megtartsa és gyarapítsa.

Bodoni Zsuzsanna egyetlen életben maradt gyermeke, Anna ismert. Így tehát az asszonynak nem volt felnőtt kort megért fia, aki képviselhette volna őt, vagy az ő és családja érdekeit. Anna 1630-ban, hajadonként halt meg, így tehát az asszonynak befolyásos veje sem lehetett, aki esetlegesen betölthette volna a fiúgyermek funkcióját. Emiatt magára a nemesasszonyra hárult az a feladat, hogy a vármegyei középnemesi státuszt megőrizze. Élete során sikerült is pozícióit és javait megtartania, és mint ahogyan azt az idézett végrendeletéből láthattuk, mindig a családját és annak érdekeit tartotta szem előtt. Erre jó például szolgál, hogy korábbi döntését visszavonva, vagyonából nem tagadta ki a Bodoniakat. Ezt már csak azért is meg kellett tennie, mert – mint ahogyan a végrendeletből kiderült – a Bodoni család birtokainak nagy része az ő tulajdonában volt.

Bodoni Zsuzsanna utolsó házasságának köszönhetően, nemcsak a politikai pályán érvényesülő Bodoniakat – főként Balázst, Istvánt, és némiképpen Györgyöt is – ismerhetjük, hanem a nemesasszonyra és a családjára vonatkozó forrásokat is, melyek az Erdélyi Református Egyházkerület Levéltárának anyagai közé kerültek, és így megőrződtek az utókor számára.

Szerkesztői útmutató a „történeti tanulmányok” jegyzeteléséhez

A kötetben az évszámok jelzésére nem a római, hanem az arab számokat használjuk.

Az évszámok, és általában a számok között nem a kis kötőjelet (-), hanem a hosszú kötőjelet (–) használjuk! A kis kötőjelet a földrajzi nevekben használjuk, a helyesírás szabályainak megfelelően.

A lábjegyzetekben Budapest nevének rövidítése szerepeljen: Bp.,

LÁBJEGYZET

a) *Önálló kötetnél:*

Egyforma betűmérettel, folyamatosan: – a szerző neve – kettőspont – a kötet címe – pont – a kiadás helye – vessző – éve – pont – a kötet terjedelme (oldalszám) – pont. A kötet címét kérjük *dőlt* betűvel szedni.

Pl. Engel Pál: *Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban*. Bp., 2005. 149. (továbbiakban Engel, 2005.)

b) *Gyűjteményes kötetben lévő tanulmányoknál:*

Egyforma betűmérettel, folyamatosan: – a szerző neve – kettőspont – a tanulmány címe – pont – In – pont – a kötet címe – pont – a szerkesztő(k) neve – vessző – a kiadás helye – vessző – éve – pont – oldalszám (től-ig, a két szám között **nagykötőjel**) – pont. A gyűjteményes kötet címét kérjük *dőlt* betűvel szedni.

Pl. Nagy István: Urbáriumok. In. *A Nyírség parasztsága*. Szerk. Kiss József, Nyíregyháza, 2003. 15–48. (továbbiakban Nagy, 2003.)

c) *Folyóiratban megjelent írásoknál:*

Egyforma betűmérettel, folyamatosan: – a szerző neve – kettőspont – a tanulmány címe – pont – egyenlőségjel – a folyóirat címe – vessző – év – pont – folyóiratsorszám – pont – a szám szó rövidítése (sz.) – oldalszám (től-ig, a két szám között **nagykötőjel**) – pont

Pl. Nagy Sámuel: A Tisza vízrajza. = *Földrajzi Lapok*, 1999. 3. sz. 15–48.

d) *Levéltári hivatkozásnál:*

A levéltár nevét első előforduláskor kérjük pontosan közölni, majd zárójelben továbbiakban – rövidített levéltári jelzet – legkisebb őrzési egység (doboz = d.; kötet = k.; kútfőnél és iktatószámánál csak: szám/év – pont).

Pl. Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (továbbiakban MNL HBML) IV. A. 1/B. 5. k.

e) *Hivatkozás az Interneten található dokumentumra*

A nyomtatott kiadás (ha van) bibliográfiai adatai a fentiek szerint, majd ezt követően A honlap címe, URL-cím: *http://stb* – letöltés éve. hónap. nap. Az URL-cím kurzív, a letöltés idejénél a honlap frissítésének gyakoriságától függően kell megadni az adatokat.

Pl. Fülöp Géza: *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban*. Bp., 1978. Online: Magyar Elektronikus Könyvtár, *http://mek.oszk.hu/01600/01608/01608.htm* – 2006. január.

A kötet szerzői

KÁDÁR TAMÁS	középkorkutató, Budapest, usurpator@gmail.com
KATONA CSETE	egyetemi hallgató, DE Történelmi Intézete, Debrecen, csete.katona@gmail.com
MOHÁCSI ENDRE	történész, muzeológus, Jósza András Múzeum, Nyíregyháza, mohacsiendre@gmail.com
NAGY DÓRA	levéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, Nyíregyháza, PhD hallgató, DE Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, Debrecen
NYAKAS MIKLÓS	ny. múzeumigazgató, Hajdúsági Múzeum, Hajdúböszörmény, nyakas07@t-online.hu
PAPP KLÁRA	egyetemi tanár, DE Történelmi Intézete, Debrecen, papp.klara@arts.unideb.hu
SZEKERES GYULA	múzeumigazgató, etnográfus, Hajdúsági Múzeum, Hajdúböszörmény, szekeres.gyula@mailbox.hu
TÖRÖK PÉTER	osztályvezető, Budapest Főváros Levéltára, Budapest, PhD hallgató, DE Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, Debrecen, torokp@bparchiv.hu
ULRICH ATTILA	múzeumigazgató, történész, Kállay Gyűjtemény, Nyíregyháza, attila.ulrich483@gmail.com
VINKLER BÁLINT	PhD hallgató, DE Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, Debrecen, vinklerb@gmail.com